

KRIMINOLÓGIAI TANULMÁNYOK

39.

BUDAPEST, 2002

Országos Kriminológiai Intézet

KRIMINOLÓGIAI
TANULMÁNYOK

39.

BUDAPEST, 2002

Közzéteszi
az Országos Kriminológiai Intézet

A sorozatot 1962-ben alapította dr. Gödöny József

Szerkeszti:
dr. Irk Ferenc
az Országos Kriminológiai Intézet igazgatója

© Dr. Irk Ferenc, 2002

ISSN 1586-4596

TARTALOM

Előszó

7

ELMÉLETEK

Barabás A. Tünde – Irk Ferenc

Gazdaság, bűnözés, gazdasági bűnözés,
szervezett bűnözés,
szervezett gazdasági bűnözés – II.

9

Finszter Géza

A rendészet rendszere

37

Kerecsi Klára

Az alternatív szankciók helye és szerepe
a büntetőjog szankciórendszerében

72

Kármán Gabriella

A kézírásvizsgálatok új lehetőségei és perspektívái

105

Németh Zsolt

Rendőrség és gyermekvédelem

132

Kiss Anna

A sértett eljárásjogi helyzetének erősítése,
különös tekintettel a pótmagánvád intézményére

162

KUTATÁSOK

Kránitz Mariann

A bűnözés „előszobája”?

179

Fehér Lenke – Parti Katalin

Nők a börtönben

212

Kövér Ágnes

A büntető igazságszolgáltatás működésének
költségösszefüggései

239

Ritter Ildikó – Kó József

A magyarországi illegális amfetaminpiac jellemzői

280

Nagy László Tibor

Az önbíráskodás büntetőjogi kérdéseiről

313

Póczik Szilveszter

A cigányság a magyar kriminológiai kutatásban 1970–2001
– Kutatástörténeti vázlat –

336

Summary

361

ELŐSZÓ

Intézetünk az új évezred első évét ismét szorgos munkával töltötte.

Munkatársainknak ismét számos nemzetközi és hazai kihívásnak kellett eleget tenniük. Ezek közül kiemelkedik az Európai Tanács intézetünk szervezésében Budapesten lezajlott regionális ülése, amely a gyermekek szexuális kizsákmányolásáról szólt, továbbá – több évtizedre visszanyúló hagyományt ápolva – a freiburgi Max-Planck Intézettel közösen rendezett nemzetközi konferencia, amely a XXI. század bűnözésének kihívásaival foglalkozott.

Az elmúlt évben tovább javult a számos kutatóintézetnek gondot okozó infrastruktúra. Áttörésre azonban csak a 2002. év során lehet számítani. 2001-ben kutatóink még csak korlátozott mértékben értek hozzá az internethez, elektronikus levelezési lehetőségeik ugyancsak behatároltak voltak. Azok a – részben nemzetközi – pályázatok azonban, amelyekben intézetünk részt vesz, már elengedhetetlenné teszik a korszerű technika vívmányainak alkalmazását.

A jelen kötet, szokás szerint, az OKRI kutatóinak nagyobb lélegzetű, folyóiratokban terjedelmi okok miatt nehezebben elhelyezhető munkáit tartalmazza. A könyv ugyanakkor többé-kevésbé hű keresztmetszetet is kíván adni munkánk súlypontjairól. Benne többnyire egy-egy kutatás egészének vagy nagyobb részegységének összefoglalását tartalmazó írásokkal találkozhatunk.

Az intézet fennállása óta foglalkozik tudományelméleti kérdésekkel, és a napi bűnüldöző és bűnmegelőző munkát segítő kutatásokkal. A Legfőbb Ügyészséggel fenntartott szoros kapcsolat, az onnan érkező elvárások, valamint külső megbízóink folyamatosan inspirálnak arra, hogy adjunk javaslatokat a napi gyakorlatban jelentkező problémák megoldásához. Erre az intézetben hatékonyan működő teammunka jó lehetőséget kínál. Ezt jelzik a kötetben több szerző által közösen jegyzett tanulmányok, de az egyszerezős dolgozatok mögött is alapos műhelyviták állnak.

Az elméleteket tartalmazó rész főként büntető anyagi és eljárásjogi eszmefuttatásokat tartalmaz. Közös jellemzőjük a jogbiztonság, az alkotmányos jogállamiság iránti feltétlen tisztelet, az ehhez kapcsolódó értékek védelme. A szerzők több munkában hívják fel a figyelmet a *hatalom* önkorlátozó szerepének szükségességére, a bűnelkövetők és a bűncselekmények sértettjei esetében a társadalom érdekeit érvényesíteni képes rendszerek működési zavaraira. A kiutkeresés során pedig – egyebek mellett – fontos szerepet játszanak a globalizációs szempontok – ezeken belül is első helyen az Európai Unióhoz fűződő jelenlegi és jövőbeli kapcsolataink.

A kutatásokat tartalmazó rész elsősorban abban különbözik az előzőtől, hogy abban a szerzők a napi gyakorlatra alapozva, valamint az előző évek ténykutatásait összegezve tesznek kísérletet az általánosítható tanulságok levonására. Az OKRI történetében első ízben kerül sor az úgynevezett kettős alakzatú (gyakorta egyszerűen büntetőjogiasnak titulált) szabálysértések empirikus vizsgálatára. Az itt szerzett tapasztalatok messze túlmutatnak a két jogterületen: a nyugat-európai típusú bűnügyi statisztika kialakításához járulhatnak hozzá. Hasonlóképp a korszerű szemlélet elterjedését segítheti elő az a modell, ami nem csak beszél a bűnözés és a bűnüldözés egész társadalmat terhelő költségvonzatairól, de méri is azt. A kisebbségi bűnözés valós vagy vélt problémáit összegezõ tanulmány pedig illeszkedik abba a nemzetközi vonulatba, amely e területen Nyugat-Európában is – egészen más célcsoport vonatkozásában – megkísérli szétválasztani a tényeket az előítéletektől.

A kötet témái a bűnözés, bűnüldözés és bűnmegelőzés viszonylag széles skáláját ölelik fel. A szerkesztő bízik abban, hogy valamennyi olvasó megtalálja azt a tanulmányt, amelyik leköti érdeklődését.

Internetes honlapunkon a Tisztelt Olvasó bővebb felvilágosítást is kaphat arról, ami házunk táján történt az elmúlt időszakban.

Budapest, 2002. április

Dr. Irk Ferenc

Gazdaság, bűnözés, gazdasági bűnözés, szervezett bűnözés, szervezett gazdasági bűnözés – II.

Hazánkban mind gyakrabban vetődik fel a gazdasági bűnözés és a szervezett bűnözés közötti kapcsolat. A gyakorlatban összefüggés mutatkozik a „gazdasági ügyek” és a korrupciós, valamint a drogbűncselekmények között is, de a pénzmosás tekintetében mindenképpen.

E tanulmány első része a gazdasági bűncselekmények alakulását és törvényi szabályozásának változásait követte nyomon, míg ez a második rész a gazdasági bűnözéssel kapcsolatos fogalmak definíciójával, egyes megjelenési formáinak analízisével, illetve a lehetséges megelőzési módok felvázolásával folytatja a vizsgálatot.

Gazdasági bűnözés, gazdasági bűncselekmények

A magyarországi gazdaság-kriminológiai kutatások során a továbbiakban feltétlenül érdemes a nyugat-európai tapasztalatokra alapozni. Így a gazdasági bűnözés koncepciójának kialakítása során foglalkozni kell a piaccal és vállalkozásokkal.

Fogalmak, szereplők és szerepek

Noha a bűnöző vállalkozás szabályai jelentősen különböznek a legitim kereskedelemétől, mindkét vállalkozási forma szabályozó elvei azonosak: a piaci szereplők számának szűkítése, a kereskedelmi kockázat növekedése, fokozódó kormányzati szerepvállalás a kereskedelemben, nyomásgyakorlás a dereguláció érdekében.¹

1 M. Findlay: The Globalisation of Crime. Understanding Transitional Relationships in Context. Cambridge University Press, 1999, p. 141.

A gazdasági bűnözés középpontjában egyfelől a vállalkozások, illetve a szervezetek, továbbá a legális és illegális gazdasági tevékenység és a piac van, másrészt a nagyszabású, gazdasági jellegű csalások állnak. Történeti fejlődés szempontjából figyelemre méltó, hogy Nyugaton a 70-es évektől alakult ki az úgynevezett „parallelökönómia”. A 80-as évektől kezdődően került előtérbe a feketekereskedelem és az árnyékgazdaság; majd a különféle legális és illegális árucikkek (például hulladék) és tudás (például illegális technológia-transzfer) adásvétele következett; végül a legális munkaerőpiac mellett elterjedt az emberek feketekereskedelme. Az e témában folyó kutatások hívták fel a figyelmet arra, hogy valamely szervezet vagy egy vállalkozás jellegű képződés természetesen szoros összefüggésben van a közvetlen környezet egy sor ismérvével, a piac fajtájával, az etnikai, gazdasági és politikai kontextusokkal. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a fel- és alvilág között részlegesen ugyan, de szimbiotikus kapcsolat van, ami a szubkultúrában és a szociális ellenőrző intézményekben gyökerezik. Ez annál lényegesebb, mivel az alvilágban és az árnyékgazdaságban előállított szolgáltatások és áruk a konvencionális társadalom igényeire reagálnak.² Figyelmeztető megállapítás, hogy sokan vélik úgy, miszerint a szervezett gazdasági bűnözés „a jövő bűnözése”, és ezért sokkal nagyobb kockázati potenciállal rendelkezik a modern társadalom számára, mint a hagyományos bűnözés.³

Kérdéses lehet, hogy miben különbözik a szervezett gazdasági bűnözés a legitim kereskedelmi szervezetek aktivitásától. A leglényegesebb eltérések a következők:⁴

- tevékenységük jellege,
- piaci befolyásukat erőszakkal és megfélemlítéssel terjesztik ki,
- olyan tőkét vonnak be, amelyet nem feltétlenül legitim pénzügyi műveletekkel szereztek meg,

2 H. J. Albrecht: Forschungen zur Wirtschaftskriminalität in Europa. Konzepte und empirische Befunde. In: Schweizerische Arbeitsgruppe für Kriminologie. Separatdruck aus dem Band 17.: Wirtschaftskriminalität. Verlag Rütger Chur, Zürich, 1999, S. 101-130.

3 J. Ziegler: Die Barbaren kommen: Kapitalismus und organisierte Verbrechen. München, 1998. A gazdasági és a szervezett bűnözés kapcsolatáról, a szervezett bűnözésen belül a gazdasági bűnözés szerepét hangsúlyozza Bezsényi Mihály: Gazdasági bűnözés a rendszerváltás után. Belügyi Szemle, 2000/6., 71-79. o.

4 Findlay: i. m. 127. o.

- érdekükben áll a kereskedelmi struktúra monopolizálása,
- piaci kapcsolataik erősítése érdekében kihasználják a korrupció lehetőségeit,
- létüket externális szabályok irányítják.

Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy vannak bűnöző szervezetek, amelyek legális kereskedelmi szervezetként jelennek meg a piacon azzal a céllal, hogy onnan a többi vetélytársat kiszorítsák.

Nemkülönbönben lényeges – túl a bűnözés-fogalomkísérleten – magáról az alapjelenségről és annak szereplőiről is néhány szót ejteni.

Ezek közül első magának a gazdaságnak a fogalma. Gazdasági tényezőnek tekintjük azokat a jellemzőket, amelyek a nemzeti jövedelem számításánál értékmutatókként jelentkeznek. Ebből következik, hogy mind a mérték, mind a minőség fontos szerephez jut. Témánk szempontjából ez azt jelenti, hogy a csekély károkozás akkor sem jöhet számításba, ha az – elvileg – a gazdasági bűnözés körébe sorolt büntetőszabály megsértésével következett be. Ugyanakkor – akár közvetlen, akár közvetett, akár rövid, akár középtávú súlyos károkozás esetén – a gazdasági bűnözés körébe soroljuk azokat a cselekményeket is, amelyek – kodifikációs megfontolások alapján – nem kerültek a gazdasági bűncselekmények sorába.

Henry⁵ a kapitalista társadalom alapvetően három gazdasági formációját ismeri: 1) a szabályozott vagy formális, 2) az informális és 3) a bűnöző gazdaságot.

1) A szabályozott gazdaság magában foglalja a munkafolyamatot, a munka termékét és az áruk vagy szolgáltatások kereskedelmét, azokét, amelyeket a törvénynek megfelelően regisztrálnak. A szubgazdaságok ebben a dimenzióban piactgazdaságok és újraelosztások (állami újraelosztás mint szubvenció, szociális támogatás stb.).

2) Az informális gazdaság nem hivatalos tevékenység, amely az állami intézmények előtt rejtve marad, de legalábbis nem regisztrálják. A szubgazdaságok ebben a dimenzióban szabályozatlan gazdaságok

5 S. Henry: Can the hidden economy be revolutionary: Toward dialectical analysis of the relations between formal and informal economies. *Social Justice*, vol. 15., no. 3-4., 1988, pp. 29-60.

(például ünnep idején feketemunka a szomszédnak), rejtett gazdaság (árnyékgazdaság), valamint szociális gazdaság (tiszteletbeli vagy ellenszolgáltatás nélküli munkavégzés).

3) A kriminális gazdaság magában foglalja mindazokat a tranzakciókat, amelyek a kriminálstatisztikába kerülnek, mint például lopás, rablás, tiltott szerencsejáték, fegyver- és drogkereskedelem stb.

Egyrészt a külföldi szakirodalmat, másfelől a kérdéskör köz- és nemzetgazdasági, valamint gazdaságszociológiai vetületeit tanulmányozva kitűnik: a gazdasági bűnözés társadalmi-gazdasági-politikai jelenségként az életnek lényegesen szélesebb körét fogja át, mint ami akár a magyar, akár más büntető törvénykönyvben a gazdasági bűncselekmények címszó alatt szerepel. Így Andorkával egyetértve a gazdaságnak négy különböző típusát különböztethetjük meg.⁶

1) *Informális gazdaságnak* nevezzük ebben a megközelítésben azokat a „többnyire kismértékben folytatott gazdasági tevékenységeket, amelyek nem jelennek meg a nemzetijövedelem-számításokban, de növelik a társadalom jólétét”.

2) *Második gazdaságon* a jövedelemkiegészítés céljából végzett legális melléktevékenységeket értjük, amelyek növelik a társadalom jólétét. Ilyenek a háztáji és kiegészítő gazdálkodás, a főmunkaidőn kívüli kiegészítő gazdálkodás és munkavégzés, de nem tartozik ide a főfoglalkozású magánszektor, a borraalóból származó jövedelem és az illegális tevékenységek.

3) A *szürkegazdaság* körébe tartoznak azok a gazdasági tevékenységek, amelyek nem kifejezetten tiltottak, de a személyi jövedelemadó alól való kibújás miatt nem is teljesen legálisak. A nemzeti jövedelemből ezért többnyire kimaradnak, ugyanakkor értéket termelnek és a társadalom számára hasznosak.

4) *Feketegazdaságnak* nevezzük a jólétet nem növelő, kifejezetten illegális, bűnözés jellegű haszonszerző tevékenységet.

6 Andorka R.: Bevezetés a szociológiába. Osiris Kiadó, 1997. 406–407. o.

Smith a gazdasági tevékenység árnyalására a következő megállapításokkal, illetve javaslatokkal szolgál:⁷

- A gazdasági tevékenység az egészen korrektől az egészen piszkosig terjed.
- A vállalkozói cselekvési koncepció a teljes spektrumban azonos. Az illegális vállalkozás a legálístól sem a jellegzetességeiben, sem a struktúrájában nem különbözik.
- Ipart és vállalkozást mint egymással szorosan összefonódó rendszert, és nem mint egyedi jelenségeket kell tekintetbe venni.
- A tiltott vállalkozásokat mint a legális kereskedelem olyan kinövésait kell kezelni, amelyekre a társadalomnak igénye van. Ez a válasz arra a latens kérdésre, hogy miért létezik illegális szállítás és szolgáltatás.
- A gazdasági tevékenység teljes spektrumában (a legmocskosabbtól a legtisztábbig) épp olyan törvények uralkodnak, mint amelyek a legálíst az illegálístól elválasztják. Ezek a törvények a társadalmi szintű kereskedelem produktumai. Ezért nincs sem a termelés, sem az áru kínálat, sem a szolgáltatások területén alapvető közgazdasági különbség a legális és az illegális terület között.

Ami a főszereplőket illeti, a következő megállapításokat kell figyelembe vennünk:⁸

- A vállalkozók többsége számára az illegális termelés elképzelhetetlen. Van azonban egy elenyésző kisebbség, amelyik tudatosan az illegális piacra törekszik. Ez utóbbiak esetében elsősorban a következő szempontok játszanak szerepet: félelem a sikertelenségtől; a törvények csekély tisztelete; és ellenállás bizonyos törvényi korlátozásokkal szemben; magas fokú tolerancia olyan megkérdőjelezhető viselkedéssel szemben, amely mindenáron profit elérésére törekszik.
- A vevők négy csoportja ismeretes. Az elsőbe azok tartoznak, akiket a legális lehetőségek kielégítenek. A másodikba azok, akik a legális lehetőségeket valamilyen oknál fogva (például kölcsön) nem tudják elérni. A harmadik csoportba tartozók illegális igényekkel lépnek fel, azonban ezek legális lehetőségekkel is kielégíthetők (például receptköteles

7 D. C. Smith: Paragons, Pariahs and Pirates: A Spectrum-Based Theory of Enterprise. *Crime and Delinquency*, 26/1980, pp. 358–386.

8 Lásd Smith úgynevezett „Spectrum-based theory of enterprise” elméletét. Smith: i. m.

- gyógyszereket drogként használnak fel, azonban ezek a gyógyszerterá-
rakban megvásárolhatók). A negyedik csoportba soroljuk a profitorien-
tált gazembert, aki vállalkozóként üzleti partnerét csak ki akarja zsebelni.
- A piac rétegződése és megosztása vizsgálata során azt látjuk, hogy nor-
mális esetben a rétegek és szegmensek száma alacsony. Ilyen eset, ami-
kor az egyén az üzletet mindig azonos bankon keresztül bonyolítja le, s
következésképpen azonos módon (például soha nem vesz fel kölcsönt). Ez-
zel a legális és illegális elhatárolása teljes volna. Valójában azonban az
egymással kapcsolódó és egymást behálózó piacok a kereskedőt sze-
repljátékba kényszerítik. Ugyanaz a személy hol kérelmezőként, hol ellen-
őrként, hol konkurensként lép fel. Ez összekeveri a piaci szegmenseket.
 - A piac hatalma elemzése kapcsán fontos arra utalni, hogy a vállalko-
zónak a piacon el kell foglalnia egy bizonyos pozíciót annak érdeké-
ben, hogy árúját el tudja adni. Ezt megfelelő módon meg kell jelölnie,
és uralnia kell. Ez azonban a piac többi résztvevőjétől is függ. Egyen-
súlyi helyzetet kell elérnie egyrészt saját piaci függősége, másrészt
piaci hatalma (piacképessége) között. Különösen a kis cégek azért
egyensúlyoznak gyakran a legalitás határán, mert ezt az egyensúlyi
helyzetet mindenáron fenn kell tartaniuk (például banki kérelmezőként,
hogy kölcsönhöz juthassanak).

Mindez azt mutatja, hogy a piaci szereplőnek többféle cselekvési stra-
tégia áll rendelkezésére. Hogy ezek közül melyiket választja, az függ a
piac és a konjunktúra dinamikájától csakúgy, mint a résztvevők egyéni
preferenciáitól.

A károkozás és profit⁹ becslése és jellege

Az ENSZ 5. Bűnmegelőzési Kongresszusa (Genova, 1975. szeptember)
felhívja a figyelmet a gazdasági bűnözésen belül a latencia nagyságá-
ra. Ezek a bűncselekmények a hagyományosaknál sokkal nagyobb ká-

⁹ Ezen altéma kapcsán elsősorban a következő munkában kidolgozott információkra támaszkod-
tunk: C. Besozzi: Die Profite illegaler Unternehmungen: ketzerische Bemerkungen zu einer mo-
dernem Gefahr. In: Bauhofer, S. – Quelo, N. – Wyss, E. (Hrsg.): Wirtschaftskriminalitaet. Verlag
Ruegger, Zürich, 1999, S. 141–168.

rokat okoznak a társadalomnak. Számos nézet szerint a bűncselekményeknek csak egytized része jut nyilvánosságra, az okozott kár pedig a felismertnek tízszerese. A tényleges áldozatok száma is sokkal nagyobb, mint a hagyományos bűncselekményeké. Ide soroltnak a megkárosított, csődbe vitt üzleti partnerek, az állam, amely elesik az adóktól, a munkavállalók, akiknek nem biztosítják az egészségügyi és biztonsági feltételeket, a versenytársak, akikkel szemben megszegik a reklámszabályokat és az árakra vonatkozó megállapodásokat stb.

Általános nézet, hogy a gazdasági bűnözés során a bűnöző szervezetek a gazdasági racionalitás és kíméletlenség párosításával csillagászati jövedelemre tesznek szert, olyanra, amilyenről az „egészséges” gazdaság csak álmodni tud. Ez a tevékenység – legkésőbb akkor, amikor az illegális jövedelem a legális gazdaságba visszakerül – tönkreteszi a gazdaságot, szétzilálja és destabilizálja az államot, mivel korrumpálja a gazdaságot, a közigazgatást és a politikát.

A következőkben azt a forgatókönyvet vesszük szemügyre, aminek alapján ez a kép összeáll. A legfontosabb pontok a következők:

- Az illegális kereskedelemről származó profit csillagászati mértékeket ölt.
- Az illegális vállalkozásokból származó profit tetemes része pénzmossással a legális gazdaságba kerül.
- Az illegális vállalkozók célracionálisan cselekszenek.
- Az illegálisan elért profit, ami a legális gazdaságba vándorol át, alapvetően negatív hatást gyakorol a nemzetgazdaságra.
- A legális gazdaságba olvadva múltja foltnélküli.

Ami a profitot illeti: a becslések csak a drogkereskedelemre vonatkoztatva évente 400 milliárd amerikai dollárról szólnak, ami a világkereskedelem 8%-a. Európában évi 100 milliárdról beszélnek. Az utóbbi USA-becslések az ópium évi termelését 4000 tonnára, a kokainét 260 000 tonnára, kannabiszét 10 300 tonnára teszik (1997-es hivatalos USA-adatok.) Ehhez társulnak az illegális ember- és fegyverkereskedelemből és egyéb csempészetből származó bevételek. A profit az amfetamin-származékok esetében 240, a kokain esetében 300, a heroinnál 100%-ra tehető.¹⁰

¹⁰ Besozzi: i. m.

Kérdés azonban, hogy ezek a számok mennyire megbízhatók. Az természetes, hogy a gazdaságnak ezen a területén nincs adófőkönyv, ezért a számok becsléseken alapulnak, ami megbízhatatlan, tekintettel arra, hogy nem első kézből, hanem ismétlődő „guesstimates”-ekre alapozódnak. Ezért megalapozott lehet a kétkedés.

Drog a gazdasági vérkeringésben

A következőkben a drogkereskedelmet mint a feketegazdaság egyik alapüzletágát és a pénzmosás kiemelkedő forrását tekintjük át.

A haszon becslése során nem közömbös, hogy azok a hatóságok és szervezetek, amelyek az adatokat nyilvánosságra hozzák, milyen hasznot húzhatnak ebből. Az elsődleges bevételek mellett még bizonytalanabb azoknak a költségeknek a felmérése, amelyek a beruházásokhoz (például laboratóriumok építése és működtetése, a személyzet technikai kiképzése) szükségesek, végül a teljes ismeretlenség homályában marad a termelők haszna. Azt feltételezik, hogy az egész termést feldolgozzák és exportálják.

Az üzleti forgalom nagyságának becslése ugyancsak eltúlzott, mivel a piacon jelentős áringadozások és áresések tapasztalhatók időtől és helytől is függően. Maga a becslés ismeretlen paraméterek alapján folyik. Jellemző egy 1995-ös közlemény¹¹, ami 85 milliárd (árminimum) és 1100 milliárd (ármaximum) dollárról szól. Az sem ismert, hogy a különféle csereüzletek során (drog szolgáltatásért, drog fegyverért) milyen volumenű üzletekre került sor.

A *költségek becslése* szintén figyelmen kívül marad, szemben a legális kereskedelemmel, ahol ezeket az összeget gondosan könyvelik. Ehhez járulnak olyan további összegek, mint a rendőrség és a vámhatóságok megvesztegetése, különféle lopások (árucikkek vagy készpénz), a biztonsági ellenőrzés (kockázati tényezők minimalizálása), az ügyvédek, az igazságszolgáltatás (előzetes letartóztatás, börtön) vagy a

¹¹ Idézi Besozzi: Uo.

pénzmosás költségei (ez utóbbit a teljes nyereség 30%-ára teszik). Ezekkel az ilyen gazdaságban tevékenykedőknek számolniuk kell.

Ami a *profitot* illeti, tudásunk ismételten meglehetősen szerénynek mondható. A kolumbiai drogmaffia nyereségét például 170 millió és 3,4 milliárd amerikai dollár közé teszik. Ezek a becslések azt feltételezik, hogy a haszon döntő többsége néhány kartellhez áramlik. Azonban a hiányos kutatások is azt támasztják alá, hogy ez nincs így, mert a haszon nagyon sokan osztoznak. Vertikális integráció nem létezik, horizontális integráció is csak lokális keretek között van. A pontosabb becslések azt tételezik fel, hogy 350 000 amerikai dollár investálásra (kokain megvásárlása Kolumbiában, eladása a nagykereskedőknek az Egyesült Államokban) 1,6 millió dollár haszon jut.

A *pénzmosás költségei* szintén tetemesek. Idetartoznak a lebukás elkerülését, a saját életfenntartást, az alkalmazottak ellátását szolgáló kiadások csakúgy, mint az egészségügyi ellátás és a jóléti szolgáltatások költségei. Ebből következik, hogy a legális gazdaságba investálható haszon az elképzelnél vélhetően jóval alacsonyabb.

Az *illegális gazdaság célracionalitása* mint tényállítás megkérdőjelezhető. Már csak azért is, mert a produktum illegalitásából ennek ellenkezője következik, s csak nagyon szűk körben érvényesülhet. Ezt a megállapítást a következők támasztják alá:

- A tervezés horizontja eleve rövid: nem lehet arra számítani, hogy valaki élethossziglan ezt a tevékenységet fogja folytatni. A bűnüldöző hatóságok lehetséges beavatkozásai, a konkurensokkal való belső harcok, a betörés vagy áldozattá válás kockázata a bűnöző karriert nem teszik hosszú távon tervezhetővé.
- Az átláthatóság hiánya szintén rontja az illegális kereskedelem játékterét. A tiltott árukat csak meghatározottan korlátozott körben lehet teríteni. A költségek csupán durván becsülhetők, a kedvező árak szintúgy nagyon nehezen elérhető információkkal tervezhetők.
- A marketingstratégia szintén korlátozott. Nyilvános reklámozás kizárt. Bár erőszakkal elérhető a piaci részesedés növelése, azonban emiatt büntetőjogi következmények fenyegetnek.

- A világos célkitűzések közül csak egy dolog egyértelmű: gyorsan pénzt csinálni. Többségük amint elért bizonyos szociális felemelkedést, kiszáll az üzletből. Addig viszont egyetlen dologra törekszik: éjt nappallá téve mozgásban tartani az üzletet.

Az általános előfeltevések tehát korántsem biztosan állják meg a helyüket. A szakirodalomban többen felhívták a figyelmet a következőkre:

- A piszkos pénzt viszonylag improduktív szférában fektetik be.
- A piszkos pénz felhasználásánál nem a lehető legnagyobb rentabilitás, hanem a lehető legnagyobb biztonság a vezérelv. Elsősorban olyan tőkeszegény országokban ruháznak be, ahol a tőke eredetét kevésbé vizsgálják.
- Mindkettő azt eredményezi, hogy a világkereskedelem és a gazdasági növekedés tempóját fékezi.
- A piszkos pénz destabilizálóan hat a világkereskedelemre. Ha nagy mennyiségű pénz ellenőrizetlenül áramlik egyik országból a másikba, az az árszínvonal, és az átváltási kurzus szabályozását megnehezíti.
- A nagy mennyiségű, a legális gazdaságon kívüli illegális pénzáramlás megnehezíti az ellenintézkedések bevezetését, és a racionális gazdaságpolitika folytatását.
- Nagy mennyiségű feketepénz jelenléte a piacon megingatja az ilyen piac iránti bizalmat.
- A feketepénz nem vagy csak ritkán és részben adózik, ezért rontja az állam újraelosztási funkcióját.

Ezen állításokkal szemben újabb ellenérvek hozhatók. Mégpedig azért, mert e nézetek hangoztatói mindannyian abból indulnak ki, hogy az illegális gazdaság magas profitot termel, s hogy ez kevés kézben összpontosul. Vannak olyanok is, akik úgy vélik: a pénzmosás kiegyenlítő hatást is gyakorol a kapitalista gazdaságra, annak diszfunkcionális következményeit enyhíti, s így végső soron hasznos. Számos példa bizonyítja, hogy az illegális kereskedelem az abban részt vevő valamennyi szereplőjét előnyhöz juttatja, sőt olykor regionális fejlődést is eredményezhet, csupán az állam esik el az adótól. A probléma nem abban van, hogy a feketepénz másként funkcionál, mint a legális, hanem ab-

ban, hogy az ahhoz szükséges magatartás eredménye nagyobb profitot eredményez, mint a normakonform. A kutatások azonban azt is mutatják, hogy az illegális pénzeknek a nemzetgazdaságra gyakorolt hatása elenyésző.

Deviáns társadalom, működő gazdaság és a jog

Amennyiben gazdaság és társadalom viszonyát vizsgáljuk, nem árt utalni arra sem, hogy Max Weber óta tudjuk: a deviáns viselkedés fontos szerepet játszik a gazdasági növekedésben. Gazdaságtörténészek hívják fel a figyelmet arra, hogy a gazdasági növekedésben nemcsak a technikai fejlődés, hanem a társadalmi és etikai alapelvek átlépése is jelentős.

Ugyancsak történelmileg igazolt tény, hogy a fennálló társadalmi rendet a szociális kohézió változatlanul tartása veszélyezteti. Az elmúlt időszak példái bizonyítják, hogy a társadalmaknak azok okozták a legnagyobb kárt, akik a kívülről jövő változások veszélyeivel riogatták az embereket (így például a középkorban a leprát terjesztő boszorkányok és zsidók voltak azok a bűnbakok, akikre ráfogták, hogy kívülről hozzák be a bajt), ahelyett, hogy a realitások következményeit számba vették volna, s ennek megfelelően javasoltak volna változásokat.¹²

A bűncselekmények elkövetését lehetővé tevő körülmények sorában az egyes gazdasági szereplők működésében rejlő problémákat kell világosan felismerni. Erről a bevezető részben – magyar vonatkozásban – szó esett. Nyugati relációban (is) kiemelkedő szerep jut a sűrűgazdaságnak mint kriminogén tényezőnek. Ezzel összefüggésben figyelmet érdemelnek azok a megállapítások, amelyek a legfőbb veszélyhordozók. Ilyenek:¹³

- A joghézagok, amelyek kiküszöbölése nem egyszerű, hiszen minél kiterjedtebb a jogi szabályozás, annál szűkebb a gazdaság általánosan elvárt mozgásteré.

¹² Így Besozzi: Uo.

¹³ E. Wyss: Der Graubereich zwischen Legalität und Illegalität in der Wirtschaft. In: Bauhofer, S. – Queloz, N. – Wyss, E.: i. m. 65–78. o.

- A deregulációs eufória hatására számos korlátozást feloldottak, és a gazdaságban jelentkező kockázatos magatartás eredményeként a gazdaságot sikerült beindítani. A kár azonban nem maradt el: a szervezeteknek gyakran áttekinthetetlen szövevénye jött létre.
- A gazdaság globalizálódása, a korábnál sokkal jobb technikai és elektronikus lehetőségek megkönnyítik az árukkal és a pénzzel való kereskedést szerte a világon. Cégeket ott alapítanak, ahol ahhoz a törvényalkotás a koncepciójuknak megfelelő. Pénzt ott helyeznek el, ahol leggyengébb az ellenőrzés. A globalizáció következményeként a legális és az illegális gazdaság egymással összekeveredik, egybemosódik.
- A normasértést gyakran nehéz észrevenni, továbbá a normák csak fáradtságosan ellenőrizhetők és kényszeríthetők ki. Erre klasszikus példa az adózás egész területe. Ez nem utolsósorban arra vezethető vissza, hogy egyetlen áldozat sincs, aki tanúskodna.

Globalizáció, gazdaság, bűnözés

Külön problémaként jelentkezik a globalizáció, amiről e helyütt csupán érintőlegesen teszünk említést. Általánosságban leszögezhető: a globalizáció olyan folyamatként definiálható, amely a kultúra egyediségétől (unification) annak univerzalizálódása felé vezet.¹⁴

A globalizáció paradox jelenség. Létezhet harmonikus és ellentmondásos formája. Vonatkozhat egy vagy valamennyi kultúrára. Elsődlegesen olyan, időhöz és helyhez kötött folyamat, ami a társadalmi kapcsolatokra épül. A bűnözés ezeknek a kapcsolatoknak az egyike. Ez természetes következménye a modernizációnak, továbbá annak a fogyasztói és profitorientált beállítódásnak, amit modernként aposztrofálunk. Miként a modernizáció, úgy a bűnözés is képes mind a marginalizálásra, mind a reintegrálásra, egyesítésre és megosztásra.¹⁵

Egy harmonikus államban a globalizáció a bűnözési probléma univerzalizálása irányába mutat, és generalizálja a kontrollfelelősséget. A

¹⁴ Findlay: i. m. 115. o.

¹⁵ Uo. 224. o.

globalizáció azonban jelenleg inkább szimbolikus jelentőségű. A bűnözés a disszonancia egyik ügynöke, és elsődleges szerepet játszik a differenciálásban és a diszkriminálásban. Ahol a globalizáció a változatos-
ságot hangsúlyozza, ott a kriminalizáció felelősségteljes politikai eszköz.¹⁶

Más helyütt részletesen szoltunk a kultúra és a bűnözés viszonyáról.¹⁷ A globalizáció és a kultúra kapcsolatát vizsgálva tanúi lehetünk mind a lokális, mind a globális dimenzióknak. A globális dimenzió különös hangsúlyhoz jut a bűnös vállalkozás mint kereskedelmi jellegű gazdasági tevékenység esetében.¹⁸

Ismert forgatókönyv, amikor egyes országokat politikai vagy gazdasági okok miatt a világ bankrendszerei marginalizálnak. Ez a helyzet kiváló alkalmat jelent a bűnöző szervezeteknek, hogy tőke felajánlása által kolonializálják az országot. A pénzmosás elleni és a bűnözésből származó pénzek elkobzásával kapcsolatos intézkedések csak egyikét jelentik az ilyen trend elleni fellépésnek. A tágabb értelemben vett gazdasági stratégia a strukturális változásokhoz felhasználva a világ közös-ségének gazdasági erejét megakadályozza, hogy az egyes országok a bűnözésből származó pénzekkel oldják meg fejlesztési problémáikat. Épp ezért a világgazdaságból, a bűnözésből származó pénzt csak tilal-makkal kiűzni nem lehet. Olyan stratégia kialakítására van szükség, amely valós választási lehetőségeket nyújt a legitim kereskedelem és a bűnözéssel kapcsolatos kereskedelem szabályozói között.¹⁹

Ami régiókat illeti, a nyugati szakértők szerint²⁰ megfigyelhető, hogy a tervgazdasági rendszer összeomlása ezekben az országokban a kriminalizált gazdasági liberalizmus legalizálásához vezetett. Valamennyi ilyen országban a korai kapitalizmusra jellemző brutális tőkeak-

16 Uo. 225. o.

17 Irk F – Finszter G.: Gazdasági-társadalmi változások – a bűnözés új kihívásai. Szervezett bűn-
zés Kelet-Közép-Európában, az Európai Unió peremén. Kriminológiai Tanulmányok, 38., 2001,
11–59. o.

18 Findlay: i. m. 137. o.

19 Uo. 128–129. o.

20 Így H. See: Ist zum Schutz vor der Organisierten Kriminalität eine Beschränkung der bürgerlichen
Freiheiten notwendig? In: G. Gehl (Hrsg.): Das Mafiose in unserer Gesellschaft und seine
Bekämpfung. Dadder, 1999, S. 237–260.

kumulációs folyamat játszódik le. A jog tevékenysége arra korlátozódik, hogy a keletkező gazdasági állapotokat legalizálja és egy kiszámítható rendszerbe terelje. Ugyancsak jellemző, hogy a tervgazdaság egykori funkcionáriusai a földalatti gazdaságban helyezkedtek el, és az illegális gazdaságot teljes mértékben felügyeletük alá vonták, s ezáltal az újjazdagok sokak számára irigyelt, felemelkedő osztályának képviselői lettek.

Az is felismert tény, hogy mind a szervezett, mind a gazdasági bűnözés vezéreinek teljesen mindegy: az adott területen diktatúra vagy demokrácia van-e hatalmon. Céljuk lehetőség szerint a teljes piac kriminalizálása. Ennek érdekében – politikai berendezkedéstől függetlenül – nem hivatalos kooperáció jön létre a titkosszolgálatok, a szervezett bűnözés drog- és fegyverkereskedői, a nagy gazdasági vállalkozások, valamint a paramilitáris és katonai szervezetek között. (Ez volt, illetve jelenleg is jellemző például az FBI és a KGB esetében.)²¹ Ami viszont lényeges: legyen mit kriminalizálni, tehát létezzen működő piacgazdaság.

További kutatási feladatok, prevenciók lehetőségei

Tudomásul kell venni, hogy a szervezett bűnözés tevékenységét profi módon végzi, és semmiféle tabu nem ismer, ami tevékenységét korlátozná. A politika elsődleges szerepe annak biztosítása, hogy a törvényalkotás, valamint a kormányzat a legfrissebb állapotoknak megfelelően reagáljon a bűnözés irányából érkező kihívásokra. Ilyeneknek tekinthetők például azok az intézkedések, amelyek a bűncselekményekből keletkezett vagyoni előzetes biztosítását, a pénzmosással kapcsolatos jogszabályok meghozatalát, a haszonlefölözést, a távközlés lehallgatásának szabályozását, a gazdasági bűnözés kapcsán a korrupció elleni hatékonyabb fellépést, a rendőrségen belül a speciális biztonsági egységek létrehozását biztosították.²²

²¹ Uo.

²² J. Gerster: Ist zum Schutz vor der Organisierten Kriminalität eine Beschränkung der bürgerlichen Freiheiten notwendig? In: G. Gehl (Hrsg.): i. m. 223–236. o.

Egy Európai Tanácstól származó dokumentum szerinti²³ a kriminogén faktorok a következő csoportokba sorolhatók:

- 1) Gazdasági tényezők, ezeken belül
 - a gazdasági helyzet,
 - állami beavatkozás a gazdasági környezetbe,
 - elégtelen belső kontroll,
 - a gazdasági élet anonimitása és komplexitása,
 - a társaságok jogi formája,
 - a társasági tőke szegénysége,
 - a gazdasági rendszer,
 - az üzleti bűncselekmények úgynevezett spiráleffektusa.
- 2) A pszichoszociális tényezők, ezeken belül
 - az üzleti miliő,
 - az alkalmazotti környezet,
 - az áldozatok,
 - a közvélemény,
 - a jogi eljárás,
 - a cégre gyakorolt külső (jogi és nem jogi) kontroll jellege.
- 3) A jogi tényezők, ezeken belül
 - a nemzeti büntetőjog alkalmazhatósága az üzleti tevékenység körében,
 - a nemzetközi büntetőjog az üzleti tevékenység körében.

Értelemszerűen a megelőzésnek alapvetően az előzőekben feltárt speciális problémakörök kezelésére kell irányulnia. Egyidejűleg azonban nem hagyható figyelmen kívül az a felismerés sem, hogy ugyanazok a politikusok, akik látványosan demonstrálják a belső biztonságnak a közvéleményt irritáló szeptén belül, annak alakulásával kapcsolatos aggodalmaikat, szinte ügyet sem vetnek a gazdasági bűnözésre. Pedig világosan látni kell, hogy még a teljesen legálisan működő kapitalista gazdaság is veszélyt jelent a szociális államra, a demokráciára és az emberi kapcsolatokra, és a mindenkori felelős kormányoknak ezekre a

²³ Council of Europe: Report of the European Committee on Crime Problems on Economic Crime, 1981

biztonságpolitikai kihívásokra adekvát módon reagálniuk kellene. A német Bundeskriminalamt egyik szakembere már 1983-ban felhívta a figyelmet arra, hogy a konkurenciaharc miatt a reklám már rég nem a valóságra összpontosít, hanem a médián keresztül olyan szuggesztív ráhatás folyik, aminek lényege, hogy az embert elbizonytalanítsa, mindenáron a magasabb életszínvonal elérésére ösztönözze, miközben különféle morális és törvényi határokat erőszakosan ledöntenek. Jellemzővé vált az úgynevezett szűrkezőna maximális kihasználása, ami azt jelenti, hogy a tevékenység egyszerre illegitim, bár legális. A bűnözők a jogalkotókat gyakran hajszolják olyan törvénykezésbe, ami eredményeiben nem más, mint magának a jogalkotónak a kriminalizálása. Észre kellene végre venni, hogy a gazdasági bűnözés – önmagában is – károsabb és veszélyesebb a társadalomra, mint a szervezett bűnözés. Ez az egyetlen bűnözési forma jobban veszélyezteti a belső biztonságot, mint valamennyi egyéb bűnözés együttesen – attól függetlenül, hogy féle, és ha igen, mennyire fél tőle a társadalom. A gazdasági és a szervezett bűnözés szorosan összefüggenek egymással. Kölcsönösen teremtik meg egymás működésének feltételeit, kiszolgálják és támogatják egymást. A kettő közül azonban a gazdasági bűnözés a veszélyesebb. Mégis az a jellemző, hogy akik az ország biztonságáért aggódnak, elsősorban a szervezett bűnözéssel és a korrupcióval riogatnak (bár nem kizárt, hogy mindkettő része a gazdasági bűnözésnek, azonban épp az összefüggések kimunkálása, s ezáltal a helyes súlypont meghatározása marad el). Ma még tabunak számít a gazdaságot a belbiztonsággal összehozni. Nem illik nyilvános helyeken arról vitázni, hogy a gengszterek lakásain kívül esetleg akár orvosok, az ügyvédek, a kiadói szerkesztőségek és a nagy multinacionális cégek irodái is kiemelt célpontjai kellene hogy legyenek a szervezett bűnözés megakadályozására hivatott lehallgatásoknak. A nemzetközi spekulánsok globális szerencsejátékának hozadéka nemcsak a kábítószer-maffia bevételeiből származik, hanem olyan tiszteletre méltó cégek is részt vesznek a játszmákban, amelyek tevékenységükkel ökológiai katasztrófát, sőt háborút idézhetnek elő. A politikusok feladatai közé tartozik, hogy ezt felismerjék, továbbá azt is, a rendőrségi jogosítványok miképp nö-

velhetők úgy, hogy egyúttal garantáltan ne csökkenjenek az állampolgári alapjogok, sőt azok megerősödjenek.²⁴

Hagyományosan a bűnözői vállalkozásokat kriminális szankciókkal fenyegetik. Ez azonban nemcsak a potenciális bűnelkövetőket, hanem a piaci viszonyokat is befolyásolja. Ugyanakkor a követett kriminálpolitika súlypontjai is – mármint, hogy mely cselekményeket, vállalkozói körök mely mozgásformáit milyen intenzitással üldözik – hatással vannak az egész területre.²⁵

A gazdasági bűnözés kutatása szerteágazó, benne különböző feladatok és célok határozhatók meg. Ezek vizsgálata során a következő téziseket, illetve az azokban felmerülő kérdéseket kell megvizsgáljunk.

Első tézis

A kriminológiában – jellegzetes vizsgálódási feladataival és módszereivel összhangban – a gazdasági bűnözés fogalmilag nem torpan meg a tőkekivonásnál. Az előzmény-következmény oksági láncon tovább haladva idesorolja a normális tőke mozgást megzavaró tőke visszaforgatást is. Megjegyzendő: ez utóbbi általában csak szervezett tevékenység keretében valósulhat meg, illetve ilyen tevékenység eredményeként vezethet igen súlyos eredményre. Ebből következően át kell tekinteni a gazdasági élet fő szereplőit, jellemző működési területüket, továbbá azt, hol és milyen zavarforrások tekinthetők tipikusaknak, s ezeknek milyen jellemző előidéző okai ismertek.

Ebbe a vizsgálatba bele kell hogy férjen olyan összefüggések vizsgálata is, mint például annak elemzése, hol segíthet és akadályozhat a feketetőke, a mosott pénz, a szürkegazdaság a társadalmi átalakulás kívánt céljainak minél tökéletesebb megvalósulásához.

A kriminológia tehát a teljes folyamatot komplexen vizsgálja, és, a büntetőjogtól eltérően, nemcsak az elkövetéstől a „lebukásig”, hanem a tényleges vagy meghíúsult újrahasznosításig kíséri figyelemmel a tőke útját.

²⁴ See: i. m.

²⁵ Findlay: i. m. 142. o.

Második tézis

Elfogadva azt a felfogást, miszerint a pusztán definíciós problémákba való elmerülésnél előbbre való a gyakorlati kérdések elemzése, mégis szükségesnek mutatkozik a következő kérdések tisztázása – legalábbis saját érdeklődési körünkön belül:

- mi a gazdaság (mi mit nevezünk annak),
- mi tekinthető gazdasági haszonnak,
- mi a gazdasági haszon és a szervezett bűnözés kölcsönös kapcsolatának lényege,
- mi a lakosság hosszú távú érdeke (mi mit tekintünk annak),
- a közakarat hogyan valósul meg, s ez milyen külső jelek alapján kísérhető figyelemmel,
- mely ismérvek alapján különböztethető meg egymástól (mi hogyan tesszünk különbséget) a gazdasági és a vagyon elleni bűnözés,
- mikor valósul meg a súlyos károkozás (a társadalomra veszélyesség értelmezése ezért fontos),
- s végül mit tekinthetünk szervezett gazdasági bűnözésnek (amihez természetesen röviden érinteni kell a szervezett bűnözés ugyancsak ki nem kristályosodott definiálását).

Harmadik tézis

Kriminológiai szempontból gazdasági bűnözés az, amit vagyoni haszonszerzés céljából, piacgazdasági keretek nyújtotta lehetőségek felhasználásával, széles körben, jelentős kárt okozva valósítottak meg. A gazdasági bűnözés okozta kárnak része kell hogy legyen

- közvetve vagy közvetlenül az állami (kormányzati) tervezhetőség korlátozása,
- a hosszú távú lakossági érdekek legális közakarattól eltérő alakítása (induljon ki ez az aktivitás az úgynevezett multiktól, valósuljon meg az emberkereskedelemben vagy a feketegazdaságban).

Definiálásra vár az e szempontból jelentős kár fogalma. Véleményünk szerint – amennyiben a károkozásnak a gazdaság működésére vonat-

kozó befolyását védelmezni akarjuk – a különösen nagy és a különösen jelentős érték tartományába sorolható bűnügyek igényelnek megkülönböztetett figyelmet. Ez azt jelenti, hogy a károkozás nagyságának alsó határát 50 millió forintnál vonjuk meg.²⁶

Negyedik tézis

A társadalomra veszélyesség mértéke dönti el, hogy egyrészt a Btk. XV–XVIII. fejezeteiből, másfelől más törvényhelyekről egyes cselekmények mikor lesznek – kriminológiai értelemben – gazdasági bűncselekmények. Amennyiben a társadalomra veszélyesség mértéke – messze túllépve az egyén veszélyeztetését vagy az egyéni károkozást – a társadalom egészét közvetlenül, vagy – bizonyos közösségek nagyfokú veszélyeztetése által – közvetve veszélyezteti, a gazdaság széles köre válhat társadalmi szempontból kockázati tényezővé. Jellemző, hogy ilyen mértékű veszélyeztetés egyénileg csak rendkívül ritkán (ilyen volt például patinás Barings Bank bróker általi egyéni eltözsdezése a Távol-Keleten) fordul elő. Büntetőjogilag bizonyíthatóan vagy bizonyíthatatlanul, ám vélelmezhetően (ezt a kriminológia megengedheti magának) a háttérben szervezet(ek) áll(nak).

Ötödik tézis

Van átjárás a rendszerváltás előtti társadalmi tulajdon elleni és abban az időben kiemelt prioritáshoz jutó bűnözés és a jelenlegi társadalmi berendezkedésre súlyos veszélyt jelentő gazdasági bűnözés között. A mai gazdasági és szervezett bűnözés körébe tartozó bűncselekmények egy

26 Ezzel kapcsolatban emlékeztetünk az 1985-ös német elvi állásfoglalásra. (1000 német márkát meghaladó károkozás. Vö.: H-D. Schwind: Kriminologie. Eine praxisorientierte Einführung mit Beispielen, Kriminalistik Verlag, 1988, S. 287. A magyar Btk. a 138/A §-ban szól a kárértékek különféle kategóriáiról. Ezek a jelenlegi (2000. I. félév) szabályozás szerint a következőképp alakulnak:
– kisebb érték: 10–200 ezer forint;
– nagyobb érték: 200 000–2 000 000 forint;
– jelentős érték: 2 000 000–50 000 000 forint;
– különösen nagy érték: 50 000 000–500 000 000 forint;
– különösen jelentős érték: > 500 000 000 forint.

részének alapjai ugyanis éppen ebben az időszakban, a szocialista tervgazdaság bölcsőjében alakultak ki. Ebben az időszakban jött létre a szürke- és feketegazdaság, és indultak fejlődésnek azok a kapcsolatrendszerek, alapozódtak meg azok a vagyonok, amelyek azután a rendszerváltást követő jogi és gazdasági átalakulás közben a területek végleges felosztásához és a bűnözői szervezetek kiépüléséhez vezettek. Bár a jogi szabályozás folyamatosan módosult a változó társadalmi-gazdasági körülmények után igyekezve, ez azonban sokkal inkább a joghézagok, illetve a nem egyértelmű helyzetek kiaknázását tette lehetővé, mintsem a rendeződést. Ehhez járult még, hogy az állandó változtatások lényegesen megnehezítették a jogalkalmazók munkáját, ami azután az ilyen jellegű ügyekben a jogszolgáltatás lelassulásához vezetett.²⁷ Így tehát elmondható, hogy bár a gazdasági bűncselekményeket szabályozó XVII. fejezet a Btk.-ban alapvetően megváltozott, a jelenlegi rendelkezések célja szintén a gazdasági élet biztonságát, egyensúlyát veszélyeztető cselekmények szankcionálása. Ez különösen lényeges azért, mivel a szervezett bűnözés szorosan kapcsolódik a legális és illegális gazdasághoz, részben kihasználva az ott nyíló újabb vagyonszerzési lehetőségeket, részben viszont a piszkos pénzek legálissá tétele területén.

Hatodik tézis

Az állam – a felismert és fel nem ismert érdekérvényesítési szükségletei és lehetőségei függvényében – a gazdasági deviancia különféle megnyilvánulási formáit társadalomra veszélyességi szempontból eltérően ítéli meg. Így más stratégiát követ például a „multik” és mászt az egyéb, társadalomnak kárt okozó gazdasági vállalkozások esetében.

Hetedik tézis

A gazdasági bűnözés körét nemcsak a kárt okozó forrás, hanem a károkozással szerzett vagyoni előny újrahasznosításának jellege is minő-

27. Barabás Andrea Tünde – Irk Ferenc: Gazdaság, bűnözés, gazdasági bűnözés, szervezett bűnözés, szervezett gazdasági bűnözés – I. rész. Kriminológiai Tanulmányok, 38., Budapest, 2001, 60–87. o.

síti. Így például adócsalással szerzett pénz mind öncélú, kacsalábon forgó vár építésére, a legális kereskedelmet ellehetetlenítő feketegazdaságba való visszaforgatásra, új munkahelyteremtő beruházásokba visszaforgatva egyaránt hasznosítható.

Nyolcadik tézis

A gazdasági bűnöző a társadalomnak e szerint kétszer is kárt okozhat:

- először akkor, amikor a tőkét kivonja a legális gazdaságból,
- másodszor akkor, amikor azt visszaforgatja.

Kilencedik tézis

Az illegális gazdaságban dolgozók között sokan vannak olyanok, akik a legális gazdaságba semmiképp nem tudnának beépülni, akik tehát alapvetően három lehetőség közül választhatnak:

- vagy az illegális (szürke-, fekete-) gazdaságban dolgoznak, és jövedelemforrásuk a munkateljesítményükkel valamilyen összefüggésben álló bér,
- vagy munkanélküli-segélyből, illetve valamilyen más, munkavégzést nem igénylő jövedelemforrásból tartják el magukat, olykor családjukat is,
- vagy klasszikus bűnözésből (rablás, lopás) tartják fenn magukat.

Kérdés, hogy a felsorolt lehetőségek közül – jobb híján – melyik tolerálható a leginkább. Ezt a szempontot a gazdasági tevékenység egészének megítélése során nem lehet figyelmen kívül hagyni. A gazdasági bűnözés már régen nem azonos a fehérgalléros bűnözéssel.

Tizedik tézis

Szervezetszerűen elkövetettnek tekinthető az a gazdasági bűncselekmény, amelyet ugyanazon elkövetői kör tagjai közül többen és sorozatban követtek el. Ilyen esetben az értékesítés előfeltételezi a már meglé-

vő vagy kialakítandó hálózatot. Ugyancsak szervezetszerűen elkövetettnek tekinthető az a gazdasági bűncselekmény is, amelynek során az elkövető ugyan a cselekményt egyedül végezte, azonban a bűncselekménnyel összefüggésben társakat is (például orgazdák) lelepleztek.

Tizenegyedik tézis

A tipikus gazdasági (és szervezett) bűnelkövetésre minden ismervében hasonlító bűncselekmények ebbe a körbe vonhatók akkor is, ha a minősítés büntetőjogi szempontból nem elégséges, azaz valamelyik tényállási elem nem bizonyítható.

Tizenkettedik tézis

A gazdasági bűnözés – eltérően a bűnözés sok egyéb formájától – gyakran nehezen határolható el a legális és kockázatos gazdasági tevékenységtől. Ezt az megállapítást igazolják azok az állásfoglalások, amelyek helytől és időtől függően egyazon esemény vonatkozásában homlokegyenest eltérnek egymástól. Ez elsősorban arra vezethető vissza, hogy a legális és az illegális gazdaság között nincs szilárd választóvonal. Tovább nehezíti az eligazodást e területen, hogy a „felvilág” és az alvilág között gyakran ugyancsak nincs szilárd választóvonal. A legális és illegális gazdaság egyaránt a társadalom széles körében vagy egyes domináns szubkultúráiban jelentkező szükségleteket elégít ki. Mivel a szükségletkielégítés módja kultúrafüggő, ezért a legális és illegális gazdaság közötti kapcsolat is kultúrafüggő. Következésképp a társadalomnak az illegális gazdaságban való részvétele, azaz a reális, sőt többnyire legális szükségleteknek e körből való kielégítése szintúgy kultúrafüggő (például az egykori NDK jelenlegi állampolgárainak részvétele a vietnami piacokon a keleti tartományokban).

A megelőzési stratégia kimunkálásához a következő szempontokat indokolt szem előtt tartani:

1) Elméleti háttérként a társadalomra veszélyesség aktualizálására van szükség. Ezzel összefüggésben a következőkben rögzítjük azokat a legfontosabb ismérveket, amelyek a társadalomra veszélyesség tartalmát ki kell hogy töltsék.²⁸ Ezek a következők:

- Érdemes legyen a cselekmény társadalomra veszélyességét kinyilvánítani. Emögött egyrészt az áll, hogy előfordulási gyakorisága ne legyen túl nagy, de ne teljesen ritkaságszámba menő sem. Üldözése (így elsősorban a tettes kézre kerítése és bűnösségének bebizonyítása) a valószínűség kellően magas fokán előre valószínűsíthető legyen. Vélhetően nem ennek alátámasztásául fogják emlegetni a rendszerváltást követő időszak kriminalizálási „rohamát”, amelynek során a majd félszáz módosított, illetve új büntetőparagrafus – ezek között elsősorban a gazdasági bűncselekmények megfékezését célzó – „üres”, mert éveken keresztül nincs bűnügy.²⁹
- Legyen a cselekmény kivételes, azaz ne legyen olyan, amelyiket a társadalom igen nagy része – különösen nem a többsége – sért meg. Az ilyen tett ugyanis csak egy szűk elit számára értékelhető társadalomra veszélyesnek, azaz a közvélemény ezt az értékítéletet nem fogja támogatni. Dél-Amerika számos országában a kábítószer-termelésre hiába mondanák ki, hogy a társadalomra veszélyes, az emberek (azok, akik a lakosság többségét alkotva ebből élnek, s ha nem természetnek a másokat pusztító mérget, éhen halnának) ezt egészen egyszerűen éppúgy nem hinnék el, mint ha nálunk azt állítanák, hogy bizonyos szakmákban a borralalozás vagy a „KGST-piacokon” való vásárlás veszélyes a társadalomra. A társadalom többségének meggyőződése kell hogy legyen – legalábbis a demokratikus államok hagyományai ezt mutatják –, hogy a jogszabály helyes, azaz valóban a többség számára veszélyt jelentő cselekmény ellen kíván fellépni.
- A társadalomra veszélyesség büntetőjogi értékelést igénylő mértékének megállapítása súlyos ítélet – vagy legalábbis az kellene hogy legyen. Az ilyen megállapítást a társadalomnak komolyan kell vennie, különben a jogalkotó hitelét veszti. Érdemes tehát alaposan megfontolni két dolgot. Egyrészt azt, hogy bizonyosan nincs-e más, a büntetőjo-

28 lrk E: A társadalomra veszélyesség jellemzői. T-14780 számú OTKA-tanulmány, 1996
29 Kertész Imre megállapítását idézi Sereg András. Népszabadság, 1996. december 7.

gon kívül eső eszköz, amivel a jelenség ellen hatékonyan lehetne fellépni; elengedhetetlen-e az ultima ratio alkalmazása. Másrészt – amint arról már szó volt – lehet-e a büntetőjog garanciákkal erősen körülbástyázott eszköztárával a jelenséggel szemben eredményesen fellépni. Ez különösen a tradicionálisnak nem nevezhető cselekmények körében életszerű felvetés.

A társadalomra veszélyesség elméleti kérdéseivel e helyütt nem áll módunkban foglalkozni. A máshol rendszerezett könyvtáryi szakirodalom ismertetése helyett ezúttal csupán néhány gondolat erejéig időzhetünk el a – témánk szempontjából – legfontosabb elveknél. Ebből a szempontból fontos utalni Kádár Miklós és Kálmán György munkásságának idevonatkozó részére. Amikor részletezik a társadalomra veszélyességet eredményező „veszélyeztetés” ismérveit, a következőket emelik ki.

- a) Szükséges, hogy a kérdéses cselekmény a fennálló állapot hátrányos megváltoztatásának bekövetkezését tegye lehetővé.
- b) A kilátásba helyezett változás a társadalom szempontjából minősüljön hátrányosnak.
- c) A társadalom szempontjából hátrányosnak minősülő helyzet, állapot bekövetkezése a tanúsított magatartás következtében legyen valószínű.³⁰

A Kádár – Kálmán szerzőpáros arra is fontosnak tartja felhívni a figyelmet, hogy a társadalomra veszélyesség tartalma nem állandó, s számos tényezőtől függ, amelyek között első helyen áll a gazdasági fejlődés.³¹

Földvári József felfogása szerint a cselekmény társadalomra veszélyessége döntően a következményektől függ. Azaz: minél súlyosabb következménnyel jár egy cselekmény, annál veszélyesebb a társadalomra. A cselekmény társadalomra veszélyessége nem függ sem az elkövető tudatától, sem szándékától.³² Ettől nem áll messze Tokaji véle-

30 Kádár M. – Kálmán Gy.: A büntetőjog általános tanai. KJK, 1966, 221. o.

31 Uo. 222. o.

32 Békés Imre – Földvári József – Gáspár Gyula – Tokaji Géza: Magyar büntetőjog. BM Könyvkiadó, Budapest, 1980, 377. o.

ménye, aki azt hangsúlyozza, hogy a társadalomra veszélyesség jelleget és fokát alapvetően a támadott jogi tárgy vagy tárgyak jelentősége és az azt ért sérelem vagy veszély mértéke határozza meg. Ennek alapján tesz megkülönböztetést az absztrakt és a konkrét társadalomra veszélyesség között.³³ „Ahhoz, hogy a jogalkotó valamely cselekménytípust bűncselekménnyé nyilvánítson, a típust jellemző absztrakt veszélyesség egy bizonyos szintje szükséges. (...) A jogalkalmazás során a cselekmény konkrét társadalomra veszélyességének foka a büntetés kiszabását (...) befolyásoló körülmény.”³⁴

Ezeknek a szempontoknak a figyelembevételével lehet és szükséges differenciálni a gazdasági bűnök súlyozása során. Különösen a társadalomra súlyos mértékben veszélyes és nem kivételes ritkasággal elkövetett bűnesetek visszaszorítására kell megtalálni a megfelelő eszközöket. Ezek nagyon gyakran – elsősorban bizonyítástechnikai okok miatt – nem a büntetőjog térrénumán belül található meg (ilyen például a pénzmosás). Az állam kötelessége, hogy a jog és az érdek összefüggéseinek elemzése segítségével a megfelelő jogági segítséget megtalálja.

2) Gyakorlati prevenciók szempontokat szem előtt tartva elsősorban a rendőrség ez irányú erőfeszítéseinek fokozására van szükség. Ehhez hasznos végiggondolni a következőket.

Állam és gazdaság éppúgy elválaszthatatlan egymástól, mint a politika és a gazdaság. A gazdasági szereplők aktív bekapcsolódása nélkül nem lehet hatékonyan fellépni sem a szervezett, sem a gazdasági, következésképpen a szervezett gazdasági bűnözés ellen nem.³⁵

Erre szolgál néhány pozitív példa:

- A gépjárműlopások száma radikálisan visszaesett az elektronikus elindulás-gátló berendezések gyári beszerelésével.
- A pénzügyletek körében a bankkártyák elterjedését követő bűnözés jelentősen visszaszorult azáltal, hogy a pénzkölcsönügyleteket arkpépes bankkártyák igénybevételével lehet lebonyolítani.

33 Nagy F. – Tokaji G.: A magyar büntetőjog általános része. JATE, Szeged, 1987, 50–51. o.

34 Uo. 60–61. o.

35 Gerster: i. m.

- A biztosítócégeknek meg kell találniuk a lehetőségeit annak, hogy visszaszorítsák a biztosítási csalások érdekében elkövetett fiktív gépjárműlopások számát.
- A számítógépes hálózatok elterjedésével párhuzamosan e rendszerek üzemeltetőinek elsődleges feladata annak a lehetőségnek a megtalálása, hogy a hálózatot ne lehessen bűnözőknek saját céljaikra igénybe venni.
- A színes fénymásolás műszaki színvonalának fejlődésével párhuzamosan nem fordulhat elő, hogy ezeknek a valóság-hű képeket készíteni képes berendezéseknek a piacra kerülésével a bűnözés új formái terjedjenek el.

A nehéz gazdasági helyzetben a korábbinál nagyobb kreativitásra van szükség. Ebből a szempontból a következők lényegesek:³⁶

- 1) A határokon átmenő bűnözés visszaszorítására a határrendőrség és a területi rendőrség egységeiből mobil bűnüldöző egységeket kell létrehozni.
- 2) Az illegális munka visszaszorítására, az illegális munkaszervezők kézre kerítésére az építkezések és a vendéglátóhelyek körzetében a munkaügyi hivatalokkal, a társadalombiztosítási központokkal és a munkaügyi felügyelettel közösen fokozott ellenőrzést kell életbe léptetni.
- 3) A rendőrségnek meg kell erősítenie az ellenőrzést a használatcikk-piacokon, mert ezeken a helyeken különösen gyakori lopott tárgyak értékesítése.
- 4) A határ menti üzemanyag-töltő állomások jellemzően a nemzetközi bűnöző bandák kedvenc találkahelyei, ezért fokozott figyelmet érdemelnek.
- 5) A közlekedésrendészet által végrehajtott spontán gépjármű-ellenőrzések – ideértve a személyek és a dokumentumok ellenőrzését – nem lebecsülhető értékű „véletlen fogásokat” eredményeznek.

Mindebből talán kitűnik: a társadalom számára – gyakran teljesen észrevétlenül – súlyos károkat előidéző gazdasági bűncselekmények elkö-

³⁶ Uo.

vetőivel szemben a hatékony fellépést nem az újabb és még részletekbe menőbb büntetőjogi szabályozás, hanem az elkövetés lehetőségének, a lebukás kockázatának nagyarányú megnövelése biztosítja.

IRODALOM

Albrecht, H. J.: Forschungen zur Wirtschaftskriminalität in Europa. Konzepte und empirische Befunde. In: Schweizerische Arbeitsgruppe für Kriminologie. Separatdruck aus dem Band 17. Wirtschaftskriminalität. Verlag Rütger Chur, Zürich, 1999

Andorka R.: Bevezetés a szociológiába. Osiris Kiadó, 1997

Barabás Andrea Tünde – Irk Ferenc: Gazdaság, bűnözés, gazdasági bűnözés, szervezett bűnözés, szervezett gazdasági bűnözés – I. rész Kriminológiai Tanulmányok, 38., Budapest, 2001

Békés Imre – Földvári József – Gáspár Gyula – Tokaji Géza: Magyar büntetőjog. BM Könyvkiadó, Budapest, 1980

Besozzi, C.: Die Profite illegaler Unternehmungen: ketzerische Bemerkungen zu einer modernen Gefahr. In: **Bauhofer, S. – Queloz, N. – Wyss, E. (Hrsg.):** Wirtschaftskriminalität. Verlag Rütger, Zürich, 1999

Bezsenyi M.: Gazdasági bűnözés a rendszerváltás után. *Belügyi Szemle*, 2000/6.

Council of Europe: Report of the European Committee on Crime Problems on Economic Crime. 1981

Findlay, M.: The Globalisation of Crime. Understanding Transitional Relationships in Context. Cambridge University Press, 1999

Gerster, J.: Ist zum Schutz vor der Organisierten Kriminalität eine Beschränkung der bürgerlichen Freiheiten notwendig? In: **G. Gehl (Hrsg.):** Das Mafiose in unserer Gesellschaft und seine Bekämpfung. Dadder, 1999

Henry, S.: Can the hidden economy be revolutionary: Toward dialectical analysis of the relations between formal and informal economies. *Social Justice*, vol. 15., no. 3–4., 1988

Irk F.: A társadalomra veszélyesség jellemzői. T-14780. számú OTKA-tanulmány, 1996

Irk F. – Finszter G.: Gazdasági-társadalmi változások – a bűnözés új kihívásai. Szervezett bűnözés Kelet-Közép-Európában, az Európai Unió peremén. Kriminológiai Tanulmányok, 38., Budapest, 2001

Kádár M. – Kálmán Gy.: A büntetőjog általános tanai. KJK, 1966

Nagy F. – Tokaji G.: A magyar büntetőjog általános része. JATE, Szeged, 1987

Schwind, H-D.: Kriminologie. Eine praxisorientierte Einführung mit Beispielen. Kriminalistik Verlag, 1988

See, H.: Ist zum Schutz vor der Organisierten Kriminalität eine Beschränkung der bürgerlichen Freiheiten notwendig? In: **G. Gehl (Hrsg.):** i. m.

Smith, D. C.: Paragons, Pariahs and Pirates: A Spectrum-Based Theory of Enterprise. *Crime and Delinquency*, 26/1980

Wyss, E.: Der Graubereich zwischen Legalität und Illegalität in der Wirtschaft. In: **Bauhofer, S. – Queloz, N. – Wyss, E.:** i. m.

Ziegler, J.: Die Barbaren kommen: Kapitalismus und organisiertes Verbrechen. C. Bertelsmann, München, 1998

A rendészet rendszere

A múlt század hetvenes éveiben még a polgári társadalmak centrum országokban is uralkodó nézet volt egy általános rendészeti felhatalmazás (generálklauzula) létjogosultsága, mert igazoltnak látszott, hogy a biztonság fenntartásához erre van szükség, bár a tények ezt nem támasztották alá. A szabad kézzel működő rendőrségek nem voltak képesek nagyobb biztonságot nyújtani. Új kriminálpolitika született, amely az eredményesség mellett a törvényességet is megkívánta. Kiderült azonban, hogy mindezt a társadalom nem képes számon kérni, minthogy szinte semmit nem tud a rendészet működéséről. Sorozatban jelentek meg olyan tanulmányok, amelyek arra keresték a választ, hogy milyen szervezet is a rendőrség valójában. Jelen munka is erre a kérdésre kíván válaszolni.

Az utóbbi években a tudományos kutatások nagy érdeklődéssel fordultak a rendőrség felé. Míg korábban a rendőri szervezetek felhasználóként jelentettek be igényt az elmélet eredményeinek hasznosítására, mostanság az elmélet lép fel azzal a kívánsággal, hogy szeretne többet megtudni erről a szakmáról. A kíváncsiságnak több oka van:

– A jogállam építménye nincs befejezve a rendőrségek integrációja nélkül. Viszont tény, hogy ez az integráció rendkívül nehezen valósul meg. A probléma ott van, hogy a rendőrködés ellenállni látszik az alkotmányosság legfontosabb alapelveinek. A *jog uralma* itt nem mond sokat, mert az igazgatásnak olyan ágáról van szó, amely a legszélesebb diszkréciót követeli magának. A veszélyelhárító rendészeti beavatkozás nem tűri a jogi kötöttségeket. A rendőrségek így sem voltak képesek nagyobb biztonságot nyújtani. Megszületett egy új kriminálpolitika, amely változtatott a rendészettel szemben támasztott követelményeken, amikor az eredményesség mellett a törvényességet is megkívánta. Kiderült azonban, hogy ezt az elvárást a társadalom nem képes számon kérni, minthogy szinte semmit nem tud a rendészet működéséről. Nem véletlen tehát, hogy sorozatban jelentek

meg olyan tanulmányok, amelyek egyetlen kérdésre próbáltak válaszolni, nevezetesen, hogy mit csinál a rendőrség, milyen ez a szervezet a valóságban.

– A *hatalmi ágak megosztásának elve* ugyancsak nehezen talált fogást a rendőrségen. Mondhatjuk, a rendészet szakigazgatás, tehát egyértelmű, hogy osztja annak minden sajátosságát. Csakhogy az igazgatáson belül mindig más ágazatoktól elkülönült önálló entitásként működött, azt hangsúlyozva, hogy rá nem érvényesek annak általános tulajdonságai. A jogállami igazgatás demokratikus elveket követ, a rendészet viszont a parancs uralma alatt képes jól teljesíteni, az igazgatás társadalmi ellenőrzés alatt áll, a rendészet sikere titkosságának megőrzésén múlik, az igazgatás fejlődési útja a társadalmasítás, a rendőrségé az államosítás, az igazgatás annál sikeresebb, minél inkább megvalósul abban a civil közösségek részvétele, a rendőrség ellenben éppen ezeket a civil közösségeket tartja szemmel, a participáció itt nem lehetséges. Jelek vannak arra, hogy a rendészetet az igazságszolgáltatás sem képes egyensúlyban tartani, mert tevékenysége alig kerül bírói kontroll alá, ellenben maga képes arra, hogy saját hatáskörében oldjon meg olyan feladatokat is, amelyek valójában az igazságszolgáltatás kompetenciájába tartoznának. (Ez történik akkor, amikor a rendészet a szervezett bűnözés elleni küzdelem sikereiről szól, de ezek az eredmények nem jelennek meg bírósági ítéletekben. Hasonló a helyzet akkor, amikor olyan felderítési szabályok látnak napvilágot, amelyek nélkülözik az igazságszolgáltatás kontrollját, sőt elutasítanak minden más külső ellenőrzési formát is.) A kutatások arra keresnek választ, hogy a kialakult helyzet a dolgok természetéből adódik, avagy a demokratikus berendezkedés működési zavaráról van-e szó.

– A *legitim fizikai erőszak* alkalmazása és az emberi jogok érvényesítése olyan ellentmondás, amely nem tűnik megoldottnak. A rendőri brutalitás, a túllépés, a szakmai készületlenségből adódó hibák napirenden vannak. Az elmélet felismerte, hogy a diktatúráknak ezek a „kis körei” képesek a demokratikus társadalmi berendezkedés egészét veszélyeztetni. (Hasonlóan ahhoz, ahogyan a diktatúrákat annak idején a „demokrácia kis körei” ingatták meg.) De a rendészet szakmává válá-

sa és az erkölcsi elismertség igénye a rendőröket is arra készítette, hogy védelmet keressenek az erőszak effajta terjedésével szemben. Felismerték, hogy a parancsnak való kiszolgáltatottság, a mindenáron történő teljesítés és a testületeken belül érvényes „hallgatás törvénye”, amely látszólag védelmezi a jogsértést elkövető testületi tagokat, valójában azonban azokat is megalázza, akik követték a szervezet kegyetlen belső normáit. Nem is véletlen, hogy az újabb rendőr-etikai kódexek erkölcsi normaként fogalmazzák meg a jogsértésekkel vállalt testületi szolidaritás megtörését. Megszületőben van „az erőszak elmélete”, amely vagy a klasszikus Max Weber-i utat járva a legitim erőszak monopóliumát változtatlanul a rendészet differencia specificájának tartja, avagy éppenséggel ennek a monopóliumnak a társadalmasítását figyeli meg. Vannak továbbá, akik a rendészet „erőszakelosztó” szerepét hangoztatják, amit nem a jog uralma, hanem a célszerűség és a szabad belátás intuíciója jellemez. Mások viszont állítják, hogy az erőszak akkor legitim, ha a jog felügyelete alatt áll és megfelel a szükségesség és az arányosság elvének. A feltett kérdések jelentős része elméleti alapok birtokában válaszolható meg. A rendészeti kutatások nem kerülhetik meg az erőszak természetének a feltárását.

- A tudományos elemzések katalizátora a nemzetközi rendőri együttműködés az európai térségben. A kooperáció szükséglete már korábban felhívta a figyelmet az eltérő rendőrségi modellekre, amelyek nem kizárólag a két nagy jogrendszer (az angolszász és kontinentális) különbségére, hanem a történelmi gyökerekre is visszavezethetők. Térségünkben a modern rendőrségek kialakulása a nemzetállamok megszületésének időszakára tehető, ezért a rendészeti igazgatás nem csupán minden közigazgatás alapját jelenti, de egyúttal az állami szuverenitás letéteményese, a központi államhatalom erejének alapja és a hatalom hibrid jellegének utolsó hordozója abban az értelemben, hogy a születés pillanatában benne a végrehajtó és a bírói hatalom együttesen volt jelen. (Ezek elválása későbbi fejlemény, aminek azonban a rendőrségek a mai napig igyekeznek ellenállni.) A rendőrség talán az egyetlen szervezet, amely ezeket a vonásait mindmáig gondosan őrzi. A modellek kutatása és a történelmi múlt felfedezése ugyancsak kutatási program az alakuló rendészeti tan számára.

– A nemzetközi együttműködésnek *fokozatai* vannak. A tapasztalatok cseréjétől el lehet jutni a több országot átfogó szövetségi rendőrségi szervezet létrehozásáig. Ennek csírái már felismerhetők az Europolban, noha a kutatók többsége az unión belül nem tartja reálisnak egy nemzetek feletti rendőrségi szervezet létrehozását. Abban azonban egyetértés van, hogy az együttműködés a közös felderítési és nyomozási feladatok végrehajtásáig terjedhet. Ez az igény uniós méretekben funkcionáló garanciákat tételez fel, amelynek ma még a kezdeményei sem léteznek. Ezeket a garanciákat az Emberi Jogok Európai Chartája sem képes helyettesíteni, minthogy a szabályok csupán tilalmakat fogalmaznak meg, de nem határoznak meg eljárási szabályokat a rendőrségi közös akciók számára. A *rendőrségi integráció nemzetközi jogának* megalkotása még előttünk álló feladat, amit nem lehet megvalósítani az elmélet támogatása nélkül.

Amikor a kutatások új tárgyak meghódítására indulnak, számos nehézséggel találják magukat szembe. Ezek sorában az egyik a *terminológia bizonytalansága*, az új fogalmak megalkotásának és egységes értelmezésének igénye. Szilárd fogalmi rend nélkül a kutatás néma marad, az eredmények nem kommunikálhatók, nincs nemzetközi együttműködés, de nincsenek tudományos fórumok sem, ahol a teljesítmények hiteles értékelést kaphatnának. A rendészet tana idegen nyelvekre is lefordítható értelmező szótárt kénytelen készíteni a maga számára. A jelen tanulmány effajta szótár megalapozásához szeretne hozzájárulni.

Fogalmak a rendészet tanulmányozásához

A rendészet a közigazgatásnak azon ága, amelynek társadalmi funkciója:

- először a jogellenes emberi magatartásokból származó veszélyek elhárítása legitim erőszak alkalmazásával¹,
- másodsor pedig az állam büntetőjogi igényét megalapozó bizonyítási eljárás lefolytatása, a büntető igazságszolgáltatás előkészítése.

¹ Szamel Lajos: A rendészet és a rendőrség jogi szabályozásának elméleti alapjai. Rendészeti Tanulmányok, 1992/2., 4. o.

Nem téved az olvasó, ha ebben a definícióban felismeri a rendészet két nagy területét, a közbiztonsági és a bűnügyi rendőrség tevékenységét. Megjegyezzük azonban, hogy bűnüldözési feladatokat látnak el nem rendőrségi nyomozó hatóságok is (ügyészség, határőrség, vám- és pénzügyőrség, adónyomozó szervek). Vannak továbbá olyan bűnüldöző hatóságok, amelyeknek feladata a bűncselekmények titkos információgyűjtéssel történő felderítése, de nyomozó hatósági jogkörrel nem rendelkeznek (nemzetbiztonsági szolgálatok és a Belügyminisztérium Rendvédelmi Szervek Védelmi Szolgálat).

Míg a veszélyelhárítás rendészeti jellege alig vitatható², a felderítésnek és a nyomozásnak a rendszertani helye nagyon is problematikus. Egyes nézetek szerint a nyomozás is integráns része a rendészeti igazgatásnak, mások az hangoztatják, hogy a büntetőper előkészítő szakasza a szélesebb értelemben felfogott igazságszolgáltatás egyik eleme, végül néhány szerző különbséget tesz a nyomozás elrendelése előtt folytatott felderítés és a büntetőeljárás szabályok szerint lefolytatott nyomozás között, az előbbit a rendészethez, az utóbbit pedig az igazságszolgáltatáshoz sorolva.³

A *rendvédelem* kategóriája az elmúlt 12 esztendő magyar jogalkotásának a terméke, jogi fogalom, amely a rendészeti feladatokat ellátó fegyveres szervek megjelölésére szolgál. A rendőrségi törvény értelmező rendelkezése szerint rendvédelmi szervek: a rendőrség, a határőrség, a polgári védelem állami szervei, a hivatásos tűzoltóság (együttesen katasztrófavédelmi szervek), a vám- és pénzügyőrség szervei, valamint a büntetés-végrehajtási testület.

A *bűnözés kontrollja* annak a társadalmi kooperációs tevékenységnek a megjelölésére szolgál, amelynek célja a bűncselekmények megelőzése, megszakítása, a bűncselekményekkel okozott károk enyhítése, az elkövetők felderítése, a további bűnöktől való visszatartása, megbüntetése és a jogkövető társadalomba történő visszavezetése.

2 A hazai irodalomban azonban ismert a Szamel Lajostól idézett felfogást megkérdőjelező nézet. Kántás Péter: A közrend elleni jogsértések természetéhez, PhD-értekezés, Budapest, 2001

3 Finszter Géza: A titkos információgyűjtés szabályozása a hatályos jogban. Kriminológiai Tanulmányok, 37., Budapest, 2000, 101. o.

A jogállami büntetőjogi felfogás akkor alakult ki, amikor a közjognak ez az ága befogadta a polgári alkotmányosság elveit. A rendészeti igazgatás jelentős késéssel követte ezt a fejlődést, olyannyira, hogy az ma sem tekinthető befejezettnek.

A legitim erőszak korlátozása célszerűségi okokkal is indokolható. Történelmi tapasztalat, hogy azok a társadalmak, amelyek a rend fenntartását minden más érték elé helyezték, nem voltak képesek nagyobb biztonságot szolgáltatni, csupán az történt, hogy a bűnözést is államosították és így az állam maga lett a legszörnyűbb bűnök elkövetője. A szabadságesszmét megvalósító politikai rendszerek összefogtak a civil társadalommal a bűnözés elleni küzdelemben. Az alkotmányos jogállam polgárai a rend és a biztonság olyan magas szintjét tudták létrehozni, amilyenről a tekintélyelvű, diktatórikus államberendezkedés alattvalói soha nem is álmodhattak.

Ami az Egyesült Államokban 2001. szeptember 11-én történt, azaz a terrorizmusnak minden korábbinál szörnyűbb pusztítást okozó fellépése, megkérdőjelezi az előbbi paradigmát. Nincs-e arról szó, hogy az alkotmányos rendészet elérkezett lehetőségei határához? A nemzetközi terrorizmussal olyan mértékű fenyegetés jelent meg, amelynek elhárítása az alkotmányosság hagyományos működési elveinek fenntartása mellett már nem lehetséges.

Nem telt el sok idő az esztelen támadás óta, de a végrehajtott hatalom alá rendelt rendészeti átalakítására irányuló törekvések már jól körvonalazhatók. Ezek a következők:

- Elhatározás született arra, hogy felszámolják a katonai és a rendészeti beavatkozások közötti különbségeket, mondván, hogy az előidézett veszélyek és az okozott károk már háborús méretűek. Ez a kiinduló tétel maga is hibás következtetés. Egy jogsértő magatartást nem csupán az általa okozott károkkal, hanem a véghezvitel módjával és a bűnös szándékkal kell minősíteni.
- A bűncselekmény jellemzője, hogy az egy jogkövető közegben rejteten van jelen, ezért a tisztességes és a bűnös erők között nem húzódik frontvonal. A katonai eszközök viszont ilyen front nélkül nem működtethetők. Ezért kell definiálni magát az ellenséget és azt a területet,

- ahol az tartózkodik. Akkor is, ha valóságban ilyen körülhatárolható el-
lenség nincs. Ez a második hibás premissza.
- A bűncselekmény felszámolása csak a jogkövető civil közeg kíméleté-
vel történhet, amit nevezhetünk a minimális erőszak elvének. Ez a tak-
tika nem elvont humanizmusból, hanem abból a racionális felismerés-
ből származik, hogy amennyiben a bűnüldözés letér erről az útról, a
véltlen környezetet súlyosabb veszélyeknek teszi ki, mint az a bűncse-
lekmény, amelynek megszakítására törekszik. A katonai manőverek vi-
szont maximális erő kifejtést igényelnek, amelyek nem ismernek sem
térbeli, sem időbeli, sem emberiességi korlátokat. A közbiztonsági és
a háborús veszélyeztetést elhárító eszközök különbségeinek elmosá-
sa a harmadik hibás következtetés.
 - A bűnös szándékok leleplezése titkosrendőri módszerekkel történhet.
A titkos információgyűjtés az állampolgári jogok durva korlátozása nél-
kül nem lehet eredményes. A jogállamok ezzel kapcsolatban kialakították
a szükségesség és az arányosság kötelező elvét. A terrorizmus
esetében azonban ezek az elvek nem korlátozzák a titkos beavatko-
zást, hiszen az elhárítandó veszély nagysága mindent megenged.
Csakhogy a titkos felderítés hatékonysága nem csupán a biztonsági
szerveknek adott korlátlan felhatalmazástól, hanem a megszerzett ada-
tok szakszerű értékelésétől és az arra alapított döntések helyességétől
függ. Történelmi tapasztalat, hogy ha csak a felhatalmazásokat növe-
lik szinte korlátlanul, akkor a totális elhárítás csapdájába esnek. Min-
denki gyanús lesz, az információk rendezetlen tömege értékelhetetlen-
né válik, és ezek nyomán hisztérikus döntések születnek. Ez a
bontakozó új biztonsági koncepció negyedik tévedése.
 - A bűncselekmények leleplezését büntetőeljárás követi annak érdeké-
ben, hogy érvényesíthető legyen az állam büntetőigénye. Az igazság-
szolgáltatás alapja a valóságnak megfelelő tényállás megállapítása. Az
eljárési garanciák egész rendszere, de különösen a védelem joga és a
gyanúsítottal szemben alkalmazható kényszer korlátozása azt szolgál-
ja, hogy az ítéelő hatalom legyen képes az igazság feltárására. Ha a ga-
ranciákat elvetjük, nem a hatékonyság növekszik, hanem az állami ön-
kény. Ennek figyelmen kívül hagyása a szigor hirdetőinek ötödik
tévedése.

– A bűncselekmények megelőzése csak az okok feltárásával lehetséges. Az oksági tényezők kutatása pedig végső soron a társadalom önkritikája is. Ezért van, hogy a kriminológia csak a szabad országokban fejlődhetett, a diktatúrák pedig tiltották még a létét is. A terrorizmussal kapcsolatban most az a bénító tünet mutatkozik, hogy a szolidaritás és a közös cselekvés érdekében tilalmazzák a terrorista jelenségek bármiféle magyarázó értelmezését, és számúzik a jelenségek önkritikus megismerését, ami pedig a civilizált világ eddigi nagyszerű teljesítményeinek az egyik előfeltétele volt. Az okok kutatásának betiltása elbuíítja a döntéshozókat, és utat nyit a nyers bosszúnak, a korlátlan önkénynek. Ez a hatodik tévedés, ami már a demokratikus jogállam alapjait kérdőjelezi meg.

A nemzetközi terrorizmus semmivel nem okozhatna nagyobb károkat, mint azzal, ha az alkotmányos jogállamok a védettség és sérthetetlenség hamis illúziójának engedve megsemmisítenék magát a szabadságot. Egy ilyen társadalomnak már valóban nem kellene tartania a terrorizmustól, mert abban önellátóvá válna. Az olyan büntetőjog, amely a középkor eszközeihez tér vissza, az egész társadalmat visszazüllesztí abba a korszakba, amelyet a reneszánsz és a felvilágosodás eszméivel egyszer már sikerült meghaladni. Ha pedig ez a veszély a világ legerősebb országában jelenik meg, akkor alig lesz erő, amely ennek a romlásnak az útjába állhat.

A figyelmeztetés annál inkább indokolt, mert a demokráciák nem állnak fegyvertelenül a terrorizmus elleni küzdelemben. Ebben a tekintetben is megszívlelendő az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága büntetőjog-politikáról szóló R (96) 8. számú ajánlásának a következő fordulata: „Következésképpen bármilyen súlyos legyen is a bűnözés szempontjából a társadalom helyzete, a leküzdésre szolgáló, a demokratikus értékeket, az emberi jogokat és a jog uralmát figyelmen kívül hagyó valamennyi intézkedés elfogadhatatlan.”

A rendészet alkotmányos működésének feltételei

Az alkotmánynak az a rendelkezése, amely szerint „A Magyar Köztársaság független, demokratikus jogállam” (1949. évi XX. törvény 2. § (1) bekezdése) nem csupán deklaráció, hanem alaptörvényi norma, amely az

államszervezet működésének egészén, annak minden területén, valamint az állami szervek működését meghatározó tételes jog valamennyi forrásán számon kérhető. Igaz ez a *rendőrségi szervezetre és a rendészet jogára* is.

Az előbbi tétel nem jelent kevesebbet, mint hogy a társadalom védelmében folytatott veszélyelhárító rendészetnek is ki kell állnia az alkotmányosság próbáját. Ezen a ponton élesen el kell különíteni a jogellenes emberi magatartásokból származó veszélyek megelőzését, a jogsértő támadások visszaverését az állam büntetőjogi igényének az érvényesítésétől. Az előbbi a rendészeti igazgatás teljesítménye, amely elsődlegesen nem jogalkalmazás, hanem a megelőzés szempontjából társadalmi kooperáció, a veszélyek elhárítása tekintetében pedig a legitim erőszak professzionális alkalmazása, a veszélyhelyzet megoldása. (Egy korábbi tanulmányomban részletesen elemeztem a rendészeti legitim erőszak és a büntető igazságszolgáltatás által alkalmazható represszió közötti különbségeket.⁴)

A közbiztonsági rendőrség tevékenységének kettős jellege jól nyomon követhető a modernizáció két fő irányában. Egyfelől a rendészet társadalmisításában, amelynek fő útjai a rendészet decentralizációja, a lakossági részvétel fokozása, a közösségi rendőrségi formációk terjedése, a civil kontroll erősítése. A rendészetnek ez az iránya preventív stratégiát követ, fő feladata a szituációs bűnmegelőzés és a társadalom pozitív kontrollmechanizmusai (család, iskola, egészségügy stb.) való szoros kooperáció. Másfelől a közbiztonsági rendészet feladata a le nem győzött veszélyek elhárítása, a legitim erőszak bevetése, ami magas szintű szakmai kompetenciával teljesíthető. Az ilyen feladatokra centralizált, katonai rendben működő alakulatok képesek, amelyek maguk nem jogalkalmazók, hanem a szolgálati parancsok végrehajtói. A csapaterő alkalmazásának alkotmányos feltétele az, hogy e szervezet legyen a közigazgatás része, amelyen számon kérhető annak társadalmi rendeltetése. A szervezet vezetője a jogszerűségért, a parancs kiadója a szakszerűségért felel, de csak akkor, ha a felelősségre vonásnak van fóruma.

4 Finszter Géza: Egy mondat a rendvédelemről. In: Tanulmányok a jogvédelem és a rendvédelem köréből. Rendőrtiszti Főiskola kiadványa, Budapest, 1998, 184–186. o.

A Legfelsőbb Bíróságnak egy közigazgatási ügyben hozott jogegységi döntése nem hagyott kétséget afelől, hogy minden rendészeti intézkedés közigazgatási aktus, amelynek jogosságát utóbb bírósági fórum vizsgálhatja.⁵ A rendészet tehát a jogállamban is nagy cselekvési szabadsággal rendelkezik, de ez az autonómia nem jelent felelőtlenséget.

Ami pedig a bűnüldözést illeti, az alaptörvényi előírások kötelezőek az állam büntetőhatalmának a működésére, ezért a büntetőigény érvényre juttatása maga is az alkotmányosság sáncai között történhet, és azokat nem hághatja át. Mindezekre figyelemmel alkotmányos rendészet csak ott valósulhat meg, ahol a rendészet joga, továbbá a rendvédelmi szervek felépítése, a közöttük megvalósuló feladat- és hatáskörmegosztás, a közigazgatás rendszerében elfoglalt hely és a büntető igazságszolgáltatás előkészítésében játszott szerepe, végül pedig az igazságszolgáltatásnak a rendészet felett gyakorolt kontrollja összhangban van az alaptörvényi követelményekkel.

Hazánk alkotmányának jogtételei sorában egyesek közvetett módon rendeznek büntető jogviszonyokat, míg mások közvetlenül is szabályozzák a büntető jogszolgáltatás rendjét.

Közvetett alkotmányos tétel például a már idézett 2. § (1) bekezdése, a független, demokratikus jogállam meghatározás, továbbá a 8. § (1) és (2) bekezdése, miszerint a Magyar Köztársaság elismeri az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait, ezek tiszteletben tartása és védelme az állam elsőrendű kötelessége. Az alapvető jogokra és kötelességekre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg, alapvető jog lényeges tartalmát azonban nem korlátozhatja.

A közvetlen büntetőjogi alkotmányos tételek sorában említjük, többek között az alkotmány 55. § (2) bekezdését, miszerint a bűncselekmény elkövetésével gyanúsított és őrizetbe vett személyt a lehető legrövidebb időn belül vagy szabadon kell bocsátani, vagy bíró elé kell állítani, avagy az 57. § (2) bekezdését, amely akként rendelkezik, hogy senki nem tekinthető bűnösnek mindaddig, amíg büntetőjogi felelősségét a bíróság jogerős határozata nem állapította meg.

⁵ A Legfelsőbb Bíróság I/1999. számú közigazgatási jogegységi határozata.

Az alkotmányos büntetőjog kútfoi között kell megemlíteni a nemzetközi jognak azokat a forrásait, amelyek akár közvetlenül, transzformáció nélkül, akár azáltal, hogy törvénnyel a belső jog részei váltak, a büntető jogszolgáltatás számára egyetemes parancsokat tartalmaznak. Ebben a sorban említendő az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről szóló 1993. évi XXXI. törvény, illetve a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (1976. évi 8. tvr.). Az is előfordul, hogy a csatlakozott államok alkotmányaikba gyakran szó szerint átveszik a nemzetközi érvényű rendelkezéseket. Ilyen fordulatok hatályos alkotmányunkban is olvashatók.

A törvényesség, az igazságosság és a célszerűség ugyancsak nélkülözhetetlen tulajdonságai az alkotmányos büntetőjognak. Mindezek konfliktusba kerülhetnek a jogbiztonság követelményével akár olyan mértékben is, hogy új büntetőnormák megalkotására, a régiéket hatályon kívül helyezésére, avagy módosításukra lesz szükség. A társadalmi fejlődés, az életviszonyok minőségi változása, az emberi magatartás jobb megismerése, a természettudományos eredmények, a tolerancia és a szolidaritás megerősödése elvezethet a büntető anyagi és eljárási jog *reformjához*. A büntetőjog tudományos művelői egyetértenek abban, hogy ez a reform a polgári fejlődés centrum országaiban napirenden van.

Az *elmélet* a reform céljai között említi a dekriminalizálást, az alternatív büntetések és a büntetés alternatíváinak az elterjedését, az eljárásokban a klasszikus vádelv rehabilitálását a nyomozási eljárással szemben, a garanciák kiteljesedését és ennek megfelelően a tárgyalás szerepének a megnövekedését, végül pedig a vádlott és a sértett közötti közvetítő technikák alkalmazását, amely a sértettnek valóságos reparációt, az elkövetőnek pedig a társadalomba való visszafogadás reményét hozhatja el. A *gyakorlat* ezzel szemben a büntetőjog hatókörének kiterjesztését, új tényállások megalkotását, a büntetés szigorának fokozását, a nyomozó hatóságok számának és felhatalmazásuk terjedelmének a növelését, a garanciális korlátok egy részének a leépítését követeli.

A büntető jogszolgáltatással szemben helyes követelmények megfogalmazása még a hagyományos alkotmányos demokráciák számára

is felettebb nehéz feladat. A *rendszerültó országokban*, így hazánkban is, azért jár fokozott nehézségekkel a büntetőjog kiépítése, mert az önkényuralmi rendszerek ezekre a jogelvekre mérték a legnagyobb csapást, nem is elsősorban a tételes jog területén, hanem a politikai élet kriminalizálásával és a büntetőjog átpolitikálásával, továbbá a bűnüldözés és az igazságszolgáltatás szervezetének kialakításával és a jogsértő gyakorlat meghonosításával.

Az alkotmánybíróság határozataiban feltároló *jogi rendszerültás* azt jelenti, hogy „a jogállami alkotmánnyal összhangba kell hozni, illetőleg – az új jogalkotás tekintetében – összhangban kell tartani az egész jogrendszert. Nemcsak a jogszabályoknak és az állami szervek működésének kell szigorúan összhangban lenniük az alkotmánnyal, hanem az alkotmány fogalmi kultúrájának és értékrendjének át kell hatnia az egész társadalmat” (11/1992. (III. 5.) AB határozat).

Az idézett határozat azt is megfogalmazta, hogy a rendszerültás a *legalitás* talaján ment végbe. Ebből a szempontból nincs különbség az alkotmánymódosítás előtti és az azt követő jogalkotás között, mindkettőnek ki kell állnia az alkotmányosság kritériumait. Azt a kérdést pedig, hogy mit lehet tenni a régi jog alapján keletkezett jogviszonyokkal, valamint hogy az új jog megalkotásánál mennyiben lehetünk tekintettel sajátos történelmi körülményekre, csupán a jogbiztonság elvének a messzemenő figyelembevétele mellett válaszolható meg.

Az anyagi jogi elvek sorában említhető a büntetőjog ultima ratio jellege. A felelősségre vonásnak ez a legsúlyosabb formája akkor alkalmazható, ha más jogágak szankcióitól már nem várható eredmény. A szükségesség és az arányosság elve a büntetési nemek és a büntetéssel fenyegetés mértéke számára is irányadó. A törvényi tényállások konkrétsága és a bizonytalan jogfogalmak elkerülése biztosítja a „nincsen bűncselekmény törvény nélkül” kivételt nem tűró szabályának érvényesülését (30/1992. (V. 26.) AB határozat). A pontos meghatározáson túl követelmény az is, hogy a büntetőnorma nem lehet proaktív, nem kívánható meg a büntetőjogi védelem olyan magatartások esetében, amelyek a materiális jogellenesség követelményének nem felelnek meg, nem építhet az objektív felelősségre, és nem veheti le a bizonyítási terhet a hatóságok válláról (63/1997. (XII. 11.) AB határozat).

Az alkotmányos büntetőeljárás axiómája, miszerint a jogtalanság ellen is csak a jogállam eszközeivel lehet harcolni, az alkalmi sikerekért nem szabad feláldozni a büntető igazságszolgáltatás időálló értékeit, nincs mindenáron való igazságszolgáltatás, de nincs alanyi jog az igazság megállapítására sem. A bűnüldözés kudarcait az állam viseli, azok nem háríthatók a gyanúsítottakra, nincs olyan magasabb érdek, amely alapján az ártatlanság vélelme korlátozható lenne (26/1999. (IX. 8.) AB határozat).

A bűnüldözés és a büntető igazságszolgáltatás alkotmányos alapjai kötelezőek a rendészeti igazgatás számára is. Érvényesülésükhöz azonban a hagyományos rendőri struktúrák reformjára van szükség. Az átalakulás feltételei:

- a civil társadalom, amely részt kér biztonságá megvédelmezéséből, nem tűri az önkényt, ellenőrizni kívánja rendészetét, a szabadságot és a biztonságot egyformán becses értéknek tartja;
- a politikai hatalom, amely önkorlátozó módon működik, rendészetét nem tekinti hitbizománynak, és elfogadja, hogy a közbiztonságért vállalt felelőssége nem kizárólagos, minthogy azt a társadalommal történő kooperáció nélkül megvalósítani reménytelen vállalkozás;
- a rendészeti szakma, amely felismeri, hogy teljesítményének javítása, társadalmi elismertségének növelése, valamint személyzetének anyagi és erkölcsi rangja attól függ, miként képes válaszolni a kor biztonságát fenyegető kihívásaira.

A lehetséges válaszokról a következőkben szólnunk.

Korszerűsítés, modernizáció, reform

A közigazgatás átalakítása állandóan napirenden van, és soha nem fejezhető be. Ennek a szükségletnek viszont ellentmond a jogbiztonság követelménye.

Az állandóság és a változtatás ellentmondó igénye alakította ki azokat az átalakítási technikákat, amelyeket egymástól az különböztet

meg, miként értékelik a szervezet múltbeli teljesítményét, milyen a tervezett átalakítás hatóköre és végül, mi az elérni kívánt cél.

Korszerűsítésnek nevezzük azt a programot, amely a múlttal elégedett, a korábbi teljesítményeket jónak ítéli, de a külső körülményekben, adottságokban és lehetőségekben ismer fel olyan készletet, amely belső átalakítást indukál (új technikai lehetőségek, jobb autók, nagyobb kapacitású számítógépek, kedvező költségvetési támogatások stb.). A korszerűsítés mindig részleges, mert abból a felismerésből indul ki, hogy amit csak lehetséges, meg kell tartani a hagyományokból.

Modernizációról akkor beszélhetünk, ha az egész szervezet teljes átalakítása bekövetkezik. A változtatások érintik a szervezetet, a működést és annak jogi kereteit is. Az ilyen gyökeres fordulat azonban ugyancsak a múlt elismerésére épít. Azt hirdeti, hogy a társadalmi viszonyok tartalmi átalakulása tette szükségessé a generális váltást. Ennek alapjait pedig nem a korábbi időszak hibái, hanem éppen ellenkezőleg, a szervezet sikerei alapozzák meg. Ezért a modernizáció a folyamatosság és a megszakíttóság dialektikus egységét hirdeti. Noha az ilyen fordulat az ágazat egészére kihat, nem követelmény, hogy az igazgatási rendszer más elemei is átalakuljanak. A modernizáció akkor is lehet sikeres, ha az csupán egyetlen alrendszert érint.

Reformra akkor van szükség, amikor a társadalmi tevékenység valamennyi elemét egyaránt érintő fordulat következik be, ami a korábbi időszak éles kritikáját jelenti, a múlttal való szakítást hirdeti, az új szervezeti, működési és jogi formák a korábbiak tagadásából nőnek ki, és a reform a társadalom valamennyi működő komplexumát átalakítja. A reform soha nem lehet parciális, az ilyen változtatás csak holisztikus (a rendszer valamennyi alrendszerét érintő) szemlélettel vezényelhető le. A korszerűsítés a technikai fejlődéssel egyre gyakrabban és sűrűbben kerül napirendre, a modernizációhoz sem kellene nagy társadalmi változások, a reformok ideje viszont csak nagyon ritkán, kivételes történelmi pillanatokban jöhet el. Ebből az is adódik, hogy az ilyen ritka alkalmakat le lehet késni, és el lehet szalasztani.

A társadalmi alrendszereknek a változtatás iránti igénye különböző. Az alkotmányos jogállam közigazgatásának *legkonzervatívabb szerve-*

zete a rendőrség, amely hagyományőrző állandóságával nem csupán szolgáltatja, de jelképezi is a biztonságot.⁶

A második világháború után három esemény alakította a rendészet szakmai arculatát. Az első az emberi jogok győzelme a világ demokratikus országaiban, a második jelenség a bűnözés váratlan és tartósnak bizonyuló emelkedése a 60-as évektől a 90-es évek derekáig, a harmadik fordulópont az európai pártállami diktatúrák eltűnése.

A jogszerű működés követelménye az erőszak és a titkosság monopóliumát birtokoló rendőrség természetének mondott ellent. A nyilvánosság az alkotmányos társadalmakban soha nem tért napirendre a hatósági túlkapasok felett. Amikor kiderült, hogy a kontroll nélküli rendőri tevékenység veszélyesebb a demokráciára, mint a bűnözésre (a már említett bűnözési hullám ezt látszott igazolni), akkor ez a szervezet sem kerülhette el a reformokat. A folyamat kivételesen nehéznek és ellentmondásosnak bizonyult. A következő kérdések merültek fel:

- Lehetséges-e a közbiztonság megvédelmezését egy időben választási programmá és politikai konszenzussá formálni? Lehetséges akkor, ha a kormányzati szándékot stratégiai gondolkodás segíti és az átalakítás programja törvényhozási aktusban ölt testet.
- Megvalósítható-e egyszerre két követelmény: a rendőri professzionalizmus erősítése és a rendészeti funkciók társadalmasítása. A közösségi rendőrség kanadai modelljei azt igazolják, hogy igen. A legvilágosabban ezt a gondolatot az Edmonton város rendőrségének átalakítását elhatározó program bevezető jelmondata fejezte ki: a közbiztonság védelmezésében társadalmasítsunk mindent, amit lehetséges, és utaljuk a hatóság monopóliumába mindazt, amit szükséges. Van ellenpélda is. A New York-i zéró tolerancia azt hirdette, hogy kriminalizáljunk mindent, amit lehetséges, a nyilvános vizelestől az utcai italozásig. A bűnök amerikai nagyvárosában a bűnözés lenyűgöző, 30-40% -os csökkenése következett be. Mielőtt még azt gondolnánk, hogy a siker kulcsa a büntetésekben van, megjegyezzük, hogy a zéró-elv támogatására jelentősen emelkedett a rendőrség létszámát, kialakították a világ egyik legkorszerűbb

⁶ Maurice Cusson: *Qu' est-ce que la sécurité intérieure?* Montreal, 1999, Kézirat

számítógépes adatbankját, és a civil szervezetekkel összefogva következetes helyi bűnmegelőzési programokat valósítottak meg. Ez utóbbiaknak köszönhető, hogy az amerikai metropolis valaha visszataszító metrója, avagy a bűnbandák egykori találkahelyéül szolgáló manhattani buszpályaudvar ma rendet és nyugalmat áraszt.⁷

- Elgondolható-e egy olyan átszervezés, amelyben a centralizáció megfér a decentralizációval? Az eredetileg 126 önálló önkormányzati rendőrség 48 egységbe történt összevonása Angliában az ésszerű központosításnak, az önkormányzati rendőrségek megjelenése Franciaországban a helyi autonómiák növekvő közbiztonsági szerepének a példái anélkül, hogy a két ország közigazgatási rendszere szakított volna a történelmében gyökerező hagyományaival.
- Realitásnak számít-e az olyan kriminálpolitika, amelyik egyszerre hirdeti szigorú és megbocsátást, működtet pozitív és negatív kontrollokat, kínál büntetést elkerülő alternatívákat és épít börtönöket? A bűnözés az elmúlt öt esztendőben mért számottevő csökkenése az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában azt igazolja, hogy csak a komplex közbiztonsági stratégiák számíthatnak sikerre, amelyek bizony nem csupán szellemi, hanem anyagi beruházást is igényelnek. (A montreali Nemzetközi Bűnmegelőzési Központ adatai szerint az utolsó három esztendőben Angliában a társadalmi hátrányok leküzdésére és oktatási programokra 1,6 milliárd dollárt, bűnmegelőzési célokra pedig 2,25 millió dollárt fordítottak. Kanadában egy 1998-tól 2002-ig tartó négyéves közbiztonsági terv megvalósítására 21 millió dollárt különítettek el, Franciaországban a városok biztonságosabbá tételére az 1994–1998 közötti periódusban 1,1 milliárd dollárt költöttek.⁸)
- Felvázolható-e az európai rendőrségek számára olyan jövő, amelyben megőrzik az állami szuverenitásban elfoglalt kitüntetett helyüket és ugyanakkor integrációs szintű együttműködésre is képesek; összekapcsolható-e a globális és a lokális bűnüldözés? Jogrendszereket és rendőrségi modelleket kellene közelíteni, aminek már van szervezeti kerete, az Europol, és van mintája is, az uniós jog. A gyakorlat azon-

⁷ Uo. 6. o.

⁸ 100 programmes de prévention de la criminalité. Centre International pour la Prévention de la Criminalité, Montreal, 1999. Bibliothèque nationale de Québec

ban még a tizenötök között is roppant zsenge. A szovjet tömb széthullása a rendőrkedésre nem várt hatással volt. Európa megismerte az egykori kommunista országok rendőrségeit, itt pedig a korábban a nyugatra utazástól eltiltott rendőrök megismerték a Lajtán túli világot. Kölcsonösen tetszettek egymásnak. A diktatúrák eltűntével a hatósági erőszak mintha bocsánatos bűnné szelídült volna. A félelem az illegális migrációtól és a keletről fenyegető szervezett bűnözéstől fontosabbá tette a rendőri fellépések hatékonyságát, és kevesebb szó esett a garanciák betartásáról. A legutóbbi időkben azonban ez a kritika is fel erősödött, főként azért, mert egyszeriben fontos lett olyan érveket gyűjteni, amelyek az integrációra éretlenségünket igazolják. A magyar rendőrség reformjára azonban ettől függetlenül szükség van, nem az uniós elit kedvéért, hanem a saját érdekünkben.

A reform akkor elkerülhetetlen, ha a rendészet tehetetlen a bűnözéssel szemben, ha visszaél a rábízott hatalommal és ha képtelen vonzó életpályát biztosítani azoknak, akik ezt a szakmát választják. Olyan válság ritkán adódik, amikor valamennyi működési zavar egy időben van jelen, de a reform már akkor is indokolt, ha ezek közül akár egy is tartósnak bizonyul. Sokan úgy vélték, hogy a rendszerváltás volt az a „kegyelmi pillanat”, amikor a minőségi megújulásnak a legjobbak voltak a feltételei. Ez a várakozás nem volt megalapozott. Ellenkezőleg, éppen a rendészetnek a tekintélyelvű hatalomgyakorlás időszakából örökölt szervezete és működési filozófiája kapott kegyelmet. Végletes centralizáció, militarista működési elvek, a civil társadalomtól való elkülönültség, egyoldalúan represszív szakmai filozófia, az erőszak monopóliumának minden áron való megtartása, a szakma alacsony erkölcsi és anyagi rangja. A kialakult helyzet magyarázatra szorul, mert ami a diktatúrában természetes, az a demokratikus viszonyok között elfogadhatatlan.

A rendőrség átalakítása közügy, megvalósításához társadalmi igény, kormányzati elhatározás és szakmai meggyőződés szükséges.

A szervezet működési zavarai a legnehezebben a személyzet elől rejthetők el. Az elviselhetetlen munkakörülmények, a remélt szakmai siker elmaradása, a kiképzetlenség, az aggodalom, hogy nincs idő felkészülni a nagy felelősséggel járó feladatokra, nincs kitől tanulni egy olyan szak-

mát, amely csak a gyakorlatban és hosszabb idő alatt sajátítható el – mindezeket naponta élik át a testület tagjai. A rendészet reformját rendszerint a belső bajok teszik elkerülhetetlenné, különösen akkor, ha azok az egész társadalmat megrendítő botrányokban jelennek meg. Ilyen eseményeket élt át a rendészet nem régen Hollandiában és Belgiumban is.⁹

A gazdaság fejlődése és a polgárosodás ilyesfajta fordulat támasza lehet. A közbiztonság oltalmazásának új alapokra helyezése szakmai program, ami gondos elméleti megalapozást és hozzáértő tervezést igényel. Ennek műhelye a közigazgatás és az igazságszolgáltatás rendszerének korszerűsítési folyamata, amelybe most már fel kellene venni az egész rendészeti ágazatot is.

Ilyen nagyszabású átalakítás azonban csak a társadalmi-politikai formációk rendszerszemléletű megközelítésével lehet sikeres.

A rendészeti rendszer

A rendszerszemléletről

A posztmodernnek is nevezett korszak egyik jelleménye, hogy a természettudományoknak köszönhetően alapvető fordulat állt be az ember világgképében.¹⁰ A dolgokat szétbontani akaró atomista felfogás helyébe a jelenségeket egybefoglaló rendszerszemlélet lépett. A XX. század elején a gondolkodók előtt nyilvánvalóvá lett, hogy a Galilei és Newton nevével fémjelzett mechanika törvényeivel egész sor folyamat nem magyarázható meg. A fizika területén „új kölcsönhatástípusokra derült fény, amelyek oly elképesztően bonyolultak voltak, hogy a newtoni mechanika érvényességét komolyan kétségbe kellett vonni. A térelmélet területén a relativitáselmélet, a mikrofizikában a kvantumelmélet aratott

⁹ Cyrille Fijnaut: Démocratie et probité policière en Europe. Cahiers de la Sécurité Interieure, 44/2001, p. 63.

¹⁰ A posztmodern általános vonásairól és jogi sajátosságairól számos részletet olvashatunk Ádám Antal könyvében. Ádám Antal: Alkotmányi értékek és alkotmánybíráskodás. Osiris, Budapest, 1998, 9–23. o.

sikert.¹¹ A fizikában elindult változások megtermékenyítették az egyéb természettudományokat, de nagy hatást gyakoroltak a társadalomelméletekre is. A világot rendszerként felfogó gondolkodás önálló diszciplínában, a rendszerelméletben összegezte ismereteit.¹²

Feltehető a kérdés: hogyan irányították az emberi közösségeket a rendszerelmélet kialakulása előtt? A világról vallott korábbi felfogások alapvetően befolyásolták a szervezeti kultúrát. A középkorban például a világi és az egyházi hatalmat szimbolizáló piramisra emlékeztetett szinte minden emberi közösség. Ezen a képleten lényegesen az ipari forradalmak időszaka sem változtatott. A gépek megjelenésével és velük a tömegtermelés elterjedésével az alakuló ipari komplexumokat mechanikai szerkezetekként gondolták el és hozták létre. A termelő kollektíva gépezet módjára cselekedett, másrészt viszont az ipari forradalom mérnökei a kézi munkát másolva alkották meg géprendszereiket. A szervezeten belül, a gépeket mozgató transzmissziós szíjak mintájára, lineáris függelmi viszonyok érvényesültek. A vezető és a vezetett között ellentétek feszültek, amelyek megoldását az döntötte el, hogy a vezető miként tudta szankciókat alkalmazva rákényszeríteni akaratát a beosztottaira. A leggyakrabban követett mintának a katonai hierarchia szolgált. Az Egyesült Államok fegyvergyártásában például a XIX. század elején a vállalat irányítását katonatisztek látták el, akik munkájukat a hadsereg működése során szerzett tapasztalatokra alapították.¹³ A szervezetek közötti kapcsolatok is inkább hasonlítottak a harchoz, mint a kooperációhoz.

Mint hogy a szervezéstudomány a vállalkozást tekinti alapformának, egész szemlélete ehhez igazodik. A szervezési tanoknak egy másik megközelítése is lehetséges, amelyik nem a magánjogi viszonyokat, a vállalkozások terepét tekinti kiindulási pontjának, hanem az államszervezetet és az annak működési rendjét meghatározó közjogot. Ebben a felfogásban a szervezés az *igazgatás* elnevezést kapja. A szóhasználat változása fontos tartalmi különbségekre utal. A gondolkodás centrumá-

11 László Ervin: A rendszerelmélet távlatai. Magyar Könyvklub, Budapest, 2001, 19. o.

12 Uo.

13 Dobák Miklós: Szervezeti formák és vezetés. KJK, 1998, 11. o.

ban nem az egyéni jövedelemszerzés áll, hanem a *közszolgálat*. Az állam vállalja mindazokat az igazgatási feladatokat, amelyeket a társadalom tagjai és kisebb közösségei magukra hagyva elvégezni nem tudnának, de amelyek teljesítése nélkül a társadalom zavartalan működése, különösen pedig gyarapodása nem biztosítható. Az adminisztrátor számára a célnál fontosabb az oda vezető út, az igazgatás technikája. Olyannyira, hogy az eredményesség gyakran teljesen mellékessé válik. Ezt sokan azzal is magyarázzák, hogy az igazgatás egyes ágazataiban a tevékenység természete nem teszi lehetővé az előállított értékek mérését, máskor pedig olyan becses erkölcsi javak megvalósítása az igazgatás küldetése, amit pénzben nem is szabad kifejezni.

A magyar közigazgatási jog egyetemi tankönyve szerint „az igazgatás az emberi együttműködéshez kapcsolódó tevékenység, amely biztosítja a közös cél eléréséhez szükséges személyi és tárgyi feltételeket és a munka összhangját”.¹⁴ Nem kétséges, hogy az így interpretált igazgatás valóban átfogja az emberi lét valamennyi szervezett tevékenységét, legyen az vállalat vagy államigazgatási hatóság, netán rendőrségi szervezet. Ezt az egyetemes jelleget az előbbieknél is plasztikusabban érzékelteti az a meghatározás, amely szerint: „Az igazgatás olyan általános emberi tevékenység, amely biztosítja a közösen végzett munka összhangját és a cél eléréséhez szükséges feltételeket.”¹⁵

A szervezéstudomány és a közigazgatás tana

A közigazgatás tana nem azonos az általános igazgatás-, szervezés- és vezetéselmélettel, hanem annál mindenképpen szűkebb terület. A közigazgatás az állami feladatokat közhatalmi jogosítványokkal ellátó igazgatás, amely alárendelt a politikai hatalomnak, de azzal szemben relatív önállósággal bír. Az állami feladatok azokból a közösségi szükségletekből vezethetők le, amelyek kielégítésére az egyének és a civil összefogásaik nem képesek a közhatalom támogatása nélkül. E társadalmi

¹⁴ Ficzer Lajos (szerk.): Magyar közigazgatási jog. Általános rész. Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 20. o.
¹⁵ Papp Judit: A közigazgatási jog alapjai. Rejtjel Kiadó, Budapest, 1995, 24. o.

szükségletek rendkívül heterogének, és jelentős tartalmi eltéréseket mutatnak. A közigazgatás a társadalom legnagyobb igazgatási komplexuma, amelynek belső szerkezete jól tükrözi a feladatok egymástól jelentősen eltérő sajátosságait. Ezt az összetettséget is hangsúlyozza Magyary Zoltán, amikor a közigazgatást szervezetként megragadva kiemeli, hogy „a közigazgatás az állam szervezete a közfeladatoknak ezek természete által megszabott módszerrel a jogrend keretében való eredményes megoldására”.¹⁶

A közigazgatás kompetenciája állandóan változik. Az állam kötelezettségvállalása újabb és újabb szükségletekkel bővül, más igények viszont társadalmasodnak, amikor az egyének és közösségeik képesnek mutatkoznak azok teljesítésére közhatalmi eszközök nélkül is. A demokratikus berendezkedések tapasztalatai szerint a közjót a leghatásosabban azok a teljesítmények szolgálják, amelyekhez nem szükséges hatósági eszközöket igénybe venni. Ha pedig a kényszer alkalmazása elkerülhetetlen, akkor az ilyen természetű ügyeket lehetőleg az önkormányzatok közigazgatási feladatai sorában célszerű elhelyezni. Amennyiben jogi, szakmai és gazdaságossági szempontok az államigazgatási kompetenciát indokolják, akkor feladatot az ügyfelekhez legközelebb eső szintre kívánatos telepíteni.

A közigazgatás alanya az államszervezetben, a hatalmi ágak elkülönülésének elve szerint, a végrehajtó hatalom, illetve az önkormányzatok által közvetlenül irányított közigazgatási szervezet. A közigazgatást ezen az alapon jogosan bontjuk két nagy ágazatra, az államigazgatásra és az önkormányzati igazgatásra. Tartalma a végrehajtó rendelkező tevékenység, ami a társadalom közös feladatainak teljesítését biztosítja.

A közigazgatás a jog uralma alatt áll, az itt keletkező jogviszonyok szabályozása a közjog, pontosabban azon belül a közigazgatási jogág feladata. A rendszerszemlélet itt is tetten érhető. A közjog része a jogrendszernek, a közigazgatási szervezet pedig több áttételen keresztül kapcsolódik az államszervezet egészéhez, illetve egy még szélesebb társadalmi komplexumhoz, a politikai rendszerhez. A neves amerikai szerző ezt igen egyszerű formulába foglalja, amikor akként fogalmaz, hogy „a közigazga-

¹⁶ Idézi Papp Judit: Uo. 19. o.

tás a közjog részletes és rendszerszerű végrehajtása”.¹⁷ (Megjegyezzük, hogy a szakirodalom a közigazgatás mellett önálló ágazatnak tekinti a pénzügyi igazgatást és az annak szabályozásra szolgáló pénzügyi jogot.)

A közigazgatásnak a hatalmi ágak elválasztásából való levezetése azzal a kötelezettséggel jár, hogy meg kell válaszolnunk két nem könnyű kérdést: egyfelől tisztázásra vár a közigazgatás és a politika kapcsolata, másrészt pedig fel kell mutatnunk azokat az elválasztó ismérveket, amelyek az állami és önkormányzati adminisztrációt megkülönböztetik a törvényhozástól és az igazságszolgáltatástól.

Ami a politikai rendszer és a közigazgatás viszonyát illeti három tényezőt érdemes kiemelni:

- A politikai rendszer szélesebb fogalom az állami szervek együttesénél és az államéletnél, minthogy magában foglalja a politikai pártokat és azok tevékenységét. Alkotmányos rendszerekben a politikai pártok, amelyek közvetlenül állami szerveket nem irányíthatnak, demokratikus eszközökkel törekednek a hatalom megszerzésére. Küzdelmük végső soron a szabad választásokon dől el. A politikai győzelem azt jelenti, hogy a választásokon diadalmaskodó pártok a kormány megalakításával, illetve az önkormányzati testületekben a többség megszerzésével kezükbe kapják a közigazgatás irányításának jogát, közhatalmi jogosítványok birtokába kerülnek. A közigazgatás a kormányzati és részben az önkormányzati irányítás alatt áll. A közhatalom önkorlátozó módon működik, akaratát csak az alkotmányosság próbájának is megfelelő jogrend keretei között érvényesítheti. A jog uralma a közhatalmat is köti. A hatalomgyakorlás egyik leghatásosabb kontrollja a hatalmi ágak elkülönülése és az emberi jogok tisztelete. A közhatalom megszerzése sem jelent tehát korlátlan uralmat.
- Az uralkodó politika az államakarat kifejezője, a közigazgatás pedig ennek végrehajtója. A politika demokratikus berendezkedésben akaratának érvényre juttatásához közvetlenül soha nem vehet igénybe közhatalmat, hanem azt csak a kormányzati (önkormányzati) szervezeten keresztül érvényesítheti. További megfigyelés, hogy a politikai akarat a társadalom

17 Woodrow Wilson: A közigazgatás tanulmányozása. Közigazgatás-tudományi antológia. I. rész. Unió Kiadó, Budapest, 1994, 45. o

jövőjére tekintve kevés számú, de meghatározó jelentőségű feladatra koncentrálnia erőit, míg a közigazgatás nagy tömegű és a mindennapi élet szempontjából fontos, de a társadalmi fejlődés tekintetében nem jelentős ügyek intézésétől sem zárkózhat el. A szolgáltató közigazgatás gyakran közvetítők nélkül, szakmai hozzáértésével hat a társadalomra és valósítja meg céljait. A közigazgatásnak ez a közvetlensége azt is jelenti, hogy a társadalom jóléte, a szabadság foka „összehasonlíthatatlanul jobban függ a közigazgatástól, mint az alkotmánytól”. Vagyis az alkotmányos demokrácia legmagasztosabb eszméi sem valósulhatnak meg a hatékonyan és törvényesen működő közigazgatás nélkül.

- A közigazgatás viszonylagos önállósággal rendelkezik. Ennek az autonómiának három forrása van: a jog uralma, a közigazgatás szakmai kritériumai és a közigazgatás társadalmi kontrollja. A közigazgatás joghoz kötöttsége a kormányzat számára azt jelenti, hogy a közigazgatás számára feladatokat csak ennek a jogrendnek a keretei között adhat és kérhet számon. A közigazgatás szakmai szabályai kötik a végrehajtott hatalmat, eredményes és hatékony közszolgálat nem valósulhat meg a szakmai kritériumok teljesítése nélkül. „A közigazgatás szakmai ágazat, távol áll a politikai történetéstől és küzdelmeiktől (...) ugyanakkor azonban messze felette áll a technikai részletek száraz szintjének azáltal, hogy magasabb eszméin keresztül közvetlenül kötődik a politikai bölcsesség tartós, időtálló alapelveihez, a politikai fejlődés örök igazságaihoz”.¹⁸ A közigazgatás a demokratikus társadalom közvéleményének kontrollja alatt áll. Teljesítményének értékelésével a kormányzati munkáról alakul ki a lakosság ítélete, amely a politikai hatalom gyakorlóinak jövőbeli helyzetét is meghatározza.

A továbbiakban a közigazgatásnak a másik két hatalmi ághoz való viszonyát elemezzük.

A törvényhozás és a közigazgatás megkülönböztetése azért nehéz feladat, mert az utóbbi is folytat jogalkotó tevékenységet, noha a kizárólagos törvényhozási tárgyak szabályozására nincs felhatalmazása. Másfelől a parlamenti apparátusok működtetése alig más, mint a közigaz-

¹⁸ Uo. 45. o.

gatás szervei tevékenysége. Úgy véljük, hogy az elválasztás csak a következő tartalmi ismérvek alapján lehetséges:

- A politikai pártok erőviszonyai visszatükröződnek a parlament összetételében. Alkotmányos demokráciában ilyen szoros kapcsolat nem lehetséges a közigazgatás és a politika között, amit egyébként a többpártrendszer eleve ki is zár. (Bár az előfordulhat, hogy a választások győztesei megpróbálják saját képükre formálni az egész közigazgatást, miként az olyan országokban történik, ahol az úgynevezett zsákmanýrendszer van érvényben.)
- A törvényhozás közvetlen hatást gyakorol a közigazgatásra, míg ez fordítva csak közvetett módon képzelhető el. (Például akként, hogy a közigazgatás gyakorlati tapasztalatai befolyásolják a törvényalkotást.) Az elmúlt száz esztendő legjelentősebb változása az, hogy a közügyek intézése a szabad belátás és a korlátlan diszkréció világából a joghoz kötöttség követelményéhez igazodott. A törvények megalkotásával a képviseleti szerv hatékonyan képes alakítani a közigazgatás arculatát és teljesítményét.
- A parlamentarizmus lényegéből következik, hogy az ellenzéki pártok is befolyásolják a kormányzati munkát, amennyiben érvényesül a törvényhozás ellenőrző szerepe a végrehajtó hatalom felett. Az viszont igaz, hogy ennek a szerepnek, éppen a parlamenti többségre tekintettel, csupán deklaratív jelentősége van. Ellenben valamely ország politikai kultúrájának színvonalát nem kis mértékben ezeknek a deklarációknak a komolysága dönti el.
- Az elválasztó ismérvek között utoljára említjük az egyedi hatósági ügyek tömegét, amelyek kizárólag a közigazgatás hatáskörébe tartozhatnak. A parlament hatósági igazgatást nem folytat, és, egyetlen kivételtől eltekintve (ez a köztársasági elnök büntetőjogi felelőssége) igazságszolgáltatási teendőket sem láthat el.

A közigazgatásnak az igazságszolgáltatástól történő megkülönböztetésénél is felmerülhetnek nehézségek. A bírósági szervezet működtetése nem vitásan maga is igazgatás. A közigazgatás viszont ellát az igazságszolgáltatáshoz nagyon hasonlító funkciót, akkor, amikor egyedi jogvitákat dönt el, vagy amikor szabálysértési tényállást állapít meg, és az

elkövetőt szankcióval sújtja. Mindezek ellenére a két hatalmi ág világosan elválasztható egymástól a következők szerint:

- A közigazgatás célja a közfeladat ellátása, a társadalom közös szükségleteinek a kielégítése, ami materiális vagy szellemi javak létrehozásának és elosztásának igazgatási úton történő biztosítását jelenti. Az igazságszolgáltatás társadalmi rendeltetése az egyedi jogviták eldöntése, az igazság és a jog igazságosságának érvényre juttatása, a jogbiztonság létrehozása, a jogrend épsége feletti őrködés.
- A közigazgatás alanya a közigazgatási szervezet, az igazságszolgáltatás alapvető szerve a bíróság. A bírósági szervezet független, míg a közigazgatást a kormány, illetve a területi és a helyi önkormányzat irányítja és felügyeli.
- A közigazgatási hatóság eljárásaiban kétoldalú jogviszonyok keletkeznek, a hatóság és az ügyfél alá-fölérendeltségi helyzetben van. Az igazságszolgáltatásban ügyfélegyenlőség érvényesül, a jogvita a bíróság előtt zajlik, ilyen módon nem kétpólusú, hanem háromoldalú eljárási struktúra valósul meg.
- A közigazgatási döntések túlnyomó többsége a jelennek és még inkább a jövőnek szól, ex nunc hatályú. Az igazságszolgáltatás mindig a múlt eseményeit bírálja el.
- A közigazgatási eljárásnak nem feltétlenül kell anyagi jogi előzményekre támaszkodnia, itt elsődleges a társadalmi szükséglet, amelynek kielégítése a közigazgatás hatáskörébe tartozik, a jog gyakran csupán a teljesítés eljárási rendjét határozza meg. Az igazságszolgáltatás működésbe lépésének mindig anyagi jogi előzménye van, a jogvita az anyagi jog feltételezett megsértéséből támad.
- A közigazgatási hatósági eljárásnak jogokat és kötelezettségeket keletkeztető (konstitutív) hatálya van, míg az igazságszolgáltatás csupán deklarálja, megállapítja ezeket a jogokat és kötelezettségeket.
- A közigazgatás szükségletkielégítő tevékenység, míg az igazságszolgáltatás konfliktusokat rendez. (Természetesen magasabb absztrakciós szinten a jogrend épsége is nevezhető társadalmi szükségletnek, de kétségtelen, hogy ez nem azonos az olyan szolgáltatásokkal, mint az oktatás, az egészségügy, a szociális biztonság vagy éppen a köz-

nyugalom, amelynek a közösségek számára elérhetővé tétele a közigazgatás feladata.)

- A közigazgatás döntéseivel szemben az igazságszolgáltatás jogorvoslati fórum. Továbbá gyakorta előfordul, hogy a közigazgatási szerv ügyfél a bírósági eljárásban, akkor, amikor polgári jogviszonyok alanyaként igényt érvényesít, vagy éppen vele szemben indul polgári eljárás. Ilyen esetekben az igazságszolgáltatás demokratizmusának a próbája az, hogy mennyire tekinti a közigazgatási szervet a magánszemélyekkel azonos jogállású ügyfélnek vagy éppenséggel „társhatóságnak”.

Hogyan helyezkedik el a társadalmi szervezetek előbbiekben felvázolt rendszerében a rendészet? Milyen tudástöbblet hozhatunk azzal, hogy a rendőrség és más rendvédelmi szervezetek működését a rendszerelméleti alapokból kiindulva tanulmányozzuk? Ezekre a kérdésekre keressük a választ a következőkben.

A közigazgatás és a rendészeti igazgatás

A közigazgatás társadalmi rendeltetése a közösség olyan szükségleteinek a kielégítése, amire az egyes ember, kizárólag saját erejére támaszkodva nem képes. Ez az igény akkor született meg, amikor az állam felelősséget vállalt polgárai sorsáért, és támogatásukat küldetésének tekintette. A rendészet a közigazgatásnak azon ágazata, amely közbiztonságot szolgáltat a társadalom számára.

A rendőrségek tehát nem teremtik, hanem megvédik a biztonságot azáltal, hogy az azt fenyegető veszélyeket szakmai hozzáértéssel felismerik és az általuk gyakorolt hatósági kényszerrel elhárítják. Ebből az is következik, hogy nem mindenfajta veszély kezelésére jogosultak és képesek, hanem csupán azokért felelnek, amelyek forrása a közjog által tilalmazott és szankcióval fenyegetett jogellenes emberi magatartás. Ez utóbbiak közül olyan jogsértések utalhatók rendészeti hatáskörbe, amelyek legitim állami erőszakkal megelőzhetők, megszakíthatók, illetve felderíthetők. A legitim erőszak egyes eszközeit a rendészetten kí-

vül más közigazgatási hatóság nem is birtokolhatja; ez utóbbit tekinthetjük a rendészet fizikai erőszak monopóliumának.

Beszélhetünk „a hatósági tevékenység kereteiben a szorosan vett rendészeti tevékenységről, amelynek az a szerepe, hogy az adott tevékenység jogilag szabályozott rendjét védelmezze, óvja, felügyelje a szabályok betartását, hárítsa el a közvetlen veszélyeket, gondoskodjék a jogszabálysértők felelősségre vonásáról”.¹⁹

A rendészeti igazgatás hatáskörébe tartozik olyan hatósági jogalkalmazás is, amely nem a jogsértő magatartások elleni fellépésben, hanem a jogkövető társadalommal kooperálva valósul meg. A rendészeti nyilvántartások vezetése, az engedélyezési ügyek, a rendészeti szempontból veszélyes tevékenységek felügyelete, a közterületeken való jelenlét sorolhatók ebbe a kategóriába. Ezek a tevékenységi körök pontosan beilleszthetők az államigazgatási ügy fogalmába, amely magában foglalja azt az esetet, amikor a közigazgatási szerv az ügyfelet érintő jogot vagy kötelezettséget állapít meg, adatot igazol, nyilvántartást vezet, vagy hatósági ellenőrzést végez (az államigazgatási hatósági eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvény 3. § (3) bekezdése).

Napjainkban az egész rendészeti tevékenységet szeretjük szolgáltatásnak értelmezni, ami indokolatlanul hallgat a legitim erőszak monopólium érvényesítéséről, ami mégis csak meghatározó jelentőségű jellemzője a rendészeti igazgatásnak. Az viszont kétségtelen, hogy kijelölhetők azok a szorosan vett hivatali tevékenységek, amelyek a szűkebb értelemben felfogott hatósági szolgáltatásokhoz sorolhatók. Ilyenek a tanácsadás, a tájékoztatás, a konzultáció és a szakértői közreműködés legkülönbözőbb formái. A közigazgatási szerződés sem hiányzik a rendészet eszköztárából. Ennek legismertebb módjai a városi rendőrségek és a helyi önkormányzatok megállapodásai.

A rendészeti igazgatásban felismerhetők a közigazgatás általános jegyei, olyan szervezés-invariánsok, amelyek meglétében a rendészet valóban a közigazgatási rendszer egyik elemének fogható fel. Ezek a következők:

¹⁹ Ficzeré Lajos (szerk.): i. m. 279. o.

- A rendészeti igazgatás alanya a rendészeti szervezet, amelynek létesítése, irányítása és vezetése megfelel a közigazgatási szervezettel szemben támasztott általános követelményeknek.
- A rendészet feladata a közbiztonság és a belső rend oltalmazása, mindezt a jogellenes magatartást tanúsító személyek jogainak törvényen alapuló korlátozása révén, közigazgatási hatósági jogkörben eljárva valósítja meg.
- A rendészeti igazgatás tartalma végrehajtó-rendelkező tevékenység, amely a rendészeti feladatok teljesítése személyi és tárgyi feltételeinek a folyamatos biztosítására hivatott. A rendészeti igazgatás is felosztható szakirányú (külső) hatósági ügyintézésre és a rendészeti szervezet fenntartó szervi (belső) igazgatási tevékenységre.
- A rendészet joga azoknak a jogszabályoknak az összessége, amelyek a rendészet szakirányú és szervi működésének jogi rendjét, valamint a személyzet szolgálati rendjét írják elő. A rendészet anyagi joga azoknak a törvényi tényállásoknak az együttese, amelyek megvalósulása esetén rendészeti ügy keletkezik.
- A rendészeti szerv közigazgatási hatóságként eljárva, közhatalmi jogosítványával élve egyoldalú akaratnyilatkozattal intézkedik, amelynek során az ügyfél terhére kötelezettségeket állapít meg, és intézkedésének maga szerez érvényt.²⁰
- A rendészet személyzete része a közszolgálatnak. A kinevezés rendje, a szakmai előmenetel, a képesítési követelmények, a minősítési eljárás, a szakmai kritériumok meghatározása és a szakképzés rendszere meg egyezik a köztisztviselői karral szemben támasztott legáltalánosabb követelményekkel.

A rendészet közigazgatási természete annál kézenfekvőbb, mert az európai jogfejlődés tanúsága szerint, a mind bonyolultabb hivatali gépezettel működő központosított feudális állam első kötelező közigazgatási feladata éppen a hatalom belső védelme lett, amihez csak később csatlakozott a hétköznapok biztonságának szolgáltatása. „A rendészeti igazgatás a közigazgatásnak történelmileg legrégebbi területe.”²¹

20 A Legfelsőbb Bíróság 1/1999. számú Közigazgatási jogegységi határozata a felettes rendőri szerv vezetőjének a panasz elbírálása tárgyában hozott határozata bíróság általi felülvizsgálatáról.

21 Ficzer Lajos: Közigazgatás és rendészeti igazgatás. Új Rendészeti Tanulmányok, 1997/I., 27. o.

A rendészet modern formája igényelte azokat a szakmai technikákat, amelyek alkalmasnak bizonyultak a társadalom mindennapjaiban spon-tánul és rejtőzködve megjelenő individuális jogsértő magatartások korlá-tozására. Az ilyen típusú veszély elhárítására ugyanis nem megfelelő bármi nemű erőszak, de legkevésbé az, amelynek az eszköztárát a had-seregek a fegyveres összecsapásokban, a háborúkban alakították ki. A rendészet mint a civil közigazgatás része az újkorban született meg, ak-kor, amikor levált a hadseregről és vagy a polgárok helyi közösségeinek megbízatását teljesítette, mint ez történt Angliában, vagy a központi ál-lamhatalom közigazgatási szerveként járt el, amint ez az európai konti-nens francia–porosz típusú államrendőrségei esetében lezajlott.

A rendészet feladata a közbiztonság és a belső rend közhatalmi esz-közökkel történő oltalmazása. A tapasztalatok szerint felmerülhetnek olyan veszélyek, amelyek képesek a jogilag is garantált rend megbon-tására, de ezek elhárításhoz nem elegendők a polgárok önvédelmi le-hetőségei. Ezeket a tapasztalatokat foglalta össze az 1794-ben kiadott híres porosz Allgemeines Landrecht formulája, miszerint „a rendészet feladata az, hogy a köznyugalom, közbiztonság és a közrend biztosítá-sa, továbbá a közösséget és annak egyes tagjait fenyegető veszélyek elhárítása érdekében a szükséges intézkedéseket megtegye”.²²

Az imént idézett rendészet-meghatározás tartalmaz olyan elemeket, amelyek ma sem megkerülhetők, de felmutat olyan hiányokat is, ame-lyek miatt nem felel meg a jogállami követelményeknek.

Nem kétséges, hogy a rendészet a közrendet védi, amikor veszély-elhárító funkciói teljesítéséhez rendészeti intézkedéseket alkalmaz. A XVIII. század rendőrállami felfogása azt nem tartotta szükségesnek le-vezetni, vajon mi a közrend tartalma és kik jogosultak annak meghatá-rozására, továbbá annak igénye sem merült fel, hogy a veszélyelhárít-ásra szolgáló intézkedések is kizárólag jogi rendben történhetnek. A hagyományos felfogás a közrendet nem is jogi rendnek, hanem „több-nyire íratlan szabályok összességének minősíti, amelyeknek követése az uralkodó szociális és etikai felfogás szerint elengedhetetlen feltétele a közösségen belül a sikeres együttélésnek”.²³ Az alkotmányos demok-

22 Szikinger István: A rendvédelem jogi alapkérdései. Új Rendészeti Tanulmányok, 1997/1., 41. o.

23 Szamel Lajos: i. m. 6. o.

rációk számára ez a megalapozás nem elegendő. Először azért, mert az erkölcsi normák alkalmasak az emberi kapcsolatok formálására, de nem alkalmasak az állam és polgára viszonyának a meghatározására, ez ugyanis a közjog feladata. További probléma, hogy amennyiben a közrendnek kizárólag etikai tartalmat kölcsönöznénk, a rendészeti beavatkozást erkölcsi jóról és rosszról való döntésnek kellene felfogni, ami nem hatósági feladat. Végül azt sem feledhetjük, hogy a rendészeti felhatalmazás lényege a tilalmazott magatartások szankcionálása, ami azt is jelenti, hogy ebben az esetben az erkölcsi elmarasztaláshoz hatósági represszió kapcsolódna. Mindezekre figyelemmel a „közrend fogalma a jog számára csak akkor megfogható, ha azt jogi rendként kezeljük, tehát számúzzuk belőle a jogilag megfoghatatlan kategóriákat, mint különösen a nyugalom, az erkölcs, az együttélés íratlan (konvencionális) szabályait”.²⁴ A közrend tehát, amit a rendészetnek védelmeznie kell, jogi rend.

A rendészet akkor működik alkotmányosan, ha veszélyelhárító beavatkozásai olyan jogi alapokra támaszkodnak, amelyek meghatározzák a rendészeti fellépésre okot adó veszélyeztető magatartások körét. Azt is lehet mondani, hogy a rendészet anyagi joga mindazoknak a jogszabályoknak az összessége, amelyek a közrendet veszélyeztető magatartásokat meghatározzák és elkövetőiket közigazgatási vagy büntető szankcióval fenyegetik. A rendészeti anyagi jog túlnyomó többsége tilalmakat foglal magában. Ezért egyes szerzők a büntető- és a szabálysértési anyagi jogot tekintik elsődlegesen a rendészet anyagi jogának is. Mások ezt vitatják, mondván, a rendészeti jog ennél szélesebb, ugyanakkor viszont a büntető anyagi norma címzettje nem csupán a rendészet, minthogy a büntető igény érvényesítése elsődlegesen nem közigazgatási, hanem igazságszolgáltatási feladat. A most jelzett probléma másik oldala pedig az, hogy lehetségesek-e olyan rendészeti intézkedések, amelyeknek nincs anyagi jogi alapjuk, legfeljebb egy olyan általános fölhatalmazás, amely arra kötelezi a rendészetet, hogy a jó és helyes közrendet a legcélszerűbb módon tartsa fenn. Amennyiben erre a kérdésre igen a válaszunk, akkor azzal elismerjük, hogy a rendé-

²⁴ Uo. 7. o.

szeti feladatoknak legalább egy része nem viseli el a jogi kereteket, tehát a jogállam rendszere sem nélkülözhet egy rendészeti generálklauzulát, ami viszont megkérdőjelezi azt a tételt, miszerint a hatósági rendfenntartás minden aktusa jogalkalmazásnak tekinthető.

A rendészet eljárásjoga mindazon jogszabályok összessége, amelyek a rendészeti intézkedések formáját írják elő. A rendészeti processzus szabályozására az államigazgatási hatósági eljárás általános szabályai, a szabálysértési és a büntetőeljárás törvény rendelkezései, az egyes rendészeti szakjogok előírásai (például az idegenrendészeti jogszabályok), valamint a rendészeti szervezeti törvények eljárási intézményei és mindezek jogszabályban foglalt végrehajtási utasításai hivatottak. Az előbbieken összefoglalt joganyag természetesen nem csupán a rendészeti intézkedések formájára tartalmaz rendelkezéseket, hanem az igazságszolgáltatás rendjét is meghatározza, miközben az eljárás alá vontak jogait garanciális szabályokkal védelmezi, és jogorvoslatot biztosít a hatóság fellépéseivel szemben. Az eljárási kódexek jellemzője, hogy vagy egyáltalán nem tartalmaznak rendelkezéseket a nyomozásra, vagy ha mégis, a szabályozás lényegesen szűkebb és szellősebb, mint a perszakaszra vonatkozó előírások. Másfelől viszont a rendészeti intézkedések végrehajtására számos jogszabálynak nem tekinthető belső rendelkezés vonatkozik, amelyek egyike-másika lényegesen több formai előírást tartalmaz, mint az előbbieken hivatkozott eljárási joganyag. Vannak olyan rendészeti intézkedések, amelyeknek eljárási szabályai csupán belső normákban találhatóak meg. A rendészeti szervek belső szabályzatai, utasításai, módszertani ajánlásai kizárólag az intézkedések szakmai technológiáját határozzák meg és nem azok jogi formáját.

A rendészet anyagi és eljárási jogáról eddig elmondottak nem oszlatták el azt a kétséget, ami a rendőrködéssel kapcsolatban akkor merült fel, amikor rajta az alkotmányosság egyik alapkövetelményét, a jog uralmát kérjük számon. Sokan állítják, hogy az eredményes rendészet nem hajtható ezen uralom alá, ha pedig ez mégis bekövetkezne, akkor az imigyen gúzsba kötött rendészet nem lehet eredményes. Az ellentmondás feloldásához meg kell vizsgálnunk azokat a tulajdonságokat, amelyek alapján a rendészet a közigazgatás más ágazataitól megkülönböztethető.

A rendészeti igazgatás sajátosságai

A rendészet a modern állam közigazgatásában mindenhol látványosan elkülönül a civil igazgatás más területeitől. Gondoljuk az egyenruhára, a fegyverviselésre és a legitim fizikai erőhatalom más jelképeire, a gumibotra, a bilincsre. Ezek a szimbólumok a rendészet olyan belső jegyeire utalnak, amelyek csak erre az alrendszerre jellemzőek. Ez a helyzet azért is szorul külön értelmezésre, mert a modern közigazgatás rendészeti igazgatásként látta meg a napvilágot, még az abszolút monarchiák időszakában, akkor, amikor létrejött a mai értelemben felfogott rendőrség. A szeparáció további magyarázatot igényel azért is, mert a rendészet az igazgatás egészét átszövi, minthogy annak szinte minden ágazatában funkcióhoz jut, mindannyiszor, amikor az adott szakterület természetének megfelelően, jogsértő magatartásokat határoz meg és azok elkövetőit szankcióval fenyegeti. Mindezek alapján szükséges megismernünk a rendészet olyan sajátosságait, amelyek markánsan megkülönböztetik azt az igazgatás más területeitől, amelyeket most az egyszerűség kedvéért összefoglalóan civil igazgatásnak neveztünk. Nézzük az elválasztó ismérveket részletesen:

- A közigazgatás nagy területei a társadalom alkotó folyamatainak személyi és tárgyi feltételeit teremtik meg. Ennyiben tekinthetjük ezeket az ágazatokat a közösség pozitív energiái megszervezésének – amint erre már korábban rámutattunk –, a társadalom pozitív kontrollmechanizmusának. A rendészet ellenben védekező rendszer, a jogellenes magatartások elhárításának igazgatási formája, ennyiben *a társadalom negatív kontrollja*. Míg a közigazgatás egyes területei szüntelen kapcsolatot tartanak a legértékesebb emberi teljesítményekkel, ezért akkor járnak el helyesen, ha azokat alázattal szolgálják, addig a rendészet terepe a jogellenesség visszaszorítása, az értékromboló akaratok megtörése. A rendészeti igazgatás akkor sikeres, ha minél több akadályt tud állítani a jogsértések elé, és minél korábban szakítja meg a veszélyeztető folyamatokat, lehetőleg akkor, amikor azok még nem okoztak károkat.
- Az igazgatás világosan elkülöníthető attól a szakmai tevékenységtől, amelynek a személyi és tárgyi feltételeiről folyamatosan gondoskodni kötelees. Az egészségügyi igazgatás területét senki nem téveszti össze a

gyógyítással, ezért nem tekinthető mondjuk a szívműtét igazgatási aktusnak. Hasonlóképpen az oktatási igazgatás nem keverhető össze a pedagógus nevelőmunkájával. A *rendészeti igazgatás differenciátlansága* azt jelenti, hogy abban nehezen választható el az igazgatási elem, a veszélyelhárítás személyi és tárgyi feltételeinek folyamatos biztosítása, magától a rendészeti beavatkozástól, a veszélyelhárító intézkedéstől. A két mozzanat összemosásához az is hozzájárult, hogy 1945 után a rendészeti igazgatás tudományos művelése messze elmaradt a korábbi évek, de különösen a kiegyezést követő korszak színvonalától. A XIX. század végének és a XX. század elejének neves magyar jogtudósai még világos különbséget tettek a rendészeti hatósági aktus és annak végrehajtása között. A határozat a rendészeti hatóság döntése, a végrehajtás pedig a „legénységi állomány” karhatalmi cselekvése. (Megjegyezzük, hogy legutóbb Katona Géza kezdeményezte, hogy a rendőrségi törvény tegyen különbséget a rendészeti jogalkalmazás és a rendészeti parancs végrehajtása között. Sajnos a jogalkotó ezt a tanácsot nem fogadta meg.²⁵)

- Minden igazgatásnak alkalmazkodnia kell annak a szakmai tevékenységnek a „természetéhez”, amelynek a személyi és tárgyi feltételeit igazgatási aktusokkal teremti meg. A rendészet ebben az értelemben azoknak a szakmai ismereteknek, készségeknek és jártasságoknak a foglalata, amelyek a jogellenes magatartásokból származó kockázatok felismeréséhez és elemzéséhez, valamint az elhárításukat szolgáló legitím erőszak alkalmazásához szükséges. A rendészet teljesítménye a közbiztonság elért színvonalával mérhető. A rendészet ezért nem kizárólag a rendészeti igazgatási rendszer része, hanem tagja egy másik társadalmi alrendszernek is, amit nevezünk közbiztonsági rendszernek.
- A rendészetnek nem minden közigazgatási hatósági aktusát tekinthetjük veszélyelhárításnak, viszont nem minden veszélyelhárításra alkalmas rendészeti beavatkozás minősíthető hatósági aktusnak. (A terroristák által elfoglalt repülőgép visszafoglalása veszélyelhárító rendészeti beavatkozás, anélkül, hogy a hatósági jogalkalmazás egyetlen ismervét is magán viselné.) A jog uralma alatt álló hatósági aktusok jellemzője, hogy az eljárás megindítása maga is jogi értékelésre épít, a processzus meghatározott és állandóságot mutató formákat követ, és a döntés a

25 Katona Géza: Adalékok a rendészet fogalmának meghatározásához. Rendészeti Szemle, 1993/6.

jog parancsának az érvényre juttatása. Az ilyen hatósági fellépésnek azonban van egy fontos feltétele, mégpedig a jogsértéssel előidézett veszély megszüntetése. Az igazságszolgáltatás nem tud mit kezdeni a még el nem hárított támadásokkal, de a jövőt fenyegető potenciális kockázatokkal sem. Az igazságszolgáltatás mindig a múltra való jogi reakció. Ezzel szemben a rendészeti beavatkozás terepe az aktuális, jelenlévő veszély, célja pedig annak megszüntetése. A veszélyelhárító rendészeti cselekvés *spontán* (előre nem tervezhető), *amorf* (eljárási szabályokat nem tűrő) és autonóm (azonnali cselekvést kiváltó, amikor a cselekvő döntéseit maga kénytelen meghozni).

- A vázolt jellemzők (a spontaneitás, az amorf jelleg és az autonómia) nem egyenlő mértékben jellemzik a rendészeti tevékenységeket, ezért különbséget kell tennünk a szolgálati ágak között. A *rendészeti igazgatás heterogenitása* azt jelenti, hogy egyes ágazatai merőben különböző igazgatási formákat kívánnak meg. A közbiztonsági feladatokat ellátó rendészet feladatait közigazgatási hatósági felhatalmazás birtokában teljesíti, míg a bűnügyi szolgálat a felderítéssel és a nyomozásokkal a büntető igazságszolgáltatás előkészítését látja el. A kétféle minőség eltérő szervezeti felépítést és igazgatási kultúrát követel meg. Azokban az országokban, ahol a bűnügyi és a közbiztonsági rendőrségek az államszervezet különböző ágazataihoz tartoznak, a bűnüldözés nem is sorolható a rendészeti rendszerhez, sokkal inkább az igazságszolgáltatáshoz tartozó. Ebben az utóbbi vonatkozásban a rendészet a bűnüldözés kontrollmechanizmusának egyik alrendszere. A közbiztonságért felelős hatósági igazgatás ellenben egy másik komplexumnak, a közbiztonsági rendszernek a része.

A polgári jogállamban a közbiztonsági rendszeren mindazoknak a jogszabályoknak, állami szerveknek, társadalmi szervezeteknek és vállalkozásoknak, továbbá feladatoknak és funkcióknak az összességét értjük, amelynek a rendeltetése a társadalom egészének, a közösségeknek és az egyéneknek a védelme a jogellenes emberi magatartásokkal szemben.

A rendszer elemei a közbiztonság modern felfogásából vezethetők le. Ezek szerint a *közbiztonság kollektív társadalmi termék*, amely az egyének és a közösségek tevékenységéből, az állami szervek hatósági intézkedéseiből, a polgárok önvédelmi képességeinek és a vállalkozói piac nyújtotta szolgáltatások együtteséből alakul ki. A rendszer részletes

tanulmányozása további kutatások tárgya lehet, de ezek ugyanúgy részei lesznek annak a fogalmi rendnek, amellyel szeretnénk volna megalapozni a bontakozó új tudományterületet, a rendészet tanát.

IRODALOM

- Ádám Antal:** Alkotmányi értékek és alkotmánybíráskodás. Osiris, Budapest, 1998
- Cusson, Maurice:** Qu' est-ce que la sécurité intérieure? Montreal, 1999, Kézirat
- Dobák Miklós:** Szervezeti formák és vezetés. KJK, Budapest, 1998
- Ficzere Lajos:** Közigazgatás és rendészeti igazgatás. *Új Rendészeti Tanulmányok*, 1997/1.
- Ficzere Lajos (szerk.):** Magyar közigazgatási jog. Általános rész. Osiris Kiadó, Budapest, 1998
- Fijnaut, Cyrille:** Démocratie et probité policière en Europe. *Cahiers de la Sécurité Intérieure*, 44/2001
- Finszter Géza:** Egy mondat a rendvédelemről. In: Tanulmányok a jogvédelem és a rendvédelem köréből. Rendőrtiszti Főiskola kiadványa, Budapest, 1998
- Finszter Géza:** A titkos információgyűjtés szabályozása a hatályos jogban. Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok, 37., Budapest, 2000
- Katona Géza:** Adalékok a rendészet fogalmának meghatározásához. *Rendészeti Szemle*, 1993/6.
- Kántás Péter:** A közrend elleni jogsértések természetéhez, PhD-értekezés, Budapest, 2001
- László Ervin:** A rendszerelmélet távlatai. Magyar Könyvklub, Budapest, 2001
- Papp Judit:** A közigazgatási jog alapjai. Rejtjel Kiadó, Budapest, 1995
- Szamel Lajos:** A rendészet és a rendőrség jogi szabályozásának elméleti alapjai. *Rendészeti Tanulmányok*, 1992/2.
- Szikinger István:** A rendvédelem jogi alapkérdései. *Új Rendészeti Tanulmányok*, 1997/1.
- Woodrow, Wilson:** A közigazgatás tanulmányozása. Közigazgatás-tudományi antológia. I. rész. Unió Kiadó, Budapest, 1994
- 100 programmes de prévention de la criminalité. Centre International pour la Prévention de la Criminalité, Montreal, 1999, Bibliothèque nationale du Québec

Az alternatív szankciók helye és szerepe a büntetőjog szankciórendszerében

Magyarországban az elmúlt tíz évben folyamatosan növekedett a börtönépesség, 2000-ben a hazai börtönök 156%-os telítettséggel működtek. A szabadságvesztés kiváltására szolgáló megoldások keresésében és a végrehajtási rendszer fejlesztésében igen fontos szerepet játszik a költségek csökkentésének szándéka, ezért keresik a diverziós megoldásokat, törekszenek a rövid tartamú szabadságvesztések kiváltására. A tanulmány részletesen foglalkozik az alternatív szankciókkal és a diverziós eszközökkel, de a civiljogi megoldásokkal is, amelyek jelentősen átalakították a büntetőeljárás egyes szakaszait, ugyanakkor konkrét javaslatokat tesz a magyar büntetőjogi szankciórendszer átalakítására.

Napjainkban világszerte központi kérdéssé vált, hogy milyen eszközök alkalmasak a bűnözés visszaszorítására és az igazságszolgáltatás tehermentesítésére. A költségek csökkentése és a hatékonyság fokozása érdekében a fejlett európai államok a bűnözés kezelésében markánsan elkülönítik egymástól a súlyos, illetve a kis- és középsúlyú kriminalitás befolyásolására alkalmas eszközeit. Ez utóbbi bűnözési forma kezelésére mindegyik európai országban megtalálhatók

- a büntető igazságszolgáltatás rendszerétől elterelő eszközök (diverzió), illetve
- a büntető igazságszolgáltatás rendszerén belül a szabadságvesztés felváltására alkalmas eszközök (alternatív szankciók).

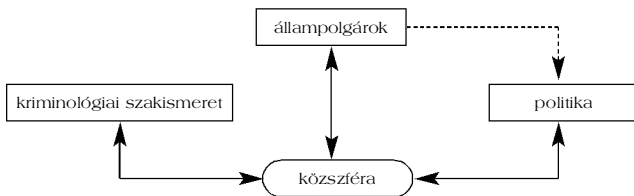
A jelenlegi büntetőpolitikai irányok trendje arra mutat, hogy a világ fejlettebb része „egyszerre megy két irányba”: 1) a börtönépítési programok mellett hasonló hangsúllyal szerepelnek; 2) az alternatív szankciók (például pártfogó felügyelet, közérdekű munka, kombinált szankciók stb.) a bűnözéskontroll eszközei között.

A bűnügyi reformok jelenlegi iránya és háttere

Mindezzel együtt a jelenlegi bűnügyi reformmozgalmak mögött – legalább – két ellentétes felfogású ideológiavonulat azonosítható. Nem tagadható ugyanis, hogy a büntető jogalkotással szemben megnyilvánuló különböző elvárások sokféle, sokszor egymásnak ellentmondó igényeket fogalmaznak meg. Ha sorra vesszük ezeket, azt látjuk, hogy:

- a tudomány a különböző területek szabályozásának szükségességét, szükségtelenségét, vagy éppen aránytalanságát veti fel;
- a közvélemény felől érkező elvárást nagymértékben a bűnözési félelem generálja; és
- a büntető igazságszolgáltatás intézményrendszere felől megfogalmazódó elvárás, hogy a jogi szabályozás hatékony, a gyakorlatban is működőképes legyen.

Azaz a jogi szabályozást – jó esetben csak – három oldalról megfogalmazódó elvárások között kialakuló egyensúlyok alakítják, formálják. Nem kétséges, hogy a büntetőpolitika alakításában közreműködő aktorok egymás közötti viszonyát sokféle egyéb körülmény is alakítja, de a *közszféra* mindig *közvetítő rendszerként működik a szakértelem és a politikacsinálás között*.¹

Nyilván jó az, ha a közember akaratát ismeri a politikus, s a kriminálpolitika alakításakor figyel arra, hogy mit gondol a „köz” a szabályozni szükséges irányokról, emberi magatartásokról és a reakció mértékeiről. Abban az esetben azonban, amikor a létező tudományos ismeretek – szá-

¹ B. Heberton – J. Spencer: Crime, offenders and policy developments in England and Wales: are there lessons for the Baltic states? XIII. Baltic Criminological Seminar on Crime Control: Actual Problems and Prospects for Development. Tallinn, Estonia, 24–27 June 2000. Manuscript, p. 19.

mos ok miatt – kevéssé képesek befolyásolni a fenti hármasszónak alakulását, az egyensúly felborul, s a kriminálpolitika populista irányba tolódik.

Az aktuális *kriminálpolitika meghatározásakor* alapvetően két vezérelv mőködik a világban – amelynek persze számtalan variációja lehet –, s ezek az is befolyásolják, hogy mit gondolunk a büntető igazságszolgáltatásról, mit gondolunk a büntetés céljáról. Az egyik megközelítés a *jóléti elv*, a másik a *büntető paradigma*. E két meghatározás igen eltérő választ ad a felmerő központi kérdésekre:

	Jóléti paradigma	Büntető paradigma
Alapkérdés	Miért követte el?	Mi a megfelelő büntetés?
Központi fogalom	Elkövető	Bűncselekmény/büntetés
Cél	Egyéni szükségletekre reagálás	Tettel arányos következmény
Perspektíva	Megelőzési – az okok meghatározása	Büntető = igazságos és megérdemelt büntetés
	Magatartásváltoztatás	Elrettentés
	Reintegráció	Megtorlás

A felsoroltakból az is kitűnik, hogy az adott vezérelv választása nem csak eltérő válaszokat hoz, de eltérő kezelőrendszer kialakítását is indukálja. Mindemellet arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy a büntetési célok elérését és a büntetési szankciók hatékonyságát mindig az informális társadalom által teremtett kontroll biztosítja. Nagyon óvatossá kell tehát lennünk azzal, hogy mennyire „használjuk túl” a kriminális szankciókat. A formális igazságszolgáltatás hatékonyságát, a szankciók elfogadottságát, ugyanis nagyrészt a kisközösségi kontroll léte vagy hiánya befolyásolja.

Azaz a változás folyamata talán úgy is megfogalmazható, hogy a neokonzervatív büntetőpolitika paradigmaváltásának tartalma nem csupán a bűncselekmény súlyához (az arányossághoz) való visszatérésben jelenik meg, hanem abban is, hogy a lakosság bűnözési félelmét mint új büntetőpolitikai racionalitást tételezi a szabályozás alapjául. *A tendencia ugyanis jól látható: a bűnözés problémája kap prioritást az egyéb társadalmi problémákkal szemben.* Valószínűleg a bűnözés azért

válhat központi problémává – akár még akkor is, amikor a bűnözési adatok csökkentést mutattak, mint például az Egyesült Államokban, a 90-es években –, mert a bűnözés minden más társadalmi problémánál alkalmasabb arra, hogy tisztán artikulálja a különböző attitűdöket, felfogásokat, s jól modellálja a megváltozott állami szerepet is.

A büntető igazságszolgáltatással kapcsolatos szabályozás elmúlt két évtizedben történt változásaiban nagy valószínűséggel megjelenik a kriminológia és a büntetőpolitika közötti viszony megváltozása is. Ezt a viszonyt alapvetően az emberrel foglalkozó tudományok eredményei befolyásolják. A neokonzervativizmus büntetőpolitikai térnyerését az embertani tudományterületek eredményeinek relatív elmaradása is okozhatta, ha ezeket az eredményeket a technikai, informatikai tudományterületek elképesztő eredményeivel hasonlítjuk össze. E relatív elmaradásnak két következménye is volt: 1) *erősítette a deviáns magatartások megítélésében a morális megközelítést*; 2) *lehetővé tette olyan tudományterületek térnyerését, amelyek a bűnözéskezelés „technikáját” javítják* (például biztonságtechnika, technikai személyellenőrzés stb.). A neokonzervatív kriminálpolitika térnyerése következtében a büntető igazságszolgáltatási kontroll „felülírja” a társadalmi kontroll határait, meghatározó mintát adva a hagyományos társadalmi kontroll átalakulásának.

A neokonzervatív ideológia térnyerését két további új fejlemény is erősítette. Először is a konzervatív ideológia kétségtelenül „rugalmasabbá” vált, azaz erősödött a képessége a megváltozott társadalmi feltételekhez való igazodásra. Másodsorban a bűnözéskezelés alkalmas eszközeiről vallott liberális nézetek jelentősen közeledtek a konzervatív megközelítéshez.

E mögött nagy valószínűséggel – s ez a fejlemény az alternatív szankciók körében fontossággal bír – a közösség fogalmának változása áll. Az elmúlt évtizedben – s ez mind Európában, mind az Egyesült Államokban tapasztalható fejlemény – a büntető igazságszolgáltatás „einstandolta” a közösség fogalmát: él vele, hivatkozik rá, a büntető igazságszolgáltatásba korábban nem ismert szereplőket von be. Mindez transzmissziós szíjként működik a büntető igazságszolgáltatás hatá-

rainak kiterjesztésére. Erre igen meggyőző példákat találhatunk – különösen az Egyesült Államokban. Az olyan új fogalmak, mint a „community policing”, a „community prosecution”, a „community justice” vagy a „community correction” a közösség és a büntető igazságszolgáltatás viszonyának „átrendezését” célozzák.

Ugyanakkor a neokonzervatív felfogás mellett elindult és virágzik egy másik vonulat, a helyreállító igazságszolgáltatás, ami mintha a korábbi pozitivistá felfogás egyes elemeit vinné tovább, de új köntösben, és új központi figurával: a sértettel.

A helyreállító igazságszolgáltatás eredeti célja a sértett és az elkövető közötti harmónia helyreállítása volt. A sértett számára ez az elvesztett vagyontárgy pótlásának, vagy az érzelmi kár helyreállításának lehetőségét jelentette. Az elkövetőt a felelősség vállalására készítette, szégyenérzetét erősítette, ugyanakkor az önbecsülése visszanyerésének eszközéül is szolgált. Ezek az elvek jelentősen átalakultak, amikor a helyreállító igazságszolgáltatás elméletében megjelent a közösség fogalma. Az emberek többsége a helyreállító igazságszolgáltatást még ma is a sértett–elkövető kiegyezésével, vagy még tágabban (de hibásan), a sértettorientált szolgáltatások kialakításával azonosítja. A *legújabb elméleti koncepció*, amely *háromdimenziós értelmezési keretbe* (sértett, közösség, elkövető) *helyezi a bűncselekményt, előbb-utóbb megváltoztatja a közfelfogást*.

A szakirodalom a következő hat módszerrel – mint a helyreállító igazságszolgáltatás elemeivel – azonosítja az új megközelítést: *mediáció; reparáció; kompenzáció; közérdekű munka* (közösségért végzett munka); *sértettekkel kapcsolatos oktatás* (victim awareness education), és a „*megtartó*” *megszégyenítés*.²

A fejlett országok egyre határozottabban érvényesítik azt az elvet is, hogy a bűnözés kezelésére fordított költségek nem lehetnek magasabbak, mint a bűnözéssel okozott kár. A szabadságvesztés felváltására szolgáló megoldások keresésében és a végrehajtásra szolgáló szervezetrendszer fejlesztésében igen fontos szerepet játszik a költségek csök-

2 Norman Tutt: Restorative justice in practice. European Journal on Criminal Policy and Research Vol. 5, no. 4, 1997 Theme: Community Justice and Policing

kentésének szándéka. Az adófizetők érdekében keresik, támogatják a diverziós megoldásokat, törekszenek a rövid tartamú szabadságvesztések felváltására. Így értékelhetővé, átláthatóvá és hatékonyabbá tesz a szabadságelvonással nem járó szankciók végrehajtását.

A bűnözéskontroll hazai intézményrendszerére egyre nagyobb nyomás nehezedik. Az igazságszolgáltatás működésével szemben támasztott fokozott elvárások (például az eljárások időszerűségéhez, és a garanciális biztosítékok érvényesüléséhez fűződő érdekek egyidejű biztosítása) és a bűncselekmények számának emelkedése válság-helyzetbe hozták a büntető igazságszolgáltatást. Ezt jelzi, hogy míg 1990–1999 között az ismertté vált bűnelkövetők száma 22 ezerrel emelkedett, addig a bíróság által elítéltek száma ugyanezen időszakban majdnem 50 ezerrel szaporodott.³ Ennek következtében elhúzódik a büntetőeljárások tartama: 1994-ben a nyomozás tartama egy-két év között: 20,0%; két év fölött: 12,6%; 1999-ben a helyi bíróságokon befejezett közvádas büntetőügyek⁴ 17,3%-a ügynevezett egy éven túli ügy volt. Ez a helyzet közrejátszhat abban, hogy az igazságszolgáltatásból kiábrándult polgárok maguk kívánják elvégezni az igazság szolgáltatásának feladatait, az igazságszolgáltatáson kívüli eszközöket részesítve előnyben. Azaz nagy a veszélye annak, hogy a jog fokozatosan elveszíti a rendet és a biztonságot garantáló képességét, s egyre nagyobb diszkrépancia mutatkozik a bűncselekményekre adott adekvát reakció büntetőjogi modellje, illetve a sértettek és a lakosság válaszmódellye között.⁵

Magyarországon az elmúlt tíz évben folyamatosan növekedett a börtönépesség. 2000-ben a hazai bv. intézetek 156%-os telítettséggel működtek.⁶ Az előzetes letartóztatotknál és a jogerősen elítélteknél egyaránt növekedett az átlagos fogva tartási időtartam, és a szabadságelvonással nem járó szankciók egy részét a feltételek hiánya miatt vál-

3 Vavró I.: A bűnözés és jogkövetkezmenyei. I. A bűnözés és az ítélkezés főbb adatai 1980–1999. IM Kodifikációs Elemző és Statisztikai Főosztály, Budapest, 2000

4 Vavró I.: Az eljárás időtartama. Közvádas büntető ügyek, 1998–1999. IM Kodifikációs Elemző és Statisztikai Főosztály, Budapest, 2000.

5 F. Sack: Közlekedések és konfliktusok az elméleti és metodológiai nézőpontokban. A társadalmi-politikai változások és a bűnözés. Válogatás a II. Nemzetközi Kriminológiai Kongresszus előadásaiából. Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 1993

6 A büntetés-végrehajtási szervezet évkönyve, 2000. BvOP, 2001, 151. o.

toztatták át szabadságvesztésre⁷. A fogvatartottak 49%-a első büntényes, és 40%-uk Magyarország északkeleti régiójából származik.

A szabadságvesztés alkalmazásának vannak nehezen „forintosítható” következményei: a bebörtönzés bármely formája csökkenti az elítélt önellátási képességét, ételt, ruházatot, fedelet biztosít anélkül, hogy a személynek bármit is kellene tennie érte. Nem kell munkát, foglalkozást keresnie magának, és nem kell a családjáról sem gondoskodnia. Amivel azonban számolni lehet az az, hogy ez a függésben tartás meglehetősen magas ráfordítási költséggel történik: egy új börtönférőhely létesítése tízmillió forintba kerül. A szabadságvesztés költsége 1998-ban folyó árakon számolva naponta és elítéltenként 2999 forint. *A börtönbüntetés végrehajtására tehát elítéltenként évente egymillió forintot fordít az adófizető polgárok közössége.*

Az alternatív szankciókkal kapcsolatos nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy a szabadságelvonással nem járó szankciók csak akkor csökkentik a börtönnépességet, ha szervesen illeszkednek egy átfogó, szélesebb büntetőpolitika keretei közé. A törvényhozásnak világos kereteket kell teremteni az alkalmazásukra. A bírácoknak el kell fogadniuk a jogalkotói szándékot. Hasonlóan fontos a világos szervezeti feltételek megteremtése, a kormányzati és civil szervezetek közötti együttműködés kereteinek meghatározása. A közvélemény formálása, a kedvező fogadtatás előkészítése pedig politikai feladat.

Számos kutatási eredmény mutatja, hogy például az amerikai polgárok messze nem fogalmazznak meg olyan egyértelmű elvárásokat a szigorú büntetések kialakításával kapcsolatban, mint azt a politikusok feltételezik.⁸ Azt azonban igen egyértelműen bizonyítják, hogy a közönség a következőket igenis elvárja a szankció alkalmazásától:⁹

- a bűnelkövetők értsék meg azokat a következményeket, amelyeket az általuk elkövetett cselekmény okozott;

7 Uo. 84.o.

8 Julian V. Roberts: American Attitudes about Punishment: Myth and Reality. *Overcrowded Times*, Vol. 3., no. 2., 1992; Jenkiko, Begasse: Oregonians Support Alternatives for Nonviolent Offenders. *Overcrowded Times*, Vol. 6., no. 4., 1995

9 Donald G. Evans: The rebirth of probation: The “Broken Windows” Model. *CEP Bulletin*, no. 17., December 2000, p. 7.

- az elkövetők/elítéltek érezzék felelősséget az általuk okozott kárért;
- ismerjék el és be, hogy amit tettek, rossz volt;
- kérjenek bocsánatot;
- állítsák helyre azt a kárt, amit a bűncselekménnyel okoztak, és
- javítsák meg, amit elrontottak.

Az alternatív szankciók és a diverziós megoldások körében a legkifejezettebb a civiljogi megoldások „beszivárgása” a büntetőjog, illetve az eljárásjog területére. Ez a hatás jelentősen megerősödött a helyreállító igazságszolgáltatás (restorative justice) mint megközelítési mód megjelenésével, és ennek segítségével számos – korábban a büntetőjog területén nem ismert – megoldás került át a büntetőjogba. Természetesen ez több vonatkozásban is „fellazította” a büntetőjog rendszerét, bár a „veszteséget”, úgy tűnik, kiegyenlíti a szankció-végrehajtás hatékonyságában megnyilvánuló „nyereség”. Ezért nem véletlen, hogy a fejlett országok túlnyomó többsége a sértett jóvátételét, a bűncselekményben megjelenő konfliktus feloldását eminens feladatának tekinti, s erősen épít olyan eszközökre, mint a kompenzáció, a kisközösségi konfliktuskezelés, a mediáció.

Magyarországon az elmúlt évben a kiemelt vagyon elleni bűncselekményekkel okozott 95 milliárd forint kárból csupán hatmilliárd térült meg az eljárás során. A tavalyi kriminálstatisztikai adatok azt jelzik – ahol adat van a sértett és az elkövető közötti kapcsolatra –, hogy az ismertté vált bűnelkövetők 28%-a rokon, gondozó, barát, munkatárs, ismerős személy sérelmére követte el a bűncselekményt.¹⁰

Ennek ellenére nyoma sincs annak, hogy a büntető igazságszolgáltatás vagy a végrehajtás bármely szereplője valóban reagálni kívánna a problémákra (a létező, ám kevésbé hatékony formális jogi megoldásokon túlmenően). Azaz, *hazai kriminálpolitikánk ma nem több, mint büntető igazságszolgáltatási politika – a szervezett bűnözés elleni eszközökre kihegyezve. Így hiányzik belőle olyan alapvető kérdések megválaszolása, hogy mely tényezőket tekint a bűnelkövetés társadalmi komponenseinek, és ezeket milyen eszközökkel kívánja befolyásolni;*

¹⁰ Tájékoztató az egységes rendőrségi és bűnügyi statisztika adataiból. 2000. I. kötet 188. o.

igényli-e a döntések következményeinek elemzését; szüksége van-e a jogszabályok hatásosságát vizsgáló elemzésekre. Végül hiányzik belőle a morális szempontú érvelés. Azaz annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy befogadó vagy kirekesztő társadalomban akarunk élni, akarunk-e egy olyan társadalmat, amelyben a közösségi kontrollt a büntetőjogi kontroll váltja fel?

A büntető igazságszolgáltatási rendszeren kívüli megelőzés és a büntetőjogi szankcióalkalmazás több ponton is érintkezik egymással. Nem tagadható ugyanis, hogy a szociálpolitikai eszközrendszer elégtelenségének vagy hiányosságainak következményei megjelennek/megjelenhetnek a büntetőjog területén. Jogállami keretben azonban a hibás szocializáció következményeit orvosló állami beavatkozás lehetőségei behatároltak. Ezért van szükség a büntetőpolitika és a szociálpolitika határterületeinek és együttműködésének garanciális szempontok alapján történő kialakítására. Ezért szükséges egyrészt az állami garanciák maradéktalan betartása mellett az igazságszolgáltatási szervek alaptevékenységének hatékonyabbá tétele, másrészt – a büntető igazságszolgáltatáshoz kapcsolódó területeken – a közösségi részvétel ösztönzése a problémák megoldásában.

Közösségi büntetések vagy alternatív szankciók?

A közösség életét zavaró cselekmények alapvetően három kategóriába sorolhatók:¹¹

1) A személy/vagyon ellen irányuló cselekmények köre. E cselekmények többségét hosszú idő óta büntetni rendeli a törvény (például emberölés, testi sértés, lopás, erőszakos közöszlés, rablás, betöréses lopás stb.). Ezek azok a cselekmények, amelyek leginkább aggasztják az embereket, és amelyek jelentős médiafigyelmet kapnak.

2) Az olyan magatartások, amelyek riaszthatnak, bosszanthatnak vagy sérthetnek másokat. E magatartások többsége nem irányul konk-

¹¹ <http://www.aic.gov.au/conferences/other/graycar.html>

rét sértett ellen, bár a cselekményveszélyezettő vagy olyan magatartás, amely kívülálló sérelmével járhat.

3) Az „új bűncselekmények” csoportja, amelyek az elmúlt években jelentek meg, s különösen a szervezett bűnözéssel, a drogkereskedelemmel, a pénzmosással, a számítógépes bűncselekményekkel vagy a környezetkárosító cselekményekkel vannak összefüggésben.

De nem csak a bűncselekmények egy része új. Ha valaki összehasonlítja a jelenlegi – akár csak az európai – szankciórendszert a 30-40 évvel ezelőttivel, azt kell látnia, hogy az országok túlnyomó többségében a szabadságvesztésre, a pénzbüntetésre és a feltételes elítélésre vagy felfüggesztett szabadságvesztésre épülő „egyszerű” szankciórendszer alaposan megváltozott. A szankciólista olyan szabadságelvonással nem járó szankciókkal egészült ki, mint a pártfogás, a közérdekű munka, a kompenzáció, a helyreállítás, a mediáció (sértett-elkövető kiegyezés) vagy a vezetői engedély visszavonása. Ide sorolhatók a képzési kurzusok, a magatartás tudatos befolyásolásának megtanulását célzó tréningprogramok – különösen a drogos és a szexuális bűncselekményt elkövetőkkel kapcsolatosan. A szankciórendszer elemeivé váltak a felügyeletet és részvételt előíró szankciók, a pártfogói szálláson és nappali foglalkoztatásban való részvétel, az intenzív vagy fokozott pártfogó felügyelet, a kijárási tilalom, a házi őrizet, az elektronikus felügyelet, az ítélelhozatal elhalasztása felügyelet alá helyezéssel, a kombinált intézkedés (amely az előbbiek két vagy több elemét együttesen tartalmazza), és számtalan más megoldás.

E szankciófajták közös jellemzője, hogy csak akkor működőképesek és hatékonyak, ha az elkövető hajlandó alávetni magát a döntésnek, és együttműködni a végrehajtás során. Ebben az értelemben valóban lényegileg különböznek a hagyományos szankcióktól. Éppen erre a kooperatív elemre tekintettel majdnem minden jogszabály az elkövető beleegyezését kívánja meg. Egyes típusaik a közösségi bevonódást is szükségessé teszik a végrehajtás során: például a sértettel kapcsolatos szankciók.

Az Európa Tanács ajánlása¹² szerint olyan „büntetések és intézkedések, amelyek az elkövetőt nem szakítják ki a közösségből, de szabad-

¹² Council of Europe Committee of Ministers Recommendation No. R (92) of the Committee of Ministers to Member States on the European Rules on Community Sanctions and Measures. <http://cm.coe.int/ta/rec/1992/92r16.htm>

ságkorlátozó elemeket tartalmaznak, különböző feltételek vagy kötelezettségek előírása révén, és amelyet egy erre feljogosított szervezet hajt végre”.

Az alternatív (közösségi) szankciók a közösségben végrehajtott és különböző szintű szabadságkorlátozással kombinált felügyeletet jelentenek, amelyek a reintegrációhoz szükséges támogatást is nyújtják az elkövetőnek. Az alternatív szankció – mondhatni – a „minden” és a „semmi” között, azaz a szabadságvesztés és a próbára bocsátás között elhelyezkedő büntetésfajta. A szerzők egy része a pénzbüntetést is ebbe a körbe sorolja, amely besorolásnak nyilvánvalóan akkor van értelme, ha a szabadságelvonás elemre koncentrálunk. Lévay Miklós¹³ felosztása szerint a közérdekű munka, a felfüggesztett szabadságvesztés, a pénzbüntetés, az önálló mellékbüntetések és az intézkedések sorolhatók e körbe. Magam azonban jobban szeretem az alternatív szankciókat a szabadságvesztés és a pénzbüntetés közé elhelyezni – amiből az is következik, hogy a szabadságelvonással nem járó szankciók tartalmi elemeire helyezem a hangsúlyt, azaz arra, hogy a végrehajtásba a hagyományostól eltérő szereplők is bevonódnak.

Az alkotmánybíróság 5/1992. AB határozata nagyon világosan fogalmazza meg a büntetőjogi szankció tartalmát: „Az ítéletben meghatározott joghátrány (...) a büntetés, illetve az intézkedés végrehajtása során érvényesül, akkor, amikor valaki ténylegesen elveszíti szabadságát, amikor kijelölt helyen kell laknia és/vagy dolgoznia, amikor korlátozzák a mozgásszabadságát stb.”

Az alternatív szankciók malum eleme a szabadságkorlátozás, a munkavégzés és a felügyelet, a speciális prevenciót célzó rehabilitatív hatásuk pedig a közösség reintegráló erején alapul. Ennek megfelelően a közösségi szankciók is a társadalom védelmét szolgálják, céljuk az újabb bűnelkövetés megelőzése: ennek érdekében a bíróság által meghatározott körben és tartamban a pártfogó szolgálat közreműködik abban, hogy az elítélt reintegrációja megvalósuljon. Minden alternatív szankció mögött ott áll azonban a szabadság elvesztésének valódi lehetősége,

¹³ Lévay Miklós: Társadalmi-gazdasági változások és bűnözés. Jogtudományi Közlöny, 2000/9., 317–324. o.

azaz a feltételek nem teljesítése esetén szabadságvesztésre változtathatók.

Tehát az alternatív szankciók lényegi sajátosságai:

- az elkövető/elítelt kooperativitására épül,
- az elíteltet nem szakítja ki eredeti környezetéből, nem institucionalizálja,
- a végrehajtás nagymértékben függ annak a szervezetnek a sajátosságaitól, megfogalmazott céljaitól, amely e szankciókat végrehajtja,
- a szabadságvesztés tényleges felváltására az alternatív szankciók különböző kombinációi, hibrid megoldásai is jogi formát nyertek, bár az is tény, hogy főként a rövid tartamú szabadságvesztés felváltását célozzák.

A közösségi büntetések lehetséges alkalmazási körét „alulról” is és „felülről” is többé-kevésbé be lehet határolni. A közösségi büntetések úgynevezett közbenső szankcióként a pénzbüntetés és a szabadságvesztés kategóriái között helyezkednek el. Az alkalmazás alsó határát talán a svéd bt. határozza meg a legplasztikusabban: „ha a pénzbüntetés nem tűnik megfelelő büntetésnek a cselekmény szankcionálására”. A legenyhébb bűncselekményi kategóriákban fel sem merül e szankció alkalmazásának lehetősége, mert azok nem elég súlyosak a szabadságkorlátozó intézkedések alkalmazásához. De nem alkalmazhatók a közösségi büntetések abban az esetben sem, ha a bűncselekmény súlyához mérten csak a szabadságvesztés látszik megfelelő kezelési módnak.

Vókó György¹⁴ jól használható összefoglalása szerint az alternatíva – a szabadságvesztéssel nem járó szankciók fogalma körében – valójában többértelmű. Hiszen jelentheti az adott ügy bíróság elé vitelét megelőző olyan eljárást, amelynek célja a bírósági előtti eljárásban történő felelősségre vonás elkerülése. Jelentheti azonban a szabadságelvonás konkrét kiváltását, de a szabadságvesztés káros hatásainak kiküszöbölését is.

Az elterelések és az alternatív szankciók megjelenése jelentősen átalakította a büntetőeljárás bemeneti, átmeneti és kimeneti szakaszait:

¹⁴ Vókó György: Szabadságvesztéssel nem járó büntetések végrehajtásáról. Magyar Jog, 1998/11., 660. o.

1) *Bemeneti kapu*: Az itt alkalmazott megoldások két külön csoportba sorolhatók:

- a) az előzetes letartóztatás kiváltását célzó eszközök (például óvadék, házi őrizet, szabadságkorlátozás ellenőrzése elektronikus eszközökkel stb.),
- b) az eljárás „konstruktív” befejezésére szolgáló diverziós megoldások (például mediáció, jóvátétel, kezelési elterelés, vádemelés elhalasztása stb.).

Ez utóbbiak különösen azokban az országokban váltak jelentőssé, ahol az ügyészségnek diszkrecionális joga van az eljárás megindítására (s különösen ott, ahol még a rendőrségnek is van ilyen jogosítványa, például Hollandia és Málta). Azaz az átalakulás, amely „kvázibüntető” hatáskörrel ruházza fel az ügyészséget, vagy a vizsgálóbíró – azaz azzal a hatáskörrel, amely korábban csak a bíróságnak „dukált” – egyre erősebb: például Ausztria, Belgium, Csehország, Finnország, Dánia, Németország, Norvégia, Portugália, Hollandia, Skócia. Többféle megoldás működik a különböző országokban a tárgyalás előtt – eljárási érdekből szükséges – szabadságelvonás „felváltására”.

Az eljárás bemeneti kapujánál található újszerű megoldások vegyes jellegét erősíti, hogy nem csupán azok az eszközök tartoznak ide, amelyek az eljárási érdekből történő szabadságelvonás felváltására szolgálhatnak, hanem olyanok is, amelyek már – sok vonatkozásban – magukon viselik a „klasszikus” alternatív szankciók jellegzetességeit. Egyet kivéve: nem a szabadságvesztés-büntetés felváltására szolgálnak.

2) *Átmeneti szakasz*: Itt jelennek meg az alternatív szankciók mint önálló büntetési lehetőségek. Bár a kérdés távolról sem ilyen egyszerű, hiszen a különböző európai rendszerek hol önálló szankcióként, hol a megszüntetés feltételeként, hol magatartási szabályként stb. fogalmazzák meg ezeket a lehetőségeket. Talán egyetlen olyan szankció van a közösségi büntetések rendszerében, amelynek elfogadottságában csak erősödés – ennek megfelelően önálló szankcióvá alakítására egyre nagyobb szándék – tapasztalható: a közérdekű munka.

3) *Kimeneti kapu*: Az alternatív megoldások megjelentek a szankcióvégrehajtás területén, sokszor a korábban is létezett megoldásokat

szabva többé-kevésbé mássá: fél-zárt intézet, elektromos felügyelet, pártfogóhoz, szociális szolgálathoz irányítás, börtönbeli programok. Bár egy lényeges különbség látszik: ezeknek az elrendeléséhez már nem kell az ítélő bíró, hanem a büntetés-végrehajtási intézet vagy speciális bíró hozza meg a határozatot (például Olaszország, Franciaország, Portugália, Spanyolország). Hatáskörük olykor odáig terjed, hogy az eredetileg alkalmazott szabadságvesztést transzformálhatják szabadságelvonással nem járó szankcióvá.

A szabadságelvonás nélküli szankciók jelenlegi szabályozása

A szabadságelvonás elemét vizsgálva, többféle szabadságelvonással nem járó szankciót találunk a hazai szankciórendszerben. A továbbiakban azonban csak azokkal foglalkozom, amelyek az alternatív szankciók körébe illeszthetők.

Az idők során a feltételes elítélésnek két formája alakult ki: a próbára bocsátás és a felfüggesztett szabadságvesztés.

A Btk. 72. §-ának (1) bekezdése szerint a bíróság a kétévi szabadságvesztéssel fenyegetett – különös méltánylást érdemlő esetekben a háromévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő – bűncselekmény miatt a büntetés kiszabását próbaidőre elhalaszthatja, ha alaposan feltehető, hogy a büntetés célja így is elérhető. Nem bocsátható próbára a többszörös visszaeső (Btk. 72. § (2) bek.).

A próbaidő tartama egy évtől három évig terjedhet; a tartamot években kell meghatározni (Btk. 72. § (3) bek.). A próbára bocsátott pártfogó felügyelet alá helyezhető, ha pedig visszaeső, pártfogó felügyelet alatt áll (Btk. 72. § (4) bek.).

A büntetés végrehajtásának felfüggesztésénél a próbaidő sikeres eltelte azzal a következménnyel jár, hogy a büntetést nem hajtják végre, míg a próbaidő sikertelensége esetén a már korábban kiszabott büntetés végrehajtását rendelik el. E jogintézmény jelentősége fokozatosan erősödött, és a jogalkotó mind szélesebb körben nyújtott lehetőséget a

jogintézmény alkalmazására. Jelenlegi szabályait a Btk. 89–91/A §-ai tartalmazzák. A törvényhely további felfüggesztést lehetővé tevő rendelkezést tartalmaz, ez azonban már csak különös méltánylást érdemlő esetben alkalmazható. A korábbiakban a jogalkalmazó belátására volt bízva a különös méltánylást érdemlő körülmények meghatározása. Az 1998. évi LXXXVII. törvény viszont konkrétan meghatározta ezeket a körülményeket, és majdnem taxatív – bár valóban széles körű – felsorolást ad.

A pártfogó felügyelet a bűncselekményt elkövetők ellenőrzését, irányítását, a társadalomba beilleszkedésük segítését és támogatását szolgáló olyan intézkedés, amelyet önállóan nem, hanem csak más jogintézményekhez kapcsolódva lehet – a bíróság mérlegelése alapján – vagy kell – a törvény kötelező rendelkezéseiből következően – elrendelni.

A Btk. 82. § (1) és (3) bekezdés szerint a pártfogó felügyelet kapcsolódhat a feltételes szabadság, a próbára bocsátás, a vádemelés elhalasztása (Be. 147/A § (2)), illetve a szabadságvesztés végrehajtása felfüggesztésének próbaidejéhez – tartama is azzal azonos –, s ezen időszak eredményes elteltét hivatott biztosítani. A (2) és (4) bekezdés a pártfogó felügyelet elrendelésének különleges és kivételes esetét fogalmazza meg a szabadságvesztés-büntetését teljesen kitöltött elítélttel szemben a bűnisméltés megakadályozása, társadalomba való beilleszkedés előmozdítása céljából. Ilyen esetben az intézkedés tartama legfeljebb két év lehet.

Nem jelent szabadságelvonást a közérdekű munka sem. Az 1997. évi LXXIII. törvény alakította ki jelenleg is hatályos formájában e munka-büntetés szabályait. A Btk. 38. § (1) bekezdésében megjelölt három fő-büntetési nem egyike, amely súly szerint középen helyezkedik el, vagyis a szabadságvesztésnél enyhébb, de a pénzbüntetésnél súlyosabb fő-büntetési nem. A Btk. 49. §-a szerint a közérdekű munkára ítélt köteles a bíróság ítéletében meghatározott munkát végezni, személyi szabadsága egyébként nem korlátozható. Az (1) és (2) bekezdés szövege az 1997. évi LXXIII. törvénnyel történt módosítás eredménye, amely korábbi gyakorlati nehézségek kiküszöbölését is célozta. Korábban a bíróságok nem vizsgálták kellő alaposítással az elítéltek egészségi állapotát, képzettségét, mindezekre csak a bírósági pártfogó volt figyelemmel, amikor

a büntetés-végrehajtási bírónak a munkahely kijelölésére irányuló javaslatát megtette. A büntetés végrehajtása gyakran gondot okozott olyan esetekben, amikor az elítélt leszázalékolt volt, vagy egészségi állapota miatt nem tudott munkát végezni. A módosítás eredményeként most már az ítélező bíróság feladata, hogy ítéletében az elvégzendő munka jellegét meghatározza, és e körben az elítélt egészségi állapotára és képzettségére is figyelemmel legyen. A végrehajtásra vonatkozó részletes szabályozás az 1979. évi 11. tvr.-ben (Bv. tvr.) található.

A jelenlegi szabályozás szerint egy-, illetve kétévi szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmények mellett áll vagylagos büntetési nemként, és 1–50 nap tartamban lehet alkalmazni. Ha figyelembe vesszük, hogy a napi munkáltatás időtartama hat óra, ha órákra átszámítjuk a fenti napokat 6–300 óra időtartamot kapunk. Európai tapasztalat, hogy a közérdekű munkára ítélt vagy irányított elkövetők 70-80%-a munkanélküli. Ez nagy valószínűleg itthon sincs másként. (Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy például 1999-ben a jogerősen elítélt felnőttkorúak 66,3%-a csupán általános iskolai végzettséggel rendelkezett, amely nem túl biztató a munkaerő-piaci lehetőségeket illetően.) A munka és foglalkozás nélküli elkövetők pénzbüntetéssel sújtása ennek következtében kevés sikerrel kecsegtet. A munkabüntetés ezért – külső országokban – azt a célt szolgálja, hogy az elkövető az általa elvégzett munka révén tegyen a közösségért, és önmaga is segítsen annak a kárnak a helyreállításában, ami a közösséget érte.

A Btk. 1997. évi módosítása korlátozta a korábbi 100 napi tartamot a jelenlegi mértékre, s határozta meg a napi munkaidő tartamát hat órában. Ebből következően a közérdekű munka tartamának alsó határa egy nap, azaz hat óra, felső határa pedig ötven nap, azaz háromszáz óra. Ha a munkabüntetés átváltására kerül sor, akkor egynapi közérdekű munkának egynapi szabadságvesztés felel meg. Ilyenkor a szabadságvesztés két hónapnál rövidebb is lehet.

A közérdekű munka hazai szabályozása legalább egy lényeges ponton eltér a külföldi szabályozástól, miszerint nem köti az elkövető beleegyezéséhez, hozzájárulásához a büntetés alkalmazhatóságát. Igaz ugyan – mondja a kommentár –, hogy a munkabüntetés végrehaj-

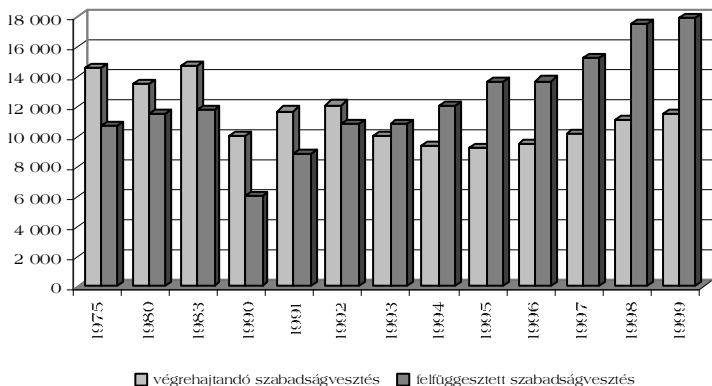
tása nálunk sem kényszeríthető ki, a munka elvégzésére a szabadságvesztésre átváltoztatás lehetősége igyekszik az elkövetőt rászorítani.

A közérdekű munka alkalmazási aránya (1999: 2,8%; 2000: 3,0%) azonban azt mutatja, hogy e szankció még mindig „idegen test” a jogkövetkezmények hazai rendszerében. Hazai formája nem is tükrözi a polgári államokban alkalmazott modern munkabüntetések immanens elemét, a jóvátételt, amely vagy a sértett, vagy a közösség számára végzett munka révén reagál arra a konfliktusra, amit a bűncselekmény okozott.

A Btk. 88. §-a szerint főbüntetés helyett önállóan alkalmazott mellékbüntetés akkor szabható ki, ha a bűncselekmény büntetési tétele háromévi szabadságvesztésnél nem súlyosabb, és a büntetés célja így is elérhető. Önálló büntetésként csak egy mellékbüntetést lehet kiszabni.

A Btk. 1993. évi módosítása elhagyta a kivételes alkalmazásra utaló kitétel, és a háromévi szabadságvesztésnél nem súlyosabb büntetési tétel meghatározásával szélesítette a jogintézmény alkalmazási lehetőségeit. A jogszabályhely két, együttesen fennálló feltétel alkalmazását követeli meg: 1) az elbírált bűncselekmény büntetési tétele háromévi szabadságvesztésnél nem lehet súlyosabb, és 2) a büntetés célja így is elérhető kell hogy legyen.

Az elmúlt években a főbüntetések kínálatának elszíntelenedése, az önállóan alkalmazható mellékbüntetések – még inkább az intézkedések – szerepét erősítette. E szankciócsoport értékének „megnövekedé-

se” részben orvosolta a főbüntetések kínálati hiányosságait: 1983-ban a jogkövetkezmények 10%-át sem tette ki, 1994-ben viszont több mint 20%-át képezte, s 2000-ben is meghaladta a 16,6%-ot. Álláspontom szerint ugyancsak a főbüntetések kínálatának elszintelenedésére vezethető vissza a felfüggesztett szabadságvesztések alkalmazási gyakoriságának megnövekedése.

Javaslatok az új büntető törvénykönyv szankciórendszerére

Megítélésem szerint a szankciórendszer átalakítása során olyan skála kialakítására kell törekedni, amelyben a szankció korlátozó elemei és az elkövető visszatartásához szükséges kontroll/támogató elemek kombinációja is az individualizációt szolgálja. Emellett szükségesnek látszik a szankciók nagyobb variabilitásának megteremtése. Az alternatív szankciók rendszerbe állítására a szabadságvesztés-büntetés direkt kiváltása végett, illetve a jelenlegi szabadságelvonással nem járó szankciók hatékonyságának fokozása érdekében van szükség.

A továbbiakban a Btk. szankciói közül csak azokkal foglalkozom, amelyek az alternatív szankciók körébe sorolhatók, s ezen a körön belül is csak azokkal az elemekkel, amelyek álláspontom szerint változtatásra szorulnak.

Mint korábban említettem, az alternatív szankciókat az elkövető kooperativitásának szükségessége jellemzi. Erre a jellegzetességre tekintettel az alternatív szankciók külföldi szabályozása a közérdekű munka és a pártfogó felügyelet elrendeléséhez az elkövető beleegyezését kívánja meg.

Alapvető módosításra szorul tehát a közérdekűmunka-büntetés és a pártfogó felügyelet elrendelésénél megjelenő „kényszer-elem”. *Az alternatív szankciók hatékony végrehajtása és az elítéltek jogainak biztosítása érdekében a szabadságkorlátozással járó speciális magatartási szabályok elrendelését és a közérdekű munka alkalmazását mindenképpen az elkövető hozzájárulásához, illetve beleegyezéséhez kell kötni.* Tudnunk kell azonban azt, hogy minden alternatív szankció mögött ott áll a szabadság elvesztésének valódi lehetősége, azaz beleegyezés hiányá-

ban a bíróság szabadságelvonással járó szankciót alkalmazhat, illetve a végrehajtás során a feltételek nem teljesítése esetén e szankciók szabadságvesztésre változtathatók át.

Feltételes elítélés

A próbára bocsátás és a szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának felfüggesztési lehetőségeit tartalmazó szabályozás jelenlegi feltételei változatlanul maradnának, pártfogó felügyelet azonban nem kapcsolódhatna hozzájuk.

Az elkövető beleegyezése esetén a feltételes elítélés 40–60 óra közérdekű munkával is kombinálható lenne.

Közérdekű munka

A közérdekűmunka-büntetést a rövid tartamú szabadságvesztések „felváltására” alkalmas szankcióként célszerű felfogni. Szabályozását az európai országok gyakorlatához szükséges igazítani, és órákban meghatározni a szankció tartamát.

Álláspontom szerint *a jelenlegi szabályozással szemben mind a közérdekű munka generális minimumának, mind maximumának emelése szükségesnek látszik*, és 40–420 óra tartamban célszerű meghatározni a köz javára végzett ingyenes munka tartamát. Felnőttkorú, illetve az elkövetéskor 16. életévet betöltő fiatalok elkövetőkkel szemben lehet alkalmazni. Fiatalok esetében a maximális tartam 200 óra.

A szankció végrehajtását a bírósági határozat jogerőre emelkedésétől számított 12 hónap alatt be kell fejezni.

Úgy vélem, hogy *a nagyobb variabilitás megteremtése érdekében az önállóan alkalmazott közérdekűmunka-büntetést célszerű csak az egy évig terjedő szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmények mellett megtartani*. Ebben az esetben egy „hipotetikus” egyenértékűségi táblázat segíthet a szabadságvesztés és a közérdekű munka „egymáshoz

igazítására” mind a közérdekű munka tartamának meghatározásakor, mind az esetleg szükséges átváltás esetén:¹⁵

40–100 óra közérdekű munka	=	1–3 hónap szabadságvesztés
100–210 óra közérdekű munka	=	3–6 hónap szabadságvesztés
210–320 óra közérdekű munka	=	6–9 hónap szabadságvesztés
320–420 óra közérdekű munka	=	9–12 hónap szabadságvesztés.

A jelenlegi szabályozás szerint a kétévi szabadságvesztés mellett vagyis büntetésként álló közérdekű munkát célszerű csak úgynevezett kombinált büntetés keretében alkalmazni, és megteremteni a végrehajtásában felfüggesztett egy, illetve két évig terjedő szabadságvesztés összekapcsolhatóságát a közérdekű munka elrendelésével. Azt a problémát, hogy a hazai rendszerben a büntetőjogi büntetések nem kombinálhatók egymással, talán az elnevezés változtatásával lehetséges megoldani. A szankciórendszerben van is már erre példa: a pénzbüntetés, illetve a pénzmellékbüntetés rendszertani besorolása. Ezt a megoldást lehetne analógiaként használni, és a közérdekű munkát – esetleg más elnevezéssel, de mindenképpen rövidebb (felnőttkorúaknál: 40–240 óra; a 16. életévüket betöltött fiataloknál: 20–120 óra) tartamban alkalmazhatóan – a mellékbüntetések között is elhelyezni.

Próbára bocsátás/felfüggesztett szabadságvesztés + pártfogó felügyelet

A feltételes elítélés pártfogó felügyelettel kötelezően együtt járó formája. Megfogalmazható önálló büntetési nemként is, ekkor a próbára bocsátás átsorolását igényli az intézkedések köréből a büntetések körébe (lásd alább az A) változatot). Ez esetben a büntetés végrehajtásának felfüggesztése kiemelődne a büntetés kiszabási kérdések köréből.

A pártfogoltnak a végrehajtás során tanúsított magatartása és körülményei változása esetén a pártfogó felügyelet tartama lerövidíthető. Ez esetben a szankció a „sima” feltételes elítélés feltételeinek megfelelően

¹⁵ Lásd a Zimbabwe-i btk. megoldását: Community Service in Practice, Penal Reform International (PRI) and the Zimbabwe National Committee on Community Service (ZNCCS), Harare, 1997, p. 26.

alakulna, illetve a feltételes szabadságra bocsátás esetén a pártfogó felügyelet nélküli feltételes feltételeihez igazodna, azaz az elkövetőt csak a bűncselekmény elkövetésétől tartózkodás kötelezettsége terhelné.

Pártfogó felügyelet

A pártfogó felügyelet tartama a próbára bocsátás, illetve a szabadságvesztés felfüggesztésének években meghatározott időtartamához, illetve a feltételes szabadságra bocsátott személy esetén a feltételes szabadság tartamához igazodik.

Álláspontom szerint a pártfogó felügyelet két formájának kialakítása szükséges: a) egyszerű pártfogó felügyelet, és b) fokozott pártfogó felügyelet.

Egyszerű pártfogó felügyelet

Az elkövető a kialakítandó standardoknak megfelelően tart kapcsolatot a pártfogóval, és teljesíti az előírt magatartási szabályokat. A magatartási szabályok „összeállítása” a bíróság feladata, amelyhez segítséget a pártfogó szolgálat által készített pártfogói vélemény (pfv) nyújt.

Elengedhetetlenül szükséges annak a lehetőségnek a megteremtése, hogy a pártfogó felügyelet idejének hosszát a végrehajtás eredményeinek, a szankció hatálya alatt álló személy magatartásának és körülményei változásának megfelelően csökkenteni lehessen. Jelenleg a Btk. 82. § (4) bek. alapján csak a kitöltött szabadságvesztéssel szabadulóval szemben elrendelt pártfogó felügyeletnél van mód rövidítésre.

A pártfogó felügyelet tartalmát adó magatartási szabályok jelenleginél jóval konkrétabb formában történő, pontokba szedett megfogalmazása szükséges. A Btk. 82. § (6) bekezdése, amely igen általánosan fogalmazza meg e kötelezettségeket, módosításra szorul. A Btk.-nak konkrétan meg kell fogalmaznia a magatartási szabályok egy részét, de továbbra is meg kell hagyni a bíróságnál azt a lehetőséget, hogy a törvényben meg-

határozottól eltérő, különleges magatartási szabályt írjon elő. Azaz a magatartási szabályokat a) tartalmazza a Btk., b) legyenek pontosan megfogalmazva, és c) ne a jogszabály erejénél fogva, hanem bírói döntés alapján váljanak kötelezővé. A magatartási szabálynak nem megfelelő viselkedés természetesen szabályszegési eljárást von maga után.

Kapcsolattartás

A kapcsolattartás többféle elemből álló kötelezettség, így:

- A pártfogó ellenőrzése alatt állás;
- A szabályozásnak megfelelő kapcsolattartás teljesítése, a pártfogó családlátogatásának biztosítása;

A munkahely és a lakóhely változásáról előzetes értesítés.

A kapcsolattartás minimumai:

hetente	egyszer a próbaidő első három hónapjában
kéthetente	egyszer a próbaidő második három hónapjában
havonta	egyszer a próbaidő további részében.

Többféle magatartási szabály alkalmazása esetén a kapcsolattartások száma emelkedik, de nem helyettesíti a kijelölt pártfogóval való kapcsolattartást.

Pártfogói foglalkoztatásban való részvétel

A pártfogói foglalkoztatók munkaformája a csoportmunka. A foglalkoztatóknak alapvetően kétfajta programcsomagot kell kidolgozniuk:

- az egyszerű pártfogó felügyelet magatartási szabályait tartalommal megtöltő programcsomagot, illetve
- a fokozott pártfogó felügyelet intenzív programját.

Ez természetesen nem zárja ki az egyes programrészek átfedését, például az alkoholedukáció lehet integráns része az intenzív programnak, ugyanakkor önálló kurzusként is szerepelhet párhuzamosan azon elkövetők számára, akiknél a bűncselekmény jellegzetességei ilyen tartalmú magatartási szabály előírását indokolják.

A bíróság többfajta programon való részvételt is előírhat különleges magatartási szabályként.

A foglalkoztatók programját a pártfogó szolgálat dolgozza ki, s a következő jellegzetes problémákra reagáló problémamegoldó csoportfoglalkozás keretében: bűnelkövetői magatartás; önértékelés és személyközi kapcsolatok; konfliktuskezelés; függőség okozta szerekkel visszaélés; alkohol, drog, vegyszerek; gyakorlati életvezetés és hasznos szabadidő-eltöltés.

A pártfogói foglalkoztatóban dolgozó pártfogók párhuzamosan dolgoznak a területi pártfogó felügyelővel. A területi pártfogó felügyelő minden pártfogói foglalkoztatóban lezajlott program félidejénél és végén – az esetleges problémák felmerültekor azonnal (például hiányzás) – értesítést kap az elkövető előmeneteléről.

Meghatározott helyen tartózkodás kötelezettsége

Ez lehet:

- kijelölt szálláshelyen tartózkodás, amely csak a fokozott pártfogó felügyelet magatartási szabályaként írható elő;
- egyéb szálláson, vagy gondozó intézményben tartózkodás;
- lakáson, megjelölt címen tartózkodás.

A kijelölt szálláshelynél az éjszakai benntartózkodási kötelezettség mellett nincsenek más korlátozások, illetve egyéb korlátozásokat csak a bíróság mondhat ki úgy, hogy egyéb jellegű magatartási szabályt is csatol a kijelölt szálláshelyen tartózkodás kötelezettsége mellé.

A meghatározott helyen tartózkodás egyéb esetei a jelenlegi gyakorlatban is alkalmazott magatartási szabályokat jelentik.

Meghatározott helyen meghatározott tevékenység végzése, vagy meghatározott tevékenységtől való tartózkodás

Elrendelhetőségének leghosszabb tartama: 60 nap

A meghatározott tevékenység végzését biztosító szervezetek, intézmények projektjeit (ha ez nem pártfogói foglalkoztatóban történik) a megyei

pártfogó hivatal fogadja el mint alkalmasat a különleges magatartási szabály feltételeinek teljesítésére.

Lehetnek:

- meghatározott tanfolyamon részvétel (például alkoholfogyasztással kapcsolatos képzési kurzus);
- az elkövető szükségleteinek megfelelő aktivitás kifejtése (például feszültségkezelő kurzus, bűnelkövető magatartás értékelése kurzus, bódulatkeltő anyagokkal való visszaélők számára indított kurzus stb.);
- a meghatározott tevékenységtől való tartózkodás lehet például nyilvános helyek látogatásának tilalma, labdarúgó-mérkőzések, koncertek látogatásától való eltiltás stb.

Pszichológiai, pszichiátriai kezelés igénybevétele

A pártfogó felügyelet teljes tartamára elrendelhető. Csak akkor alkalmazható, ha konkrét lehetőség is van az elkövető kezelésére. A tényleges kezelés helyét és az azt végző orvos/pszichiáter nevét is tartalmaznia kell a pártfogói véleménynek.

Alkoholbetegség vagy kábítószer-függőség kezelése

A pártfogó felügyelet teljes tartamára elrendelhető. A teljes tartamra, vagy a büntetés egy részének idejére történő elrendelésről a határozathozatalakor kell dönten.

Sértetti jóvátétel, kompenzáció, illetve mediáció

Az elkövető mellett a sértett beleegyezése is szükséges.

A magatartási szabálykenti megfogalmazásán túlmenően (vagy inkább azt megelőzően) felmerülhet a jóvátétel/kompenzáció, illetve a mediáció a diverzió lehetséges előfeltételeként is.

Tanköteles fiataikorú esetében kötelezően elrendelendő magatartási szabály. Egyéb esetekben – így nem csak fiatakorúakkal kapcsolatosan is – az elkövető beleegyezése esetén alkalmazható.

Fokozott pártfogó felügyelet

A fokozott felügyeletet is 1–3 éves időtartamban, években meghatározottan rendelheti el a bíróság. (Csak a bíróság hatáskörébe célszerű utalni, kizárva diverziós eljárásban történő alkalmazását.)

A felügyelet fokozott volta abban nyilvánul meg, hogy a bíróság:

- a felügyelet 1–3 éves időtartamának első évében három hónapig terjedő időtartamban úgynevezett pártfogói foglalkoztató intenzív programjain való részvételt írhatja elő az elkövetőnek,
- felügyeletet igénylő és szállás vagy lakásproblémával küzdő elkövetők esetében a fokozott felügyelet tartamának egy idejére kijelölt szálláshelyen¹⁶ tartózkodást írta elő.

Emellett természetesen egyéb természetű magatartási szabály határozatba foglalása (szervedélybetegségek, vagy személyiségproblémák kezelése stb.) is segíthetné a végrehajtást.

Az alternatív szankciók alkalmazási köre

Az alternatív szankciók alkalmazási körét a szabadságvesztés-büntetési nem alapulvételével két módon lehet meghatározni:

- 1) a bűncselekmények absztrakt súlyát kifejező szabadságvesztés-büntetési tételekhez igazítottan:
 - a kétévi szabadságvesztés-büntetéssel fenyegetett cselekmények körében;

¹⁶ A kijelölt szálláshelyen a pártfogó szolgálat vagy nonprofit szervezet által fenntartott, és az IM által regisztrált szálláshely értendő.

- a háromévi szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmények körében;
- 2) a bűncselekmény súlyához igazodóan várhatóan alkalmazandó szabadságvesztés tartamához igazítottan:
 - hat hónapig terjedő szabadságvesztés helyett;
 - 12 hónapig terjedő szabadságvesztés helyett.

A „hipotetikus” büntetéskiszabásra a jelenlegi rendszerben is találunk példát a kényszergyógykezelés alkalmazási feltételei meghatározásánál. A kényszergyógykezelés elrendelésének egyik feltétele ugyanis, hogy a bíróság a vádlottat, beszámíthatósága esetén legalább egy évig terjedő szabadságvesztéssel sújtaná.

A közösségi szankciók rendszerbe illesztésére lehetséges két megoldásból a leginkább járható útnak a kiszabott szabadságvesztések tartamához igazodó megoldás tűnik. A 12 hónapig terjedő végrehajtandó szabadságvesztés-büntetés helyett alkalmazott közösségi szankció, amely a középkriminalitás hatékonyabb kezelését célozza meg. E megoldás csökkentheti a börtönnépességet azáltal, hogy a felügyelet és a támogatás igényeihez alakított közösségi szankciók kombinálásával, megnyugtató módon válthatja fel a rövid tartamú szabadságvesztések jelentős részét.

E változat bevezetése esetén az intézkedések körébe sorolódik mindegyik közösségi szankció (lásd hátrább a B) változatot), s alkalmazásuk a szabadságvesztés szankcióhoz kapcsolódva büntetéskiszabási kérdéssé válik. A bíróság ugyanis az általa szükségesnek vélt maximum 12 hónapi szabadságvesztés-büntetést helyettesíthetné – a vádlott beleegyezésével – a közösségi szankciók valamelyikével, vagy azok kombinációjával a következő lehetséges variációk szerint:

Közérdekű munka

Közérdekű munka önállóan = hat hónapig terjedő tartamú szabadságvesztés helyett;

Közérdekű munka + egyszerű pártfogó felügyelet = nyolc hónapig terjedő tartamú szabadságvesztés helyett;

Közérdekű munka + fokozott pártfogó felügyelet = 6–12 hónapig terjedő tartamú szabadságvesztés helyett.

Próbára bocsátás

Próbára bocsátás önállóan = az alkalmazás feltételei változatlanul maradnak;

Próbára bocsátás + egyszerű pártfogó felügyelet = hat hónapig terjedő tartamú szabadságvesztés helyett;

Próbára bocsátás + fokozott pártfogó felügyelet = 6–12 hónapig terjedő tartamú szabadságvesztés helyett.

Egyszerű pártfogó felügyelet

Egyszerű pártfogó felügyelet + próbára bocsátás = hat hónapi szabadságvesztés helyett;

Egyszerű pártfogó felügyelet + próbára bocsátás + közérdekű munka = nyolc hónapi szabadságvesztés helyett.

Fokozott pártfogó felügyelet

Fokozott pártfogó felügyelet + próbára bocsátás = 6–12 hónapi szabadságvesztés helyett;

Fokozott pártfogó felügyelet + közérdekű munka = 6–12 hónapi szabadságvesztés helyett;

3–6 hónapi szabadságvesztés	6–8 hónapi szabadságvesztés	6–12 hónapi szabadságvesztés
közérdekű munka önállóan próba + egyszerű pártfogó felügyelet	közérdekű munka + egyszerű pártfogó felügyelet próba + egyszerű pártfogó felügyelet + közérdekű munka	próba + fokozott pártfogó felügyelet próba + közérdekű munka + fokozott pártfogó felügyelet

A Btk. szankciórendszere az alábbi módon épülhetne fel:

A) változat	B) változat	C) változat
<p>FŐBÜNTETÉS</p> <p>1) Szabadságvesztés – végrehajtandó – felfüggesztett</p> <p>2) Pénzbüntetés – végrehajtandó – felfüggesztett</p> <p>KOZOSSÉGI BÜNTETÉS</p> <p>1) Feltételes elítélés (próbára bocsátás; szabadságvesztés/próbára bocsátás; végrehajtásának felfüggesztése)</p> <p>2) Közérdekű munka</p> <p>3) Próbára bocsátás vagy felfüggesztett szabadságvesztés + fokozott pártfogó felügyelet</p> <p>4) Próbára bocsátás vagy felfüggesztett szabadságvesztés + pártfogó felügyelet</p> <p>INTÉZKEDÉS</p> <p>1) Megrovás</p> <p>2) Kényszergyógykezelés</p> <p>3) Alkoholbetegek kényszergyógyítása</p> <p>4) Elkobzás</p> <p>5) Pártfogó felügyelet</p> <p>6) Fokozott pártfogó felügyelet</p> <p>7) Javítóintézeti nevelés</p>	<p>FŐBÜNTETÉS</p> <p>1) Szabadságvesztés</p> <p>2) Pénzbüntetés</p> <p>INTÉZKEDÉS</p> <p>1) Megrovás</p> <p>2) Kényszergyógykezelés</p> <p>3) Alkoholbetegek kényszergyógyítása</p> <p>4) Elkobzás</p> <p>5) Közérdekű munka</p> <p>6) Próbára bocsátás</p> <p>7) Pártfogó felügyelet</p> <p>8) Fokozott pártfogó felügyelet</p> <p>9) Javítóintézeti nevelés</p>	<p>FŐBÜNTETÉS</p> <p>1) Szabadságvesztés</p> <p>2) Közérdekű munka</p> <p>2) Pénzbüntetés</p> <p>INTÉZKEDÉS</p> <p>1) Megrovás</p> <p>2) Kényszergyógykezelés</p> <p>3) Alkoholbetegek kényszergyógyítása</p> <p>4) Elkobzás</p> <p>5) Próbára bocsátás</p> <p>6) Pártfogó felügyelet – egyszerű pártfogó felügyelet – fokozott pártfogó felügyelet</p> <p>7) Javítóintézeti nevelés</p>

Diverziós megoldások

A bűnözéskontroll eszközeinek differenciálása és az igazságszolgáltatási szervek tehermentesítése érdekében nem csupán a szankciórendszer tartalmának átalakítása, hanem a különböző diverziós lehetőségek megteremtése is szükségesnek látszik. Az ügyészi vádemelés elhalasztása jelenlegi formájának – a pártfogó szolgálat modernizálása nélkül – csupán eljárás-rövidítő hatása van a rendszerre (bár ez sem kevés). Félő azonban, hogy ez csupán formalizált eszköz arra, hogy ne történjen semmi, s ez a veszély még inkább fenyeget a felnőttkorúak esetében.

Itt látom a legnagyobb veszélyt arra, hogy a „kiszélesedés” (net-widening) hatására azok az elkövetők kerülnek vádhalasztás alá, akik ezen eszköz hiányában megrovásban részesültek volna. Erre vannak már jelek a fiatalok esetében.

A) Vádemelés elhalasztása + pártfogó felügyelet

A jelenlegi megoldással szemben a vádhalasztásos pártfogó felügyeletnél a felügyelet tartamát minimum hat hónap–maximum egy évben célszerű meghatározni. Végrehajtása során az ügyész a pártfogó szolgálat által közvetített (de nem feltétlenül általa működtetett) programokban való részvételre kötelezi – beleegyezésével – a pártfogoltat.

B) Jóvátételi/mediációs elterelés

Az eljárás – ügyészi, illetve bírósági szakaszban – három hónapra feltételesen felfüggeszthető, ha van remény arra, hogy az elkövető a sértettnek okozott kárt megtéríti. A jóvátétel történhet pénzfizetés vagy munkavégzés formájában. Az eltereléshez az ügyész igénybe veszi a pártfogó szolgálat segítségét. Meghatározza egyben, hogy milyen formában kell az elkövetőnek helyreállítani a kárt, illetve azt, hogy ezt egészében, vagy részben kell tennie.

Feltételei:

- ügyészi/bírói jóváhagyás,
- sértett beleegyezése,
- a bűncselekmény csekély súlyú, és az elterelés nem sért közérdeket.

Az alternatív szankciókat végrehajtó szervezet: a pártfogó szolgálat

Az alternatív szankciók hatékony végrehajtásához a hazai pártfogó szolgálat átszervezése szükséges. A jogalkotó ugyanis úgy építette be a

szabadságelvonással nem járó szankciókat a hazai büntetési rendszerbe és úgy presszionálta egyre szélesebb körű alkalmazásukat, hogy nem teremtette meg a működés szakmai, gazdasági, infrastrukturális hátterét. Ezért a *hazai pártfogó szolgálat újjászervezése és modernizálása szükséges*. A pártfogó szolgálat reformja során tekintetbe kell venni azt, hogy a bűnözés olyan közösségi probléma, amely rendszer-szemléletű megközelítést igényel.

A pártfogó szolgálat elzárkózása, befelé fordulása helyett a közösségi, a kifelé nyitott, a szervezetet és tevékenységet egyaránt szisztematikusan és sikeresen menedzselő pártfogó szolgálat lehet az, amely a tevékenységét a közösség biztonsága érdekében végzi. A pártfogó szolgálatot a bűnözés csökkentését elérni kívánó büntetőpolitikai erőfeszítések központi szereplőjévé kell tenni, meg kell erősíteni a szankcióvégrehajtási gyakorlat hatékonyságát és az elkövetők reintegrációját segítő eszközrendszert. A pártfogó szolgálatnak biztosítania kell, hogy a bíróság által alkalmazott büntetőjogi jogkövetkezmény hatékony megoldás legyen; valóban csökkentse a bűnisméltlés veszélyét; a lehetséges eszközökkel segítse az elkövető társadalmi integrációját, és járuljon hozzá a bűncselekménnyel okozott károk és következmények mérsékléséhez.

A büntetőpolitikai célok megvalósítása érdekében

- szabályozni kell a pártfogó szolgálatok gyakorlati tevékenységét,
- át kell alakítani a szervezeti irányítás rendszerét és
- ki kell dolgozni a pártfogók szakmai képzésének elemeit.

Javítani kell a pártfogó szolgálat reakcióképességét, reakcióidejét, ki kell alakítani a pártfogói munka egységes gyakorlatát. A pártfogó szolgálat különböző tevékenységi formáival kapcsolatos szakmai standardok kidolgozására van szükség, amelyek az egyes tevékenységek minimumszabályait tartalmazzák. A szakmai standardok egyik fontos feladata a közvélemény befolyásolása, amit a szabadságelvonással nem járó szankciók végrehajtási menetének világos és átlátható szabályozásával, a szankció felügyeleti és büntetési elemeinek erősítésével és a végrehajtásban közreműködő szervezetek tevékenységének értékelhetőségével érnek el. Ezért jelentős szerepük van a pártfogó szolgálatok –

s közvetve a büntető igazságszolgáltatás – hitelességének növelésében is.

A pártfogó munka következő szakmai részterületeit kell kialakítani és a pártfogó szolgálat szervezeti felépítését ehhez igazítani: a) pártfogói vélemény készítése; b) a pártfogó felügyelet végrehajtása (a bíróság által elrendelt magatartási szabályok érvényesítésére pártfogói szálláshely és pártfogói foglalkoztató működtetése); c) a közérdekű munka szervezése és végrehajtása; és d) a büntetés-végrehajtási intézetben végzett munka, illetve az utógondozás.

Az egyéniesítés és a megelőzés szempontjainak érvényesítése érdekében meg kell teremteni annak a feltételeit, hogy a pártfogó szaktudása és ismeretei is hasznosuljanak a büntetés-kiszabás körében. A pártfogó szolgálattól el kell várni, hogy szakmai standardokkal szabályozott formában, úgynevezett pártfogói vélemény (pfv) készítésével segítse a bíróság tevékenységét.

Meg kell tömni a pártfogó felügyelet speciális magatartási szabályainak alkalmazásával kapcsolatosan kialakult „ördögi kört”, hogy a bíróság/ügyészség azért nem ír elő speciális magatartási szabályokat, mert a pártfogó szolgálat képtelen ezek végrehajtására, a pártfogó szolgálat viszont azért nem innovatív és nem kínál speciális magatartási szabályok végrehajtására alkalmas programokat, mert a jogalkalmazók nem igénylik. A pártfogó szolgáltatóktól el kell várni, hogy a pártfogói foglalkoztatók programjának kidolgozásával segítsék elő, hogy a bíróság/ügyészség – az arányosság szempontjának érvényesítése mellett – személyre szabott speciális magatartási szabályokat alkalmazhasson, elsősorban azokkal a bűnelkövetőkkel kapcsolatosan, akiknek bűnismétlési kockázatát képzettségi hiányosságaik, személyiségproblémáik vagy szenvedélybetegségük fokozza. Ha a bíróság a pártfogó felügyelet alá helyezett szorosabb felügyeletét és magatartásának fokozottabb figyelemmel kísérését látja indokoltnak, speciális magatartási szabályként pártfogói szálláson tartózkodást rendelhet el, amelynek végrehajtási feltételeit a pártfogó szolgálat biztosítja.

Tekintettel arra, hogy a közérdekűmunka-szankció világszerte az egyik legjobban működő új típusú szankció, eminens érdek fűződik ah-

hoz, hogy a hazai rendszer is befogadja. A hazai viszonyok között kirívó módon nehézkes és kevésbé hatékony a közérdekű munka végrehajtása. A pártfogó szolgálat szervezeti kereteit és munkamódszereit úgy kell átalakítani, hogy az megfelelő feltételeket biztosítson a közérdekű munka végrehajtására és arra, hogy az ingyenes munkavégzés előnyei a helyi közösségnél jelentkezzenek.

Az európai országok többségében a pártfogó szolgálatok alapfeladatának tartják a büntetés-végrehajtási intézetekben végzett tevékenységet. A szabadulás hatékonyabb előkészítésére, a felügyelet és a gondozás folyamatosságának biztosítására, illetve az önkéntes utógondozás feltételeinek javítására meg kell teremteni a büntetés-végrehajtási intézetek és a pártfogó szolgálatok intézményesített együttműködését.

A pártfogók tevékenységét országosan azonos színvonalú szolgáltatást nyújtó, szisztematikusan menedzselte szervezetté kell átalakítani, annak érdekében, hogy megteremtődjön a szervezet értékelhetősége és átláthatósága mind a szakmai irányítás, mind a közösség számára. A szakmai minőség biztosítása érdekében *a tevékenységnek költséghatékonynak és mérhetőnek kell lennie*, hogy a felelőségek is világossá és számon kérhetővé váljanak.

Az egységes szakmai irányítás megteremtése érdekében szervezeti leg is egységesíteni kell a felnőttkorú és a fiatalkorú elkövetőkkel foglalkozó pártfogói tevékenységet és szervezetet az Igazságügyi Minisztériumhoz kell kapcsolni. Az irányítás rendszerének átalakítása lehetővé teszi, hogy a büntetőpolitika végrehajtásáért viselt kormányzati (igazságügyi minisztériumi) felelősség érvényesüljön. A fiatalkorú bűnelkövetőket megillető garanciák érvényesülése, illetve az életkori sajátosságaihoz igazodó eltérő kezelés, valamint a gyermekvédelem rendszerével fennartott együttműködés a pártfogó szolgálat belső szervezeti/szakmai területeinek kialakításával biztosítandó. A fiatalkorú és a felnőttkorú bűnelkövetőkkel kapcsolatosan megfogalmazott eltérő büntetési célok a szakmai standardok megfogalmazásában is megjelennek.

A szakmailag elavult pártfogói gyakorlat megerősítése érdekében lépéseket kell tenni a pártfogók szakmai alapképzettségét biztosító felsőoktatási lehetőségek kialakítására, és ki kell dolgozni a pártfogó szolgálat munkatársainak intézményen belüli folyamatos továbbképzési rendszerét.

IRODALOM

A büntetés-végrehajtási szervezet évkönyve, 2000. BvOP, 2001

Community Service in Practice. Penal Reform International (PRI) and the Zimbabwe National Committee on Community Service (ZNCCS), Harare, 1997

Council of Europe Committee of Ministers Recommendation No. R (92) of the Committee of Ministers to Member States on the European Rules on Community Sanctions and Measures. <http://cm.coe.int/ta/rec/1992/92r16.htm>

Evans, Donald G.: The rebirth of probation: The „Broken Windows” Model. CEP Bulletin, no. 17., December 2000, p. 7.

Heberton, B. – Spencer, J.: Crime, offenders and policy developments in England and Wales: are there lessons for the Baltic states? XIII. Baltic Criminological Seminar on Crime Control: Actual Problems and Prospects for Development. Tallinn, Estonia, 24–27 June 2000. Manuscript

<http://www.aic.gov.au/conferences/other/graycar.html>

Roberts, Julian V.: American Attitudes about Punishment: Myth and Reality. Overcrowded Times, Vol. 3., no. 2., 1992; **Jenkiko, Begasse:** Oregonians Support Alternatives for Nonviolent Offenders. Overcrowded Times, Vol. 6., no. 4., 1995

Lévay Miklós: Társadalmi-gazdasági változások és bűnözés. *Jogtudományi Közöny*, 2000/9.

Sack, F.: Közlekedések és konfliktusok az elméleti és metodológiai nézőpontokban. A társadalmi-politikai változások és a bűnözés. Válogatás a II. Nemzetközi Kriminológiai Kongresszus előadásaiából. Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 1993

Tájékoztató az egységes rendőrségi és bűnügyi statisztika adataiból. 2000. I. kötet

Tutt, Norman: Restorative justice in practice. European Journal on Criminal Policy and Research Vol. 5, no. 4, 1997 Theme: Community Justice and Policing

Vavró I.: A bűnözés és jogkövetkezményei. 1. A bűnözés és az ítékezés főbb adatai 1980–1999. IM Kodifikációs Elemző és Statisztikai Főosztály, Budapest, 2000

Vavró I.: Az eljárás időtartama. Közvédelem büntető ügyek, 1998–1999. IM Kodifikációs Elemző és Statisztikai Főosztály, Budapest, 2000

Vókó György: Szabadságvesztéssel nem járó büntetések végrehajtásáról. *Magyar Jog*, 1998/11.

A kézírásvizsgálatok új lehetőségei és perspektívái

Az igazságügyi írásvizsgálatok területén új kriminalisztikai megoldások formálódnak. A szerző célja, hogy aktuális képet mutasson az írásvizsgálatokról a jogalkalmazás számára a kirendeléstől az értékelésig, különös tekintettel a kézírással kapcsolatos szakismeretek specializálódására és az ennek megfelelő kompetenciákra. A tanulmány elsősorban a hagyományokon, a klasszikus és többnyire még ma is irányadó szakirodalom feldolgozásán alapszik, egyúttal tekintetbe veszi az új tendenciákat, remélve, hogy az eredmények hamarosan széles körben segítik majd a bizonyítást.

A kézírászakértői vizsgálatok alkalmazásának aspektusai a bizonyítás során

A prognózisok szerint a XXI. század kriminalisztikájában a krimináltechnika meghatározó szerepet tölt majd be, mert nemcsak a fejlődő elkövetési technikákat „követi” majd a hatékonyabb felderítési és bizonyítási eszközök kidolgozásával, hanem egyre inkább feladatának tekinti a természettudományos vívmányok nyújtotta visszaélési lehetőségek kutatását, illetve kifejezetten a megelőzést szolgáló módszerek fejlesztését. Mindehhez korszerű segítséget jelent a számítógépes technika és a matematikai-statisztikai eljárások alkalmazása.

A fejlődés, a krimináltechnika többi területéhez hasonlóan, az írásvizsgálatokat sem hagyta érintetlenül. A már egy ideje viszonylag állandó módszertan változások elé néz. A számítógép alkalmazása olyan előnyökkel gyarapíthatja ezt a szakterületet, amely amellelt, hogy a szakértők munkáját megkönnyíti, a szakvélemények meggyőző erejét is fokozza.

Természetes, hogy a jogalkalmazó csak korlátozott mértékben tarthatja a lépést a változásokkal. Ugyanakkor a szakértő kirendelésétől a szakvélemény értékeléséig szüksége van az alapok ismeretére. Tudnia kell, mit lehet megállapítani a kézírásból és milyen bizonyossággal, a kérdés mely szakértő kompetenciájába tartozik, ehhez milyen mennyiségű és minőségű kézírásra és próbairásra van szükség. Végző soron a jogalkalmazónak kell döntenie arról, elfogadja-e önmagában a szakvéleményt, illetve hogyan illeszti azt a bizonyítékok sorába. Ehhez pedig végig kell követnie a vizsgálatot, a következtetések folyamatát és magát a véleményt. Ezek megítélése önmagában sem egyszerű, két vagy több egymásnak ellentmondó szakvélemény esetén azonban igazán nehéz helyzetben van a jogalkalmazó. Ez, úgy vélem, főként a kézírás jellegéből és az írásvizsgálatok módszertanából eredeztethető.

Az igazságügyi írásvizsgálati irányzatok – írásazonosítás, grafológia és más célú vizsgálatok

A kézírás különleges jellege alapján több szempontú szakértői vizsgálatra is alkalmas, többféle bizonyítási eszközhöz juthatunk általa. Ezek közül ma is elsődleges a *kézírás alapján történő személyazonosítás*.

A személyazonosító célú írásvizsgáló módszer (írászonosítás) alapja az a tény, hogy minden ember kézírása egyéni, amely egyrészt az írás megtanulásának, gyakorlásának külső feltételeire, másrészt az individuum magasabb rendű idegműködésének sajátosságaira vezethető vissza.¹ (Az írómozgás komplex tevékenység: bonyolult idegműködés és izommozgások eredménye, ezek közül az agyműködésnek nagyobb a szerepe, mint a kéz izommozgásának. Innen adódik az „agyírás” kifejezés.)

A személyazonosításra elsősorban azok a nyomok alkalmasak, amelyek egyediek és abszolút állandóak. Ezeknek a feltételeknek leginkább az ujjnyom és a DNS-képlet felel meg.² A kézírás szintén egyedi, azonban viszonylag állandó, variábilis jellemző.

¹ Vass Kálmán: A kézírás vizsgálata. KJK, Budapest, 1973, 166. o.

² Az „abszolút állandóság” itt azt jelenti, hogy ezek a jellemzők változatlanok a születéstől a halálig (vö. a viszonylag állandó kézírással).

A kézírás viszonylagos állandóságának és variabilitásának vannak előnyei és hátrányai. Az „abszolút állandó” személyazonosító jellemzőkhöz képest az írásos jellemzők vizsgálata – ezekből azonossági következtetések levonása – különösen alapos és minden körülményre kiterjedő módszereket igényel. Valamennyien tapasztalhatjuk, hogy kézírásunk a külső és belső körülmények hatására bizonyos határokon belül – az időben előrehaladva esetleg nagyobb mértékű – változékonyságot mutat. Megfelelő módszerekkel ezeknek a külső és belső folyamatoknak a „kiszűrése” is lehetővé válik, így megállapítható, hogy melyek azok a jellemzők, amelyek az írás állandóságát leginkább hordozzák.

A kézírás alkalmas lehet az író személy más jellegű „azonosítására”, jellemzésére is. A kézírás mint kifejező mozgás tükrözi az író személy viselkedését, a külső és belső hatásokra adott egyedi reakcióit, végső soron személyiségét. Ezek a jelenségek rögzített formában kevés módszer segítségével tanulmányozhatók. Emiatt is különösen értékes az írás. Az írásbeli viselkedés megismerése, legalábbis a viszonylag állandó és a variabilis sajátosságok felismerése minden írással foglalkozó szakembernek feladata. A sajátosságok értelmezése, a személyiség feltárása azonban kifejezetten a *grafológia* kompetenciája. A grafológia a személyiség egyik lenyomatából, az írásból vezeti le az eljárás szempontjából releváns információkat. A grafológus végezhet személyiség alapján történő csoportazonosítást, de a viszonylag állandónak mondható karakterológiai besorolás mellett az írásszituációban jelenlévő aktuális állapot feltárása is a feladatai közé tartozik.³

Meg kell jegyeznünk, hogy a kriminalisztika régóta használja a kriminálpszichológia ismeretanyagát, amelynek alapján a jogalkalmazás szempontjából releváns pszichikai jellemzők, folyamatok vizsgálata és elemzése történik. Bár a kriminalisztika és a pszichológia együttműködése nem volt mindig problémamentes, napjainkra egyre inkább elfogadottá válik, hogy a bűnüldözés és a bűnmegelőzés során a pszichológiai

³ Johann Caspar Lavater zürichi fiziognómus szerint „a kifejező mozgások lehetnek a személyiségre annyira jellemzők, hogy egyedi azonosításra alkalmasak, de az máig is vitatott, hogy mennyire alkalmasak a személyiség »mélyebb rétegeit« feltámi, mennyire függenek az aktuális személyiségállapottól, például hangulat, betegség stb.”. Agárdi Tamás – Szidnai László: A grafológia kézikönyve. Grafológiai Intézet, Budapest, 1998, 74. o.

szempontoknak fokozott jelentőséget kell tulajdonítani. A grafológia a kriminalisztikában leginkább a kriminálpszichológia segédtudományaként vagy speciális területeként helyezhető el, ennek megfelelően több területen – például a krimináltaktikában – is alkalmazható.

Rendszerbeli elhelyezését illetően másfelől a kriminalisztikai írásvizsgálatokhoz sorolhatjuk a grafológiát a klasszikus írásszakértés mellett. Bár a két terület feladata eltér egymástól, alapjait, módszereit és legfőképpen tárgyát illetően számos hasonlóság mutatkozik.⁴ Ennek megfelelően elméletileg írásszakértőnek tekinthető mindkét terület szakértői kritériumoknak megfelelő képviselője.

A grafológia alapja – miszerint az írás mint kifejező mozgás tudattalanul és mint feladatmegoldás tudatosan a személyiség egyik lenyomata, megnyilvánulásának és rögzítésének egyik eszköze – nem vitás. (A kézírás létrehozásában, mint említettük, az agyműködésnek meghatározó a szerepe, az agy pedig a személyiség centruma.) Klages abból indult ki, hogy az ember összes mozdulatára rányomja saját személyi sajátosságainak bélyegét (például mimika, taglejtés, járás). Ezek „kifejezési mozdulatok”, ilyen az írás is.⁵ Arra a kérdésre, hogy hogyan történik a személyiség-kifejezés a mozdulatban, a természettudományos választ Pophal adja meg a feltételes reflex elmélete alapján.⁶

A kifejezési elv szerint minden lelki folyamatot egy annak megfelelő testi mozdulat kíséri, és fordítva: az ember minden mozdulatába a mindenkori érzelmi állapot is „belefolyik”. Az ember azonban képes elnyomni, befolyásolni, kontrollálni a közvetlen mozdulatokat. Ezek a befolyások a kézírásban is követhetők.⁷ A bizonyítás során gyakran

4 Németországban a hagyományok alapján a pszichológia egyik speciális területének tekintik az írásvizsgálatokat általában. A Bundeskriminalamt-nál dolgozó minden írásszakértőnek van pszichológiai végzettsége. Manfred Hecker: *Forensische Handschriftenuntersuchung*. Kriminalistik Verlag, Heidelberg, 1993, S. 72.

5 Heinrich Pfanne: *Wesen und Wert der Graphologie*. Greifenverlag zu Rudolstadt, 1956, S. 17.

6 Ideiglenes agyösszeköttetések az írás esetében is létrejönnek. Ha ími akarunk, akkor az agyban lévő írásközpontot ingerelni kell. Az írásközpont ingerlése a leírandó szóra való gondolással történik. A legtöbb embemél más ingerek (motivációk) is előfordulnak az írásaktusnál. Ezekben az esetekben az írásközponton kívül még más központokat is közvetlen inger éri azt megelőzően. Ha hosszabb írásaktus közben ez többször történik, akkor e két központ között ideiglenes összeköttetés jön létre. H. Pfanne: i. m. 34–40. o.

7 Uo. 24–26. o.

szükséges annak tisztázása, hogy milyen külső és belső körülmények játszottak közre az adott írásszituációban (például kényszerítették-e a nyilatkozat aláírására a tartozás elismerőjét?).

Ha elfogadjuk is, hogy a kézirásvizsgálatok – mind az írásazonosítás, mind a grafológia – tudományosan verifikálható törvényszerűségekre épülnek, szólni kell arról, hogy a közelmúltban számos kritikát fogalmaztak meg a jelenlegi módszerek tudományos megalapozottságát illetően.⁸ Vitatták az eredmények validitását, pontosságát, reprodukálhatóságát, hiányolták a régi módszerek felülvizsgálatát. A grafológiát továbbá a mért adatok értékelésének szubjektivitásával vádolják.

A tapasztalatok szerint a korszerű matematikai-statisztikai módszerek és a számítógépes technika alkalmazása hozzájárulhat a meglévő módszerek megbízhatóságának fokozásához, a korszerű tudományos követelményeknek történő megfeleltetéséhez. Ilyen törekvések az írásvizsgálatok területén is jelen vannak. A tudományos elismerésig azonban hosszú az út. „Nehéz azt meghatározni, hogy egy tudományos elv vagy felfedezés mikor lépi át a kísérleti fázist, a bizonyítottság fázisától elválasztó vonalat. Valahol ebben a homályos zónában kell az elv bizonyítási erejének elismerést nyernie...”⁹

Mindenesetre a pszichológiával és más tudományokkal együtt folytatott további kutatások szükségesek a kézirás mint bonyolult és dinamikus, folyamatosan változó jelenség kódjainak megfejtéséhez.¹⁰

A vizsgálat tárgya

Az írás

A vizsgálat tárgya, a kézirás az a tényező, amely döntően meghatározza a szakterületet. A kézirás speciális jellege indokolja, hogy kézirás-

8 Manfred Hecker: Forensische Handschriftenvergleiche. Kriminalistik, 3/1998, S. 209–213.

9 Idézi Erdei Árpád a Frye v. United States precedensértékű ügyet a tudományos módszerek bizonyításbeli elfogadhatóságával kapcsolatban. Erdei Árpád: Tény és jog a szakvéleményben. KJK, Budapest, 1987, 151. o.

10 Bővebben Agárdi T. – Szidnai L.: i. m. 73–75. o.

vizsgálatok az írásvizsgálatokon belül elkülönüljenek a technikai eljárással készített írások vizsgálatától (például a gépírás, a bélyegzővel készített írás stb. részben eltérő vizsgálati módszert és szakértelmet igényel).

Vass Kálmán „az emberi gondolatnak erre a célra alkotott, különleges, a társadalmi gyakorlat folyamatában egyezményesen elfogadott és viszonylag általánosan ismert jelentésű vizuálisan érzékelhető jelekkel történő közlését, kifejezését, egyben mindezek megőrkötését” nevezi írásnak – a modern írásrendszerekből kiindulva és a mindennapi szóhasználat tartalmát elemezve. A fejlődés és a kriminalisztikai gyakorlat szempontjából azonban a vizuális jegyek általános érvényű elfogadottságát, illetve széles körű ismeretét, kifejezésre, közlésre való alkalmasságát kevésbé tartja fontosnak; ebben az értelmezésben tehát írásnak tekinthető minden „meghatározott jelentésű, vizuálisan érzékelhető ábrák útján történő gondolatközlés és a gondolatrögztítés”.¹¹

A kézíráson belül további csoportosítási lehetőségek vannak az íróeszköz, a betűtípus stb. tekintetében. A szakirodalom az írásjegyekkel készített anyagokon belül is különbséget tesz a kézírás és az aláírások írásszakértői vizsgálata között, azok sajátos vonásai miatt.

A betűvel írott szöveg vagy aláírás mellett tágabb értelemben az írásszakértői vizsgálatok tárgyai közé sorolhatók a számjegyek is, illetve kivételes esetekben sor kerülhet egyéb grafikai ábrázolások, például gyorsírásjegyek, rajzok, ábrák igazságügyi szakértői vizsgálatára. Előfordul, hogy művészeti alkotások, elsősorban festmények és grafikák (nem művészi szempontból történő) vizsgálatához kérik a kézírászakértő közreműködését, különösen a szignó azonosítása tekintetében.¹²

Az iratok eljárásjogi helyzete

A bizonyítási eljárásban különböző kézírást hordozó tárgyak (iratok) kaphatnak szerepet; például a bűncselekményt előkészítő levelezés, a bűncselekmény eszközeül használt iratok (számlák, szerződések, nyom-

¹¹ Vass K. (1973): i. m. 17. o.

¹² Kiss Lajos: Az igazságügyi kézírászakértői vizsgálat alapjai, KJK, Budapest, 1977, 42. o. A szerző utal Van Gogh egyik rajzának írásszakértői vizsgálatára.

tatványok, személyi okmányok, zsaroló, becsületsértő levelek stb.), a cselekmény leplezését, a nyomozás félrevezetését szolgáló írások (például hamis búcsúlevél, elégetett vagy más módon olvashatatlaná tett írások), illetve egyéb más, akár a vizsgált esemény felderítését, akár a személyazonosítást elősegítő írások (például falfeliratok, vésések, tetoválások) stb.¹³

Az irat eljárásbeli szerepét meghatározza egyrészt anyagi tulajdonsága (valamely anyagon anyagi elváltozást okoz), másfelől a gondolati-tartalmi ismérv (gondolatközvetítő eszköz). Az iratok gondolati-tartalmi, valamint tárgyi, dologi tulajdonságaik következtében különböző jogi relevanciával rendelkezhetnek (például a közokirat kellékeinek megléte esetén az iratnak teljes bizonyító ereje van).

A szakirodalom több helyen azt az elvet képviseli, hogy „az irat tartalmával, a tárgyi bizonyítási eszköz pedig létevel bizonyít”¹⁴. Kiss Lajos szerint az irat tárgyi bizonyíték, „ha bizonyító jelentőségét az okirat anyaga, külső állapota (például hamisítási nyomok az okiraton, kézírás, amellyel készült stb.), vagy megtalálási körülményei, illetve helye (például az okirat megtalálásának ténye a helyszínen vagy a gyanúsítottnál) adja”.¹⁵ Az irat tárgyi bizonyíték jellege kerül előtérbe akkor is, ha a keletkezési körülményei relevánsak. A gondolati tartalmával jelentős írást szokták „írásbeli bizonyítéknak” vagy „írásbeli bizonyítási eszköznek” nevezni.¹⁶

A Be. másként rendelkezik. A 82. § (2) bekezdése az írásbeli bizonyítási eszközöket is a tárgyi bizonyítási eszközök közé sorolja¹⁷; ez alól csak az okiratokat, „valamely tény vagy körülmény igazolására kiállított iratokat” tekinti kivételnek, önálló bizonyítási eszköznek.¹⁸ Gyakran az

13 Tremmel Flórián – Fenyvesi Csaba: *Kriminalisztika tankönyv és atlasz*. Dialóg–Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 1998, 89. o.

14 Pusztai László: *Az okirati bizonyítás szabályozása a büntetőeljárásban*. Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok, 16., 1979, 380. o.

15 Idézi Kiss L. (1977): i. m. 53. o.

16 Uo. 54. o.

17 „E törvény alkalmazásában tárgyi bizonyítási eszköz a bizonyításra alkalmas irat, valamint minden olyan tárgy is, amely általában műszaki vagy vegyi úton adatokat rögzít (fénykép, film, hangfelvétel stb.).”

18 Pusztai L.: i. m. 380–381. o. Pusztai László az írásbeli és a tárgyi bizonyítékok megkülönböztetése során azt az elvet tartja helyesebbnek, hogy „az az irat, amely a büntetőeljárásban tartalmával – a benne rögzített emberi gondolattal – bizonyít, írásbeli bizonyítási eszköz, míg az, amely létevel, tárgyi bizonyítási eszköz”. Uo. 382. o.

irat mindkét komponense releváns.¹⁹ Az írásszakértők főként a létükkel bizonyító iratokkal foglalkoznak. (Bizonyos esetekben azonban a tartalom megállapításához is szükség lehet írásszakértői módszerekre.)

A kézírás mint az azonosító írásvizsgálat feltétele

A szakértői vizsgálatnak, illetve a vélemény megalapozottságának feltétele, hogy megfelelő mennyiségű és minőségű inkriminált írás, illetve írásminta álljon rendelkezésre.

A jogalkalmazó számára különösen fontos hangsúlyozni azt, hogy a vizsgálat tárgyát képező kézírásokat eredeti állapotukban kell megőrizni. Mindenféle változtatás, jelölés, bélyegzés, iktatás, számozás, összehajtás, tűzés, lyukasztás, szennyeződés stb. által fontos információk veszhetnek el, ezek végső esetben lehetetlenné is tehetik a vizsgálatot.

Minőségi követelmény, hogy a kézírás „szabad szemmel vagy optikai, fototechnikai, esetleg vegyi eljárások eredményeként – lényeges részeit tekintve s a vizsgálathoz szükséges teljességben a részletekre kiterjedő pontossággal – elemezhető legyen.” Emellett „tükrözze az adott kézírás viszonylagos állandóságát”.²⁰ A *terjedelmi követelmény* a konkrét körülményektől, mindenekelőtt a grafikai objektum sajátosságaitól függ. A feltételek meglétéről minden esetben a szakértő tud nyilatkozni.

Az *írásmintákkal* szemben támasztott feltételek különbözőek lehetnek a vizsgálat céljának megfelelően. Az írásminták lehetnek spontán minták vagy próbairások. *Spontán mintaként* használható fel az a kézírás, amely az inkriminációval megközelítőleg egy időben, a bűnügy körülményeitől függetlenül keletkezett. (Az egyidejűség fogalma az eset körülményeitől függően különböző lehet, általában két-három hét – maximum néhány hónap – az az időtartam, amelyet megjelölnek a szakírók. Ez az időtartam is túl hosszúnak bizonyulhat például hirtelen be-

¹⁹ Kiss Lajos itt a rágalmazó vagy becsületsértő levélre hivatkozik, amely nemcsak tárgyi bizonyíték, hanem gondolati tartalmával is bizonyít. Kiss L. (1977): i. m. 53. o.

²⁰ Vass Kálmán: Kézírászakértői vélemények értékelésének elvi és módszertani kérdései büntető ügyekben. Kriminálisztikai Tanulmányok, II., 1963, 127. o.

következő betegség esetén.) *Próbaírásnak* (vagy kísérleti írásnak) nevezzük a kifejezetten írásvizsgálati célra készített írásmintát.

Lehetőség szerint a spontán írásmintáknak elsődleges jelentőséget kell tulajdonítani. A próbaírások különösen fontosak akkor, ha az inkrimináció különleges írásfeltételek között keletkezett (például álló testhelyzetben, mozgó járművön).

Az írásminták terjedelmével kapcsolatos követelmény, hogy az „objektíve tegeye lehetővé az adott személyt jellemző írássajátosságok megfelelő körének feltárását”²¹. Vass Kálmán gyakorlati tapasztalatai alapján megállapítja, hogy az azonosításhoz mintatípusonként legalább két-három oldal terjedelmű szöveg, aláírás azonosításához minimum 20-20 saját névaláírás szükséges az inkriminált aláírás mellett.²² Általánosságban leszögezhető, hogy „minél kisebb a kérdéses irat grafikai terjedelme, vagy a kivitelezés automatizmusának foka, annál több és nagyobb terjedelmű összehasonlító írás szükséges az író identifikálásához, vagy a számításba vett személy megalapozott kizárásához”.²³

Nem lényegtelen követelmény továbbá, hogy az írásminták teljes egészükben attól a személytől származzanak, akit ekként számításba vettek. A próbaírásokat eredetüket és a felvétel pontos körülményeit tartalmazó hitelesítő záradékkal kell ellátni. A spontán kézírásminták hitelesítését pedig az érintett vagy más, a minták származását illetően megnyugtató ismeretekkel rendelkező személyek jegyzőkönyvi nyilatkozata útján kell biztosítani. (A spontán írásminták származását a szakértőnek is vizsgálnia kell az ismert eredetű próbaírásokkal történő összevetés által.)

A próbaírások felvételének technikájára bőven találunk útmutatót a szakirodalomban²⁴, azonban a többféle vizsgálati lehetőség miatt érdemes arra a szakértőt felhatalmazni.

21 Uo. 130. o.

22 Uo.

23 Vass K. (1973): i. m. 330. o.

24 Uo. 332-336. o.

A vizsgálat célja, feladatai

Elhatárolások

A kézírásvizsgálat szempontjai, célja meghatározó lehet a kompetenciahatárok tisztázása szempontjából. A kézírások kriminalisztikai szakértői vizsgálatait a szerint végzi a kézírászakértő vagy az okmányszakértő, hogy grafikai szakértői vizsgálatra van szükség, vagy technikai iratszакértői vizsgálatra.²⁵ Korábban a két terület valamelyest összemósódott, a kézírászakértő okmányszakértői kompetenciába tartozó feladatokra is vállalkozott. A specializálódás következtében azonban a szakterületek egyre inkább elkülönülnek egymástól.

Az okmány- vagy iratszакértői vizsgálatok a kriminalisztikai laboratóriumi vizsgálatok részét képezik. Ez a szakterület az irat anyagi sajátosságainak fizikai, kémiai, szerkezeti és egyéb analízisét, valamint egyéb speciális – kifejezetten erre a területre kifejlesztett – kriminalisztikai eljárások alkalmazását fogja át. Az okmányszakértő amellet, hogy az okiratok, okmányok hamisításának megállapításával foglalkozik, a „hagyományos” kézírások készítéséhez használt eszközök (papír, toll, tinta, bélyegző stb.) azonosítását is végzi. Ezen kívül a kézírások egyéb anyagi jellemzőit érintő vizsgálatok is az okmányszakértők kompetenciájába tartoznak bizonyos esetekben (például egyes technikai hamisítások megállapítása, az eltávolított szöveg vagy a megsérült irat rekonstruálása, korának meghatározása stb.).

A kézírászakértői (vagy grafikai szakértői) vizsgálatok ezzel szemben a kézírással mint mozgásrendszerrel, vagyis az ember pszichomotoros tevékenységének anyagi visszatükröződésével foglalkoznak: az írást jellemző ilyesfajta sajátosságokat elemzik és értékelik. A kézírászakértői terület tovább tagolódik. A hagyományos értelemben vett írásszakértők főként a személyazonosító célú írásvizsgálatokat végzik (ezért írásazonosítóknak is nevezhetjük őket). A személyiség fel-

²⁵ Vass Kálmán: A kézírásvizsgálat helye a bizonyításban. Kriminalisztikai Tanulmányok, VI., 1968, 58–63. o.

tárása, illetve a befolyásoló körülmények megállapítása a grafológus szakértők kompetenciájába tartozik.

A gyakorlatban felmerülhetnek olyan kérdések is, amelyek többféle szakértő együttműködését feltételezik.

A kézírászakértői vizsgálatok feladatai

A jogalkalmazónak a felderítés és a bizonyítás során tisztában kell lennie az egyes írásszakértői területek hatáskörével; már a kirendelésnél tudnia kell, hogy mit tud a szakértő megállapítani, és ehhez milyen feltételek szükségesek.

Az íráskészítő személy azonosításával kapcsolatos feladatok

A kézírás alapján történő személyazonosításra akkor kerülhet sor, ha rendelkezésre áll egy ismeretlen eredetű kézírás, a cél pedig az írás készítőjének az azonosítása.

Konkrét személy-megállapítás is lehetséges, ha ismert azoknak a személyeknek a köre, akiktől az írás származhat. Ebben az esetben az ismeretlen eredetű kézírást az ismert személyektől származó kézírás-mintákkal kell összevetni. Ha a kézírást feltételezhetően készítő személyek köre nem ismert, de rendelkezésre áll egy ugyancsak ismeretlen eredetű kézírás, és felmerül az a lehetőség, hogy a két írást ugyanaz a személy készítette, akkor a kézírások összehasonlítása az *azonos kéz-eredet megállapítására irányul*.²⁶ Ez utóbbi később, további adatok alapján közelebb vihet az író személy konkrét megállapításához.

Ezeknek a feladatoknak különféle változatai lehetnek a szerint, hogy egy vagy több inkriminált kézírás, illetve egy vagy több személytől származó írásminta áll rendelkezésre. A kézírás egyes részeivel kapcsolatban is felmerülhet, hogy azokat különböző személyek készítették. Eb-

²⁶ Kiss L. (1977): i. m. 299. o.

ben az esetben ezeket a részeket kell összehasonlítani egymással, illetve konkrét személyek kézírásával.

A szakirodalom a kézírászakértő kompetenciájába sorolja a kézírás kivitelezője és/vagy fogalmazója csoportazonosítását, azaz azoknak „a vizsgálandó írásban tükröződő sajátosságai, illetőleg az ezekben kifejeződő, de más formában is felismerhető személyi tulajdonságaik alapján történő körülhatárolását”.²⁷

Erre a feladatra sor kerülhet például bűncselekménnyel kapcsolatos névtelen levél vagy a bűncselekményt elkövető ismeretlen személy által hátrahagyott egyéb kézírás (levél, felirat stb.) esetén, amelynek alapján a szakértő adatokat szolgáltat a kézírás készítőjéről, annak személyiségéről. Ez a módszer részét képezheti az elkövetői profil megalkotásának²⁸, esetleg alapjául szolgálhat egy későbbi egyedi azonosításra irányuló vizsgálatnak. (Meghatározható az a kör, amely a kézírás készítőjeként szóba jöhet, és amelytől az összehasonlítás céljából írásmin-tát kell felvenni.)

Ilyen vizsgálatot a „klasszikus írásszakértők” is végeznek meghatározott körben. A kézírás alapján következtetéseket vonnak le „a kézírást készítő személy életkorára, nemére, képzettségére, műveltségére, foglalkozására, munkahelyére, rendkívüli állapotára és helyzetére, egyéb adataira és körülményeire (lakhely, családi állapot, nemzetiség stb.)”.²⁹ A szakirodalomban megoszlanak a nézetek azzal kapcsolatban, hogy megfelelő kutatások és egyértelmű módszerek hiányában milyen bizonyossággal lehet ezeket a kérdéseket megválaszolni.

Az író személy nyelvi eszközök alapján történő csoportazonosításához a nyelvész szakértő rendelkezik megfelelő módszerekkel, az írómozgásból a személyiségre pedig a grafológus szakértő következtethet megalapozottan.

27 Vass Kálmán – Pusztai László – Kriston László: A krimináltechnika a felderítés szolgálatában. Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok, 23. 1986, 416. o.

28 Kármán Gabriella – Kiss Anna – Kardon László: Új, személyiségfüggő kriminálisztikai módszerek. Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok, 36. 1999, 246–268. o.

29 Kiss Lajos: Következtetések a gyanúsítható személyekre a nyomozás során beszerzett kézírások alapján. Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok, 7. 1968, 241. o.

A kézírást befolyásoló körülmények megállapítása

Az írást befolyásoló szubjektív és objektív körülmények is jelenthetnek releváns információt az eljárásban, ezeknek a megállapítása is az írás-szakértők feladatai közé sorolható.

A kézírás készítőjének szubjektív vonásai részben pszichofiziológiai, részben biológiai jellegűek. A pszichofiziológiai tulajdonságok közül lényegesek lehetnek a tudatos és a tudattalan elemek egyaránt. Tudatos például, ha az író személy írásának megváltoztatására törekszik; ha a címzett miatt vagy a cél érdekében különösen ügyel a rendezettségre, az olvashatóságra stb. Tudattalan az indulat, az izgalom, a hangulat, az érzelmi állapot befolyása a kézírásra. A biológiai körülményekhez tartozik az egészségi állapot, valamint bizonyos képességek, különösen a látással, az író kézzel és az idegrendszerrel kapcsolatban.³⁰ A kézírás készítőjét befolyásoló objektív körülmények többek között az iskolai végzettség, a foglalkozás, az írásgyakoriság stb.

A kézírást ezen kívül az *anyagi és tárgyi feltételek* is befolyásolják: az írószeközök neme, minősége, az alátét, a testhelyzet, a külső mozgás, a készítés időpontja, helye, folyamatossága, illetve az ezekkel kapcsolatos egyéb körülmények (világítás, időjárás és hőmérsékleti viszonyok, öltözet stb.).

A befolyásoló körülmények közül a pszichofizikai jellemzők meghatározása a grafológus szakértő kompetenciájába tartozik. A többi körülmény vizsgálatához optimálisan a „klasszikus” írásszakértők, a grafológus szakértők, illetve esetenként az okmányszakértők bevonásával végzett kutatások lennének szükségesek.

A vizsgálat módszere

A szakértői vizsgálatoknál alkalmazott elméleti tételek és módszerek tudományos helytállósága a vélemény megalapozottságának egyik legfontosabb tényezője. A jogalkalmazó különösen nehéz helyzetben van

³⁰ Kiss L. (1977): i. m. 45–46. o.

akkor, ha új módszerekkel történő szakértői vizsgálatot és véleményt kell értékelnie.

Az írásszakértői véleményekben a vizsgálat módszerét legtöbbször a következőképpen írják le: „A vizsgálatot közvetlen megfigyeléssel, mérő és optikai eszközök használatával, elemző, összehasonlító és következtető módszer alkalmazásával végeztem.” E módszerek kifejlődésénél két fő irányzat játszott – és játszik ma is – szerepet.³¹

Az *ismérvleíró módszer* elsősorban a betűk alakjának összehasonlításán alapszik. Ezen kívül néhány olyan jellegzetesség vizsgálatára is kiterjed, mint a betűvonalak vastagsága, a betűk kapcsolásának módja, az írás kötöttsége, a végződéses egyszerűsítése stb. A módszer lényege: „megfigyelni a kirívó különösségeket a kézírásban és megtalálni ezeket a próbaírásban”.

A *grafometriai irányzat* ezzel szemben a mérésekre helyezi a hangsúlyt azzal, hogy „nem a betűk külső alakja, hanem azok mérhető nagysági viszonyai képezik az egy kéztől származás bizonyítékait. (...) Az írásjegyek külső formái megváltoztathatók, de a szavak és a betűk elemei közötti arány nem változtatható, mivel azt meghatározza az írásmozdulatok automatikussá válása.” A grafometria kidolgozójának (Locard) célja az igazságügyi írásvizsgálatok objektívebb alapokra helyezése volt. (Követői a nem mérhető jellemzőket kezdetben egyáltalán nem vették figyelembe.)

Jelenleg a szakértők mindkét szélsőséges irányzat tapasztalatait felhasználják. Itt kell szólnunk arról, hogy a gyakorlatban még ma is többnyire a mérlegelési alapon működő leíró-összehasonlító módszert alkalmazzák. A fejlődés a grafometria irányába halad; a szakemberek az objektívalásban és automatizálásban látják a megalapozottabb vélemények lehetőségét. Hazánkban az elmúlt húsz évben számos olyan fejlesztés látott napvilágot, amely a kézírás egzakt, mérésen alapuló vizsgálatát célozza.³² A számítógépes technika és a matematikai-statisztikai módszerek mindenképpen kedvezőbb feltételeket teremtenek a kézírásvizsgálatok tudományosabb alapokra helyezéséhez.

³¹ Vass K. (1963): i. m. 136–139. o.

³² Agárdi T. – Szidnai L.: i. m. 755–762. o.

A kézírászakértői gyakorlatban még ma is „a közvetlen, technikai segédletek nélküli szemrevételezés, meg szemlélés a leggyakoribb megfigyelési mód”. Az írás egyes tulajdonságai ugyanis mennyiségileg (méréssel, számolással, kiszámítással) nem, vagy csak nehezen közelíthetők meg. Ezeket a tulajdonságokat minőségi vagy leíró adatoknak nevezzük (például a margók alakja, a sorok formája, iránya, az írás folyamatossága, összetettség stb.).

A kutatások céljai között szerepel ezeknek az adatoknak a számszerűsítése. Vannak olyan minőségi adatok, amelyeknek az átalakítása meglehetősen bonyolult lenne, ugyanakkor nem biztos, hogy ez megbízhatóbb eredményt tenne lehetővé. Példaként Kiss Lajos említi: „Nehezen képzelhető el, hogy a kiírtság ilyen megállapításra olyan mennyiségi adatmegjelölést találunk, amely a rendeltetésnek jobban, pontosabban, megbízhatóbban megfelelne, bár nem kizárt, hogy ezt az adatot sok más mennyiségi adattal is helyettesíteni tudnánk.”³⁴

A kézírászakértői vizsgálathoz, a megfigyeléshez technikai eszközök is rendelkezésre állnak: leggyakrabban a nagyító és a mikroszkóp, ritkábban egyéb mechanikai, vegyi, termikus, elektronoptikai, egyszerű optikai, fényképezési eszközök stb. Ezen kívül alkalmazhatók az írásszakértői megfigyelés speciális technikai segédletei a sűrűfényes megvilágítás, az átvilágítás, a lumineszcens jelenségek kiváltása, a röntgenátvilágítás stb.

Mivel a leíró adatok szubjektívek, a szükség szerinti objektiválás mindenképpen felmerül.

A metrikus és numerikus eljárás módok

A mennyiségi adatok (például nagyság, szélesség, dőlés, sorok távolsága, szavak távolsága stb.) megméréssel és megszámlálással, illetve közvetett kiszámítással ismerhetők meg. Az írásszakértői gyakorlatban

³³ Kiss L. (1977): i. m. 109–113. o.

³⁴ Uo. III. o.

ma nem minden mennyiségi viszonyt mérnek műszerekkel, mérőeszközökkel.

Kiss Lajos 1977-ben megjelent könyvében a következőként fogalmaz: „A szabad szemmel való mérés pontosságát igen nagymértékben megnövelheti a szakmai gyakorlat és az élettapasztalat. (...) A kézírás-szakértői vizsgálatok mérés technikai fejlődése azonban csak a technikai műszeres mérések térhódítása irányába mutathat.”³⁵

A mérési és számítási folyamatokat a tudomány jelenlegi állása szerint optimálisan számítógéppel lehetne végezni.

Vass Kálmán már 1973-ban azt írta, hogy a számítógép – azáltal, hogy megfelelő algoritmus segítségével megtanítható az írásjelek jellegzetességeire, így azok megkülönböztetésére – jelentős segítséget nyújthat.³⁶

Kertész Imre megemlíti, hogy a kézírás-azonosítás (az ujjnyom- és az arckép-azonosítás mellett) megfelelő algoritmusok segítségével többé-kevésbé automatizálható, ami hozzásegíthet az „azonosítás információelméleti interpretációjához”.³⁷

A számítógépes írásvizsgáló módszer mára realitássá vált. Például Németországban, a Bundeskriminalamt-nál a 70-es évektől alkalmazzák a számítógépes képfeldolgozó és mintafelismerő eljárásokon alapuló írásvizsgáló és -nyilvántartó rendszert (Forensische Informations-System Handschriften – FISH). Az eljárás közvetlen tárgya a digitalizált írás, amely az erre a célra kifejlesztett szoftverrel mérhető, analizálható.

Ilyen módszerek már Magyarországon is léteznek. A számítógépes írásvizsgálat alkalmazási lehetőségei az igazságszolgáltatásban az írás-azonosítás mellett az összehasonlító grafológiai vizsgálatokra is kiterjednek.³⁸

A számítógép előnyei a következőkben foglalhatók össze: nagyszámú egzakt adat tárolására, rögzítésére, rövid idő alatt történő feldolgo-

35 Uo. 116–117. o.

36 Vass K. (1973): i. m. 378. o.

37 Kertész Imre: A tárgyi bizonyítékok elmélete a büntetőeljárás jog és a kriminalisztika tudományában. KJK, Budapest, 1972, 335. o.

38 Lásd jelen tanulmány Grafológiai szakvélemények című fejezetét (129. o.)

zására alkalmas; lehetőség van azok táblázatba foglalására, megjelenítésére; az értékelés során statisztikai programok alkalmazására; ezek segítségével a megbízhatóság fokának mérésére is.

Már önmagukban ezek az előnyök jelentősen szélesebb körűvé tehetik a szakvéleményeket, egyúttal növelhetik azok bizonyító értékét. Emellett a technika segítségével kialakítható egy kézírás alapján történő számítógépes személynyilvántartó rendszer megfelelő kereső és azonosító funkciókkal, amely az automatizált azonosító rendszerek sorát bővítheti – remélhetően hamarosan Magyarországon is.

Az összehasonlítási műveletek

Az írásszakértői vizsgálatot gyakran összehasonlító kézírásvizsgálatnak is nevezik, ugyanis az összehasonlítás – főként a személyazonosító célú vizsgálatoknál – alapvető módszer. Ez ma még leginkább szabad szemmel vagy különböző optikai eszközök és berendezések segítségével történik.

A tudomány mai szintjén ez a folyamat is a mért jellemzők összehasonlításával, matematikai-statisztikai feldolgozásával, illetve a számítógépes képfeldolgozó programok, mintaillesztési eljárások és az automatizált módszerek alkalmazásával teljesezhet ki.

Az azonosító célú vizsgálat során az inkriminációkat és az írásmintákat először külön kell vizsgálni. Az elszigetelt vizsgálat során az a cél, hogy a szakértő feltárja azokat az egyedi és viszonylag állandó sajátosságokat, amelyek leginkább jellemzik az inkriminált írást, valamint az írásmintákat. Ezt követi az összehasonlító vizsgálat, amely az adott inkriminációban és az írásmintákban feltárt ismérvek összevetését foglalja magában. Ez a fázis a megegyezések és a különbözőségek megállapítására irányul. A megegyezéseket és különbözőségeket természetesen nem elég számszerűen összevetni az azonosságra vonatkozó kérdés megválaszolásához. A tudomány jelenlegi állása szerint minden esetben egyedileg kell eldöntenie a szakértőnek az egyes megegyező, illetve különböző sajátosságok jelentőségét az azonosítás szempontjából. Ebben az általános és az egyéni tapasztalat segíti.

A megismerés jelenlegi szintjén olyan írássajátosságot, amely csak egyetlen emberre jellemző, nem tudunk kimutatni. „Adott emberre mindig csak az írásban tükröződő sajátosságok meghatározott összessége individuális.”³⁹ (Az írásvizsgálat egyéb aspektusaira is jellemző ez: nincs olyan írássajátosság, amelyből egyértelműen következtethetünk valamely jogszolgáltatási szempontból releváns írásszituációra vagy emberi tulajdonságra⁴⁰.) A kérdéses kézirat írója akkor azonosítható, ha a számításba vett személy írásában ugyanaz az egyedinek tekinthető sajátosság-komplexum megtalálható, ugyanakkor olyan grafikai eltérést nem lehet kimutatni az összevetett írásokban, amelyre ne lenne a különbözőségeken kívüli magyarázat.⁴¹

Az egyes kézírás-sajátosságok az azonosítás szempontjából annál értékesebbek és jelentősebbek, minél ritkábban fordulnak elő. Több sajátosság együttes, csoportos előfordulásának ritkasága határozhatja meg az azonosító értékű sajátosság-komplexumokat.

Az író egyedi azonosításában nehézséget okoz, hogy minden ember kézírása mutat kisebb-nagyobb variabilitást, másrészt különböző emberek írása is mutathat feltűnő hasonlóságot. A keletkezési körülmények további ismeretlen tényezőt jelentenek a szakértő számára, például számolni kell a saját írás leplezésének (torzításának) vagy más írása utánzásának lehetőségével is.

A kézírás variabilitása miatt az azonosító folyamat során el kell különíteni az írásminták úgynevezett „személyfüggő” és „szituációfüggő” sajátosságait. Vagyis a lehetőség szerint különböző körülmények között felvett írásminták alapján minden esetben egyedileg kell meghatározni az adott személyre jellemző leginkább variábilis és a legkevésbé változó sajátosságokat. Ez utóbbiak képezik a vizsgált személy „azonosság-profilját”. Ez a művelet a hagyományos módszerben is helyet kaphat, a várt, objektívabb és megalapozottabb eredmény azonban a számítógépes módszerrel teljesebben ki.

39 Vass K. – Pusztai L. – Kriston L.: i. m. 421. o.

40 Uo.

41 Valamely eltérés magyarázatául főként az írásfeltételek módosulása, az írástorzítás vagy az írásfejlődés, illetve ennek negatív irányú változata, az íráshanyatlás fogadható el.

Az új módszerhez fűződő további előny, hogy a gép által mért mennyiségi adatok alkalmasak olyan alapproblémák megoldására, mint például a különböző írásjellemzők gyakorisági eloszlása, valamint egy viszonylag általános azonosító sajátosság-komplexum feltárása. Ezek az eredmények a kézírás segítségével történő személyazonosítás területén korszakalkotóak lennének.

*Okfeltáró vizsgálatok*⁴²

Az írásfolyamat lényeges belső és külső körülményeinek vizsgálata „okfeltáró” módszerrel történik. Ily módon rendszerint a következő kérdések megválaszolására kerülhet sor:

– Tükröződik-e rendkívüli íráskörülmény hatása a kérdéses írásban?

A megismerés jelenlegi szintjén ez nehezebb feladat, mivel ezeknek a körülményeknek az írásban való megnyilvánulása – figyelembe véve azt, hogy ennek feldolgozása egyénenként különböző – nem egyértelmű. (Ilyen jellegű vizsgálatok, kutatások alapján bizonyos körülmények írásban történő megnyilvánulása valamelyest behatárolható.)

– Készülhetett-e a kérdéses írásmű a hatóság rendelkezésére álló adatok szerinti – konkrétan meghatározott – belső vagy külső körülmények között?

Például: a végrendelező vagy a szerződést aláíró személy a kérdéses okirat keletkezésekor szellemi képességeinek a birtokában volt-e? A hasonló kérdések szintén megfelelő háttérkutatások alapján lennének megbízható eredménnyel megválaszolhatók.

Gyakran előfordul kérdés ezen kívül, hogy az író személy az írás keletkezésekor kényszer, fenyegetés hatása alatt állt-e, hazug tartalmat közölt-e. Ezekre a kérdésekre az összehasonlító komputeres grafometriai módszer kínálhat megfelelő eszközt. A belső körülmények megítélésében, mint már említettem, a grafológia kompetens.

⁴² Vass K. (1973): i. m. 456–483. o.

Az aláírás speciális jellege külön vizsgálati módszert igényel. Az aláírás korlátozott terjedelmű nyom, amelyben csak néhány betű fordul elő – gyakran a felismerhetetlenségig elváltozott állapotban –, ugyanakkor gyakori használata, hitelesítő jellege miatt fokozottan automatizált, egyéniesített. Nagyobb a személyes kötődés is ehhez a grafikai jel-sorozathoz.⁴³ Bizonyító mivolta miatt különösen gyakoriak az aláírással kapcsolatos visszaélések. Terjedelme miatt hamisítása könnyebbnek tűnik, ennek sajátos módszerei vannak. Ezért az aláírás-vizsgálat az egyedi azonosítási vizsgálat sajátos területe.

Az írásvizsgálat alapja: az írás rendszerszemlélete, illetve az ennek részét képező írássajátosságok⁴⁴

A kriminalisztikai írásvizsgálat az írásjelenségek megfigyelése, elemzése, összehasonlítása és értékelése útján történik. Az írásjelenségek között meghatározó jelentőségük van az írásban tükröződő sajátosságoknak. Az írássajátosság az írást készítő személy „olyan személyi tulajdonsága, amely tendenciájában törvényszerűen érvényesül és lényeges az írásmű létrehozásában”. Az írássajátosságok egy olyan egységes rendszer keretében vizsgálhatók, amely a különböző jellegű és fajtájú sajátosságok összefüggésein alapszik. A kézírásvizsgálat rendszere tágabb értelemben szövegezési és grafikai vizsgálatra tagozódik.

Az írott beszéd sajátosságainak (a gondolat kifejezés nyelvi eszközeinek) vizsgálata a szöveg stílusának, szókincsének, helyesírásának vizsgálatára terjed ki. A grafikai vizsgálat a kézírás általános és különös sajátosságainak vizsgálatát foglalja magában. Véleményem szerint szorosabb értelemben ez utóbbi képezi a klasszikus írászakértők feladatát.

43 „A bizonyító jel az aláíró személynek a szöveg tartalmához fűződő meghatározott viszonyát tanúsítja. E grafikai produktum azt igazolja, hogy az írásos közlést az aláíró tette, illetve elismeri, vagy tanúsítja az írat érvényességét, hitelességét, avagy tudomással bír az írásmű tartalmáról, illetve helyesli vagy elfogadja az abból megismerhető állítást, nézetet, intézkedést vagy cselekvést.” Uo. 428. o.

44 Vass K. – Pusztai L. – Kriston L.: i. m. 423–424. o.

A grafikai sajátosságok többféle szempontból csoportosíthatók. A jelenleg leginkább használatos hagyományos írásvizsgálati rendszer három nagyobb egységre tagolható.

1) A szövegelhelyezés szerinti ismérvcsoport

Idetartoznak a topográfiai sajátosságok (a margók, a bekezdések, a sorok és szavak méretei, arányai, ezek tendenciája, illetve a kézírás megkülönböztetett részeinek – például a megszólítás, az aláírás, a dátum stb. – elhelyezkedésével kapcsolatos sajátosságok).

2) A kézmozgás rendszerét jellemző általános írássajátosságok

Ebbe a csoportba sorolhatók a kézírást a maga egészében jellemző ismérvek: nagyság, szélesség, dőlés, kéznyomás, folyamatosság, összetettség, mozgásirány és forma, kidolgozottság.

3) Különös írásjellemzők

Ezek az egyes írásjegyek sajátosságai, mint a forma, a mozgásirány, a mozgásmennyiség, a mozgáskiterjedés, az összetettség, a folyamatosság, a viszonylagos elhelyezkedés, a mozgáskövetkezetesség és a kézsúly.

Természetesen a számítógépes módszer főként a mérhető jellemzőkre épül. Ehhez olyan elemi jellemzőkre kell bontani a kézírást, amelyek azt leginkább jellemzik, ugyanakkor fontos, hogy ezek a jelek a számítógép által felismerhetőek legyenek. Mindez az automatizált eljárásnak is alapfeltétele.

A szakértői vizsgálat és eredménye: a vélemény

A szakértőnek érdemi tevékenységén, az írásjelenségek vizsgálatán kívül egyéb, járulékos feladatai is vannak. Mindenekelőtt tanulmányoznia kell a feladatot és a rendelkezésre bocsátott anyagokat, majd a *szükséges anyagok és feltételek meglétének vizsgálata, illetve megteremtése* következik.

Vitatott a témával foglalkozó irodalomban, hogy a szakértő milyen körben ismerheti meg az ügy egyéb iratait, adatait. A kézírásvizsgálatok esetében, véleményem szerint, kifejezetten hasznos, ha a szakértőnek tudomása van bizonyos körülményekről. Például a személyi adatok (életkor, iskolai végzettség, foglalkozás, szakképzettség, nemzetiség, anyanyelv, fizikai és egészségi állapot, látóképesség, jobb vagy bal kéz a domináns stb.) és egyes tárgyi körülmények, a lefoglalási, becsatolási körülmények stb. ismerete releváns információ lehet a vizsgálatnál.

A szakértői vizsgálatot követően a *vélemény elkészítése* – illetve annak a hatóságok előtti előterjesztése – is a szakértői tevékenység részét képezi. A vélemény felépítése követi a vizsgálat menetét: lelet, módszer, szakmai ténymegállapítás és a szűkebb értelemben vett vélemény a kötelező „kellékek”.⁴⁵ A szakvélemény kiegészítő részeket is tartalmaz: fényképek, rajzok, táblázatok vagy egyéb illusztrációk szolgálják a jobb megértést.

A vélemény jogalkalmazói értékelése

A szakvélemény funkciója, hogy hozzájáruljon a tényállás megállapításához, bizonyításához. Elkészültét követően „sorsa” a jogalkalmazó kezében van. A hatóságnak kell eldöntenie, mennyiben fogadja el a véleményt, milyen helyet szán annak a többi bizonyítási eszköz között. Az értékeléshez az elméleti munkák számos támpontot adnak.⁴⁶

Ennek ellenére a szakvélemények értékelése a jogalkalmazó számára egyre inkább nehézséget jelent. Különösen problematikus a módszer és a vizsgálati eredményektől a szűkebb értelemben vett véleményig vezető szakmai következtetés értékelése.

45 2/1988. (V. 19.) IM rendelet 33. §

46 A szakvéleménnyel kapcsolatban meg kell vizsgálni annak relevanciáját, hitelt érdemlőségét és megalapozottságát. Az elszigetelt értékelést követi a szintetikus értékelés, célja a bizonyítékok rendszerében a többi bizonyítékkal az összhang megállapítása, az ellentmondások feloldása, végül a tényállás megállapítása. Erdei Á.: i. m. 236. o.

Az írásszakértői módszer megítélése

Bár az írásszakértői terület viszonylag egységes, új irányzatok, módszerek vannak a láthatáron. Természetesen a szakértő feladata, hogy a véleményben kifejtse, ellenőrizhetővé, érthetővé tegye a módszert alátámasztó tudományos szakmai tételeket, illetve ezek alapján a vizsgálat folyamatát és eredményét. A szakmai ismeretek részleteiben a jogalkalmazónak nem kell járatosnak lennie, ugyanakkor kívánatos, hogy legyen nyitott az új lehetőségekre.

A jogalkalmazó értékelését eljárásjogi eszközök segítik. Emellett rendelkezésre állnak a kriminalisztikai tankönyvek, a monográfiák, a módszertani levelek és az állásfoglalások stb.⁴⁷ A szakértő következtéseinek, döntési folyamatának megítélése gyakran a legspeciálisabb ismereteket igényli. Arra az esetre, ha „a szakvélemény, illetőleg annak bármely része hiányos, homályos, önmagával vagy más szakvéleménnyel vagy az ügy más adatával ellentétben állónak látszik, vagy helyességéhez egyébként kétség fér”, a büntetőeljárás törvény lehetővé teszi, hogy a hatóság felvilágosítást vagy a vélemény kiegészítését kérje, ennek sikertelensége esetén pedig ellenőrző szakértőt rendeljen ki az ellentmondások tisztázására.⁴⁸ Adott esetben előfordulhat az is, hogy az új szakértő kirendelése a vélemények különbözősége esetén csak nehezíti a jogalkalmazó feladatát. Nincs garancia arra, hogy az ismételt (ellenőrző jellegű) vizsgálat alapján tudományosan megalapozottabb szakértői véleményadásra kerül sor. Az ilyen esetekben tanácsos az ellentmondások feltárását „a szakértőkre bízni”, vagyis engedni, hogy szakmai jellegű kérdéseket tegyenek fel egymásnak.

A kézírászakértői vélemény megítélése

A szakértőnek ezen a területen is törekednie kell arra, hogy megállapításai és véleménye közérthető legyen, illetve a megértést lehetőség

47 Például az igazságügyi grafológus szakértők a kompetenciájukkal kapcsolatban bocsátottak ki állásfoglalást. (Lásd jelen tanulmány Grafológiai szakvélemények című fejezetét, 129. o.)

48 1973. évi I. törvény (Be.) 76–78. §

szerint illusztrációkkal is segítse. Ennek ellenére a jogalkalmazó nincs könnyű helyzetben a szakvélemény értékelésekor.

A kézírás variábilis jellege miatt ugyanis az azonos személytől származó kézírások összehasonlításakor sem csak megegyező sajátosságokat találunk. Ezért fontos, hogy a szakértő a megegyező és a különböző sajátosságokat egyaránt tüntesse fel, és például azonosítás esetén adjon magyarázatot a különbözőségekre. A sajátosságok jelentőségét a szakértők jelenleg a szakma szabályai és személyes tapasztalataik segítségével minden esetben egyedileg állapítják meg. A tevékenység során fokozott szerepet kap a szubjektum. A következetes és az ellentmondások feloldására törekvő indokolás azonban segítséget jelent a hatóságnak az értékelésnél.

A szakirodalom felsorol néhány olyan körülményt, amelyek kétséssé tehetik a szakvélemény tudományos megalapozottságát. Kiss Lajos szerint például a jogalkalmazó is felismerheti, ha nem teljes a vizsgálat (a vélemény nem tartalmazza az elemzést, az összehasonlítást vagy az értékelést), a szakértő helytelenül állapított meg eltérő vagy megegyező sajátosságokat, illetve elmulasztott megjelölni lényeges eltéréseket stb.⁴⁹

Az írássajátosságok értékelése azonban a hatóság egyik legnehezebb feladata, ez ugyanis már szakmai jártasságot igényel. Kiss Lajos példaként megjelöl olyan körülményeket, amelyek a jellegzetességek értékelésénél a véleményben és a kézírásokban való ellentmondásra utalnak:

1) „Az írásszakértő hivatkozik valamilyen sajátosságra, megegyezésre, de azt az értékelő hatóság nem látja.

2) Az írásszakértő hivatkozik valamilyen sajátosságra, megegyezésre, de helytelenül (például a szakértő megszakításról beszél a betűk között, és ez nem úgy van, vagy nem következetes).

3) Az írásszakértő megegyezésről szól, holott felismerhetően még hasonlatosságról sem lehet beszélni.

4) Az írásszakértői vizsgálat egyoldalú (például csak megegyezésről tesz említést a szakértő, holott felismerhetőek az eltérések is, vagy fordítva, a szakértő nem jelöli meg a megegyezéseket).⁵⁰

49 Kiss L. (1977): i. m. 399. o.

50 Uo. 401. o.

A jogalkalmazónak a szakvélemény értékelése során legalább arra kell törekednie, hogy megértse, követni tudja a szakértő gondolatmenetét és megállapításait a szakértői területéről szerzett ismeretei alapján, illetve kétség esetén a rendelkezésre álló eljárásjogi eszközöket alkalmazza annak érdekében, hogy a feltett szakkérdésre korszerű, tudományosan megalapozott és megbízható választ kapjon.

Grafológiai szakvélemények⁵¹

Korábban már kifejtettem, hogy a kézírás a bizonyítás során nem csak a személyazonosítás célját szolgálja. A kézírás grafológiai szempontú vizsgálata alapján elsődlegesen a jog területén felmerülő személyiséggel, tudatállapottal kapcsolatos kérdésekre kaphatunk választ.

Az igazságügyi grafológus szakértők 1993 óta szerepelnek az Igazságügyi Minisztériumban vezetett névjegyzékben. A szakterület kompetenciájával kapcsolatban az Igazságügyi Grafológus Szakértők Országos Fóruma állásfoglalást bocsátott ki a jogalkalmazók számára.

Osszefoglalva: a grafológia képes megállapítani a kézírás pillanatában megnyilvánuló pszichés státust, kényszer, fenyegetés, egyéb lelki trauma, módosult tudatállapot megjelenését, vagy valótlan tartalom közlése esetén a kíséreléseket.

A szakértők állásfoglalása szerint a szakterület előnyét jelenti, hogy a legtöbb esetben nem szükséges a vizsgált személy jelenléte a vizsgálathoz, elegendő a kézírása is. Ezzel lehetővé válik például elhunyt, ismeretlen vagy ismeretlen helyen tartózkodó személyek vizsgálata.

A grafológus által alkalmazott eljárás felépítése hasonló a klasszikus írásvizsgáló módszerekhez: szintén elemző és összehasonlító módszert alkalmaz, azonban természetesen más szempontok szerint. A szabad szemmel végzett vizsgálatok mellett itt is szerepet játszanak a technikai eszközök, a számítógép. A vizsgálatok egységesítése és az objektiválás a grafológia területén is törekvésként jelenik meg, ez a cél a pszichológiai alapokra helyezett alap kutatások révén érhető el.

⁵¹ Agárdi T. – Szidnai L.: i. m. 699–705. o.

A bizonyítás során különösen a kényszerítés és a hazugság kézírásra gyakorolt hatásának vizsgálatában vannak reményteljes eredmények. Ezek az eljárások az egyén (pszichológiai megalapozottságú) fenyegetettségéi, illetve hazugságprofiljának felállításán, illetve a kérdéses kézírás ezzel történő összehasonlításán alapulnak.

A vizsgálat számítógépes írásvizsgáló programmal történik. Az írásparaméterek mérését követően az adatok összehasonlítását a szakértő matematikai-statisztikai eljárásokkal végzi. Ezzel a módszerrel lehetőség van az eredmény megbízhatóságának a mérésére is.⁵²

Az igazságügyi írásvizsgálatok jövője

A krimináltechnikai vizsgálatok, ezen belül az írásvizsgálatok fejlődésének útja az eljárás objektiválása és automatizálása. Az objektív matematikai módszerek szerepét azonban nem szabad mindenképp fölé helyeznünk. Ahhoz, hogy a módszereket a megfelelő helyen tudjuk kezelni, tisztában kell lennünk előnyeikkel, korlátaikkal és a „szubjektum” pozitív szerepével.

A berendezések a szakértőt nem helyettesítik, „csak modellezik annak funkcióit”. A mérési eljárás, valamint a véleményalkotási folyamat és a mért adatok értékelése sem formalizálható minden részletében. A szakértő a műszer segítségével lép kapcsolatba a vizsgálandó tárggyal. Ehhez azonban a szakértelem, a szakmai ismeretek fejlődése szükséges.

Kertész Imre véleménye szerint a „mérés- és számítástechnikai eszközök alkalmazása így nem a szubjektív szféra szerepének szűkülését jelenti, hanem aktív szerepének emelkedését, méghozzá egyre magasabb kvalifikációt igénylő szinten”.⁵³

Az objektívabb módszerek kialakításáig tehát a szakmai elvekre és törvényszerűségekre, a meglévő módszerekre és a szakértői tapasztalatokra kell hagyatkoznunk. Az új módszerek bevezetését megelőzően

52 Agárdi Tamás – Kármán Gabriella: A hazugságvizsgálatról más szemmel. Belügyi Szemle, 1999/10., 92–106. o.

53 Kertész Imre: Szubjektív és objektív elemek az igazságügyi szakértői vizsgálatokban. Jogtudományi Közlöny, 1975/8., 504–509. o.

pedig meg kell ismerni azok korlátait is, ez lehet a garanciája a megala-
pozott eredményeknek.

IRODALOM

- Agárdi Tamás – Szidnai László:** A grafológia kézikönyve. Grafológiai Intézet, Budapest, 1998
- Agárdi Tamás – Kármán Gabriella:** A hazugságvizsgálatról más szemmel. *Belügyi Szemle*, 1999/10.
- Erdei Árpád:** Tény és jog a szakvéleményben. KJK, Budapest, 1987
- Hecker, Manfred:** Forensische Handschriftenuntersuchung. Kriminalistik Verlag, Heidelberg, 1993
- Hecker, Manfred:** Forensische Handschriftenvergleiche. *Kriminalistik*, 3/1998
- Kármán Gabriella – Kiss Anna – Kardon László:** Új, személyiségfüggő kriminalisztikai módszerek. *Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok*, 36. 1999
- Kertész Imre:** A tárgyi bizonyítékok elmélete a büntetőeljárás jog és a kriminalisztika tudományában, KJK, Budapest, 1972
- Kertész Imre:** Szubjektív és objektív elemek az igazságügyi szakértői vizsgálatokban. *Jogtudományi Közlöny*, 1975/8.
- Kiss Lajos:** Következtetések a gyanúsítható személyekre a nyomozás során beszerzett kézírások alapján. *Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok*, 7., 1968
- Kiss Lajos:** Az igazságügyi kézírászakértői vizsgálat alapjai. KJK, Budapest, 1977
- Pfanne, Heinrich:** Wesen und Wert der Graphologie. Greifenverlag zu Rudolstadt, 1956
- Pusztai László:** Az okirati bizonyítás szabályozása a büntetőeljárásban. *Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok*, 16. 1979
- Tremmel Flórián – Fenyvesi Csaba:** Kriminalisztika tankönyv és atlasz. Dialóg–Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 1998
- Vass Kálmán:** Kézírászakértői vélemények értékelésének elvi és módszertani kérdései büntető ügyekben. *Kriminológiai Tanulmányok*, II. 1963
- Vass Kálmán:** A kézírásvizsgálat helye a bizonyításban. *Kriminológiai Tanulmányok*, VI. 1968
- Vass Kálmán:** A kézírás vizsgálata. KJK, Budapest, 1973
- Vass Kálmán – Pusztai László – Kriston László:** A krimináltechnika a felderítés szolgálatában. *Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok*, 23. 1986

Rendőrség és gyermekvédelem

A gyermek- és ifjúságvédelmi intézményrendszer egyik fontos eleme a rendőrség szakirányú tevékenysége. A korszerű rendőrség felfogása holisztikus, vagyis rendszerszemléletű, tehát tevékenységét a rendszer többi eleméhez igazítja és fő értéknek az együttműködést tekinti. Ezzel szemben Magyarországon a bűnüldözési cél mindenek fölé helyeződött, ezért a rendőrség tevékenysége számtalan mozzanatában diszfunkcionálissá vált, de még gyakoribb, hogy a speciális működés, például a gyermekvédelmi tevékenység a rendőrségen, egyszerűen hiányzik.

A rendőrség a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi törvényt nem ismeri igazán, így nem alakította ahhoz a rendőrség ifjúságvédelmi „szolgálatának” munkáját. Az ifjúságvédelmi tevékenység amúgy is jelentős törést szenvedett, amióta (1989) a szakvizonlat a bűnügyi területről az újonnan alakult bűnmegelőzési szolgálathoz helyezték át.

A gyermekvédelem alanyai

A védelmező gondoskodás a felnőtt társadalom minden tagjának és intézményének lehetősége és kötelessége, valamint alapvető érdeke és felelőssége. Ezen túlmenően az államot a hazai tradíciók és nemzetközi egyezmények egyaránt arra készítetik, hogy mindezt megfelelő eszközökkel szabályozza, szervezze és finanszírozza.¹

Védelem és gondoskodás pedig az ország területén élő, illetve tartózkodó (beleértve a menekült, a bevándorló és a turista) gyermekeket illeti meg, akik fő szabály szerint 18 év alattiak, bár az e korhatárt hosszabb-rövidebb idővel elhagyó fiatalokkal való foglalkozástól sem lehet elzárkózni adott esetben. Ismeretesek a polgári jog kiskorú (0–18 éves), valamint a büntetőjog gyermekkorú (0–14 éves) és fiatalkorú (14–18

¹ A gyermekvédelem igazgatási felelőse kormányzati szinten ma a Szociális és Családügyi Minisztérium család-, gyermek- és ifjúságvédelmi főosztálya, a településeken az önkormányzat jegyzője, a másodfokú hatóság pedig a közigazgatási hivatalok szervezetében működő gyámhivatal.

éves), továbbá a kriminológia fiatal felnőtt (18–24 éves) kategóriái. Ez olykor, különösen a nem jogászai gondolkodásban zavarokat okoz, a rendőrségen is használják ugyanarra a területre a gyermekvédelem és az ifjúságvédelem megnevezést. Célszerűnek látszik állást foglalni a gyermekvédelem megjelölés mellett, mert egyrészt a legfontosabb hazai törvény is ezt használja már a címében is (1997. évi XXXI. tv. a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról), másfelől nemzetközi tendencia a gyermekkor meghosszabbodása, amit például a tanulási idő és a munkába állás idősebb korra való kitolódása is jelez.

A rendőrségi gyermekvédelem valójában bűnmegelőzés

Az ifjúkori bűnözésre adott társadalmi válaszok egyik intézménye a rendőrség. Úttörő szerepet vállalva, 1989-ben a rendőrség kiépítette a bűnmegelőzés szervezetét. Fő területéül a család-, gyermek- és ifjúságvédelmet jelölte meg, mint ahol mélyreható és tartós eredmény várható. Az időpont részben kedvező volt, mert egybeesett a rendszerváltással; a jogállamiság kritériumai sürgetően kívánatosá váltak. Megismertük és alkotó módon adaptáltuk az ENSZ, valamint az Európa Tanács bűnmegelőzésére vonatkozó határozatait, amelyek a gyermekek büntetőeljárásában elkülönült szervezetű, különleges felkészültségű bíróságot, ügyészséget és rendőrséget ajánlanak, de ennek már hazánkban egyébként is komoly tradíciói voltak. A rendszerváltáshoz azonban – nem egyértelmű okozati összefüggéssel ugyan – a bűnügyi helyzet látványos és drámai romlása kapcsolódott. A bűnözés néhány év alatti megsokszorozódása azokra a társadalmi folyamatokra vezethető vissza, amelyek a rendszerváltást is kikényszerítették. A bűnözéstől való fokozódó félelem, a rendőrségi túlterhelés a bűnmegelőzés modern, európai gondolatát elsöpörte, vagy legalábbis háttérbe szorította. A felderítési kötelezettség minden áron való teljesítése azt eredményezte, hogy felszámolták a megtévedt gyermekekkel foglalkozó rendőri egységeket. A melléfogást felismerve néhány éves szünet után Budapesten ismét felállt az ifjúságvédelmi rendőrség, ám korábbi viszonyait ne-

hezen, lassan építi fel. A rendőrség ifjúságvédelmi szolgálata országosan is csak papíron létezik, a tevékenységre vonatkozó saját belső utasításait egyáltalán nem tartja be. De láthatóan hasonló nehézségekkel küzd az iskolai gyermekvédelem, valamint – némileg jobb a helyzetben ugyan – a gyámügy és a családi nevelést helyettesítő gyermekvédelmi intézményrendszer is.

Kérdés, mit tegyen a rendőrség a család- és gyermekvédelemben, nem szerepzarvar-e, ha a nevelés, a szociálpolitika területére téved. A dilemma Magyarországon rendszerváltás előtti, de azóta is jogos. A kriminológia klasszikusai immár két évszázada emlegetik a lassan már közhelyszámba menő tételt: a bűnt jobb megelőzni, mint büntetni. Az is régóta elég világos, hogy a megelőzés legfőbb színtere a családi élet. A szocialista rendszerben az állam nagy tévedései közé tartozott, többek között, hogy önmagára vállalta a család és a gyermeknevelés anyagi és mentális gondjait egyaránt. A törvényszerűen jelentkező zavarok deviáns magatartásokat eredményeztek, amelyek még akkor is, ha nem kifejezetten a kriminális szférába tartoztak, könnyen és egyszerűen kezelhetőnek látszottak rendőri eszközökkel. A bűnmegelőzés eszméje is fontos helyen állt az akkori ideológiában, azonban a gyakorlati megvalósítás ugyancsak a rendőrségre maradt.

Ezek a jellemzők még ma is kísértenek: *a rendőrségi bűnmegelőzés ezért két irányban torzulhat el, mégpedig homlokegyenest ellenkező töltettel. Az első változatban a bűnmegelőzési intézkedések a hatósági represzúzióval alátámasztva a polgárok életébe történő visszaélészerű beavatkozásokat eredményeznek. A másik oldalról a rendőrség tevékenysége a rendvédelem helyett tőle idegen szociális, karitatív jellegbe megy át. A magyar rendőrség napjainkban – a ma már több mint fél évtizede létező rendőrségi törvényt tekintve – dekoncentrált államigazgatási szerv, erős hatásköri centralizációval. Működése alapvetően reaktív, vagyis reagáló jellegű, tehát a normasértés elkövetése utáni cselekvés, ahol a szó szoros értelmében vett megelőzés rendszeridegen. Mindezek mellett igen széles körű eljárási jogosultságokkal vagy inkább eljárási kötelezettségekkel (lásd szigorú legalitás elve) van felruházva, ami ugyancsak akadály lehet az ügyfelek megértő kezelésének, a büntető útról való elterelésnek.*

A Magyar Köztársaság Rendőrsége egységes szervezet, a bűnügyi, illetve a közbiztonsági és igazgatásrendészeti szolgálat csak a belső munkamegosztás során különül el, ez pedig alkalmassá tenné egységes, az egész országot átfogó hatású tevékenységre. A rendőrségi törvény a feladatok sorában első helyre teszi a bűnözés megelőzését és csak ezt követi a bűncselekmények felderítése és bizonyítása, továbbá az igazgatási és a rendészeti feladatkör. Az a körülmény is kedvezne a bűnmegelőzés rendőrségi megvalósulásának, hogy a rendőrség ma már depolitizált, vagyis nem közvetlen eszköze a politikai hatalomnak, hanem autonóm, professzionális szervezet. Az érdemi bűnmegelőzés paradox módon mégis botladozva érvényesül, olyan erős a hétköznapi politikai nyomás a bűnözés letörésére, a gyors, látványos eredményekre.

Ebben a helyzetben az egyes rendőr mint a szervezet tagja alapvetően kétféleképpen viszonyulhat a munkáját szabályozó normákhoz, pontosabban e normák által közvetített értékekhez. Működhet profi jogalkalmazóként, aki magas szintű szakmai tudás birtokában szigorúan tartja magát a kötelmeihez, és nem különösebben érdeklődik munkájának eredménye, vagy a represszív hajlamát engedi felerősödni és hajszolja az eredményeket, miközben persze a szabályokat lazán kezeli. Miután a rendőr nem légüres térben mozog, környezete hatásai alakítják meghatározóan. Márpedig a mai Magyarországon a politikai közhangulat, a társadalom erőteljesen igényli az erőskezű rendőrséget, hivatkozva a fenyegető bűnügyi helyzetre. Magyarországon is politikai siker aratható a szilárd közbiztonság ígéretével.

A rendőri habitus ilyen vagy olyan irányba való hajlása tehát attól a ténytől függ, hogy a rendőr, illetve a munkája a mindennapi élet, az emberek szociális mozgásterének része, sőt befolyásolója. Az államnak egyszerre kell szavatolnia a rendet és a biztonságot, benne minden egyén biztonságát. A társadalomnak és az egyes embernek ugyanis az kell, hogy előre látható és kiszámítható legyen minden viszony. E kettős és gyakran bizony egymással szembevető követelményt talán legjobban a közösségi rendőrség tudja összeegyeztetni. A közösségi rendőrség ugyanis szociálisan érzékeny, hiszen az általa szolgált közösséget jól ismeri, azzal előítélet-mentes partneri kapcsolatban van, a

rendőr a közösség egyik tagja. Ezzel szembeállítható az erős, központi rendőrség, amelyet tekintélyelvű vezetési rendszer fog át, ahol az egyes rendőr könnyen küldetéstudattól vezényelt lesz, még akkor is, amikor szociális és nevelőmunkát végez kényszerűen, és ennek során sajátos értékeit másokra ráerőlteti, a közösségre rátelepszik. Ennek egyik kirívó és ma már nevetségesen ható példája, amikor a 60-as években a Budai Ifjúsági Parkba a rendőrök nem engedték be a farmer-nadrágban szórakozni érkező fiatalokat.

A rendőrségi dokumentumok² szerint ma Magyarországon a bűn-megelőzés többek között az állampolgárok önkéntes tevékenységével megvalósuló, de államilag szervezett feladat

- amelyben a rendőrség szerepe sajátos, más által el nem látható, meghatározó jelentőségű, de mégsem főszerep,
- az emberi méltóság tiszteletben tartásával,
- a magánéletbe csak a szükséges mértékig beavatkozva történhet,
- és csak akkor, ha más állami és társadalmi működések eredménytelenek bizonyultak.

Fontos leszögezni, hogy *a rendőrségnek nem önálló szociálpolitikai feladatrészt kell megvalósítania, hanem a már meglévő és eredendően rendőri munkát az előbbiek szellemében kell végrehajtania.*

A bűnmegelőzés fő területeinek kijelölésénél a rendőrségi bűnmegelőzésre vonatkozó jogszabály alkotója pragmatikus szempontokat, valamint a társadalmi érdekek rangsorolását vette alapul. Egyfelől prioritásként jelölte meg, hogy bűnmegelőző hatást ott érdemes kifejteni, ahol a legtöbb bűncselekmény történik, tehát a megelőző vagyonvédelem ige-ri a legnagyobb eredményt. Másrészt, a jövőre tekintve, a család-, gyermek- és ifjúságvédelmet határozta meg mint még fontosabb terepet. A védendő kör illetően megjelölése persze némi átgondolatlanságot mutat, ugyanis családvédelemre vonatkozó részletek nem találhatók a részlet-szabályokban, a reguláció szelleméből mégis kiderül, hogy valójában itt is a gyermekek védelméről van szó a család intézményének rendésze-ti és büntetőjogi eszközökkel történő támogatásával.

² Elsősorban a 16/1991. ORFK vezetői utasítás a rendőrség bűnmegelőzési feladatairól.

A bűnmegelőzés fő feladatai a rendőrségen tehát a következők:

- a rendőri család-, gyermek- és ifjúságvédelem,
- a visszaesés és a szervezett bűnözés megelőzése,
- a megelőző vagyon- és gazdaságvédelem,
- a közösségi terek rendjének és biztonságának, valamint
- a környezet és a természet értékeinek védelme,
- a bűnmegelőzés belső és külső koordinációja és végül
- a bűnmegelőzési tájékoztató és propagandatevékenység.

A rendőrségi gyermekvédelem változatai a gyakorlat jelezte fontossági sorrendben:

- 1) a gyermek- és fiatalkori bűnözésre történő büntetőjogi reagálás,
- 2) a gyermek- és fiatalkorúak sérelmére elkövetett bűncselekmények miatti büntetőeljárás,
- 3) a veszélyeztetett helyzetben lévő gyermekek esetében rendészeti intézkedés vagy más szerveknél intézkedés kezdeményezése.

A külföldi gyakorlat³

A külföldi mintákat azért érdemes szemügyre venni, mert hazánkban a rendőrség átalakulásának egyik fontos része az ifjúsággal való viszony rendezése, és még messze vagyunk a kívánatos helyzettől. Az ENSZ-közgyűlés 1985 novemberében határozattal fogadta el a fiatalkorúak igazságszolgáltatási rendszerére vonatkozó minimum-szabályokat, amely Pekingi Szabályok néven vált ismertté. A dokumentum második része, amely a nyomozás és bűnvádi eljárás szabályait rögzíti, előírja a rendőrségen belüli szakosodást. Ennek az a felismerés az alapja, hogy az igazságszolgáltatási szervek és a fiatalkorúak közötti kapcsolat első láncszeme a rendőrség. Ezért rendkívül lényeges, hogy a fiatalok életérzéseit ismerő, tőlük korban sem túl messze álló rendőrök foglalkozzanak velük. A szükséges speciális szakismereteket a Pekingi Szabályok

³ A fejezet a következő források alapján készült: Svenska Dagbladet, 6. VIII. 1986; Deutsche Polizei, 11. XII. 1986; Kriminalist, 3/1985; Kriminalist, 7-8/1985; Die Neue Polizei, 1/1985; Die Polizei, 10/1987; Revue Internationale Criminologie et de police technique, 4/1987; Die Presse, 2/1987.

értelmében célszerű külön oktatni, és ezzel összefüggésben külön apparátust kell kialakítani a rendőrségen belül a nagyvárosi fiatalkori bűnözés megelőzésére.

Németországban a családi konfliktusból kiágazó agresszió megfékezésére szociális munkás és rendőr együttes helyszíni megjelenésével kísérleteznek. Felismerték, hogy a szociális munkásokat elsősorban ott érdemes foglalkoztatni, ahol a szociális körülmények deliktumra hajlamosá tethetnek, vagy már ahhoz vezettek. Fronthelyzetek elsősorban a rendőrőrsök munkájában jelentkeznek, ezért a kísérlet itt működik. (A rendőrtisztviselőkből és a szociális munkásokból kezdetben ez rendszerint idegenkedést vált ki, kölcsönös előítélet és féltékenység előfordulhat.)

Az Egyesült Királyságban a bebörtönzés káros következményeinek kiküszöbölése iránti igény a figyelmet a fiatalkorú bűnelkövetőkre irányította. A társadalom különböző színterein, a kisebb-nagyobb közösségekben belül jobb felügyeleti programokat hoztak létre. Ennek keretében tudatosítják a törvénysértő fiatalokban, hogy mit követtek el, valamint azt, az mit jelentett az áldozatok számára. Szakképzésben részesítik őket, hogy ne legyenek munkanélküliek. Öt év alatt 60%-kal sikerült csökkenteni a fiatal börtönnépesség létszámát. A rendőrség az iskolai szünetek, főként a nagy nyári szünet idejére olyan tevékenységeket szervez a fiatalok számára, amelyek csökkentik az alkalmat és a lehetőséget a bűnözésre. Például a gépjárművek iránti fokozott érdeklődésüket autószerelői és autóvezetői tanfolyamokon elégítik ki. Igen nagy hangsúlyt helyeznek arra, hogy nyomon kövessék az iskolakerülőket. Kidolgoztak egy rendszert, amelyben a rendőrség is részt vesz, hogy a tartós iskolai mulasztásoknak elejét vegyék, illetve azonnal megszakítsák.

Az Amerikai Egyesült Államokban a rendőrségen önálló ügyosztály foglalkozik a gyermekek sérelmére elkövetett bűncselekmények vizsgálatával. Legtöbb dolguk a fizikai bántalmazások és a gyermekek elleni szexuális cselekmények területén van. Munkatársaikat rendszeres külső és belső továbbképzésekre kötelezik, a felvételnél érett személyiségű, jó íráskészségű, az ügyfelekkel megfelelő kapcsolatok kialakítására képes embereket részesítenek előnyben.

Ausztriában nagy gondot fordítanak a fiatalkorúakra, nem félnek velük vitatkozni, igyekeznek minél gyakrabban jelen lenni a fiatal emberek életében, úgyszólván közöttük élnek. Külön figyelmet fordítanak az iskolákban, ifjúsági szervezetekben és klubokban, a sportegyesületekben és a szülői közösségekben a felvilágosításra. Megmagyarázzák a fiataloknak, hogy a vandalizmus nem jelent tűzpróbát, hogy tettük büntetőjogi következményeket, szüleik számára kártérítési felelősséget von maga után.

Franciaországban a miniszterelnök mellett bűnmegelőzési országos tanács működik. A francia belügyminisztérium már 1987-ben létrehozta az államrendőrség megelőzési főosztályát. Odatartoznak a városi rendőrsegek megelőzésre irányuló állandó szakosított egységei, a fiatalkorúak brigádjai, rendőrőrsök és közbiztonsági könnyű járőrök, kábítószer-visszaélésekkel kapcsolatos pedagógiai csoportok, közbiztonsági információs irodák és önkéntes fiatalkorú segédrendőrök. Megszerveztek egy társadalmi jellegű konzultációs hálózatot, amelynek tagjai választott képviselők, társadalmi munkások, vállalatok vezetői, egyesületek tagjai stb. Az államrendőrség megelőzési főosztálya a következő súlyponti témákat jelölte ki: a rendőri szerveknél az ügyfélfogadás körülményeinek javítása, kábítószer-ellenes kampány az ifjúság körében, ifjúsági munkáltató telepek létrehozása szakma elsajátítása céljából. Ezen kívül a rendőrségi szervek ifjúsági fórumokat szerveznek A fiatalok és korunk problémái címmel, ismert személyiségek részvételével, létrehoztak elsősegély-sejteket családi, szociális konfliktusok kezelésére, és prevenció klubokat alakítottak ki.

Japánban hivatalt állítottak fel a fiatalkori bűnözés elleni intézkedések koordinálására a miniszterelnöki hivatal mellett, együttműködve az oktatási, jóléti és munkaügyi minisztériumokkal, valamint a rendőrséggel. Létrehozták a fiatalkorúak problémáival foglalkozó tanácsot, amely elemzi az ifjúkori bűnözés jellemzőit, a tizenévesek viselkedésének hátterét. Felhatalmazással bír adminisztratív intézkedési javaslatra a családok, az iskola és a tömegtájékoztató vonatkozásában. Országos rendőri szinten bizottságot hoztak létre a fiatalkori bűnözés megakadályozására, a szolgálati ágak együttműködésének biztosítására, valamint ellen-

intézkedések kifejlesztésére. Erőfeszítések történnek a közvéleménnyel való együttműködésre, mindenképp a fiatalok foglalkoztatására, ami a megelőzés fontos része. A rendőrség igen szoros kapcsolatokat épített ki az iskolákkal, részt vesz a sporttevékenység szervezésében a fiatalok önkontrolljának kifejlődését elősegítendő, ahol az oktatók maguk a rendőrök. Energikusan tevékenykedik azért, hogy a fiatalokban kifejlesszék a társadalmi öntudatot jótekonysági munkával vagy kulturális eseményeken való részvétellel. Ezek során fiatalok milliót mozdítják meg. A rendőrség figyelme arra is kiterjed, hogy biztosítsa: a szerencsejátékokkal foglalkozó létesítmények és a prostituáltak tartsák tiszteletben a fiatalokat védő törvényeket. Törvénymódosítást értek el, hogy ellenőrzéshez jussanak olyan intézmények felett, amelyek szexorientáltak.

Olaszországban az egész olasz rendőrség az 1981-es nagy reform óta megelőzés-központú a korábbi megtorló jelleg helyett. A rendőrség nyilvánosan deklarált feladata, hogy a társadalmi kérdések megoldásában is tevékenyen közreműködjön, így az öregek, az elesettek, a kábítószerek, a fogyatékos gyermekek problémái esetén. Ez nem azt jelenti, hogy ezek kezelésének fő letéteményese a rendőrség volna, de fontos szerepet kap a társadalom rendszerében.

A gyermekvédelemre vonatkozó hazai joganyag

A rendőrségi gyermekvédelmi feladatok egyfelől a magasabb szintű jogforrásokból következnek, másrészt megjelennek a rendőrség belső szabályzataiban. Léteznek jogforrások, amelyekből következtetni lehet a rendőrség feladataira, valamint amelyek közvetlenül előírják a rendőrség számára a kötelezettségeket.

Természetesen a gyermeki alapjogok is az alkotmányból következnek. Tekintve, hogy a rendőrségi gyermekvédelem legjelentősebb területe a büntetőjogi felelősségre vonás, ezért a büntetőjog (anyagi, eljárás, büntetés-végrehajtási) rendelkezései kitüntetett szerepet kapnak. A büntetőjogszabályok mindegyike tartalmaz külön fejezetet a fiatalok akra vonatkozóan. Bár ezek a büntető felelősség körül forognak, mégis

szellemiségük, de konkrét passzusaik is végső soron az érintett gyermek védelmét szolgálják, vagyis személyiségének, korának és szükségleteinek megfelelő bánásmódot, büntetés helyett inkább intézkedést szorgalmaznak, amelyek a helyes irányú fejlődését és a társadalomba való sikeres beilleszkedést szolgálják.

A jogforrások egy része nem közvetlenül a rendőrség tevékenységére vonatkozik, de végrehajtásukban a rendőrségnek szerepe van, illetve lehetne, másoknak pedig közvetlenül a rendőrség a címzettje. Az előbbire példa a művelődési és közoktatási miniszter 16/1998. (IV. 8.) MKM rendelete a nevelési-oktatási intézmények működéséről, amely az iskolai gyermekvédelmi felelősöknek a veszélyeztetettséggel kapcsolatos tennivalóit rögzíti, vagy a népjóléti miniszter 7/1998. (III. 11.) NM rendelete a fiatalkorúak pártfogó felügyeletének végrehajtási szabályairól.

A direkt szabályozást jelenti az 1994. évi XXXIV. törvény a rendőrségről és a belügyminiszter 3/1995. (III. 1.) BM rendelete a rendőrség szolgálati szabályzatáról, valamint a belügyminiszter 40/1987. számú utasítása a bűnügyek rendőrségi nyomozásáról (NYUT).

A rendőrségi belső szabályrendszeréből a gyermekvédelmi munkát részletesen átfogja a 12/1986. BM utasítás a rendőrség család-, gyermek- és ifjúságvédelmi feladatairól, továbbá a 16/1991. ORFK vezetői utasítás a rendőrség bűnmegelőzési feladatairól (NYUT). A *gyermekvédelmi munkára vonatkozó két belügyminiszteri utasítás* – meglehetősen anakronisztikus módon – *még mindig hatályban van*, noha a rendőrségi törvény és a rendőrség szolgálati szabályzata évekkel később született, és sok vonatkozásban nincsenek egymással sem összhangban; még inkább ez a helyzet az 1997-es gyermekvédelmi törvény aspektusában.

A rendőrség család-, gyermek- és ifjúságvédelmi feladatai

Általános szempont a rendőrségi gyermek- és ifjúságvédelemben, hogy a bűncselekményeket elősegítő okok és körülmények megszüntetésére vagy legalábbis semlegesítésére törekedve kell az ifjúság körében terjedő deviáns magatartásokra pozitív hatást gyakorolni. Ez azt

jelentené, hogy a rendőrség elfogadja, hogy az ifjúkori bűnözés csökkentése csak általános deviancia-megelőző tevékenység keretében képzelhető el.

Az ifjúságvédelem kulcskérdésének az antiszociális kortárs csoportok kezelését tekintjük. A bűnügyi statisztika a fiatalkorú elkövetők 60%-át jelöli társas elkövetőnek, de tudjuk jól, hogy a gyermekek deviálódásában a kortárs csoportok nyomásának van a legnagyobb szerepe. Ebben a tekintetben a rendőrség már egy évtizeddel ezelőtt praktikus felismerésekre jutva modern gyakorlatot alakított ki: megtanulták, hogy ezeknek a csoportoknak, galériknak a rendészeti úton való zaklatása, bomlasztása nem hozza meg a kívánt eredményt. Sokkal járhatóbb lenne az az út, hogy a közterületen megjelenő és magatartásukkal a felnőtteket irritáló effajta csoportokat olyan felkészült kezelőkhöz juttatnák, akik képesek a minden gyermekben és gyermekközösségben meglévő pozitív energiákat és együttműködési kedvet felerősíteni, és akik mindehhez megfelelő anyagiakkal és tárgyi feltételekkel is rendelkeznek. A hagyományos, rideg rendőri fellépés csak az ellenállást erősíti, és mélyebb konspirációt eredményez. Ugyancsak átütő hatású lehetne a bűnismétlő fiatalkorúak megfelelő ellenőrzése. Erre a legjobb volna a pártfogó felügyelőkkel való együttműködés. (Jellemző módon a pártfogó rendszer sem működik kielégítően hazánkban.)

Fontos rendőri feladat felkutatni a *csavargó, szökött gyermekeket*, a közterületen felügyelet nélkül cselengőket, és felelősségre kell vonni az őket bűnös vagy erkölcstelen céllal befogadó felnőtteket. Évente több ezer kiskorú hagyja el valamilyen – rendszerint a környezetében rejlő – okból a tartózkodási helyét, és az országban céltalanul csavarog. Az ilyen gyermek többoldalú veszélyben van: a létfenntartása érdekében bűncselekményt követ el, kiszolgáltatott helyzetében baleset vagy bűncselekmény áldozata lesz, vagy szexuálisan visszaélnék vele. Igen nagy számokról van szó, egy adott pillanatban átlagosan 7-800 kiskorú gyermek körözését regisztrálja a nyilvántartás. Ha ehhez hozzávesszük azt is, hogy sok gyermeknél a környezet annyira közömbös, hogy az eltűnést be sem jelentik, akkor némi fogalmunk lehet arról, hol képződik a bűnözői utánpótlás. Immár több éve kifogásolt gyakorlat szerint, né-

hány rendkívüli esettől eltekintve, a bejelentésen és körözés-elrendelésen túl semmiféle érdemi munka nem folyik a gyermekek felkutatására és sorsának rendezésére. Mindebben szerepet játszik az is, hogy nincs megfelelő intézményi hálózat az ilyen gyermekek átmeneti befogadására, a rendőrségnek pedig az akár csak néhány óráig tartó őrzésre sincs megfelelő helyisége, kiképzett embere és költségfedezete. Márpedig ezeknek a gyermekeknek az illegalitásban töltött ideje és züllése, bűnözővé válása között egyenes és hatványozott az összefüggés.

Külön kellene foglalkozni azokkal a *felnőttekkel, akik gyermekeket bűncselekmény elkövetésére, züllött, erkölcstelen életmódra bírnak rá*. A bűncselekmény sértettjévé váló kiskorúakat egyébként is megkülönböztetett rendőri figyelem illetné meg. Nemcsak arról van szó, hogy a bűnös módon megalázott és kiszolgáltatott helyzetben lévő gyermeket minden eszközzel védenünk kellene, hanem arról a tudományos tapasztalatról is, amely szerint a gyermekkorban elszenvedett lelki vagy fizikai bántalom fokozottan hajlamosít a későbbiek során a különféle beilleszkedési zavarokra.

Külön feladatként említi a rendőrség ifjúságvédelmi szabályzata a *fiatalok megvédését a kábítószerektől* és egyéb bódulatkeltő anyagoktól. Erről csak röviden annyit jegyzünk meg, hogy mint annyi vonatkozásban, ez ügyben is a divat sok mindent diktál. Itt és most azt, hogy a hatósági és közfigyelem a klasszikus kábítószerekkel kapcsolatos és nemzetközi viszonylatú nagy fogásokra figyel, miközben a gyermekeket érintő szerves oldószerezrel való visszaélés és a gyógyszerezés manapság senkit nem érdekel.

Az előbbiek során oly gyakran használt feltételes módnak az az oka, hogy a rendőrségi hagyományos ifjúságvédelem csak az elvekben és a szabályzatokban létezik. A bűnözés elmúlt évekbeli többszöröződése lehetetlenné tette ezen a vonalon a valódi munkát. Azt mindenki tudja, hogy a *rendőri gyermekvédelem mai hiánya néhány év múlva komoly árat követel*, sőt már ma is kevesebb bűncselekmény történe a megfelelő kontroll esetén, még sincs erő a napi feladatok sodrásában ennek megfelelően cselekedni.

A rendőrségi bűnmegelőzés kiépítése távolról sem jelenti azt, hogy ezzel bárki is mentesülne illetően kötelezettségei alól. Itt sem a rendőrségé nem a főszerep, ám fontos feladata van, amit másra nem háríthat át: a pusztá léte és működése már megelőző hatású. Legalább ennyire fontos, hogy a közösség és az egyén bajairól a rendőrség a birtokába jutott ismereteket megszerezve és céltudatosan közvetítse annak a közegeknek, ahol az hasznosítható, a családnak, az iskolának, az egyes emberek vagy az egész társadalomnak.

Kísérlet a rendőrségi belső szabályozás megújítására

Több mint figyelemre méltó, hogy jóval a gyermekvédelmi törvényt megelőzve, 1994-ben a rendőrség bűnmegelőzési részlege, mint a gyermekvédelem felelőse, kísérletet tett a Rendőrség Ifjúságvédelmi Szabályzatának ORFK vezetői utasítás szintjén történő kiadására.

Történetileg is érdekes, hogy – észlelve az állami gyermekvédelem krónikus igazgatási gazdáltságát – a rendőrség magára akarta vállalni a gyermekvédelem – legalábbis a veszélyeztetettekkel és a normásértőkkel való – hatósági tevékenység koordinálását. A mai egyoldalúsággal szemben a tervezet a kiskorúakat támadó, illetve az általuk elkövetett konkrét bűncselekmények felderítését is az ifjúságvédelmi vonal feladatává tette volna a megelőzés mellett. Ez magában foglalta volna azokat a tennivalókat, amelyeket a hatályos gyermekvédelmi törvény is elvár a rendőrségtől, de most már mint a gyermekvédelmi rendszer részétől, vagyis, hogy derítse fel a kiskorúak testi, értelmi vagy erkölcsi fejlődését veszélyeztető tényezőket és körülményeket.

Történetek helyi kezdeményezések is, mint például a fővárosban, a gyermekek szabadidős veszélyeivel kapcsolatban.⁴ Az intézkedés a közösségi rendőrség új típusú közterületi járőrszolgálatának szellemében történő működést irányoz elő, azonban ennek részletei sajnos homályban maradnak. Ennek a szellemében tehát nagyon is korszerű intézkedésnek a megalkotói sem tudtak arról, hogy a gyermekvédelem rendszerét működési keretbe foglaló törvény már létezik.

⁴ A BRFK közbiztonsági és bűnügyi helyettesének 2/1998. együttes intézkedése.

A gyermekvédelem állami rendszere⁵

A rendszerváltás előtti évtizedekben volt már ugyan egy törvény, az ifjúsági törvény, azonban ez egyike volt a szocialista jogalkotás félresikerült termékeinek, ugyanis csupán deklarálta a tennivalókat, de nem fűzött a teljesítés elmaradásához szankciót és nem rendelt hozzá forrásokat, valamint szervezeti-intézményi háttérrel, így a törvény nem is tölthette be feladatát.

1997 áprilisában aztán – csaknem száz esztendő után – ismét megszületett egy törvény a gyermekek védelméről, és 1997. november 1-jén hatályba lépett. Ez a törvény óriási lépés az ENSZ gyermekjogi egyezményében, valamint a magyar alkotmányban foglaltak megvalósítására. Ez már nem csupán deklaráció, hanem egyértelmű előírás az állam szervezetei, az emberek közösségei és az egyes polgár számára is, hogy mit kell tenniük a gyermekek érdekében és védelmében. Országunkban évtizedek óta emelkedik a veszélyeztetett gyermekek száma, és nem csökken az intézményes ellátásban részesülő gyermekek aránya, ezért a törvény fő iránya a családból való kiemelés megelőzése.

Az alapgondolat: az állam és az önkormányzat kötelessége minden segítséget megadni ahhoz, hogy a szülők a gyermekeiket a saját családjukban nevelhessék fel. Ennek megfelelően anyagi nehézségek miatt gyermek nem kerülhet el a szüleitől és ezen túl is a gyermekek sorának intézésénél mindenkinek a gyermek mindenképp felett álló érdekét kell figyelembe vennie.

A gyermekvédelemre hivatott helyi önkormányzatoknak, a gyámhivataloknak, a bíróságoknak, az ügyészségeknek, valamint a rendőrségnek az érintett családokkal együttműködve kell eljárniuk. Ha a gyermeket mégis a családjától külön kell elhelyezni, akkor figyelemmel kell lenni a gyermek személyiségének harmonikus fejlesztésére, és olyan gondoskodással kell körülvenni, amely igazodik az életkorához és a szükségleteihez. A törvény által életre keltett ellátások igénybevétele általá-

⁵ A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény alapján. A törvény részletes ismertetése azért fontos, mert a rendőrségi gyermekvédelmet ebben a közegben kell elképzelni.

ban önkéntes a családok számára, kötelezővé tenni csak a törvényben meghatározott esetekben lehet. A gyermekek védelme során mindenfajta diszkrimináció tilos, legyen szó neméről, nemzetiségéről, vallási vagy politikai meggyőződéséről, származásáról vagy vagyoni helyzetéről.

A törvény új fogalmakat vezet be, másfelől régi fogalmakat új tartalommal tölt meg, így:

- gyermekjólét: a gyermek testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődésének, személyi, vagyoni és egyéb jogainak biztosítása;
- ellátás: jogszabályban meghatározott pénzbeli, természetbeni, illetve személyes gondoskodást nyújtó alapellátás és szakellátás;
- természetbeni ellátás: a gyermek alapvető szükségleteinek kielégítésére szolgáló támogatás az állam, illetve az önkormányzat részéről (anyagi javak, szolgáltatások kifizetése és nyújtása);
- gyámhatóság: a települési önkormányzat jegyzője és a gyámhivatal;
- gyámügy: a gyámhatóság feladat- és hatáskörébe tartozó ügyek köre;
- gyermekvédelmi gondoskodás: hatósági intézkedésen (tehát kötelezésen) alapuló ellátás és védelem;
- veszélyeztetettség: valakinek a magatartása, mulasztása vagy valamilyen körülmény következtében kialakult állapot, amely a gyermek testi, értelmi, érzelmi vagy erkölcsi fejlődését gátolja vagy akadályozza.

A szülőknek tehát joga és kötelessége, hogy a gyermekét a családjában gondozza, nevelje és hogy a harmonikus fejlődéséhez szükséges feltételeket – különösen a lakhatást, étkezést, ruházattal való ellátást –, valamint az oktatáshoz és az egészségügyi szolgáltatáshoz való jutást biztosítsa. Ennek érdekében ugyanakkor a szülő jogosult arra, hogy a gyermek neveléséhez segítséget és az igénybe vehető ellátásokról tájékoztatást kapjon. A szülő mindezen felül tételesen még a következőkre köteles:

- a gyermekével együttműködni és emberi méltóságát tiszteletben tartani;
- gyermekét az őt érintő kérdésekről tájékoztatni, véleményét figyelembe venni;
- gyermekének jogai gyakorlásához iránymutatást, tanácsot és segítséget adni;
- gyermeke jogainak érvényesítése érdekében a szükséges intézkedést megtenni;

- a gyermeke ellátásában közreműködő személyekkel és szervekkel, továbbá hatóságokkal együttműködni;
- tiszteletben tartani a nevelőszülő családját és otthonát, az intézményben dolgozó személyeket, valamint köteles betartani az intézmény rendjét;
- gyermeke ellátásáért gondozási díjat fizetni és végül
- minden tőle elvárható megtenni annak érdekében, hogy a saját élete rendeződjön, és így gyermeke visszakerülhessen hozzá.

A szülő jogait a törvény arra a helyzetre vonatkozóan deklarálja különösen, amikor az életükbe az állam beavatkozott. Így tehát a szülő, amikor a gyermekét a hatóság átmeneti nevelésbe vette, jogosult:

- gyermeke elhelyezéséről, neveléséről és fejlődéséről rendszeres tájékoztatásra;
- kérni a gyámhivataltól gyermeke gondozási helyének megváltoztatását;
- minden segítséget megkapni lakóhelye önkormányzatától arra, hogy megszűnjenek azok a körülmények, amelyek miatt a gyermeket tőle elvették;
- hogy meghallgassák a véleményét gyermeke sorsát érintő lényeges kérdésekben (a gyermek nevének meghatározása, illetve megváltoztatása, tartózkodási helyének kijelölése, iskolájának, valamint életpályája megválasztása stb.).

Nemcsak jogosult, hanem ugyanakkor köteles is az átmeneti nevelésbe vett gyermek szülője:

- a gyermeke gondozását ellátó személyekkel és intézményekkel együttműködni és
- gyermekével – a törvényben meghatározott módon – kapcsolatot tartani.

A gyermekvédelmi törvény szellemében tehát a gyermekvédelem lényege egyfelől a gyermek családban történő nevelkedésének elősegítése, a veszélyeztetettség megelőzése és megszüntetése, másrészt a szülői gondoskodásból kikerülő gyermekek helyettesítő védelme. A cél megvalósításának eszközei a következők:

- 1) pénzbeli,
- 2) természetbeni és
- 3) személyes gondoskodást nyújtó alapellátások,

- 4) gyermekvédelmi szakellátások, valamint
- 5) hatósági intézkedések.

A büntető törvénykönyv szankciórendszerében az intézkedések között találjuk a csak fiatalkorú bűnelkövetőkkel szemben alkalmazható javító intézeti nevelést. Ennek végrehajtása is a gyermekvédelmi rendszer keretében történik, mint ahogy idetartoznak a fiatalkorúak pártfogó felügyelői is. A magyar büntető igazságszolgáltatás legújabb fejleménye, hogy a büntetőeljárás alá vont fiatalkorú, akiknek előzetes letartóztatottkénti fogva tartása szükségessé válik, a bíró döntése szerint nem a rendőrségi fogdába vagy a büntetés-végrehajtási intézetbe, hanem megerősített nevelőintézetbe kerül, amely szintén a gyermekvédelmi rendszer része.

A gyermekek védelmét megvalósító hatósági feladatokat a következők gyakorolják:

- a helyi önkormányzat képviselő-testülete,
- a települési önkormányzat jegyzője,
- a gyámhivatal, illetve a hivatal ügyintézői.

A gyermekvédelemhez kapcsolódik adott esetben a munkája:

- az egészségügyi szolgáltatást nyújtóknak (különösen a védőnői szolgálat, a házi orvos, a házi gyermekorvos),
- a személyes gondoskodást nyújtó szolgáltatóknak (különösen a családsegítő szolgálat, a családsegítő központ),
- a közoktatási intézményeknek (különösen a nevelési-oktatási intézmény, a nevelési tanácsadó),
- a rendőrségnek,
- az ügyészségnek,
- a bíróságnak,
- a menekülteket befogadó állomásnak és átmeneti szállásnak és
- a társadalmi szervezeteknek, egyházaknak, alapítványoknak.

A felsorolt intézmények és személyek törvénybeli kötelessége, hogy – amennyiben gyermek veszélyeztetettsége a tudomásukra jut – kötelesek azt jelezni a gyermekjóléti szolgálatnak, illetve indokolt esetben kötelesek hatósági eljárást kezdeményezni. Ezt egyébként a törvényhozó

elvárja bármely állampolgártól, valamint a gyermekek érdekeit képviselő társadalmi szervezetektől, és erre fel is jogosítja őket.

Gyermekvédelmi intézményrendszer, hatósági és szolgáltató hálózat a korábbi évtizedekben is volt Magyarországon, azonban törekvéseik szétforgácsolódtak, munkájuk gyakran párhuzamosan, olykor egymásnak ellentmondóan valósult meg. Óriási a jelentősége tehát annak, hogy a gyermekvédelmi törvényben megnevezett személyek, szolgáltatók, intézmények és hatóságok törvényi kötelessége egymással együttműködni a gyermek családjában történő nevelkedésének elősegítése, továbbá a gyermek veszélyeztetettségének megelőzése és megszüntetése érdekében. Fontos megjegyezni, hogy a gyermekvédelmi rendszerben hivatalból eljáró személyek *közfeladatot* látnak el.

A *gyermekvédelem alapvetően állami feladat*, azonban mint a legtöbb ilyen tevékenység, ez sem éri el a célját a civil lakosság közreműködése nélkül. Mai társadalmi berendezkedésünk lényege szerint a gyermekvédelmi szolgáltatások is megvalósulhatnak nem állami szervek működése révén, a piacgazdaság szellemében akár vállalkozási formában. A gyermekvédelmi törvény tehát lehetővé teszi, hogy bármely nem állami szerv a gyermekek védelmét biztosító szolgáltatást folytathat, ilyen intézményt, helyettes szülői és nevelőszülői hálózatot, gyermekjóléti szolgálatot vagy területi gyermekvédelmi szakszolgálatot létesíthet és tarthat fenn. A gyermekvédelmi szolgáltatásnak azonban meg kell felelnie a törvényben és a szakmai szabályokban foglalt követelményeknek.

A személyes ellátásoknak alapvetően két formája van: a *gyermekjóléti alapellátás* és a *gyermekvédelmi szakellátás*.

A gyermekjóléti alapellátások

Az alapellátások a gyermek testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődését, egyszerűen a jólétét azzal szolgálják, hogy a családban való nevelkedését zavaró vagy fenyegető körülményeket próbálják semlegesíteni annak érdekében, hogy a gyermeket a fellépő problémák miatt, vagy inkább azok ellenére a családjából ne kelljen kiemelni. Az alapellátások:

a gyermekjóléti szolgáltatás, a gyermekek napközbeni ellátása, a bölcsőde, a családi napközi, a házi gyermekfelügyelet, a gyermekek átmeneti gondozása, a helyettes szülő, a gyermekek átmeneti otthona és a családok átmeneti otthona.

Az alapellátások, sőt az egész magyar gyermekvédelmi rendszer központi eleme a *gyermekjóléti szolgáltatás*, amely voltaképpen a megelőzés eszközzrendszere. Az első lépcső a *tájékoztató* a gyermeki jogokról és a gyermek fejlődését biztosító támogatásokról, illetve az ezekhez hozzájutás segítése. Idetartozik a családtervezési, a pszichológiai, a nevelési, az egészségügyi, a mentálhigiénés és a káros szenvedélyeket megelőző tanácsadás vagy az ezekhez való hozzájutás megszervezése, *szabadidős programok szervezése*, *hivatalos ügyek intézésének segítése*, sőt még a szociális válsághelyzetben lévő várandós anya segítése, tanácsokkal történő ellátása is.

A *veszélyeztetettség megelőzése* érdekében a gyermekjóléti szolgálat észlelő- és jelzőrendszert működtet, és ebbe bekapcsolja a nem állami szerveket és a magánszemélyeket is. A jelzőrendszer megszervezésénél túl gondoskodik a veszélyeztetettséget előidéző okok feltárásáról, és megoldási javaslatokat is készít. A jelzőrendszer elemei között (önkormányzati képviselő-testület, gyámügyesek, egészségügyi dolgozók, pedagógusok, civil szervezetek és az igazságszolgáltatásban részt vevők) a rendőrség (annak valamennyi szolgálati ága) fontos résztvevő. Együttműködésük megteremtéséért a *gyermekjóléti szolgálat* a felelős. A gyermekjóléti szolgálat létrehozása az ország valamennyi települési önkormányzata számára kötelező, a szolgáltatások térítésmentesek.

Feladatai a veszélyeztetettség vonatkozásában:

- folyamatosan figyelemmel kíséri a településen élő gyermekek szociális helyzetét, veszélyeztetettségét;
- meghallgatja a gyermekek panaszát, és annak orvoslása érdekében intézkedik;
- családgondozás a család működési zavarainak ellensúlyozására, a családi konfliktusok megoldásának elősegítése (különösen a válás, a gyermekelhelyezés és kapcsolattartás eseteiben);

- egészségügyi és szociális ellátás, valamint hatósági beavatkozás kezdeményezése;
- végső esetben javaslat készítése a gyermek családjából történő kiemelésére, a leendő gondozási helyére vagy annak megváltoztatására;
- segíti a nevelési-oktatási intézményeket a gyermekvédelmi feladataikban;
- szervezi a helyettes szülői hálózatot;
- vizsgálja a gyermeket örökbe fogadni szándékozók körülményeit és
- felkérésre környezettanulmányt készít.

A gyermek családból történő kiemelésével nem szűnik meg a gyermekjóléti szolgálat munkája, tekintve, hogy a törvény szellemiségének megfelelően azt kell elérni, hogy minden gyermek a saját családjában éljen, ezért:

- elkészíti a védelemben vett gyermek gondozási-nevelési tervét;
- gondozza a családot, hogy a gyermek és szülei kapcsolata helyreálljon, és körülményeik úgy változzanak meg, hogy a gyermeket vissza lehessen helyezni;
- megszervezi a családjába visszahelyezett gyermek utógondozását, segíti a visszailleszkedését.

A gyermekvédelmi szakellátások

A szakellátás fogalma azokat az intézkedéseket és intézményeket fogja át, amelyek a gyermek családon kívüli elhelyezését és teljes körű ellátását biztosítják. Ezek: az otthont nyújtó ellátás, a nevelőszülő, a gyermekotthon, a speciális gyermekotthon és a lakásotthon. Itt már szűkebb körben merül fel az igény a rendőri működésre, de alkalmanként szükség van speciális rendészeti-bűnüldözői beavatkozásra, például szökés, eltűnés vagy konkrét bűncselekmény gyanúja esetén.

A gyermekvédelmi gondoskodás hatósági feladatai

Ha a gyermek harmonikus fejlődése a családjában nem biztosított – és a gyermekjóléti szolgáltatások sem szüntették meg a veszélyhelyzetet

–, a települési önkormányzat jegyzője, illetve a gyámhivatal a gyermekvédelmi törvény alapján intézkedik, hatósági döntést hoz, amelynek a végső fázisa a gyermeknek a családjából történő kiemelése és a megfelelő elhelyezése. (A veszélyhelyzet speciális változata a szülők közötti házassági vagy gyermek-elhelyezési konfliktus, amely esetben a családjogi ügyben eljáró bíróság kezdeményezheti a szükséges intézkedést.)

Ha a szülő a gyermek veszélyeztetettségét az alapellátások önkéntes igénybevételével nem tudja megszüntetni, vagy nem is akarja, ám vannak pozitív jelek is, amelyek alapján feltételezhető, hogy a gyermek fejlődése a családjá körében mégis megoldható, a jegyző a gyermek *védelembe vételét* rendeli el. Ezzel egy időben a család mellé kirendeli a gyermekjóléti szolgálat családgondozóját, és szükség esetén kötelezi a szülőt, például arra, hogy folyamatosan vegye igénybe a gyermekek napközbeni ellátását. Ezen felül, ha szükségét látja, a jegyző intézkedik a gyermek egészségét veszélyeztető körülmények megszüntetéséről, a gyermek számára magatartási szabályokat állapít meg, vagy figyelmezteti a szülőt helytelen életvezetésének, magatartásának következményeire, és felszólítja annak megváltoztatására. A védelembe vétel nem érinti a szülő felügyeleti jogait. A védelembe vétel speciális okai: a szabálysértési hatóság értesítése arról, hogy a gyermek szabálysértést követett el; a rendőrség, ügyészség vagy bíróság értesítése arról, hogy fiatalkorú bűncselekményt követett el és végül a nyomozó hatóság nyomozást megtagadó határozata a bűncselekményt elkövetett, de nem büntethető 14 év alatti gyermekről. A szülő kérelmére – különféle, de méltányolható okok, nehézségek miatt – a gyámhivatal hozzájárulhat ahhoz, hogy a gyermeket a szükséges ideig más, a szülő által megnevezett család fogadja be. A legfontosabb feltétel, hogy a *családba fogadás* a gyermek érdekében álljon. A szülői felügyeleti jog ebben az esetben szünetel, de megilleti a kapcsolattartás joga, valamint a gyermek sorsát érintő lényeges kérdésekben az együttes döntés joga.

Ha egy gyermek bármilyen váratlan okból felügyelet nélkül marad, vagy ha a saját családjá súlyosan veszélyeztető környezetet jelent számára és ezért azonnali elhelyezése szükséges, a jegyző, a gyámhivatal,

valamint a rendőrség, az ügyészség, a bíróság és végül a büntetés-végrehajtási intézet parancsnoka mint beutaló szerv, a gyermeket a szakellátás keretében ideiglenesen elhelyezheti a törvény szerint. Az elhelyezést elsősorban a nevelésre alkalmas és azt vállaló különélő szülőnél, más hozzátartozónál kell megoldani, vagy bárkinél, aki erre alkalmasnak mutatkozik. Ha erre nincs lehetőség, akkor a legközelebbi – ideiglenes gondozási feladatokat is ellátó – nevelőszülőnél, vagy gyermekotthonban, vagy más bentlakásos intézményben kell elhelyezni a gyermeket. A gyermek gondozási helyre viteléről a beutaló szerv gondoskodik. A beutaló határozat a fellebbezésre tekintet nélkül azonnal végrehajtható, a szülő gondozási és nevelési joga természetesen szünetel. Az ideiglenes hatályú elhelyezésről haladéktalanul értesíteni kell a gyermek lakhelye szerint illetékes gyámhivatalt, amely 30 napon belül köteles megvizsgálni, hogy az intézkedést fenn kell-e tartani vagy helyesebb azt megszüntetni.

A gyámhivatal a gyermeket *átmeneti nevelésbe* veszi, ha a gyermek fejlődését a családi környezet veszélyezteti és ezt a helyzetet sem az alapellátások igénybevételével, sem a védelembé vétellel nem lehetett megszüntetni. Az átmeneti nevelésbe vétel addig biztosítja – egyéni elhelyezési terv szerint – a gyermekotthont nyújtó ellátást, amíg a gyermek családja képessé válik őt visszafogadni. Ez idő alatt a szülő felügyeleti jogai szünetelnek. A gyámhivatal a gyermek és a szülő kapcsolatát folyamatosan figyelemmel kíséri: ha a szülő a gyermek érdekét súlyosan sértő módon nem működik együtt a gyermekét gondozó nevelőszülővel vagy intézménnyel, illetve nem tartja a kapcsolatot a gyermekkel, vagy a kapcsolattartással visszaélve a gyermek életét súlyosan megzavarja, a gyámhatóság pert indít a bíróságnál a szülői felügyeleti jog megszüntetése céljából.

A legnagyobb súlyú beavatkozás a családi viszonyokba a *tartós nevelésbe vétel*. Erre akkor kerül sor, amikor a gyermeknek nincs felügyeletet gyakorló szülője, mert a szülői felügyeleti viszonyt a bíróság megszüntette, vagy az bármely más okból akadályba ütközik, és a gyermek neveléséről a családjogi törvény szerint kirendelhető gyám útján sem lehet gondoskodni. A gyámhivatal ilyenkor a gyermeket nevelőszülőnél vagy gyermekotthonban, illetve más bentlakásos intézményben helye-

zi el, és számára hivatásos gyámot rendel. A gyermek felkészítése az önálló életre ilyenkor az örökbe fogadó családban, vagy ha ez nem lehetséges, nevelőszülői családban, vagy gyermekotthonban történik. A tartós nevelésbe vétel megszűnése nem akkor következik be értelem-szerűen, mint az ezt megelőző intézkedések, vagyis az eredeti család-ba történő visszakerüléskor. A tartós nevelésbe vétel akkor szűnik meg, ha a bíróság a szülők felügyeleti jogát visszaállította; ha a gyermek más személy gyámsága alá kerül; ha a gyermeket örökbe fogadják és végül, ha a gyermek nagykorúvá válik.

A veszélyeztetettség megelőzése és megszüntetése

A gyermekvédelmi feladatok sorában a közbiztonságra is közvetlen be-folyást gyakorló jelenség, a veszélyeztetettség megelőzésének fontos helyen kellene állnia. Valójában ez volna a rendőrségi gyermekvédelem leglényegesebb tartalmi eleme. Erről a gyermekvédelmi törvény egyik végrehajtási utasítása is részletesen szól⁶. E szerint a települési önkormányzat a gyermekjóléti szolgáltatás alapfeladatain túl speciális szolgáltatásokat is nyújthat. Ilyen sajátos szolgáltatás különösen a gyer-mekek utcai szociális gondozása, a lakótelepi gyermekek szociális gon-dozása, illetve az ifjúsági lelkeségély-telefonvonal működtetése. Szá-mukra szükség esetén átmeneti gondozást vagy gyermekvédelmi gondoskodást biztosítanak. A lakótelepi szociális munka célja elsősor-ban a felügyelet nélkül maradó, illetve az iskolából kimaradt és elfoglalt-sággal nem rendelkező, a közterületen csoportosan csellengő gyer-mekek és fiatalok gondozása. A gyermekjóléti szolgálat az észlelő- és jelzőrendszer jelzéseit (annak részeként a rendőrségét is) fogadja és a probléma jellegéhez, a veszélyeztetettség mértékéhez, valamint a kér-déses gyermekek családi szükségleteihez igazodó intézkedést tesz.

⁶ 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről.

A gyermekvédelmi rendszer összehangolt működését többek között az *esetmegbeszélések* szolgálják. A gyermekjóléti szolgálat szükség szerint, de legalább havi rendszerességgel esetmegbeszélést tart. Ennek célja a szolgáltatásra rászorult gyermekeket és családokat érintő információk cseréje, azok rögzítése és a feladatok meghatározása, illetve elosztása a résztvevő szakemberek és egyéb meghívottak között. Az esetmegbeszélés állandó meghívottja az illetékes védőnő, a bölcsőde, az óvoda és az iskola munkatársa, az iskolai gyermek- és ifjúságvédelmi felelős, a családsegítő szolgálat és a nevelési tanácsadó munkatársa. Ha olyan család ügyét tárgyalják, amelynek bármely fiatalos tagja pártfogó felügyelet alatt áll, a hivatásos pártfogót is meg kell hívni. A gyermekvédelmi rendszerhez kapcsolódó más személyeket, illetve intézmények képviselőit szükség szerint kell meghívni, ha részvételük az adott probléma megoldásához vagy gyermekek nagyobb csoportját érintő veszélyeztető tényező kiküszöböléséhez szükséges. Évente legalább egy alkalommal – ugyancsak a gyermekjóléti szolgálat által szervezett tanácskozáson – át kell tekinteni a település gyermekvédelmi rendszerének működését, és javaslatokat kell kidolgozni annak lehetőség szerinti javítására.

Külön fejezet szabályozza az *engedély nélküli eltávozás* problémakörét. A gondozási helyről eltűnt gyermeket először a gondozójának kell megkísérelni felkutatni. Ha az eltűnt gyermek 14 éven aluli, vagy betegsége, fogyatékossága miatt magáról gondoskodni nem tud, haladéktalanul, egyéb esetben 24 órán belül jelenteni kell az eseményt a rendőrségen. Közölni kell a személyi adatait, személyleírását, azonosításra alkalmas jellegzetességeit, az eltűnéskor viselt ruházatát, az eltűnés körülményeit és vélt feltalálási helyeit. A gondozási helyére visszakerült eltűnt gyermekkel a gyámja bevonásával folytatott egyéni beszélgetés keretében fel kell tární eltűnése okait és körülményeit, valamint az eltűnés ideje alatt vele történeteket, tartózkodási helyét, megélhetésének forrásait. A beszélgetésről dokumentációt kell készíteni, és kezdeményezni kell a szükséges intézkedések megtételét.

Az együttműködés legfontosabb területei

A gyermekjóléti szolgálatok⁷

Négy évvel a törvény megszületése után még mindig nincs minden településnek gyermekjóléti szolgálata, de azért már szép számmal léteznek: 2051 településen összesen 1344 szolgálatról tud a statisztika. 2000 folyamán az alapellátás keretében 75 799 gyermekkel foglalkoztak (ez 40 578 családot érintett), szakellátásban pedig 6563 gyermek részesült (4495 család). Védelembe 6222 család 10 896 gyermekét vették (17%-át, 1883 gyermeket bűncselekmény miatt). Egyébként 228 322 személlyel foglalkoztak a gyermekjóléti szolgálatok (közülük 93 091 önként jelent meg, 48 369 a jelzőrendszer által küldve, míg 48 110 főt maguk a szolgálatok kerestek fel).

A gyermekjóléti szolgálatok összesen 16 335 esetben vették fel a kapcsolatot más intézménnyel, ebből 1066 esetben a rendőrség volt a partner. Összesen 8064 esetmegbeszélést tartottak országsszerte, ezekből 316-on vettek részt a rendőrség munkatársai.

A jelzőrendszer részeként megjelölt intézmények összesen 58 982 jelzést adtak, ennek mindössze 2%-a (1252) származott a rendőrségtől.

A Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet munkatársai mindazonáltal a rendőrségi közreműködésnek eme mutatószámait biztató kezdetként értékelik, a kapcsolatokat fejlődőnek látják. Igaz, a rendőrséggel való együttműködést rendkívül fontosnak tartják, azonban ők sem hallottak arról, hogy a rendőrségnek speciális szabályozása létezne a saját gyermekvédelmi tevékenységére.

A fiatalkorúak pártfogó felügyelete

Népjóléti miniszteri rendelet⁸ szabályozza a pártfogó felügyeletnek a fiatalkorúakra vonatkozó részletszabályait. A rendelet szerint a pártfogó fel-

⁷ Jelentés a gyermekjóléti szolgálatok 2000. évi tevékenységéről.

⁸ 7/1998. (III. 11.) NM rendelet a fiatalkorúak pártfogó felügyeletének végrehajtási szabályairól.

ügyelet elrendeléséről értesítést kap a lakóhely szerinti rendőrkapitányság. A rendelet ezen felül még előírja, hogy: „a hivatásos pártfogó és a rendőrség egymást tájékoztatva, együttműködve jár el”, de ennek részleteiről nem esik szó. Még egy vonatkozásban érintett a rendőrség: a pártfogó számára segítséget kell adnia, ha a pártfogolt vagy a környezet magatartása miatt a pártfogó felügyelet ellátása akadályokba ütközik.

Noha a népjóléti miniszter rendelete a belügyminiszterrel egyetértésben keletkezett, a konkrét feladatokat mégis belügyminiszteri utasítással kellett a rendőrök számára meghatározni.⁹ Ezek azonban csak felületes ellenőrzések lehetnek, különösen a nagyvárosokban, ahol a rendőrség az intézkedései többségénél nincs is abban a helyzetben, hogy felismerje a pártfogó felügyelet alatt álló fiatalok állapotát. A lakóhelyen történő nyílt rendőri ellenőrzés pedig pedagógiai szempontból aggályos intézkedés.

A gyakorlatban ez a fajta együttműködés sem valósul meg, noha a pártfogók valóban igényelnék a rendőrök munkáját. A pártfogó felügyelet tartalma jelentős részben szociális munka, ehhez pedig alkalmazkodniuk kellene a rendőröknek. A helyzet javítására a fővárosi fiatalok pártfogói javaslatokat fogalmaztak meg a Budapesti Rendőr-főkapitányságnak címezve, reagálás azonban még nem történt. A javaslatok lényege szerint a pártfogók a helyi rendőrökkel szeretnék szoros, személyes kapcsolatot tartani, szem előtt tartva a pártfogó felügyelet alatt álló fiatal érdekeit.

Mi a baj a rendőrségi gyermekvédelemmel?

A gyermekvédelmi törvény rendszerét azért vázoltam részletesen, mert ez a rendőrségen elmaradt, és a konkrét – kizárólag rendőrségi instrumentumokkal megvalósítható – tennivalók ebből következnek. A rendőrség az évtizedekkel korábban – egészen a rendszerváltásig – működtetett ifjúság- (gyermek-) védelmi rendszere leépült, noha a rendőrség

⁹ 48/1999. BM utasítással módosított 22/1983. BM utasítás a pártfogó felügyelet végrehajtásával kapcsolatos rendőri feladatokról.

vezetői nyilatkozataikban annak fontosságát egy pillanatig sem tagadják, a gyakorlatban semmilyen lépést sem tesznek a tényleges működés felélesztésére. A legtöbb rendőri szervnél a vonatkozó szabályzatokat meg sem találják, a rendőrség tagjai – a tájékoztató és propagandamozzanatokon kívül – egyáltalán nem tudják, hogy mit kellene vagy lehetne tenni. Hasonló a tájékozatlanság a partnerek oldalán: nem tudnak arról, hogy a rendőrségnek – már csak a saját belső normatívái szerint is – kötelező feladatai volnának a családok, a gyermekek, az ifjúság védelmében. Az sem merült fel a lehetséges együttműködőkben, hogy a rendőri működést igényelni, mi több, követelni lehetne. Rendszerint nem találnak partnereket a helyi rendőri szerveknél. Az országos és a megyei központokban a bűnmegelőzési egységeknél találunk ugyan „ifjúságvédelmi vonalvezetőket”, azonban tevékenységük kimerül a propagandamunkában. Semmivel sem magyarázható helyzet, hogy a rendszerváltás után több mint egy évtizeddel sem az önkormányzat, sem a gyermekekért felelős más szervek, a polgárok és különféle közösségeik nem képesek gyakorolni a rendőrség civil kontrollját, nem merik megkérdezni, hogy mit és miért csinálnak.

A rendőrség önértékelése¹⁰

Jellemző módon egy, a szakvonal 2000. évi munkáját értékelő terjedelmes jelentésnek – ellentétben a címével – alig a negyede foglalkozik a szervezet munkájával, helyette a gyermektársadalom szociológiai leírását adja, valamint az általuk, illetve a sérelmükre megvalósuló bűncselekményeket elemzi. A szó szoros értelmében vett ifjúságvédelmi tevékenységgel foglalkozó néhány oldal a különböző szervezetekkel kialakult kapcsolatokról tudósít. A jelentés mellékleteként szereplő ismertetés a megyei főkapitányságok ifjúságvédelmi működéséről szól, amely pedig kimerült a DADA-program teljesítésében, más propagandamódszerek, főként vetélkedők és nyári táborok szervezésében.

¹⁰ Az Országos Rendőr-főkapitányság Bűnmegelőzési Osztályának 2000. évi, a rendőrség ifjúságvédelmi munkájáról szóló jelentése.

A jelentés azonban önkritikus. Megállapítja, hogy a rendőrkapitányságokon nem ismerik megfelelően az „ifjú korosztályok bűnözési és áldozattá válási jellemzőit, elsősorban a szervezeti struktúrából következően”. Az elsőfokú rendőrkapitányságokon nincsenek ifjúságvédő munkatársak, sőt a helyzet odáig „fejlődött”, hogy több helyen is úgy látják: nincs is annyi tennivaló, amivel önálló előadó munkája kitölthető. Az értékelő jelentés meglehetősen önleplező: nem ejt szót a rendőri gyermekvédelmi szabályzók, valamint a gyermekvédelmi törvény léte-ről, így annak tartalma, a tényleges gyermekvédelem sem került szóba.

Egy másik, az előzőnél frissebb dokumentum hasonló leírást ad a szóban forgó területről.¹¹ Megállapítja, hogy mivel nincs bűnügyi felderítés a fiatalok között, a bűnügyi helyzet részletei nem tárulnak fel, így a bűnmegelőzési intézkedések pontatlanná válhatnak, célt téveszthetnek. Leszögezi, hogy amint a bíróságon és az ügyészségen találunk a fiatakorúakra szakosodott résztvevőket, a rendőrségen ismét meg kell teremteni a szakvonal önállóságát.¹²

A rendőrkapitányságok mai gyakorlata¹³

A helyi szervek, tehát, ahol a lakosság a legszélesebb körben találkozik a rendőrséggel, hasonló képet mutatnak, mint a rendőrség központja. A gyermekvédelmi tevékenység megragadására szolgáló jellemző szavak a következők: kiadványkészítés (bűnmegelőzési tanácsokkal), nyári tábor, show-műsor, vetélkedő, szabadidős programok gyermekek számára. Mindenhol megemlítik, hogy – „kiváló, jó, folyamatos, kölcsönös és naprakész” – kapcsolatban állnak az önkormányzataikkal, más gyermekvédőkkel, azonban tartalmi jegyeket sehol nem közölnek, így – ismerve a kapcsolatot tartók véleményét is – attól tartunk, hogy ez a

¹¹ Jelentés a rendőrségi bűnmegelőzés helyzetéről. 2001. május. ORFK Bűnmegelőzési Osztály

¹² Erről beszélt a Magyar Kriminológiai Társaság 2001. február 3-i ülésén Bogár Péter, a fővárosi fiatakorúak ügyésze is.

¹³ A Szent István Egyetem (Gödöllő) hallgatóinak felmérése nyomán. Magyarországon 152 rendőrkapitányság létezik, ennek 20%-áról érkezett jelentés. (A kiválasztás véletlenszerű volt, azonban semmilyen vonatkozásban nem reprezentatív.)

kapcsolat valójában még formálisan sem létezik. Szinte minden megyében folyik a DADA-program, amelynek hatásáról, értékeiről meglehetősen vegyes véleményeket kapunk. Rendszeresen megemlítik, hogy sok a csellengő gyermek, azonban intézkedésről nem tudósítanak, jelzést pedig senkinek nem adnak a problémáról. A pártfogó felügyelet alatt álló fiatalról értesítést kapnak a rendőrkapitányságok, azonban az egyetlen tevékenység velük kapcsolatban, hogy beidézik őket, esetleg kiadják a személyi igazolványt, és nyilvántartásba is veszik a fiatalt (nem tudni, milyen célból). Tényszerűen megállapítják, hogy a rendőrség a veszélyeztetettség tüneteit észlelve passzív marad, akkor lép szolgálatba, amikor már súlyos a gyermek a helyzete és a represszió nem kerülhető el. Semmiféle együttműködésről nem tudnak kifelé, gyakran még a rendőri szervek belül sem megfelelő a kommunikáció. A rendőrkapitányság illetékességi területén általában nem ismerik a civil szervezeteket, tehát nem is támaszkodnak rájuk, így azok segítése is elmarad. A rendőrök sem tudják, hogy létezik valamiféle szakmai előírás az állami gyermekvédelemre, különösen a veszélyeztetettség kezelésére.

Összegzés

A rendőrségnek a gyermek- és ifjúságvédelemben konkrét feladatai vannak, részint a saját szabályai értelmében, részint más magasabb szintű jogforrásokból következően. A gyermekvédelem állami rendszerének szereplői a rendőrségi aktivitást a területükön hiányolják, a rendőrség különféle posztjain működő szakemberek pedig nemcsak fontosnak tartják ezt a fajta működést, de a hiányának következményeit a bűnügyi felderítés, valamint a bűnmegelőzés területein egyaránt érzékelik is. A helyzet holtpontról való kimozdítása érdekében a következőket tartom megvalósítandónak:

- A rendőrségnek el kell készítenie a gyermekvédelmi törvénnyel összhangban lévő saját belső szabályzatát. Ennek legyenek olyan részei, amelyek a végrehajtás végső pontjain tevékenykedő egyes rendőr

- (nyomozó, ügyeletes tiszt, körzeti megbízott, járőr) számára a konkrét gyermekvédelmi helyzetekben konkrét teendőket, együttműködési kötelezettségeket (szakmai standardokat) írnak elő.
- A rendőrségi szervezetben legyen hivatalosan elismert a gyermekvédelmi szakvonal: külön szabályzattal, munkaköri leírással, képesítési követelménnyel.
 - A rendőrség gyermekvédelmi szakszolgálatában részt vevő munkatársak képzése rendszerszemléletű legyen: tisztában kell lenniük azal, hogy a veszélyeztetett-megbottlott gyermek sorsának rendezésében a rendőri intézkedésnek illeszkednie kell egy rendszerbe, és hogy elsősorban támogatniuk kell a többi szereplő munkáját, akár a bűnüldözési érdek rovására is. Az együttműködés hasznának és értelmének megértéséhez a legjobb módszer a gyermekvédelem más hivatásainak gyakorlóival szervezett közös továbbképzés.
 - Gyermekeltűnési ügyeinek szakszerű intézésére kiemelt parancsnoki ellenőrzési kötelezettséget, a végrehajtáshoz pedig feltételeket kell biztosítani. Eltűnési ügyek speciális eseteként szabályozni kell az iskolakerülés esetén bevezetendő intézkedéseket, a pedagógusokkal és más felelősökkel való együttműködés modelljének kidolgozásával.
 - A rendőrség ösztönözzön és támogasson az ifjúkori bűnözésre, valamint azok hatósági kezelésére irányuló kutatásokat, mert enélkül nem juthatunk valóságos ismeretekhez.
 - Meg kell követelni a gyermekek ügyében eljáró hivatalok és hatóságok munkatársaitól az aggályosan törvényes és tisztességes eljárást. A felnőttekkel ily módon szembe kerülő gyermek érezze azt, hogy jogait komolyan veszik és biztosítják. Csak így remélhetünk törvénytisztező és mások létét, jogait elfogadó embereket, társadalmat.

A sértett eljárásjogi helyzetének erősítése, különös tekintettel a pótmagánvád intézményére

A szerző a pótmagánvád bevezetésének, illetve visszaállításának szükségességéről ír, részletesen elemezve a jogintézmény gyökereit és szabályait. Véleménye szerint a pótmagánvád akkor szükséges, ha az oportunitás elve nagyobb teret nyer az eljárásban; ha a vádmellőzés intézményét szélesebb körben alkalmazzák; ha az ügyesség parlamenti alárendeltsége megszűnik; ha valóban megváltozik az eljárási szakaszok egymáshoz való viszonya és a tényleges hangsúly a tárgyalásra tevődik át. Két tényre hívja fel a figyelmet: egyrészt a sértetti jogok ilyen irányú bővítése nem történhet az elkövető kárára, másfelől sohasem fedkezhetünk el a közvádlóról, aki általában nem „tétlen” a büntetőeljárásban.

A konfliktusok során elszenvedett sérelem megtorlása kezdetben az egyénre hárult, aki képességei szerint a saját erejére támaszkodva érvényesíthette érdekeit. Ennek legfontosabb módja a magánharc volt, amit a szemben álló felek ereje, ügyessége döntött el. Később az állam korlátok közé szorította a magánbosszút, és átvette a bűncselekmények megtorlásának terhét. Részben azért, hogy ne a sértettnek vagy hozzátartozóinak kelljen az elkövetőt üldözniük, részben pedig azért, mert voltak olyan magatartások, amelyek az államra és az egész társadalmi rendre nézve súlyos veszélyt jelentettek. A büntetőjogi felelősség alapja az egyéni sérelem helyett a közösségen esett sérelem lett. Az állam azzal, hogy magára vállalta a bűnüldözés terhét, azt is kimondta, „csak ő az, aki igazságot szolgáltatathat”, és az áldozat, „akinek érdekeit a bűncselekmény akár közvetlenül, akár közvetett módon sértette, ebben a folyamatban mellékszereplővé vált. Nem csupán sérelmét orvosolhatta szűk körben, de egyéb (a biztonsághoz, a magánszféra védelméhez, egy újabb bűncselekmény sértettjévé válásának elkerüléséhez

fűződő) érdekeit sem védtek garanciális szabályok. Az elv az volt, hogy ha az állam áldozatot vállal a bűncselekmény felderítésére, áldozatot hoz az igazság oltárán, ezt minden magánszemélynek meg kell tennie, még akkor is, ha esetleg maga is sérelmet szenved, maga is áldozattá válik.¹ A vád közfunkcióvá vált, s olyan büntetőigényt érvényesített, amely felett csak az államközösség rendelkezhetett. Éppen ezért a vád képvisellete az ügyész feladatává vált. Ezt a legkövetkezetesebben a francia vádképviselési modell valósította meg. „A francia megoldás ültette (...) el azt a mélyen gyökerező dogmát, amely szerint a vád az állam büntetőjogi igénye, és amelyet az ügyész a bíróság előtt (...) érvényesít... Ez a modell az állam, az állami szervezetek mindenhatóságának gondolatát sugallja, ami a centralizációt, központosítást, egységes nemzetállamot akaró állami bürokrácia törekvéseit írja át a jogba, jelen esetben a büntető eljárásjogba. A Magyarországot legközvetlenebbül érintő német (osztrák) vádképviselési modell alapgondolata is egybecsengett a francia megoldással, azonban itt az állami gyámkodás kegyeként néhány kisebb jelentőségű és személyes jellegű bűncselekmény esetén a vád képviselét a sértett mint magánvádló láthatta el.”²

Mindezek ellenére a *sértettet a büntetőeljárás aktív és egyenrangú szereplőjének kellene tekintenünk*, akinek mindehhez eszközei, processzuális jogositványai is vannak. „Pedig ez nincs így, a sértett a büntetőeljárásban jelentéktelen, alárendelt szerepet játszik, akinek viszonylag szűk lehetősége van a büntetőeljárás sorsának a befolyásolására. Furcsa átváltozás ez: a büntetettben a sértett a szenvedő főszereplő, a büntetőeljárásban pedig szinte a szemünk láttára zsugorodik össze.”³ A per egykori főszereplője ma már alig több a tanúk egyikénél. Az állam ugyanis végérvényesen kisajátította a közvetlenül érintettek konfliktusait. A szankció célja már régen nem a sértett kompenzációja, mert a „büntetőjogi felelősség alapja nem az egyéni, hanem a közösségen esett sérelem (így a szankció nem szolgálhatja az egyéni kárpótást) és az már kinek-kinek a személyes balszerencséje, hogy a közösség rendszerint nagyon is az egyéni szenvedések közvetítésével támadha-

1 Farkas Á.: Áldozatvédelem és büntetőeljárás. Magyar Jog, 1993/12., 760. o.

2 Koczka Cs.: A sértetti vádképviselés múltja, jelene, jövője. Ügyészségi Értesítő, 1992/1., 33. o.

3 Király T.: A sértett a büntetőeljárásban. Magyar Jog, 1968/2., 77. o.

tó. A szabadságvesztés terjedésével egyenes arányban csappannak meg a sértett reményei kárának megtérülésére, a reszocializáció gondolatának jogszabályi beteljesülése pedig megfosztja őt a morális elégtétel érzésétől is... A bűnözéssel foglalkozó hivatásosok ítéletét, amely a bűncselekmény áldozatát érdeklődésre méltatlannak nyilvánította, a laikus közösség is szentesíti. Az erkölcsi világrend létezésébe vetett naiv hit azt sűgja, hogy az áldozatot ért szerencsétlenség saját korábbi vétkeinek következménye. Tépelődsre, szánalomra így nincs ok, a sértettnek – akár a koldusnak – hátat fordíthatunk.”⁴

A magánvádas eljárásokat kivéve Magyarországon az ügyészi vádmonopólium érvényesül, és emellett sem a mellékmagánvád, sem a pótmagánvád intézményét ma még nem alkalmazzák.

Azzal mindenki egyetért, hogy az igazságszolgáltatás kizárólag állami feladat, és annak is kell maradnia. Nem szabad elfeledkeznünk ugyanakkor arról sem, hogy a bűnüldözés sikeres teljesítéséhez a sértettek közreműködésére is szükség van. A bűncselekmények nagy százaléka azért nem jut a hatóság tudomására, mert a sértettek nem tesznek feljelentést, így az elkövetők egy része elkerüli a felelősségre vonást.

A sértett a büntetőeljárásban nem tekinthető ügyfélnek, mivel nincs perindítási joga, vagyis nem emelhet vádat, és a bíróság döntése ellen nem nyújthat be fellebbezést.

A sértettek szerepe ugyanakkor nem csak a büntetőeljárás megindításához szükséges feljelentés megtételében kereshető. Ma már senki sem vitatja, hogy az eljárás sikeres befejezéséhez is szükséges az együttműködésük.

Az 1998-ban megszavazott – de a tanulmány írásakor még nem hatályos – új Be. bővíti a sértett meglévő jogosítványait, és lehetőséget ad neki arra, hogy bizonyos esetekben ő alakíthassa az eljárás menetét. Ügyészi tétlenség, illetve „tárgyszerűtlen” eljárás esetén az új törvény lehetővé teszi, hogy a sértett pótmagánvádlóként felléphessen. E jog érvényesítését viszont feltételekhez köti. A feljelentés elutasításának és

⁴ Bárd K.: „Alkalmazott” viktimológia Észak-Amerikában. Magyar Jog, 1984/1., 21. o.

a nyomozás megszüntetésének bizonyos eseteiben a sértett önálló vádlóként léphet fel a bírósági eljárásban. A bírósághoz benyújtott vádindítványban a pótmagánvádlónak meg kell jelölnie azokat az okokat, amelyek értelmében az eljárást tovább kell folytatni. A törvény további feltételként ügyvédi képviselést ír elő.

A kérdés már csak az, vajon jogainak szélesítésével tényleg könnyítünk-e a helyzetén. Gondoljunk csak arra, hogy az általános szabályok szerint a terhelttel szemben mindig ott áll a közvádló, aki – mint az állam képviselője – feladatainak teljesítéséhez igénybe veheti azokat az erőforrásokat, illetve eszközöket, amelyekkel a sértett sohasem rendelkezhet. Milyen esélye van neki akkor, amikor az ügyész is arra következtetésre jutott, hogy nem tudja bizonyítani a bűncselekmény elkövetését?

Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre válaszolhassak, részletesebben kell elemeznem ezt a jogintézményt.

A pótmagánvád helye a sértett általi vádképviseltek között

A sértett általi vádképviseltek összefoglaló neve a magánvád, amely olyan büntetőeljárás jogintézmény, ahol „a magánérdek megsértését a sértett irányításával történő orvoslása követi egy jogilag szabályozott rendben. A magánvád tehát külső, érdektelen szervezet közbejötté nélküli vádképviselést. Az eljárás során csak az adott bűncselekmény folytán érintett személyeknek vagy ezek megbízásából másoknak és a pártatlan bíróságnak van szerepe.”⁵

A magánvádnak két nagy fajtája létezik: az önálló és a járulékos magánvád. Az első csoportba a principiális, vagyis a főmagánvád tartozik, míg a másikba a pótmagánvád és a mellékmagánvád.

A főmagánvád olyan eljárási jogintézmény, amely lehetővé teszi, hogy meghatározott bűncselekmények esetén a sértett mint magánvádló önállóan vádat emeljen és képviselje azt a bíróság előtt. A törté-

⁵ Koczka Cs.: i. m. 33. o.

nelem folyamán kezdetben a bűncselekményeket magánvádra üldözték. A középkorig a sértetti vádképviselő primátusa érvényesült, s ezt váltotta fel az állam büntetőjogi igénye, amely a közvád intézményében nyilvánult meg.

A hatályos szabályok értelmében a magánvádlóként eljáró sértett jogi helyzetét sajátos kettősség jellemzi. Mivel ügyfél, ezért egyfelől megilletik az ügyféli jogok, másrészt viszont terhelik azok a kötelezettségek, amelyek vádlói pozíciójából fakadnak. A bizonyítás őt terheli, s amennyiben ezt nem tudja teljesíteni, a vádlott javára szóló döntést fog hozni a bíróság.

A *pótmagánvád* az ügyészi vádmonopólium korrekciója, a büntetőjogi igény pótlólagos érvényesítése. A közvádló helyett végzett sértetti vádképviselő azokban az esetekben, amikor az állam erre feljogosított szerve nem emelt vádat vagy azt elejtette.

A *mellékmagánvád* az ügyéssel együtt végzett sértetti vádképviselő. Két fajtája létezik: az együttes és a kiegészítő magánvád. Az előbbi a főmagánváddal kapcsolódik. Azt az esetet szabályozza, amikor a magánvádas eljárásban a közvádló „belép” az eljárásba, de ez a sértett vádlói pozícióját nem érinti, mivel továbbra is megilletik az ügyféli jogok. Az ügyész mellett gyakorolja a vádló jogait. A kiegészítő magánvád esetében a sértett nem „egyszerű” sértett, hanem a közvádló mellett részt vehet a vád érvényesítésében.

A pótmagánvád fogalma az új Be. szerint

A jogintézmény a közvádra üldözendő bűncselekményeknél ügyészi tétlenség esetén felhatalmazza a sértettet, hogy a vádat mint pótmagánvádló a bíróság előtt képviselje.

A sértett pótmagánvádlóként három esetben léphet fel: 1) ha az ügyész vagy a nyomozó hatóság a feljelentést elutasította; 2) ha az ügyész vagy a nyomozó hatóság a nyomozást megszüntette; és 3) ha az ügyész a vádat elejtette.

A pótmagánvádlók köre

Az új Be. szerint pótmagánvádlóként a sértett, halála esetén pedig egyenes ági rokona, házastársa, élettársa vagy törvényes képviselője léphet fel. Ez egyértelmű meghatározásnak tűnik, ennek ellenére a legnagyobb gondot a következő kérdés jelenti: *ki tekinthető a büntetőeljárársban sértettnek?*

A „sértett”-i név sajátos büntetőeljárási fogalom. A viktimológia az áldozat kifejezést alkalmazza, a büntetőjog pedig az e körhöz tartozó személyek konkrét elnevezését kerülve a „valaki” és a „más” szavakat használja. A fogalom törvényi szinten való megfogalmazása sokáig váratott magára. Bár a tudományos munkák részletesen körülhatárolták a sértett fogalmának tartalmi jegyeit, a jogszabályok mégis adósok maradtak a definiálással. Király Tibor még 1968-ban írta, hogy „sem a Btk., sem a Be. nem határozza meg, ki a sértett... Meg kell-e határozni törvényben ezt a fogalmat? Azt hiszem, ez hasznos, nem is a definiálás kedvéért, hanem inkább azért, hogy világos legyen, kinek a fellépését akarja elfogadni a törvény sértetti pozícióban, és ennek alapján kinek a fellépését fogadhatja el a jogalkalmazó... Ezen múlhat, van-e valakinek joga vádat emelni, a vádat képviselni stb., vagyis ezen múlhat az ügynevezett aktív legitimáció. Ezért indokolt, hogy a törvény mondja meg, kik azok, akiknek joguk lesz sértettként fellépniük. Indokolt az is, hogy szükség esetén a hatóság határozatban döntsön arról, ki szerepelhet vagy nem szerepelhet az ügyben sértettként.”⁶

Az 1973. évi I. tv., eleget téve a jogelmélet követelésének, meghatározta a sértett fogalmát. A Be. 53. § (1) bekezdése szerint „sértett az, akinek jogát vagy jogos érdekét a bűncselekmény sértette vagy veszélyeztette”. Bár a törvény definiálta a sértett fogalmát, a gyakorlatban ennek ellenére számtalan olyan kérdés van, amely a sértett tényleges fellépésekor jelentkezik.

Az első ilyen kérdés, amikor a jogalkalmazó nem tudja eldönteni, hogy a *sértett természetes vagy jogi személy*. A hatóság tagjai ugyanis

⁶ Király T.: i. m. 81. o.

nincsenek mindig tisztában azzal, hogy a bűncselekmény valójában kinek a jogos érdekét sértette. Mivel a gazdasági társaságok egy része jogi személyiséggel rendelkezik, ezért a társaságokat ért sérelem esetében a sértett maga a jogi személy. Más részük – betéti társaság, közkereseti társaság – viszont jogi személyiséggel nem rendelkezik, így a bűncselekmény sértettje nem a társaság, hanem annak ügyvezetője, tehát természetes személy.

A bűncselekmény sértettje és passzív alanya nem mindig esik egybe, ezért ezekben az esetekben a sértett fogalmának tisztázása szintén nehézséget jelent. Például a csalásnál, amikor a tévedésbe ejtett és a kárt szenvedett személy nem azonos. Kratochwill Ferenc véleménye szerint ebben az esetben „mindkettőjük sértetti fellépésének helye lehet, mert jogos érdekeik egyaránt sérelmet szenvedtek, s a károsult kártérítési igényét is érvényesítheti a büntetőeljárásban”.⁷

A jogintézmény gyökerei

A pótmagánvád jogintézményének gyökerei a skót és az azt recipiáló osztrák jogi szabályozásig nyúlnak vissza.

Skóciában a vád képvisellete, csakúgy, mint Európa legtöbb jogrendszerében, az ügyészség feladata volt. A vádmonopólium korrekciójaként viszont megengedte, hogy a sértett a vád képviselét átvegye.

Lényegében ezt a megoldást követi az 1896. évi büntető perrendtartás (Bp.), amikor lehetőséget ad a sértettnek, hogy közvádloi tétlenség esetén a vádat tovább vigye, és pótmagánvádlói minőségben eljárjon a büntetőperben. Erre a jogintézményre itt is az ügyészi vádmonopólium korrekciója miatt volt szükség. Akkor, amikor az ügyész, bár „a bűnperre törvényes ok van, nem emel vádat, vagy az emelt vádat parancsoló ok nélkül elejti, akkor mulasztása, illetőleg a helytelen vádelejtés teljesen útját fogja vágni a büntető igazságszolgáltatás menetének.”⁸

⁷ Kratochwill F.: A sértett jogi helyzete a magyar büntetőeljárás jogban. ELTE, Budapest, 1990

⁸ Balogh J. – Edvi Illés K. – Vargha F.: A bűnvádi perrendtartás magyarázata. Budapest, 1897, 124. o.

Az 1930. évi XXXIV. tc. a sértetti vádképviselettel kapcsolatban új szabályokat vezetett be: egyrészt magánvád esetén a kötelező ügyvédi képviseletet, másfelől vádmellőzés esetén kizárta a pótmagánvád lehetőségét. Ez utóbbi esetben viszont a sértett a határozat ellen jogorvoslattal élhetett.

A pótmagánvád jogintézménye az ötvenes években szűnt meg. Az 1951. évi III. tv. még ismerte a sértett fellépésének e formáját, az 1954. évi V. tv. rendelkezéseiből viszont már kimaradt.

A pótmagánvád jellemzése az 1896. évi büntető perrendtartás alapján

A pótmagánvád fogalma a Bp.-ben

A Bp. a pótmagánvádat mint szubszidiárius vádat a magánvád egyik nemeként határozza meg. A tv. feljogosítja a sértettet, hogy meghatározott esetekben – mint pótmagánvádló – a vád képviseletét átvegye. T teszi ezt azért, hogy „a kir. ügyészség tagjainak tévedése, hanyagsága vagy kötelességszegése egyes esetekben meg ne kösse a bíróság kezét...”⁹

A pótmagánvád esetei a Bp.-ben

Akkor engedi meg a törvény a pótmagánvádat, amikor a kir. ügyész a vád képviseletét megtagadta, vagy a vádat elejtette. Ennek megfelelően a sértett közvadas ügyekben is – mint pótmagánvádló – képviselheti a vádat. Pótmagánvádlóként tehát három esetben léphet fel a sértett: akkor, ha az ügyész megtagadta a feljelentést, nem emelt vádat, illetve abban az esetben is, ha a folyamatban lévő per közben élt a vádelejtés jogával.

⁹ Az 1892–97. évi Országgyűlés negyedik ülészakájában a Képviselőház elé terjesztett Büntető Perrendtartás törvényjavaslatának Indokolása. 1985, 44. o.

A pótmagánvádlóként felléphető sértettek köre

A Bp. főszabályként kimondja, hogy pótmagánvád emelésére általában minden sértett jogosult. „Sértett”-en a „magánindítványra jogosult”-at is érti, feltéve, ha a magánindítványra jogosult főmagánvádra is jogosult. Ez utóbbi esetben ugyanis a magánindítványt tévő egyenértékű a magánvádlóval. Más esetben a magánindítvány, noha az eljárás alapjául szolgál, éppen nem egyenértékű a magánvádra jelentkezéssel.

Amennyiben a bűncselekmény több személy jogait sérti vagy veszélyezteti, ezek mindegyike önállóan jogosult ugyan a pótmagánvád emelésére, de tekintettel „az eljárás oeconomijára”, a törvény kimondja, hogy „mihelyt egy sértett átvette a magánvádat, az eljárás azonnal továbbfolytatandó”, s a többi sértettet „csak” a csatlakozás joga illeti.

A főmagánvádló és a pótmagánvádló jogi helyzetének összehasonlítása

A Bp. szerint a pótmagánvádló perbeli jogállása csaknem azonos a főmagánvádlóéval. Mindössze két különbség figyelhető meg: 1) a főmagánvádló egyben magánindítványra is jogosult; 2) míg a főmagánvádló a kir. ügyészhez hasonlóan ugyanolyan feltételek mellett kérhet perújítást, addig a pótmagánvádló nem jogosult arra.

A „kettős” jogorvoslat kérdése

Amikor a kir. ügyész nem emel vádat, a sértettet „kettős” jogorvoslat illeti meg. A törvény felhatalmazza őt, ha nem történik vádemelés, eldönthesse, hogy az elutasító határozat ellen jogorvoslatot jelent-e be a felettes ügyészhez, vagy pedig pótmagánvádlóként tovább viszi az ügyet. A Bp. szerint az egyik joggal való élés nem zárja ki a másikat. Az alternatív választás csak abban az esetben illeti meg, ha az ügyész nem emelt vádat. Amennyiben a kir. ügyészség a per idején elejtette a

vádat, a törvény nem ruházza fel a sértettet a közvádló felettes hatóságához való folyamodás jogával.

Ha a sértett a főügyészhez „folyamodik”, az elutasító határozat kézbesítésétől új határidő nyílik a sértett számára a pótmagánvád előterjesztése érdekében. Ebben az esetben a sértett egy másik alternatívával is élhet: a főügyész határozata ellen kérvényt adhat be az igazságügy-miniszterhez, aki a szervezet alá-fölérendeltsége következtében utasíthatja az ügyészt a vádemelésre.

Mint ahogy azonban a pótmagánvádnak a főügyészi elutasító határozat után való emelését a törvény határidőhöz köti, a sértett a miniszter rendelkezésének megtételéig elveszítheti a jogát a pótmagánvád emelésére (lejár ugyanis a nyitva álló határidő).

A pótmagánvád lehetőségének kizárása

A felhatalmazás vagy kívánat alapján üldözhető bűncselekmények esetén a kir. ügyészség vádmonopóliumának kizárólagossága érvényesül. Amennyiben a sértett feljelentését elutasították, pótmagánvádnak nincs helye.

A „rég” és az „új” jogintézmény egybevetése

Az új Be. szerint a sértett nem léphet fel pótmagánvádlóként, ha a bíróság a vádlottat felmentette, vagy az eljárást megszüntette, de az ügyész nem fellebbezett. A Bp. ebben az esetben is lehetővé tette a pótmagánvádat (Bp. 383. §). Ennek oka, ha már a bíróság dönthetett a vádról, a pótmagánvádló belépése felesleges.

Az új Be. 199. § (2) bekezdése értelmében a Bp. által megengedett „kettős” jogorvoslat nem megengedett. Az 1998. évi törvény szerint ugyanis a sértetből akkor lehet pótmagánvádló, ha a feljelentés elutasítását, a nyomozás megszüntetését követően a sértett ez ellen panasszal élt, azt elutasították, és csak ezután emelhet vádat, illetve ha az

ügyész a vádat elejtette, és a törvényes határidőn belül a sértett vádin-
dítványt nyújtott be (267. § (2) bek.; 312. §).

A Bp.-hez képest további különbség még, hogy a sértett nem fordul-
hat az igazságügy-miniszterhez. Ennek olyan indokai vannak, amelyek
az ügyészség alkotmányjogi helyzetével kapcsolatosak. Erre a kérdés-
re még visszatérek.

A pótmagánvádló jogi helyzete az eljárás különböző szakaszaiban

A feljelentés elutasítása és a nyomozás megszüntetése esetében a pót-
magánvádlóként fellépő sértett ügyféli minőségében jár el, és nem ve-
szí át sem a nyomozó hatóság, sem az ügyész nyomozásbeli szerepét.
Ha viszont a sértett fellépése az ügyész vádelejtése miatt következik
be, akkor a pótmagánvádló a bírósági eljárásban az ügyész jogait gya-
korolja (236. §).

A pótmagánvád kizárásának esetei

Nincs helye pótmagánvádnak, ha a sértett feljelentését azért utasították
el, mert a gyanúsított gyermekkorú vagy kóros elmeállapotú volt. Nem
emelhető pótmagánvád akkor sem, ha hiányzik a gyanú; a bűncselek-
mény elévült; a gyanúsított meghalt; nincs magánindítvány. Hasonló a
helyzet a nyomozás megszüntetése esetén is.

A pótmagánvád jövője

Amikor a büntetőeljárás jövőben elképzelt rendjéről és új jogintézmé-
nyek bevezetéséről kívánunk döntenet, első lépésként az eljárásra vo-
natkozó alapelveket kell meghatározunk. A kérdés a következő: kitar-
tunk-e a jelenlegi legalitás mellett, vagy – a célszerűségi szempontok

elsődlegességére hivatkozva – eljárási rendszerünket az opportunitás elvére építjük. Amennyiben ugyanis megtartjuk a legalitás elvét, és csak kivételként engedjük meg az opportunus szempontok érvényesülését, akkor kiderül, nem is állunk olyan rosszul a sértett jogosítványait illetően. Ha viszont az opportunitás elvének megfelelően tág teret engedünk a jogalkalmazói diszkréciónak, úgy kénytelenek leszünk a sértett jogosítványait bővíteni és pótmagánvádlókénti fellépését megengedni.

A vita a két elv előnyeiről és hátrányairól régóta tart. Ma még nem eldöntött, melyik élvez prioritást. A kérdés lényegében a következő: *jogosult-e a bíróságon kívül más hatóság az ügy érdemi elintézésére?* A különböző jogrendszerek más-más választ adnak erre.

A legalitás mint a klasszikus büntetőjogi iskola eljárásjogi megfelelője, a büntetőjogi igény érvényesítésének kötelezettségét írja elő a hatóságok számára. Lényegében tehát parancs, amely a büntetőjogi törvények feltétlen alkalmazását jelenti. Az elv kimondásával a jogalkotó a jogalkalmazó hatalmának állít korlátot azáltal, hogy elzárja őt a mérlegelés lehetőségétől. Amennyiben ugyanis bűncselekmény történt, a hatóság kénytelen az eljárást lefolytatni. Bár az eljárásjogi irodalomban a legalitás tételén általában csak a vádemelési kötelezettséget értik, a törvény rendelkezéseiből egyértelműen kiderül, hogy az elv az eljárási szakaszoknak megfelelően *három elemet rejt* magában: 1) a *nyomozó hatóság bűnüldözési feladatát*, 2) az *ügyész vádemelési* és 3) a *bíró döntési kötelezettségét*. A Be. 2. §-a szerint „a büntetőügyekben eljáró hatóságok a törvényben megállapított feltételek fennállása esetén kötelesek a büntetőeljárást lefolytatni”. Bár a jogszabály e rendelkezést a „hivatalból való eljárás” alapelveként deklarálja, nyilvánvalóan az officialitás és a legalitás fogalmának keveréséről van itt szó. Amíg ugyanis a legalitás parancsot, kötelezettséget jelent, addig az officialitás – a hivatalból való eljárás elve – a hatóságnak a hatalmát alapozza meg azáltal, hogy jogosulttá teszi őt az eljárás lefolytatására. „Felhatalmazza az államnak erre a célra létrehozott szerveit arra, hogy a büntetőigényt mások beleegyezésétől függetlenül akár azoknak akarata ellenére is érvényesíthessék.”¹⁰

10 Bárd K.: A büntetőhatalom megosztásának buktatói. Budapest, 1987, 66. o.

A legalitás elvére épülő jogrendszerek érvényesnek tartják azt a tételt, miszerint a jogrend helyreállítása és a sértés megtorlása állami feladat, hiszen a bűnös magatartás, ha közvetve is, de mindig az állam ellen irányul. A jogalkalmazó pedig opportunus szempontokra hivatkozva nem tekinthet el az eljárás lefolytatásától.

A legalitással szemben az *opportunitás* elvére épülő jogrendszer nem írja elő a hatóság számára valamennyi bűncselekmény feltétel nélküli üldözését, hanem célszerűségi szempontok figyelembevételével a jogalkalmazó döntésétől függ az eljárás. A hatóság széles diszkrecionális hatalma lehetőséget teremt a prioritások meghatározására és az igazságszolgáltatásra szánt erőforrások jobb elosztására, és a bűnüldözés ennek megfelelően a társadalomra leginkább veszélyes cselekményekre korlátozódhat.

A növekvő bűnözés kezeléséhez hatékony eszközrendszerre van szüksége minden államnak. Mivel minden egyes bűnelkövető üldözése, elítélése és megbüntetése lehetetlen, ezért a legalitás elvének feltétel nélküli betartása soha és sehol nem valósulhatott meg.

A sértett szempontjából a legalitás tételét elfogadó eljárási rendszer elméletben kedvezőbb, mint az *opportunitás* elvére épülő. Az utóbbi esetben ugyanis a hatóság – mint ahogy azt korábban kifejtettem – széles diszkrecionális hatalommal rendelkezik, s célszerűségi szempontokra hivatkozva eltekinthet az eljárás lefolytatásától.

Milyen jogai sérülnek a sértettnek?

Minden embernek veleszületett, alapvető emberi joga az élethez, a szabadsághoz, a méltósághoz, a személyes biztonsághoz, a tulajdonhoz való jog. Az állam feladata, hogy e jogokat biztosítsa, és állampolgárait megvédje. A rendőrség egyik legfontosabb feladata a bűncselekmények megelőzése (preventív funkció). Amennyiben ennek nem tud eleget tenni, akkor kötelessége a megzavart közrend helyreállítása (represszív funkció) és az elkövetők felkutatása, illetve bíróság elé juttatása (inkvizitórius vagy bűnüldözési funkció). Az *opportunitás* esetén vi-

szont az állam e kötelezettségének nem mindig tesz eleget. Ennek egyik súlyos következménye, hogy igazságtalansághoz vezet: az állampolgár, akinek az ügyét célszerűségi szempontokra hivatkozva félreleteszik, hátrányos helyzetbe kerül azzal a sértettel szemben, akinek az ügyét gondosan kezelik. Csakhogy nem jobb a helyzet a legalitás esetében sem. Nálunk a jogalkotó nem engedett a formális legalitás elvéből. Az elv, amely szerint ítélni csak a bíróság jogosult, még ma is érvényes. A legalitás eróziója miatt viszont a legalitás csak formálisan érvényesül, a gyakorlatban törést szenved. A jog által nem szentesített szelekció és a büntetőeljárást drasztikusan egyszerűsítő és az alapelveket sértő legitím intézkedések ugyanolyan komoly veszélyt rejtenek magukban, mint a nyomozó hatóság és az ügyészség diszkrecionális hatalmának kiterjesztése. Mindkét rendszer esetében sérülhetnek a sértett alapvető jogai. Mi akkor a megoldás?

Véleményem szerint nem az a fontos, hogy fő elvként melyik tételt fogadjuk el. Mindkét elvnek vannak előnyei, de vannak hátrányai is. Ezért a kérdés végső soron az, milyen jogosítványokat biztosítunk a sértettnek a legalitás tételének elfogadása esetén, és milyeneket az opportunitás elvének érvényesülésekor. A lényeg a következő: *mindkét esetben a jognak kell a határokat rögzítenie!*

A legalitás elvére épülő jogrendszer alapvető jellemzője – mint ahogy az eddig leírtakból egyértelműen kiderült – a *bűncselekmény feltétel nélküli üldözése*. A hatóságok feladata tehát, hogy mérlegelés nélkül folytassák le az eljárást, és az elkövetőt büntessék meg. Ebben a konstrukcióban a sértettnek nem sok szerep jut, hiszen a büntetőjogi felelősség alapja a közösségen esett sérelem. A sértett akaratától és fellépésétől függetlenül a bűnt büntetésnek kell követnie. Az állam – e sajátos feladatra létrehozott szervein keresztül – mindent elkövet, hogy a megsértett jogrend helyreálljon. A sértett pedig – mint az igazságszolgáltatás mellékszereplője – csak korlátozott jogosultságokkal rendelkezhet.

Más a helyzet a magánindítványra üldözendő bűncselekmények és a magánvádas eljárások esetében. A jogalkotó ugyanis kisebb-nagyobb mértékben megengedi, hogy a sértett beleegyezése is szerephez jusson a büntetőeljárás megindításában és folytatásában. A ma-

gánindítvány – mint a főszabály alóli kivétel – kizárja az officialitás elvének maradéktalan érvényesülését, és ekkor a sértett akaratától függ az eljárás megkezdése. „Hasonló hatása van a magánvád intézményének, amely lehetővé teszi, hogy a vádfunkció ellátása hatóságtól magánszemélyhez kerüljön...”¹¹

Amennyiben továbbra is kitartunk a legalitás és az officialitás mellett, akkor kénytelenek leszünk e tételek merevségén enyhíteni. Ennek egyik megoldása a magánindítvány és a magánvád intézményeinek jogszabályban történő szélesítése, másfelől viszont „a sértett jogosítványainak olyan további gazdagítására van lehetőség (például tevőleges megbánás esetén a felek hatóság előtti kibékülésre), ami az eljárás megszűnésének alapja lehetne...”¹²

Az új eljárásjogi kódex nagyobb teret enged az opportunitásnak, és bevezeti a pótmagánvád intézményét.

A pótmagánvád jogintézményének ismételt bevezetésekor azt is végig kell gondolnunk, *milyen lesz az eljárási szakaszok egymáshoz való viszonya.*

A hatályos büntetőeljárásban az eljárás két szakasza – nyomozás és bírósági eljárás – egymástól függetlenül képes az igazság megállapítására. Sem ismeretelméleti, sem eljárásjogi szempontból nincs különbség a két szakasz között. Király Tibor véleménye szerint is „az eljárási szakaszok (...) hasonlítanak a fizikában alkalmazott mérési kísérletekre, amikor is ugyanazt az anyagot többször mérik..., hasonlítanak a vegyi kísérletekre, amikor is ugyanazt a kísérletet többször lejátsszák...”¹³

A jogalkotó szándékával szemben ugyanakkor mégis más a két szakasz szerepe. Ennek pedig az a fő oka, hogy sem a nyomozás, sem a bírósági eljárás nem képes teljesíteni azokat a feladatokat, amelyeket előír a jogalkotó. A hétköznapi világában a jogalkalmazók megosztják a kötelezettségeket: a nyomozók a tényállás felderítésére, a bírák a bűnösséggel kapcsolatos kérdések megoldására vállalkoznak.

¹¹ Király T.: i. m. 202. o.

¹² Uo. 206. o.

¹³ Király T.: Büntetőítélet a jog határán. Tanulmány a perbeli igazságról és valószínűségről. Budapest, 1972, 75. o.

Az új törvény az eljáró hatóságok közötti kompetenciaelosztás terén gyökeres változtatásokat hajt végre. A hatályos törvényhez képest az eltérések három területen jelentkeznek. Egyrészt megváltozik a nyomozási szakasz és a bírósági eljárás egymáshoz való viszonya. Másfelől a két szakasz egyenértékűségéről szóló elméletek érvényüket veszítik. Harmadrészt a bíróság nagyobb szerepet kap az előzetes eljárásban. Megjelenik ugyanis a nyomozási bíró. A tárgyalás új rendjében pedig a felek rendelkezési joga kiteljesedik.

A hatályos konstrukció fenntartása esetén elméletileg nem sok értelmét látom a pótmagánvádlói intézmény létének. A tárgyalás szerepének tényleges növelése esetén pedig alapos elemzésnek kell alávetnünk ezt az új jogintézményt. Reprezentatív mintára épülő interjúk alapján dönthetjük csak el, lesz-e jogrendszerünkben helye, illetve működőképes lehet-e a pótmagánvád intézménye.

A pótmagánvád megengedhetősége tekintetében az ügyészség alkotmányjogi helyzete további végiggondolást igényel. A politikai és a szakmai életben évek óta folyik a vita az ügyészség alkotmányjogi helyzetéről. A fő kérdés a hatáskörrel és a szervezettel kapcsolatban jelentkezik: milyen feladatokat lásson el a jövőben az ügyészség, és melyik államhatalmi szerv felügyelete alatt működjön. Az ügyészségnek két fő típusát – a parlamenti és a végrehajtó hatalomnak alárendelt ügyészség – különböztetik meg.

Magyarországon a hatályos jogszabályok értelmében – bár 1991-ben lépések történtek ennek megváltoztatására – az ügyészi szervezet parlamenti alárendeltségben végzi tevékenységét. Ez pedig azt jelenti, hogy a legfőbb ügyész a törvényhozó hatalomnak tartozik felelőséggel és beszámolási kötelezettséggel.

Az ügyészség alkotmányjogi helyzete, véleményem szerint nem, illetve nemcsak szervezeti, hanem sokkal inkább tartalmi kérdés. Amikor az ügyészség státusáról dönt majd a jogalkotó, első lépésként magának a szervezetnek a rendeltetését kell meghatároznia. Az ügyészség feladata és hatásköre határozza majd meg az államrendszeren belüli elhelyezését.¹⁴

¹⁴ A témáról bővebben Kiss A.: *Elképzelések az ügyészség helyéről és szerepéről.* Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok, 30. Budapest, 1993

Véleményem szerint a pótmagánvád alkalmazására akkor lenne leginkább szükségünk, ha valóban nagyobb teret engedne a jogalkotó az opportunitás elvének; ha a vádmellőzés intézménye szélesebb körben kerülné alkalmazásra; ha az ügyészség parlamenti alárendeltsége megszűnne; ha valóban megváltozna az eljárási szakaszok egymáshoz való viszonya, és a tényleges hangsúly a tárgyalásra tevődne át.

Mindezekon túlmenően a pótmagánvád bevezetése esetén azt is figyelembe kell vennünk, hogy a *sértetti jogok ilyen irányú bővítése nem történhet az elkövető kárára*. A sértetti és a terhelti jogosítványok között mindig ésszerű egyensúlynak kell fennállnia. Másrészről pedig, amikor azt kívánjuk, hogy a sértett a büntetőeljárás folyamán szélesebb körben alakíthassa az eljárás kimenetelét, sohase feledkezzünk el a közvéddőlőről, aki általában nem „tétlen”.

IRODALOM

Az 1892–97. évi Országgyűlés negyedik ülészakájában a Képviselőház elé terjesztett Bűnvádi Perrendtartás törvényjavaslatának Indokolása. 1985

Balogh J. – Edvi Illés K. – Vargha F.: A bűnvádi perrendtartás magyarázata. Budapest, 1897

Bárd K.: „Alkalmazott” viktimológia Észak-Amerikában. *Magyar Jog*, 1984/1.

Bárd K.: A büntetőhatalom megosztásának buktatói. Budapest, 1987

Farkas Á.: Áldozatvédelem és büntetőeljárás. *Magyar Jog*, 1993/12.

Kiss A.: Elképzelések az ügyészség helyéről és szerepéről. Kriminológiai és kriminálisztikai tanulmányok, 30., Budapest, 1993

Király T.: A sértett a büntetőeljárásban. *Magyar Jog*, 1968/2.

Király T.: Büntetőítélet a jog határán. Tanulmány a perbeli igazságról és valószínűségről. Budapest, 1972

Koczká Cs.: A sértetti vádképviselő múltja, jelene, jövője. *Ügyészségi Értesítő*, 1992/1.

Kratochwill F.: A sértett jogi helyzete a magyar büntetőeljárás jogban. ELTE, Budapest, 1990

A bűnözés „előszobája”?

Az utóbbi másfél-két évtizedben hazánkban a kriminológia tárgya ugyan egyre szélesedett, de a szabálysértések vizsgálata periferikus helyre került. A jelen kutatás kimutatta, hogy a szabálysértések esetében az ERÜBS-höz hasonló nyilvántartási rendszer nem működik, holott e regisztráció kimunkálása és működtetése e több százezer főt átfogó lakossági populáció és több milliárd forintot mozgató társadalmi jelenség esetén nélkülözhetetlen. A vizsgálat első fázisa a főváros legnagyobb elsőfokú szabálysértési hatóságának, az I-II-III. és XII. kerületi szabálysértési irodának a 2001. január 2.–október 31. közötti iratanyagát dolgozta fel, interjúk felvételével, kérdőívek segítségével, mindazon jogerősen befejezett szabálysértési eljárások tekintetében, amelyek az ismertté vált és latens elkövetők esetében lopás, sikkasztás és rongálás miatt indultak. A kutatás során az elsőfokú hatóság egyéb – nem tulajdon elleni, de – jellegzetes szabálysértési tényállásainak a tapasztalatai is feldolgozást nyertek.

Hazánkban a szabálysértések kriminológiai vizsgálata periferikus helyet foglal el a kriminológiai kutatások körében, olyannyira, hogy a XX. század utolsó mintegy másfél évtizedében ilyen jellegű vizsgálat, ténykutatás lefolytatására egyáltalán nem került sor. Érdekes módon annak ellenére sem, hogy a bűnözéssel szorosabb vagy lazább összefüggésben álló, különféle devianciák tudományos megismerése iránti igény fokozódott, és a beilleszkedési zavarok egyre szélesebb körére terjedt ki. A szabálysértések viszont kiestek a kriminológiai érdeklődés fókuszából, holott a még ma is érvényesnek tűnő paradigma szerint: „a szabálysértés a bűnözés előszobája”.

E kutatási terület negligálásának természetesen számos oka van. Ezek közül elég e helyütt két fontosabb vonatkozást kiemelni.

Egyfelől a bűnözés terjedelmének növekedésére és minőségének negatív irányú megváltozására, valamint az ezekből fakadó, „akut” problémák sorának a felmerülésére utalnék. E problémák tudományos

kimutatásában, gyökerük, hátterük és kölcsönhatásaik feltárásában, továbbá a kezelési módok kidolgozásában a kriminológiának, illetve a kriminológusoknak (is) óhatatlanul részt kellett és részt kell venniük. A jelentős társadalmi gondot okozó bűnözési formák értelemszerűen magukra vonták a közvélemény és a kutatók figyelmét, s ezáltal a „kiszabályozott” által érintett cselekmények és az elkövetői populáció vizsgálatának időszzerűsége háttérbe szorult. A szabálysértések alakulása, struktúrája, az alkalmazott szankciórendszer, ennek hatékonysága stb. – az egyedi ügyek csekély jelentőségéből fakadóan – a maga egészében is bagatellizálódott, s pontosan ebbéli minőségében vált (ha nem is alkalmatlan, de) mindenképpen periférikus kutatási területté a kriminológia tudománya számára.

Másfelől viszont a szabálysértési jogalkotás és jogalkalmazás sajátos jellege és az e jellegből fakadó belső feszültségei is kedvét szeg(het)ték a kutatóknak, mivel arra a felismerésre vezettek, hogy igencsak feltűnő az aránytalanság a befektetendő munka és a várható eredmény, azaz az állami társadalmi hasznosság között. (Az utóbbi rovására, persze.)

A speciális jogalkotásból és jogalkalmazásból ugyanis – szükségszerűen – számtalan anomália adódott és adódik ma is.

A szabálysértési jogalkotás jellegzetességei mind az anyagi jog, mind pedig az eljárás jog tekintetében érvényre jutnak.

Az anyagi jogi szabályozás rendkívül heterogén (s tegyük hozzá: a büntetőjogász, a kriminológus számára szokatlan): a jogforrások között törvény, kormányrendelet, valamint a különböző helyi hatáskörű és illetékességű önkormányzatok valóban „testre szabott” rendeletei egyaránt megtalálhatók. A szabálysértésekről szóló hatályos törvény, az 1999. évi LXIX. tv. 1. § (1) bekezdése a következőképpen definiálja a szabálysértés fogalmát: „Szabálysértés az a jogellenes, tevékenységben vagy mulasztásban megnyilvánuló cselekmény, melyet törvény, kormányrendelet vagy önkormányzati rendelet szabálysértésnek nyilvánít, s amelynek elkövetőit az e törvényben meghatározott joghátrány fenyeget.” A heterogenitás tehát már magából a törvényből következik, és magától értetődően szükséges és nélkülözhetetlen velejárója a bagatell szabályszegések jogi úton történő kezelésének. Éppen ebből adódóan azonban óhatatlanul magával hozza az alkalmazandó joganyag burján-

zását, nehéz áttekinthetőségét, és a különböző jogszabályok között a színvonalban mutatkozó különbségeket is.

Az *eljárási rend* szabályozása alapján a szabálysértési törvény rendelkezései voltaképpen a büntetőeljárás „rokonának” tekintendők, annál is inkább, mert az anyagi jog számos, úgynevezett kettős alakzatú szabálysértés elkövetését is büntetni rendeli. Ugyanakkor azonban a szabálysértési törvénynek már a felületes ismerete is meggyőző arról, hogy ez a rokonság igencsak távoli. Ráadásul – szerintem legalábbis – a dolog úgy fest, hogy a jogi eljárásrendek nagy családjában (lásd: polgári, büntető-, közigazgatási eljárás stb.) éppenséggel a szabálysértési eljárás a (némi túlzással) „megtúrt, szegény rokon”.

A *szabálysértési jogalkalmazás* „furcsaságai” okszerűen következnek az előzőekből. A jogalkalmazók munkáját rendkívüli módon megnehezítik a hierarchikus rangsorban különböző helyet betöltő jogforrások és az egymástól gyökeresen eltérő szabálysértési tényállások, továbbá, hogy a szabálysértési törvényt *kilencféle hatóság*, valamint – elzárással is sújtható szabálysértés esetén – a *helyi bíróság* alkalmazza. Ez tehát összességében mintegy tízféle, ám területi szinten számtalan, a konkrét esetekben eljáró szerv kompetenciáját alapozza meg.

Már előjáróban meg kell jegyezni, hogy a kutatás tapasztalatai azt mutatják: nemcsak a különböző jellegű szakhatóságok (például az önkormányzati szabálysértési hatóságok és a vám- és pénzügyőrség), hanem általában még az azonos jellegűek (például az ország vagy egy-egy régió vagy a fővárosi kerületi önkormányzatok szabálysértési hatóságai) sem ismerik kellő alaposággal egymás jogalkalmazási gyakorlatát.

Ez már csak azért is meglepő, mert a kutatás során beigazolódott az a – mindennapok gyakorlatának ismeretében már erősen sejthető – tény, hogy *e csekély jelentőségű devianciák nap mint nap és tömegméretekben valósulnak meg*.

Ezt példázzák többek között a következő statisztikai adatok:

- 1999-ben a különféle szabálysértési hatóságok összesen 309 041 *marasztaló határozatot hoztak*,
- az önkormányzati szabálysértési hatóságok 106 586 *feljelentett személy ügyében jártak el*,

- ugyanebben az évben 1 010 524 személyt sújtottak helyszíni bírsággal,
- közlekedési szabálysértés miatt több mint 17 000 vezetői engedélyt vontak vissza,
- csak 1999-ben közel öt és fél milliárd forintot tett ki a kiszabott bírságok összege.

A számok és az összegek önmagukért beszélnek: egy olyan deviancia, amely évente több százezer embert (és az ennek többszörösét kitevő családtagokat együttesen) érint, valamint az állampolgároktól évente több milliárd forint bevételt eredményez, a kriminológia számára sem jelenthet a *maga összességében bagatell* normaszegési formát.

A 2001-ben végzett ténykutatás célja annak a feltérképezése volt, hogy a lakosság anyagi érdekviszonyai milyen formákban, milyen módokon és milyen gyakorisággal sérülnek a büntetőjogi értékhatárt el nem érő és ezáltal a szabálysértési jog hatókörébe tartozó cselekmények által.

A kutatás célja elsődlegesen tehát négy fővárosi kerületben a tulajdon elleni szabálysértések alakulásának és az ezzel kapcsolatos joggyakorlatnak a megismerése volt. A rendelkezésre álló anyag gazdagsága azonban azt eredményezte, hogy a kriminológiai felmérés az eredetileg megcélzottnál szélesebb kört ölelt fel: az érintett elsőfokú szabálysértési iroda által a vizsgált időszakban elbírált, néhány jellegzetes és nagy számban előforduló szabálysértési formára is kiterjedt.

Az *alaphipotézis* tömören akként összegezhető, hogy a bagatell károkozással járó, de az állampolgárokat közvetlenül, a mindennapi együttélés során feltehetően gyakran sújtó érdeksérelmek nagyobb irritáló hatást fejt(het)nek ki, mint a milliárdos nagyságrendű károkozással járó, de a lakosságot csak közvetve, igen áttételesen érintő kiemelkedő vagyon elleni, gazdasági stb., azaz az úgynevezett fehérgalléros bűncselekmények. Az ismertté vált szabálysértések elkövetésében ugyanis tág populáció érintett, s általában a szűkebb-tágabb környezet is gyakrabban értesül egy-egy ilyen csekély jelentőségű normaszegésről, mint a kisszámú, szűk körben ismert, de nagy volumenű kárt okozó bűncselekményekről.

A kutatás konkrét példákkal támasztotta alá ezt az előfeltevést.

A kutatás köre

A kutatás alapvetően a tulajdon elleni szabálysértések feldolgozására irányult. Ezek a szabálysértések a szabálysértésekről szóló, 2000. március 1-jén hatályba lépett 1999. évi LXIX. törvény (a továbbiakban: Sztv.) 32. § (1) bekezdése alapján az *önkormányzatok jegyzőinek hatáskörébe* tartoznak.

A ténykutatást a Budapest II. Kerületi Önkormányzat Polgármesteri Hivatal Szabálysértési Irodájának mint az *I-II-III. és XII. kerületi elsőfokú szabálysértési hatóságnak* a jogerős iratai alapján végeztem.

A választás azért esett erre az irodára, mert a fővárosban ez a legnagyobb területen illetékes és ezáltal évente a legtöbb szabálysértési (s közöttük a legtöbb tulajdon elleni szabálysértési) ügyben intézkedő elsőfokú hatóság.

A Budapest Főváros Közigazgatási Hivatalának „Az önkormányzati szabálysértési hatóságok 2000. évi ügyintézésének adatai”-ról kiadott összefoglalója szerint az ezredfordulón az összesen 1 797 156 fővárosi lakosból ebben a négy kerületben 315 238 fő élt, és itt volt a legmagasabb a vétőképes korban lévők aránya is. Az egész fővárost figyelembe véve az I-II-III. és XII. kerületi elsőfokú hatósághoz érkezett a legtöbb feljelentés (1999-ben 3855, 2000-ben 4159), továbbá itt volt a legmagasabb a feljelentett személyek száma is (1999-ben 3996, míg 2000-ben 4262).

Csak összehasonlításképpen: az ügyforgalmi adatok ranglistájának utolsó helyén álló, mintegy 21 412 lélekszámú XXIII. kerületi szabálysértési hatósághoz 1999-ben 246, 2000-ben pedig 320 feljelentés érkezett.

Az Sztv. 38. § (1) bekezdése szerint „Az eljárásra az eljárás alá vont személy lakóhelye szerinti szabálysértési hatóság illetékes.” Ennek alapján az I-II-III. és XII. kerületi szabálysértési irodához érkezett feljelentések és az ott elbírált szabálysértések elsősorban nem az ezen az összevont területen elkövetett szabálysértéseket, hanem alapjában véve az itt lakók által elkövetett normaszegéseket tükrözik. A fertőzöttséget tehát ez esetben nem az elkövetési hely, hanem az elkövető lakó-

helye alapozza meg. Mindazonáltal gyakran előfordul, hogy az elkövetési hely és az elkövető lakóhelye egybeesik. Ezért is érdekes, hogy ennek az összevont szabálysértési hatóságnak az illetékessége voltaképpen négy, karakterében egymástól meglehetősen különböző területi egységet, négy jellegzetes budai kerületet ölel fel. E karakterjegyek pedig befolyásolják az itt lakók normaszegéseinek, illetve az itt elkövetett szabálysértéseknek a jellegét is.

Az érintett szabálysértési iroda illetékessége kiterjed:

- a Vár környékére (ahol a luxuslakásokban és boltokban jelentős az ismeretlen tettes által elkövetett rongálások száma, vagyis inkább a felderítetlen betöréses lopási kísérlet),
- a budai belterületre (ahol nem ritka a tömegközlekedés járművein szabálysértési értékre elkövetett zseblopás, továbbá a bolti lopás),
- a III. kerületi lakótelep-komplexumra (ahol a lakótelepi házak folyosóin számos tűzrendvédelmi szabálysértést követtek el, illetve – mivel magas az ott élő, fiatal hadkötelesek száma – kiemelkedő a jelentkezési kötelezettség elmulasztásának gyakorisága),
- és végül a Hegyvidékre (ahol sok az üdülőterület, az üdülőtelek, és ennek megfelelően számos ismeretlen tetteses rongálás, sőt még növényvédelmi szabálysértés is több akadt.)

A kutatás időszakában az I–II–III. és XII. kerületi szabálysértési irodában egy végrehajtási és hat érdemi ügyintézői státus volt, amelyből egy betöltetlen, egy munkatárs pedig gyesen van. A munkateher tehát kétségtelenül nagy: egy-egy ügyintézőre évente átlagosan ezer ügy elintézése hárul. Az ügyintézők többnyire államigazgatási főiskolát végeztek, mindannyian a szabálysértések egy-egy csoportjára specializálódtak, emellett aktuálisan ellátják az éppen távollévő kollégájuk munkáját is. Az irodavezető jogász, a fővárosi irodavezetők doyenje, harmincéves közigazgatási (pontosabban: szabálysértési ügyintézési) gyakorlattal rendelkezik. Ennek is köszönhető, hogy az iroda jogértelmezési gyakorlata és bírságpolitikája kiegyensúlyozott.

A történeti hűség kedvéért meg kell jegyezni, hogy 1982. április 1-jéig a fővárosban az akkor még huszonkét kerület mindegyikében külön-

külön szabálysértési hatóság működött. 1982. április 1-jétől kilenc, úgynevezett területközi hatóságot hoztak létre, s ezek intézték a kerületi (akkor még) tanácsok hatáskörébe utalt szabálysértési ügyeket. Így jött létre – többek között – a mind között a legnagyobb fővárosi elsőfokú szabálysértési iroda, az I-II-III. és XII. kerületi összevont szabálysértési hatóság. Ez a felállás működött a rendszerváltásig, pontosabban az önkormányzati törvény hatálybalépéséig. Akkor megszavaztatták a kerületi önkormányzatok képviselő-testületeit, hogy részt akarnak-e venni ebben vagy egy ehhez hasonló összevonásban. Jó néhány kerületi testület „nem”-mel szavazott, főként azért, mert nem akartak hozzájárulni a közös irodák fenntartásához: úgy vélték, hogy saját fennhatóságuk alatt, saját státussal „olcsóbban” ússzák meg a szabálysértési ügyintézés költségeit. Néhány kerület az összevonás mellett döntött. Álláspontjuk szerint a személyi és tárgyi feltételek garantálásának esetleges többletköltségeit ellensúlyozza a magasabb szakmai színvonal és az egységes bírságpolitika biztosításának lehetősége.

2000-ben a főváros huszonhárom kerületében összesen 18 önkormányzati szabálysértési hatóság működött. 2002. január elsejével a XII. kerületi önkormányzat kivált az eddigi legnagyobb irodából és önállóan intézi a hatáskörébe, az illetékessége alá tartozó ügyeket.

A kutatás tárgyéve a 2001. esztendő volt: az iroda irattárában fellelhető valamennyi jogerős, a 2001. január 2-től iktatott, tulajdon elleni szabálysértést tartalmazó aktát feldolgoztam. Ezek sorában természetesen azokat is, amelyeknek az elkövetési ideje 2000-ben (kivételesen 1999-ben) volt, de a végleges elintézése valamely eljárási cselekmény(ek) lefolytatása miatt csak 2001-ben történt meg.

A vizsgálatot 2001. október 31-én zártam le.

A kutatás tárgyidőszakának a megválasztásához két külön megjegyzést kell fűznöm.

Először is: a jelenleg hatályos törvény, az Sztv. 165. § (1) bekezdése szerint 2000. március 1-jén lépett hatályba. A törvény időbeli hatálya pedig az Sztv. 4. §-a szerint az elkövetés idejéhez fűződik. „A cselekményt az elkövetés idején hatályban lévő jogszabályok alapján kell elbírálni.” Ehhez képest a 2000. esztendő szabálysértési jogalkalmazási gyakor-

latában két, egymást olykor időben átfedő, de egymástól igencsak különböző periódus követhető nyomon: az ügyek egy része értelemszerűen még az 1968. évi I. tv., míg a másik része már az új Sztv. hatálya alá esett. A két törvény között pedig – nem csupán az időközben eltelt harminc évnek, hanem számos egyéb körülménynek is betudhatóan – a jogalkalmazó számára (is) jelentékeny eltérések vannak. A 2000. évben az új jogszabály alkalmazására történő átállás az önkormányzati szabálysértési hatóságoknál sem volt zökkenőmentes: egy-egy adott ügy vonatkozásában problémát okozott az időbeli hatály, a cselekmény és a kiszabott bírság elévülési idejének stb. megállapítása. Mindezekre tekintettel a 2000. év iratanyagának feldolgozása nem tűnt célszerűnek.

Másodsor: nem tűnt célravezetőnek a ténykutatást még korábbra, a 90-es évek végére sem kiterjeszteni, ugyanis a ma hatályos, merőben új eljárási rendszer, valamint az értékhatárok változásai egyszerűen ellehetetlenítették volna a legfrissebb iratanyagokkal való összehasonlítást.

Mindezekre figyelemmel viszont a kutatás körét kibővítettem: a tulajdon elleni szabálysértések (az eredeti kutatási tervnek megfelelő) feldolgozását követően a tárgyév első tíz hónapjában jogerős valamennyi szabálysértés iratanyagát áttanulmányoztam. Az utolsó akta a 3707/2001. sorszámot viselte, ami azt jelenti, hogy tekintélyes mennyiségű – közel négyezer – szabálysértési ügybe nyertem betekintést.

A kutatás módszere

A kutatás a kriminológiai felméréseknél hagyományosan bevált módszerek komplex alkalmazásával történt, bár a munkát előre be nem kalkulált zökkenők kísérték.

Legelőször a *hatályos jogszabályok* megismerésére, elsősorban a szabálysértésekről szóló, 1999. évi LXIX. törvénynek, valamint az egyes szabálysértésekről szóló 218/1999. (XII. 28.) kormányrendeletnek a tanulmányozására került sor. Az adott joganyag beható ismerete általában minden egyes kriminológiai kutatás alapfeltétele, magától értetődő sine qua nonja. Önmagában véve különösebb hangsúlyozást sem igé-

nyel. E helyütt azonban azért emelem ki külön kutatási tevékenységként (mintegy alkalmazott módszerként), mert a szabálysértési jog területe a büntetőjogászok és a kriminológusok számára egyaránt többnyire „fehér folt”.

A következő lépés a *szabálysértési statisztika* megismerése volt, amely azt célozta, hogy kellő áttekintést nyerjek e kis jelentőségű, ám tömegméretekben napi gyakorisággal megvalósuló devianciáról.

Terveim szerint egy tízéves idősor elemzése lett volna célszerű, mégpedig a kutatáshoz kapcsolódó, legalapvetőbb idősoroké. Pontosabban: az elmúlt tíz évben

- az országosan elkövetett összes szabálysértés,
- ennek a megyei (és fővárosi) bontása, valamint
- az összes szabálysértésből a tulajdon elleniek alakulása,
- s ezek ugyancsak megyei (fővárosi) bontású elemzése.

Terveztem továbbá az összes ismertté vált szabálysértés, valamint ebből a tulajdon elleni szabálysértések fővárosi, illetve fővárosi kerületi bontásban történő bemutatását is, mert ezek a mutatószámok már alkalmasak arra, hogy nagy vonalakban tükrözzék a jelenség elterjedtségét, nagyságrendjét, az évenkénti változásokat, e változások ütemét és irányát, a területi veszélyeztetettséget és a fertőzöttség módosulásait. Vagyis: első lépésben szükségesnek tartottam (volna) bemutatni a szabálysértések összetársadalmi jelenségének terjedelmét, dinamikáját és tendenciáját, struktúráját és a strukturális változásokat, miként az az összébűnözés, valamint a különféle bűnözési jelenségek esetében alapvető, általánosan bevett módszer.

Csakhogy – s ez volt a kutatás első, váratlan és meglehetősen kellemetlen tapasztalata – a szabálysértések számbavételéhez *nem áll rendelkezésre az ERÜBS-sel kompatibilis, egységes statisztikai regisztrációs rendszer*.

A szabálysértésekről évente *kizárólag ügyszám statisztika* készül, amelyeket a különféle szabálysértési hatóságok a saját adataik alapján állítanak össze. Ezek a kimutatások számos értékes adatot tartalmaznak (így például a feljelentések és a feljelentett személyek szá-

mát, az ügyintézés módját, a bírságpolitika, a pénzbírságbehajtás és az átváltoztatás mutatószámait, a jogorvoslatokat, a helyszíni bírságolás tapasztalatait stb.), de lényegében csupán az ügyintézés mutatóinak a számbavételére szorítkoznak. Ezen elvek alapján készíti el a Budapest Főváros Közigazgatási Hivatala a főváros, a megyei közigazgatási hivatalok pedig a megyék önkormányzati szabálysértési hatóságainak éves statisztikáját, amelyek összesítése a Belügyminisztérium önkormányzati főosztályának feladata.

A Központi Statisztikai Hivatal által kiadott Statisztikai Évkönyvekben csak 1991-ig található a szabálysértések vonatkozásában néhány adat (többek között az országosan elkövetett összes, valamint ebből a tulajdon elleni szabálysértések száma). 1991-et követően még az ilyen tartalmú közzététel is elmaradt valamely okból e kiadványokból.

A Belügyminisztérium informatikai főosztályának statisztikai osztályvezetője megerősítette, hogy a szabálysértések egységes statisztikai nyilvántartási rendszere hazánkban még nem működik, pedig a bűnügyi statisztikai adatszolgáltatási rendszer revíziójával párhuzamosan ezt is ki lehetne és kellene dolgozni.

A legtöbb információt a Legfőbb Ügyészség magánjogi és közigazgatási jogi főosztályának közigazgatási jogi és igazgatásrendészeti osztályától kaptam, az osztály által a szabálysértések alakulásáról évente összeállított tájékoztatókból. Ezek az összeállítások a bűnözési (inkább a bűnüldözési) tájékoztatókhoz hasonlóan több évre visszamenően is tartalmaznak összehasonlító adatokat, és önmagukon belül koherensek. E tájékoztatók elkészítése nem kifejezett munkaköri kötelesség, miután azonban a szabálysértési ügyekben eljáró szakhatóságok a Legfőbb Ügyészségnek külön-külön megküldik a saját részstatisztikáikat, a szabálysértési eljárások törvényessége feletti ügyészi felügyelet hatékonyságának növelése érdekében a főosztály célszerűnek látja az évi összesítések elkészítését.

A tulajdon elleni szabálysértések iratanyagának feldolgozását kérdőívek kitöltése alapján végeztem.

Első nekifutásra részletes elkövetői és ügylapot dolgoztam ki, amelyekről azonban a *próbakutatás* eredményeként kiderült, hogy túlmére-

tezetek: számos olyan kérdést tartalmaznak, amelyekre válasz a szabálysértési eljárásban egyáltalán nem, vagy csak kivételesen (például méltányossági kérelem vagy kifogás előterjesztése esetén) nyerhető. Ilyenek voltak például az eljárás alá vont személy családi állapotára, az általa eltartottak számára, az iskolai végzettségére, a jövedelmi és vagyoni viszonyaira, munkaviszonyára stb. vonatkozó kérdések, amelyek pontos megválaszolása pedig nem elsősorban a kutató, hanem főként a büntetést kiszabó vagy intézkedést alkalmazó hatóság számára jelenthetnek fontos információkat.

A szabálysértési hatóság a tárgyi oldal ismeretére hagyatkozva dönt. Az elkövetői nacionálé csak a nevet, a születési helyet és időt, valamint az anya nevét tartalmazza, s a priorálás alapján az eljáró hatóság csupán annyi további ismeretet szerez az elkövetőről, hogy két éven belül szabálysértés miatt elmarasztalták-e vagy sem.

Az iratok tanúsága szerint különösen a szabálysértési értékre elkövetett bolti lopások esetén akad számos olyan tetten ért elkövető, aki hamis név és cím bemondásával igyekszik mentesülni a felelősség alól, arra hivatkozva, hogy nincs nála a személyi igazolványa. Az előállítás során azonban rendre kiderül a valódi név és cím.

A kutatási anyagban szerepelt olyan elkövető is, aki a valódi nevét és címét adta meg ugyan, de a jövedelmi és vagyoni viszonyaira vonatkozó kérdést felhárítottan hátrította el.

A próbakutatás során az is kiderült, hogy a különböző szabálysértési kategóriákban jelentős az úgynevezett ismeretlen tetteses ügyek száma, ezért azokra külön kérdőívet kellett szerkeszteni, különös tekintettel a sértett nemére és életkorára.

Végül is alapvetően kétféle kérdőívvel dolgoztam, de külön-külön lapokon vezettem a tulajdon elleni szabálysértések között a lopást, a csalást, a sikkasztást és a rongálást tartalmazó ügyeket, továbbá ugyancsak külön-külön kérdőíveken az ismeretlen tetteses, hasonló ügyeket. Ez a metódus megkönnyítette az adatok *statisztikai összesítését*.

A kérdőíves feldolgozást jól kiegészítette az a számtalan *kötetlen beszélgetés* és célirányos *interjú*, amit a ténykutatás ideje alatt főként az

irodavezetővel, de a többi érdemi ügyintézővel is naponta folytattam, továbbá azok a *konzultációk*, amelyekben a partnereim a különböző főhatóságok vezető szakemberei voltak. Mindannyiuknak egyenként is köszönetet mondok.

A szabálysértési nyilvántartás és a szabálysértések alakulása a kutatás tükrében

A kutatás módszerével kapcsolatban több oldalról is alátámasztva rögzítettem azt a tényt, hogy hazánkban jelenleg az ERÜBS-sel szinkronban lévő szabálysértési nyilvántartási rendszer nem működik, annak elenére, hogy a jogalkalmazók számára is kívánatos volna egy ilyen rendszer funkcionálása. (Főként abban az esetben, ha nem járna a munkateher növekedésével.) Az ügyforgalomra vonatkozó statisztikák a lefolytatott eljárások különféle eljárásjogi aspektusokat érvényesítő adatait tartalmazzák, amelyekből csak meglehetősen áttételesen következtethetünk a szabálysértések összességének mint deviáns társadalmi mozgásformának a statisztikai jellemzőire.

Ennek alapvető oka a szabálysértési eljárás egyik fő specialitásában keresendő, nevezetesen abban, hogy szabálysértés miatt több különböző jellegű hatóság jár el.

Az Sztv. szerint a szabálysértés miatt eljáró hatóságok a következők:

- a községi, városi, megyei jogú városi, fővárosi kerületi jegyző (32. § (1) bek.),
- a rendőrkapitányságok vagy az egyes feladatok ellátására létrehozott rendőri szervek (33. § (1) bek.),
- a határőrség (35. § a) pont),
- az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat városi, megyei, fővárosi kerületi, repülőtéri intézetei (35. § b) pont),
- a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség, illetve a Megyei (Fővárosi) Közigazgatási Hivatal fogyasztóvédelmi felügyelőségei (35. § c) pont),
- a bányakapitányságok, illetve különösen jelentős ügyben a Magyar Bányászati Hivatal (35. § d) pont),

- a megyei (fővárosi) munkabiztonsági és munkaügyi felügyelő, a munkaügyi felügyelő (35. § e) pont),
- a Hírközlési Főfelügyelet területi szervei (35. § f) pont),
- a nemzetipark-igazgatóságok (35. § g) pont),
- a Szerencsejáték-felügyelet (35. § h) pont),
- elzárással is sújtható szabálysértés miatt a bíróság (36. § (2) bek.).

Mindezekhez hozzá kell még számítani a helyi önkormányzatok képviselő-testülete hivatalának helyszíni bírságolásra felhatalmazott ügyintézőit, akik a BM önkormányzati főosztályának tájékoztatója szerint 1998-ban 2460, 1999-ben már csak 362 személyt bírságoltak meg. Működésük látványosan csökkent, összességében már nem jelentős.

Jelentős (és feltehetően egyre jelentősebbé is válik) viszont a közterület-felügyelők helyszíni bírságolási tevékenysége, bár 1999-ben 13%-kal kevesebb (összesen 130 586) állampolgárt bírságoltak meg Budapesten, mint 1998-ban (akkor 165 435 főt sújtottak helyszíni bírsággal). Az országos adatok szerint a megbírságoltak száma 1998-ban 271 385, illetve 1999-ben 234 279 fő volt. A fizető parkolás nagymérvű kiterjesztésének betudhatóan bizony prognosztizálható a közterület-felügyelők bírságolási aktivitásának fokozódása.

Az első fokon eljáró szabálysértési hatóságok mindegyike készít statisztikát a saját működéséről, ám nincsen olyan apparátus, amely a szabálysértési statisztikai nyilvántartás szempontjából e szakhatóságok tevékenységét összefogná, összegezné, egységesítené, megszabná az alapvető, általánosan érvényes irányelveket, a regisztráció kritériumait. Mint már említettem, a Legfőbb Ügyészség is főként a saját feladatai jobb ellátása érdekében vállalja a tájékoztatók készítését, amelyekben többször is szerepel az a megjegyzés, hogy „nincs adat, mert a felügyelők statisztikai jelentései nem tartalmazzák külön a helyszíni bírságolásra vonatkozó adatokat”.

A szabálysértések alakulását tükröző, a következőkben ismertetendő adatok egy részét a Belügyminisztérium önkormányzati főosztályának az 1999. évi, a másik, nagyobb hányadát pedig a Legfőbb Ügyészség 1994–1999 közötti évekre vonatkozó tájékoztatói tartalmazzák.

A demonstrációként szolgáló hat évben országosan a *szabálysértési feljelentések* számának alakulása U alakú görbét rajzol: 1994-ben 443 909 személyt jelentettek fel, számuk 1997-re 396 157-re csökkent, majd 1999-re meghaladta a 450 000-t. Ez a közel félmillió lakosságcsoporthoz (amelynek tagjai között főként valóban a tényleges normaszegők, de kicsiny hányadban az úgynevezett „kabátlopási ügybe” keveredettek is szerepelnek) mindenképpen érintett, és a nagyságrend már önmagában jelzi a szabálysértések összességének mint tömegjelenségnek a jelentőségét.

Hasonló ívet ír le a *marasztaló határozatok* számának alakulása: az 1994-ben regisztrált 315 825-ről – harminc–negyvenöt ezres évi csökkenés után – 1999-ben 309 041 volt. Összevetve a feljelentések számával, megállapítható, hogy az utóbbi években évente több mint 100 000 esetben a feljelentést nem követte a feljelentett személy elmarasztalása. A feljelentett személyek egynegyede-egyharmada tehát bizonyíték vagy szabálysértés elkövetésének hiányában mentesült a felelősségre vonás következményei alól.

A *helyszíni bírsággal sújtott személyek száma* – ugyancsak országosan – 1994-ben még meghaladta az 1 700 000-t, de folyamatos csökkenés után 1999-ben már alig volt több mint egymillió. Ez azonban hazánk mintegy tízmillió összlakosságára figyelemmel (beszámítva a vétőképtelen, azaz a tizennegyedik életévüket még nem töltött személyeket is) rendkívül magas számnak tűnik, még akkor is, ha beszámítjuk a „permanens visszaesőket”, azaz a szabálysértéseket ismételten elkövetőket is. Hozzá kell tenni, hogy helyszíni bírságot szinte kivétel nélkül valamennyi szabálysértési ügyben eljárni hivatott szakhatóság alkalmaz, ezek összegét többnyire külön is nyilván tartja. Egyedül a munkabiztonsági és munkaügyi felügyeltek statisztikai jelentései nem bontják külön is az idevonatkozó adatokat. Természetesen a legtöbb helyszíni bírságot a rendőrség rója ki.

Figyelemfelkeltő a *kiemelt közrend és közbiztonság elleni szabálysértések* alakulása. A verekedés, garázdaság, tiltott kéjelgés és veszélyes fenyegetés miatt indult szabálysértési ügyekben a marasztaló határozatok száma összességében 1994 és 1999 között jelentősen emelkedett. Míg 1996-ban még 6156, addig 1999-ben már több mint 10 000 marasztaló ha-

tározat vált jogerőssé az e kategóriába eső ügyekben. Ennek háttérében két fontosabb mögöttes tényező húzódik meg. Egyrészt az, hogy a szervezett bűnözés elleni törvénycsomagnak a kirakat-prostitúció ellen irányuló szabályozása – az önkormányzatok passzív rezisztenciája révén – voltaképpen elvetélt, viszont ezzel párhuzamosan fokozódott a rendőrök aktivitása a prostituáltak szabálysértési felelősségre vonása tekintetében (1993-ban csak 378, 1996-ban már 1124, majd 1999-ben már 5530 prostituáltat marasztaltak el szabálysértés miatt). Másrészt viszont az is vitathatatlan tény, hogy az erőszakos bűnözés térhódításával párhuzamosan az enyhébb megítélésű erőszakos cselekmények (verekedés, garázdaság, stb.) száma is fokozatosan növekedik.

Ezzel ellentétes tendencia ment végbe azonban a *tulajdon elleni szabálysértések* alakulásában. E devianciák abszolút száma ugyanis a vizsgált intervallumban évről évre folyamatosan csökken, legalábbis a marasztaló határozatok által mutatott statisztikai tükröben. Ez a mutató ugyanis 1994-ben még meghaladta a 18 000-t, 1999-ben pedig már nem érte el a 13 000-t.

Az ismeretlen tetteses ügyekről, azaz a legtöbb esetben megszüntetéssel végződő szabálysértési eljárások zöméről, illetve ezek abszolút számáról nem találtam adatot. A ténykutatás viszont arra utal, hogy nem csak a bűncselekmények, hanem a szabálysértések körében is jelentékeny arányban maradnak homályban a jogellenes tettek elkövetői.

És végül álljon itt néhány adat a szabálysértés miatt alkalmazható egyik, jól bevált büntetésről, a *bírság összegének hazai alakulásáról*.

A szabálysértés miatt (a szabálysértési hatóságok által, valamint a helyszíni bírságolás útján) alkalmazott *pénzbírságok* összege az 1994–1999 közötti intervallumban forintban a következő volt:

- 1994: 4 157 099 512
- 1995: 3 957 162 687
- 1996: 3 875 530 248
- 1997: 4 046 253 508
- 1998: 3 975 419 544
- 1999: 5 418 907 334

Ebből a helyszíni bírságok összege évente mintegy másfél millió forintot tett ki.

Az önkormányzati szabálysértési hatóságok az utóbbi néhány esztendőben évente 220 millió forint körüli szabálysértési bírságot rónak ki. A kiszabott bírságok összege 1994–1997 között jelentékenyen, vagyis több mint harmadával emelkedett (170 millió forintról 234 millióra), majd az utolsó két vizsgált esztendőben közel 217 millió, illetve 224 millió forint volt.

Ezek a statisztikai adatok már önmagukban is érzékeltetik, hogy annak a deviáns jelenségnek, amely évente több százezer főt és több milliárd forintot mozgat meg, annak meghatározott helye, súlya és jelentősége van a társadalom és közvetlenül az egyének életében. Ezt a jelenséget természetesen nem szabad túlbecsülni, de a jelentőségén alul kezelni, esetleg negligálni több, mint bűn: egyenesen hiba volna.

A tulajdon elleni szabálysértések ténykutatásának tapasztalatai

A ténykutatás kérdőíves módszerrel összesen 577 *tulajdon elleni szabálysértési ügy* iratanyagának a feldolgozására terjedt ki, amelyekben összesen 447 *elkövető* (az Sztv. szóhasználatára szerint: eljárás alá vont személy) szerepelt.

Az összehasonlítás lehetőségének biztosítása érdekében meg kell jegyezni, hogy az I–II–III. és XII. kerületi elsőfokú szabálysértési hatóság 2000-ben tulajdon elleni szabálysértés miatt összesen kerekén 1100 ügyben járt el (ez magától értetődően tartalmazza az általam nyilván nem tartott, illetékesség hiányán, illetve minősítő körülmény meglétéen alapuló áttételeket és megszüntetéseket is), és összességében 548 pénzbírságot kiszabó határozatot hozott. Tekintettel arra, hogy az általam feldolgozott utolsó jogerős határozat dátuma 2001. október 1-je, megállapítható, hogy az elkövetett szabálysértések száma e négy budai kerület lakosai esetében közel azonos szinten maradt.

Az összes ügy 72,5%-ában az elkövető ismertté vált: ezt a 72,5%-ot, azaz 418 szabálysértést követte el az összesen 447 eljárás alá vont személy.

A tulajdon elleni szabálysértéseknél nem gyakori a többes elkövetés, bár a sikkasztás kivételével a többi három szabálysértési kategóriában is akadt rá példa.

A társtetteségnek többnyire meglehetősen primitív formái valósultak meg a vizsgált anyagban. Jól példázza ezt az az ügy, amelyben egy házaspár az egyik nagyáruházban bébiétellel és olcsó gyermekruhákkal rakta meg a babakocsit, majd az üresen hagyott bevásárlókosárral fizetés nélkül akart távozni. Hasonló jellegű cselekményt testvérpárok is elkövettek több alkalommal.

Többször is előfordult, hogy fiatalos lányok egymás tevékenységét leplezve próbáltak cigarettát és/vagy különböző kozmetikumot lopni, esetleg csokoládét ettek és/vagy üdítőt ittak az áruházban, majd fizetés nélkül igyekeztek távozni.

Az általam feldolgozott – az eljárás megszüntetésével végződő – ismeretlen tetteses ügyek száma 159 volt.

Az Sztv. 157. § (1) bekezdésében meghatározott szabálysértések közül mind az ismert, mind pedig az ismeretlen tetteses ügyekben *lopás, csalás, sikkasztás és rongálás* szerepelt. A vizsgált időszakban az érintett elsőfokú hatóság iratai között jogtalan elsajátítás, orgazdaság és hűtlen kezelés nem fordult elő. Ugyancsak nem indult eljárás a 157. § (2) és (3) bekezdésében foglalt tulajdon elleni szabálysértések miatt sem.

Az ismert és az ismeretlen tetteses szabálysértések *struktúrája* élesen különbözött egymástól. Míg az ismert elkövetőjű szabálysértések 75,3%-át a *lopások* tették ki (315 lopás 333 elkövetővel), addig az ismeretlen tetteses ügyek *kétharmadát* (kerekén 100 szabálysértés) a *rongálások*.

A vizsgált szabálysértések megoszlása az ügyek és az elkövetők száma szerint a következő:

Az ismertté vált elkövetők esetén:

lopás:	315 szabálysértés	333 elkövető
rongálás:	77 szabálysértés	82 elkövető
csalás:	21 szabálysértés	27 elkövető
sikkasztás:	5 szabálysértés	5 elkövető
összesen:	418 szabálysértés	447 elkövető

Az ismeretlen tetteses ügyekben:

rongálás:	100 szabálysértés
lopás:	53 szabálysértés
csalás:	5 szabálysértés
sikkasztás:	1 szabálysértés
összesen:	159 szabálysértés.

A két számsor egyben rangsort is tükröz, amely jól mutatja a tulajdon elleni szabálysértések szerkezetének az eltéréseit a vagyon elleni bűnözés szerkezetétől. A különbözőség egyértelműen az értékhatárnak tudható be, valamint annak a ténynek, hogy minősítő körülmény megléte esetén az értékhatár alatti kárt okozó cselekményt már nem szabálysértésként, hanem bűncselekményként értékeli.

Lopás

Az összes vizsgált szabálysértésen belül az *ismertté vált elkövetőjű lopások tették ki a legnagyobb hányadot*. Ez a szabálysértési kategória egy picit maga az úgynevezett állatorvosi ló, vagyis magán hordozza a szabálysértések valamennyi „gyermekbetegségét”.

A cselekmények zöme szimpla *áruházi lopás*, amelyek elkövetési helyei főként a nagy bevásárlóközpontok (Auchan, Baumax, CBA, Cora, Flórián, Mammút, Média Markt, Sugár, Tesco és a Westend). Az ezeknél kisebb élelmiszer-áruházak (Plus, Jééé, Spar, Smatch stb.), valamint a jelentősebb drogériák (dm, Rossmann stb.) is preferáltak, de az egészen kicsi boltok szinte teljesen intaktak az ilyen jellegű cselekményektől. Kézenfekvő a következtetés: míg a nagyáruházak az anonimitást (kvázi a rejtve maradást) jelentik, addig a vevőkkel „testközelbe” kerülő kisboltok a széles körű ismertségre építenek. A kutatás tapasztalatai szerint nem is alaptalanul.

Szembetűnő volt a kutatás során az a szinte hihetetlen ismerethiány, amelyről az elkövetők egy jelentékeny része tanúbizonyságot tett. Ők – mint azt a szabálysértés elkövetésének módja jelezte, vagy mi-

ként később, a meghallgatás során elmondták – egyáltalán nem tudtak az adott áruház biztonságtechnikai rendszerének létezéséről. Holott feltehető, hogy általánosan ismert: a nagy bevásárlóközpontok a kamerák és az árjelzőkapuk felszerelésével, továbbá a tekintélyes létszámú biztonsági személyzet alkalmazásával együttesen komoly védelmi rendszert működtetnek, amelyek meglétéről és funkcionálásáról a lakosság széles körben értesülhetett. Az áruházi lopásokat elkövető szabálysértők azonban mindezekről nem értesültek.

Az elkövetés konkrét helyeként előfordult természetesen magánlakás (például a külön élő, de a régi, közös lakáshoz még kulccsal rendelkező férj ellopta a feleség pénztárcáját a fiú „lomtalanította” a mama házában padlását stb.), diákothton (diák lopott a nevelőtanártól), benzinkút (az autó vezetője tankolt, majd fizetés nélkül távozott a helyszínről) és közterület is.

Ez utóbbi lopás meglehetősen galibát okozott a szabálysértési hatóságnál, mert a lopás tárgya a II. kerületi önkormányzat zászlaja volt. Két fiatalos fiú egy térről emelte el a zászlókat, amelyeket az eljárás során annak rendje és módja szerint lefoglaltak. Nem volt kétséges, hogy a zászlók a II. kerületi önkormányzat tulajdonát képezik, csak az volt vitatható, hogy konkrétan mely önkormányzati hatóság jogosult azok birtokbavételére. Jó néhány telefonhívás eredményeként tisztázták a jogosult kilétét.

Az elkövetés éve öt esetben 1998, hét esetben 1999, és 88 esetben a 2000 volt. A többi lopás 2001-ben történt. Az eljárás meghosszabbodását többnyire lakcímkeresés, jogorvoslati eljárás vagy a végrehajtás elhúzódnása okozta.

Az elkövetési idő a februártól májusig terjedő hónapok nagyobb aktivitását mutatja, ebben a négy hónapban követték el ugyanis a lopás szabálysértésének több mint felét.

A statisztikai összesítésből kiderül, hogy a lopások 38%-át a délelőtti órákban (9 és 12 óra között), míg kerekén 50%-át a délutáni órákban (13–17 óra között) követik el. Ez logikusnak és beláthatónak tűnik, hiszen a délelőtt és a délután a vásárlások időszaka: a nyugdíjasok inkább délelőtt, a munkába járók pedig inkább kora délután vásárolnak. Az elkö-

vetők egy része ténylegesen vásárol, de amellet lop is valamit. Akik vásárlási szándék nélkül, kifejezetten a jogtalan eltulajdonítás szándékával térnek be egy-egy áruházba, azok általában a kora reggeli vagy a késő délutáni időpontot választják: munkakezdés vagy az iskolai becsengetés előtt, netán éppenséggel a munkaidő lejárta, az iskolai órák vége után térnek be például egy-egy csomag cigarettáért, kávéért vagy italféleségért.

Az elkövetés tárgya a lopások 25%-ában élvezeti cikk (idetartoznak az előbb felsoroltak, plusz a csokoládé), 24%-ban kozmetikum és 22%-ban élelmiszer.

Megjegyzendő, hogy az élvezeti cikkeket korra és nemre való tekintet nélkül igyekeznek eltulajdonítani az emberek voltaképpen nincs is igazán specifikus elkövetői csoport.

Az élelmiszerek lopásában viszont sajnálatos módon élenjárnak a nyugdíjasok – közöttük is értelemszerűen a megcsappant család élelmezését szükségszerűen vállaló nők. Nem ritka, hogy az egyébként jobb sorsra érdemesült matróna ott, helyben meg is eszi a kiválasztott terméket.

Érdekes egyébként, hogy az ellopott élelmiszerek „listavezetője” a *túrórudi*: akadt olyan ügy, amelynek elkövetője a teljes túrórudi-skálát rejtette el a ruházatában.

Elkövetési tárgyként egyébként a legváltozatosabb áruféleségek szerepeltek az anyagban: kispárna, darts, műfogsorragasztó, úszósapka, húsvéti csoki nyuszi, a Harry Potter-ciklus legújabb kötete, óvszer, atlasz és így tovább. Készpénz csak az esetek elenyésző hányadában tűnt fel.

Az áruházi lopások egyik jellegzetessége, hogy a „lebukás” után az elkövetők nagy része (az általam vizsgált anyagban 82%-a) nem fizeti ki, hanem az üzletben hagyja az árut. A bolt kára ez által megtérül – mintha semmi sem történt volna –, de az áruról való lemondás azt mutatja, hogy vagy eleve nem volt pénze az elkövetőnek az adott árucikk megvásárlására, vagy volt ugyan nála pénz, de nem volt igazán szükségére az adott árucikkre. Szomorú kutatási tapasztalat, hogy a jogtalan

eltulajdonításra kényszerülő idős hölgyek többnyire kifizetik a bevásárlókosarukban „felejtett” árut (netán még azt is, amit a vásárlás közben megettek)

Az elkövetési érték az ezredforduló jogi szabályozásának betudhatóan magától értetődően tízezer forint alatti, de ezen belül jelentősnek mondható a szóródás. Az esetek közel egyötödében az eltulajdonított érték ötszáz forint(!) alatti, egészen jelentéktelen. (Két db májkrém vagy némi felvágott, egy csomag datolya vagy egy-két képes újság stb.)

A kutatási tapasztalat szerint az áruházi biztonsági szolgálat alkalmazottai egyébként is hajlamosak a tettenérés, a leleplezés, a tolvajfogás túllihegésére, s ezáltal a szabálysértési apparátus indokolatlan mozgásba lendítésére is. Jól példázza ezt az az ügy, amelyben három – nyolc, tíz és tizenhárom éves – gyereket lepleztek le, mert fejenként zsebre tettek három-három csomag rágógumit. Az okozott kár fejenként százhetvenhét forint volt, mégis megindították az eljárást. Később persze az Sztv. 8. § (1) bek. alapján – gyermekkor miatt – megszüntetésre került az ügy.

További példa: 92 éves, idős úr egy darab újságot a bevásárlókosár helyett a saját kosarába tett – mint ő mondja: teljesen véletlenül. Az elsőfokú hatóság kétezer forint pénzbírság megfizetésére kötelezi, s csak a Fővárosi Közigazgatási Hivatalnak jut eszébe, hogy „méltányosságból” elengedje a bírság megfizetését.

Az elkövetési érték a szabálysértések (kerekített) 38%-ában ötszáz és kétezer forint közötti, 26%-ában 2–5000 forint közötti és csupán 13%-ot tett ki az 5–10 000 forint közötti kárérték.

Az elkövetők nem szerinti megoszlása meglepő módon kiegyenlített: 51,1 százalék a férfiak és 48,9 százalék a nők aránya.

Az életkor szerinti megoszlás alapján megállapítható, hogy ebben a vonatkozásban a *legaktívabb korosztály a 20–29 év közöttiek* korcsoportja (22%), majd a 40–49 év közöttiek következnek (19%), és az összes többi tíz-tízéves korcsoport átlag 12%-os részvételi aránnyal szerepel. A fiatalok aránya 11% – ami egybevág a bűnözésbeli részvételi aránnyal is –, és velük szemben a szabálysértési hatóság maradéktalanul érvényesíti az Sztv. 29. § (2) bekezdését. Ehhez képest – mivel álta-

lában nincs önálló jövedelmük, keresetük vagy megfelelő vagyonuk – pénzbírság helyett őket kivétel nélkül figyelmeztetésben részesítik.

A tulajdon elleni szabálysértések elkövetése esetén az Sztv. 157. § (1) bekezdése százezer forintig terjedő pénzbírság-büntetést helyez kilátásba.

Az érintett szabálysértési hatóság bírságpolitikája kiegyensúlyozott: a leggyakrabban 5000 és 10 000 forint összegű bírságot szabnak ki (16-16%) 15 000 forint volt a bírság az ügyek 15%-ában és 20 000 forint az ügyek 12%-ában.

Az általam feldolgozott anyagban a jogerősen kiszabott bírság legmagasabb összege 40 000 forint volt, amellyel egy 43 éves férfit sújtottak, aki a Flórián áruházban egy 9580 forint értékű farmernadrágot akart jogtalanul eltulajdonítani. A bíróság nem folyt be, az elkövető eltűnt, végül hivatalos értesítés érkezett arról, hogy az elkövető Egerben tartózkodik, hajléktalan.

A pénzbírságot az elkövetők több mint kétharmada zokszó nélkül befizette (akadt olyan is, aki két alkalommal is leróta ugyanazt a bírságot). A határozat ellen mindössze 15 elkövető élt kifogással.

Különösen a nyugdíjasok esetében feltűnő, hogy a rájuk kirótt 5–10 ezer forint összegű bírság behajtása gyakran történik a nyugdíjból való letiltás útján. Ilyenkor a Nyugdíjfolyósító Igazgatóság intézkedik, és az alacsony nyugdíj 33%-át a II. Kerületi Önkormányzat Polgármesteri Hivatala pénzügyi osztálya által a Raiffeisen Bank Rt.-nél vezetett számlára utalja át.

Az elkövetők kicsiny százaléka nyújt be méltányossági kérelmet, amelyekkel kapcsolatban azonban meglehetősen groteszk helyzet alakult ki a fővárosi szabálysértési ügyintézési gyakorlatban, nemcsak a loptások, hanem valamennyi tulajdon elleni szabálysértés vonatkozásában is, amelynek a lényege a következő: az Sztv. 116. §-a rendelkezik a méltányossági kérelem jogintézményéről. Ez a törvényi szakasz csupán a kérelem elbírálására illetékes szerveket jelöli meg, ami a tulajdon elleni szabálysértések esetén (konkrétan például Budapesten) a Fővárosi Közigazgatási Hivatal vezetője. A törvényhely tehát a méltányosság gyakorlásának feltételeiről külön nem rendelkezik. A Fővárosi Köz-

igazgatási Hivatal vezetője viszont minden egyes (általam vizsgált) iratanyagban erre a szakaszra hivatkozik és azt a látszatot kelti, mintha a jogszabályt idézné – bár kissé szabadon.

A döntést megalapozó átirat a következő (feltehetően) sablonszöveget tartalmazza. „A méltányosság gyakorlásánál figyelembe kell venni, hogy a kiszabott összeg megfizetése az elkövető életkörülményeiben bekövetkezett változás folytán ne jelentsen aránytalanul nagy megterhelést az elkövető és családja számára. A végrehajtás méltányosságból történő mellőzésére tehát akkor kerülhet csak sor, amikor az elkövető életkörülményeiben a határozat jogerőre emelkedése után olyan változás következik be, amely rendkívül megnehezíti számára, hogy a marasztaló határozatban foglaltaknak eleget tegyen.”

Az életkörülményekben bekövetkezett változásokra való hivatkozás önmagában véve rendkívül jó érvelés, csak hogy az elsőfokú szabálysértési hatóság a határozat meghozatalakor egyáltalán nem ismeri (mert ab ovo nem is ismerheti) az elkövető életkörülményeit. A kiszabott bírság összege az okozott kárhoz (az elkövetési értékhez) igazodik, a személyi oldalt azonban teljes homály fedi. Mármost: ha a méltányossági kérelmet benyújtó elkövető arra hivatkozik, hogy a szabálysértés elkövetését, illetve a bírságot kiszabó határozat jogerőre emelkedését követően tartósan megbetegedett, munkanélkülivé, kizárólagos családfenntartóvá vált stb., akkor jó esélye van kérelme kedvező elbírálására. Ám az állampolgár nem ennyire tájékozott, és a valóságnak megfelelően a kérelmében azzal érvel, hogy ő bizony évek óta beteg, kisnyugdíjas és családfenntartó. Ekkor viszont nem következett be változás az életkörülményeiben és ehhez képest a méltányossági kérelmét is elutasítják.

Az Sztv. XII. fejezete rendelkezik a végrehajtás szabályairól, amelyek alkalmazásával kapcsolatosan ugyancsak adódik némi anomália.

A III. § rendelkezései szerint az elkövetőnek a határozat jogerőre emelkedésétől számított 30 napon belül kell a bírságot illetékbélyeggel leróni. Ha ez nem történik meg, a hatóság közvetlen letiltást bocsát ki. Amennyiben a letiltásra nincs mód, akkor elrendeli a tartozás adók módjára történő behajtását. Ha még erre sincs lehetőség, vagy arány-

talánul hosszú idővel járna az eljárás, akkor a pénzbírságot – az elkövető beleegyezésével – közérdekű munkára kell átváltoztatni. Az átváltoztatást megelőzően a hatóságnak rövid úton meg kell keresnie az illetékes jegyzőt, aki a település területén működő, közérdekű munka végzésére alkalmas munkahelyekről tájékoztatja a szabálysértési hatóságot.

Nos, minden egyes jogerős határozat precízen tartalmazza, hogy az adott szabálysértési ügyben az adott bírság összege hány nap közérdekű munkának felel meg. 2001. július 6-án azonban a főváros I. kerületi jegyzője tájékoztatta az I–II–III. és XII. kerületi szabálysértési hatóságot, hogy közérdekű munka végzésére alkalmas munkahely ezekben a kerületekben nincs. Mivel nincs ilyen munkahely, az Sztv. 111. § (13) bekezdése szerint illetékes II–III. Kerületi Bíróóság nem változtatja át elzárásra a ki nem fizetett bírságot. Az ilyen akták pedig gyűlnek. Számuk közel harmincra tehető.

Rongálás

A vizsgált anyagban 82 elkövető követett el összesen 77 rongálást (a többes elkövetés természetesen a szándékos rongálások esetén valósult meg).

Az ügyek között akadt jó néhány „filemile-pör”, vagyis jellegzetes szomszédháború: a szomszédos telek nádkerítésének felgyújtása (a kár 1800 forint), kődobálás, virágkihúzóztatás (a kár 9000 forint), ablakbetörés, bejárati portálrongálás (átlagosan 5000 forint körüli kárt okozva), és akadt olyan elmérgesedett családi perpatvar is, amelyben a férj a szoba-, konyha- vagy az erkélyajtó berúgásával zárta le a vitát.

Az ebbe a körbe tartozó legtipikusabb normaszegés azonban a parkrongálás, amely gondatlan alakzatát a tulajdon elleni szabálysértések körében az Sztv. 157. § (3) bekezdése rendeli büntetni. Ez a rendelkezés sok bosszúságot okoz az autósoknak és számos „tiszteletkőr” lerovására kárhoztatja a hatóságot.

A vizsgált anyagban a 82 elkövető közül 55 valósította meg a zöldterület jogosulatlan használatának szabálysértését, ami voltaképpen nem jelentett mást, mint valamely zöldterületnek minősülő területen történő parkolást (akár a személygépkocsi egyetlen kerekével).

A parkrongálást a 17/1968. (IV. 14.) kormányrendelet a következőképpen szabályozta: a 140. § a) pontja büntetni rendelte azt, „aki a parkban kárt okoz”. Ám ilyen ügy egyszerűen nem létezett a gyakorlatban, mivel egy parkban okozott kárt összecszerűen kimutatni igen nehézkes. A hivatkozott rendelet 140. § b) pontja viszont büntetni rendelte azt a személyt, aki a parkot „rendeltetésellenesen használja”. Ez utóbbi volt a ténylegesen alkalmazott tényállás, mert ebbe mindenféle parkrongálás is belefért. És életszerű is: a parkrongálások nagy része valóban a nem rendeltetészerű használatban ölt testet.

A jogalkalmazásnak nem voltak zökkenői egészen 2000. március 1-jéig. Akkor azonban hatályba lépett az új Sztv., amelynek alkalmazása e vonatkozásban is több problémát okozott.

Ezek közül is a legelső az, hogy egyáltalán mi tartozik a „park” fogalmi körébe. A következő, hogy mennyi a szabálysértéssel okozott kár, és végül, hogy ki állapítja meg a kár nagyságát.

Régebben nem okozott különösebb gondot annak eldöntése, hogy egy-egy adott közterület parknak minősül-e, mert az építésügyi hatóság naprakész térképnyilvántartást vezetett, amelynek alapján könnyen el lehetett dönteni, hogy parkról van-e szó vagy sem. Ma már nincs naprakész nyilvántartás. A kifogások alapján eljáró bíróság úgynevezett térképszelvényt kér, ennek hiányában megszünteti az eljárást.

A Fővárosi Kertészeti Rt. (Főkert) viszont vezet úgynevezett zöldkataszteri nyilvántartást, és ha az adott terület ebben a nyilvántartásban szerepel, akkor menthetetlenül kiszabják a bírságot. A nyilvántartás szerint ugyanis ott „park” van, amelynek a fenntartási munkálatait a Főkert végzi. Illetve nem végzi. Gyakran előfordul ugyanis, hogy a Fővárosi Közterület-fenntartó Vállalat munkatársai folyamatosan ellenőriznek egy-egy valójában teljesen elhanyagolt, a Főkert által egyáltalán nem gondozott, de a nyilvántartásában parknak nevezett területet, és az ott parkoló autók ellen sorra teszik a feljelentéseket. Ilyen volt például a vizsgált anyag-

ban a XII. kerületi Kútvölgyi út 1. szám és az I. kerületi Öntőház utca 1–4. előtti terület, ahonnan szinte heti gyakorisággal érkeztek feljelentések.

Az ott parkoló „vétkesek” számos alkalommal színes fotókat mellékeltek a kifogásaikhoz, amelyeken szemlátomást nem látszik a park gondozásának az eredménye (nincs fű, csak csupasz föld, esetleg némi kavics), vitatják a „park”-jellegét, de többnyire hiába.

A rongálások elkövetői között 74% a férfiak aránya, 20–49 évig, mindhárom 10-10 éves korcsoportba egyaránt 20-20%-uk tartozik.

Amely ügyekben megállapítható a kár összege, ott 67%-ban az 5–10 ezer forint közötti kategóriába esik.

A kiszabott bírságok közel 70%-a nem éri el a 7000 forintot.

Csalás

A vizsgált anyagban 25 elkövető – ebből 15 férfi – követett el 21 szabálysértést.

A tipikus elkövetési forma – miként a lopásoknál – a csalások esetében is a nagy bevásárlóközpontokhoz kötődik. Lényege, hogy a szabálysértést elkövető nem akarja jogtalanul eltulajdonítani az árut, hanem csupán a feltüntetett árnál olcsóbban akar hozzájutni. Ennek a legegyszerűbb módja, ha *az árucikken elhelyezett vonalkódot egy ugyanolyan jellegű, de olcsóbb áru kódjára cserélik ki.*

Az elkövetési tárgy általában ruhanemű, sportszer és magnókazetta vagy CD. A térfigyelő rendszer többnyire leleplezi a csalást.

Hasonló módszer működik a zöldség- és gyümölcs-fronton, ahol általában szabályszerűen lemérik a kiválogatott árut, az árat tartalmazó címkét a zacskóra ragasztják – és utána szednek még hozzá kicsikét.

Az elkövetési idő zömmel a délutáni csúcsforgalom, és az elkövetők többsége a 30–39 (24%), illetve az 50–59 éves (28%) korosztályba tartozik.

A kiszabott bírságok összege az általam vizsgált anyagban általában 5–10 000 forint közé esett. E szabálysértési kategóriában mindössz-

szé egyetlen elkövető terjesztett elő kifogást. Eredményesen: a hat darab CD vonalkódjának átragasztásáért eredetileg kiszabott 15 000 forint bírságot 9000 forintra mérsékelte a bíróság.

Sikkasztás

Az anyagban összesen öt ismert tetteses sikkasztás fordult elő, ezek közül egy elévülés miatt, egy másik pedig szabálysértés elkövetésének hiánya miatt került megszüntetésre.

Két külön ügyben szereplő két elkövető postai alkalmazott volt. Az egyik egyszerűen nem kézbesítette ki a rábízott újságokat, míg a másik a légipostai küldeményekre ragasztott az előírtnál kisebb értékű bélyeget. A bírság összege 15 ezer, illetve 20 ezer forint volt.

Az ötödik sikkasztás azért érdekes, mert ebben az ügyben szabta ki a hatóság az év legmagasabb bírságát (hangsúlyozom: 2001. október 30-ig). A bírság összege 60 000 forint volt, amit az elkövető le is rótt. A tényállás szerint az egyik illatszercég pénztáros-eladója a kisgyereke iskolatáskájába gyömmöszölve próbált meg mintegy 9000 forint értékű kozmetikumot a munkahelyéről kicsempészni. Meghallgatása során elmondta, hogy tettét az anyagi rászorultság motiválta.

Az ismeretlen tetteses ügyek jellemzői

Rongálás

Az összesen 159 ismeretlen tetteses ügyből kereken száz volt a rongálások száma. Mivel a tettes kilétét az eljárás során nem sikerült megállapítani, az eljárásokat megszüntették.

A legjellemzőbb megvalósulási forma a bejárati ajtó feszegetése, a hengerzár eltörése, olykor savval való maratása, üzletajtó, garázskapu, pincelejáró, közös tárolóhelyiség stb. zárjának a megrongálása, föld-

szinti lakások ablakainak és erkélyajtóinak a betörése. A sértettek gyakran idős emberek, sokszor a ház lakóinak közös képviselője vagy a cégvezető tesz feljelentést.

Az okozott kár – a sértettek előadása szerint – többnyire megközelíti a tízezer forintot.

A feljelentésben a sértett (vagy képviselője) gyakorta beszámol arról, hogy látott valakit elfutni a helyszínről, akit szemmel láthatóan megzavartak a tevékenységében, vagy éppen valaki felforgatta az adott lakást, de semmi sem tűnt el onnan.

A rongálások 43%-át éjjel követik el, olyankor, amikor garantáltan nem tartózkodik senki a házban vagy a kiszemelt lakásban. Az elkövetés pontos időpontja csak akkor ismeretes, ha valaki éppen észleli a gyanús mozgásokat.

Ezeknél a cselekményeknél erős a gyanú, hogy voltaképpen betöréses lopási kísérletről van szó, nem pedig egyszerű szabálysértésről.

A rongálások másik – kisebbik – hányada valamely elmérgesedett családi, baráti, ismerősi vagy szomszédvitának az eredménye, amikor a sértett pontosan tudja, hogy ki rongálta meg a bejárati ajtót, ki firkált obszcén kifejezéseket a ház falára, ki szúrta ki a személygépkocsija kerékét, ki nyeste le a fáit, úgy, hogy azok belepusztultak, csak éppen bizonyítani nem tudja a konkrét személyre irányuló gyanút. Több idős ember mondta vagy írta le a feljelentésében, hogy: beteg, egyedül van, és fél, mert megfenyegették.

Mindezek alapján ezek a cselekmények messze veszélyesebbek, mint ahogyan az a szabálysértési értékhátáron belüli rongálásokról feltételezhető volna.

Lopás

Az anyagban szereplő 53 ismeretlen tetteses lopás már kevésbé karakteres, mint az előző rongálásos szabálysértés.

A leggyakoribb a pénztárca és az irattárca jogtalan eltulajdonítása. Az állandóan magukkal hordott tárcában tartották azonban a sértettek

a néhány ezer forint készpénz mellett az összes eredeti személyi okmányukat is. Esetenként az okozott kár nem túl jelentős ugyan (mármint a tárcsa és a készpénz értéke), viszont a személyi igazolvány, a jogosítvány, a forgalmi engedély, az útlevél, a legkülönbözőbb tagsági igazolványok, az adókártya, a TAJ-kártya stb. pótlása utánajárást, időt és az illetékbélyegekre tekintettel további költségráfördítást igényel.

A konkrét tényállások nagyon változatosak: ellopják a buszmegállóban a várakozás közben lábhoz tett táskát a tavaszi parkban a padra helyezett kabátot lopnak természetesen a 4–6-os villamoson irattartót, pénztárcát könyvtárban, főiskolán és szeretetotthonban(!) kézitáskát, női retikült és férfiirattárcát.

Egyetlen érdekes esetet külön is kiemelnék, amelyben – szerintem – az is szembetűnő, hogy 2001. október 31-ig csupán egyetlen ilyen jellegű szabálysértés fordult elő.

Előzményként el kell mondani, hogy 2000-ben a Keleti pályaudvar belső biztonsági szolgálatát megerősítették, és a VII. és VIII. kerületi kapitánysággal közösen határozottan és eredményesen rendet csináltak a pályaudvaron és környékén. Többek között lelepleztek egy albán nemzetiségű szervezett bűnözői csoportot, amelynek az volt a kriminalitási modus operandija, hogy mindig párban, speciális munkamegosztásban „dolgoztak”. Az egyik elkövető a szerelvényen sétálva szemelte ki a fülkében egyedül üldögélő – az indulásra váró – utast, jelzett a másiknak, aki a peronon sétálva bekopogott a vonat ablakán. A pontos időről érdeklődve elvonta a sértett figyelmét, míg a vonaton tartózkodó társa elemelte annak értékeit. Nos, a Keleti pályaudvaron felszámolták az efféle bűncselekményeket és szabálysértéseket (az albánok mellett fiatalos magyar elkövetők ellen is folyamatba tették a megfelelő eljárást), 2001 májusában viszont megjelent ez az elkövetési mód (október 31-ig egyetlen szabálysértési ügyként) a Déli pályaudvaron is.

Csalás

Ismeretlen tetteses csalás a vizsgált anyagban mindössze öt akadt, a kutató azonban még ezt a csekély számot is meglehetősen furcsállja: tévedésbe ejtés avagy tévedésben tartás jószerével inkább a sértettek

által ismert személyről feltételezhető, mintsem ismeretlenről. De az emberi hiszékenységgel határtalan, és a vizsgált anyagban szereplő sértettek még örülhetnek, hogy csupán 10 000 forint alatti kárt szenvedtek, nem pedig ennek a sokszorosát.

Az egyik esetben a sértett számára teljesen idegen pénztárgépkészítő adott számlát a pénztárgép átállításáról, de a számla hamis volt. A másik ügyben a Komjádi Sportuszoda előtti, időszakos piacon háromszáz forint értékben vásároló nő ötezer forintos bankjegyét vitte el az eladó „felváltani” – természetesen soha nem tért vissza. Az egyik sértett 72, a másik 84 éves. Egy ugyancsak idős úr a Déli pályaudvaron „kölcsonzott” háromezer forintot egy ismeretlen férfinak vonatjegy-re, aki megígérte ugyan a kölcsön kifizetését, de többé nem jelentkezett.

Sikkasztás

A feldolgozásban szereplő egyetlen ismeretlen tetteses sikkasztás sértette ugyancsak idős (74 éves), beteg, mozgásszervi panaszokkal küszködő hölgy volt. A tényállás szerint a III. kerületi ház kapujában – ahol a sértett harmadik emeleti lakása található – egy ismeretlen, fiatal nő felajánlotta neki, hogy segít felvinni a kosarát, amelynek tartalmát nyolcszáz forint értékű, frissen kiváltott gyógyszer, ezernyolcszáz forintnyi élelmiszer és a napi posta képezte. A sértett a „szívességet” örömmel fogadta, a kosarat átadta, ám mire néhány nehézkes lépést megtett előre, a fiatal nő a kosárral eltűnt. A sértett pontos személyleírást adott az elkövetőről, több levelet is írt a nyomozó hatóságnak ez ügyben, mert többször is látta a környéken az elkövetőt – mindhiába. Az eljárás ismeretlen tettes által elkövetett sikkasztás szabálysértéseként zárult.

Egyéb szabálysértések

A következő szabálysértések közös jellemzője, hogy nagyon gyakoriak, egy-egy időszakban szinte szériában valósulnak meg. Ez az elkövetési mód szoros összefüggésben áll az ellenőrzés gyakoriságával, illetve az ellenőrzési adminisztráció precizitásával.

E szabálysértés alapja a honvédelemről szóló 1993. évi CX. törvény 81. § (1) bekezdése, amely szerint: „A hadkötelesnek meg kell jelennie a hadkiegészítő parancsnokság felhívásában megjelölt helyen és időben sorozás, illetve katonai szolgálatra való alkalmasságának megállapítása céljából.”

A 218/1999. (XII. 28.) kormányrendelet 32. §-ában meghatározott jelentkezési kötelezettség elmulasztása szabálysértését az a hadköteles valósítja meg, „aki bejelentési vagy megjelenési kötelezettségét, illetve ez utóbbi akadályoztatásával kapcsolatos jelentési kötelezettségét nem teljesíti”, és e rendelet szerint az ilyen személy „100 000 forintig terjedő pénzbírsággal sújtható”.

A Magyar Honvédség Budapest Fővárosi Hadkiegészítő Parancsnoksága sorozási időszakban zsinórban tesz feljelentést a szabályszerűen kézbesített, sorozás céljából megjelenésre kötelezést tartalmazó, tértivevényes felhívások „Nem kereste” jelzésű visszaérkezése miatt.

A fiúk – hiszen az érintettek természetesen a hadköteles ifjak korosztályába tartoznak – kivétel nélkül arra hivatkoznak, hogy semmilyen értesítést nem kaptak.

A szabálysértési hatóság 5–30 000 forint közötti pénzbírságot szab ki, az utóbbi, emeltebb összeget általában akkor, ha a hadköteles két éven belül már többször is elkövette ezt a szabálysértést.

A határozat ellen többen is kifogással éltek, különösen azok, akik a behívó időpontja körüli időszakban (tanulás vagy munkavégzés céljából) tartósan külföldön tartózkodtak. A bírói gyakorlat nem egységes ebben a kérdésben: van olyan bíróság, amely elutasítja kifogást mint alaptalant, és kiszabja a bírságot. De akad olyan bíróság is, amely a következőkkel érvel: ez a szabálysértés csak szándékosan követhető el. Aki hosszabb ideig tartózkodik külföldön, az nem tudja kiszámítani, hogy mikor érkezik számára sorozási idézés. Ebben a tekintetben tehát csak legfeljebb gondatlanság terheli, amely elkövetési alakzatot a törvény nem rendel külön is büntetni. Ezért az eljárást vele szemben meg kell szüntetni.

Tűzvédelmi szabálysértés

Ennek a szabálysértésnek az alapja az Országos Tűzvédelmi Szabályzat kiadásáról szóló, 35/1996. (XII. 29.) BM rendelet 23. § (3) bekezdése, amely szerint: „... a közlekedési utakat, ajtókat és a kiürítési utakat leszűkíteni még átmenetileg sem szabad”, valamint az 57. § (3) bekezdése, amely szerint „az épületben, illetőleg helyiségeiben nem szabad éghető anyagot olyan mennyiségben és módon tárolni [...], amely az épület, illetőleg helyiségeinek rendeltetésszerű használatától eltér, tüzet vagy robbanást okozhat”.

A 218/1999. (XII. 28.) kormányrendelet 20. § (1) bek. a) pontja szerint 60 ezer forintig terjedő pénzbírsággal sújtható tűzvédelmi szabálysértést követ el az, aki a „tűzvédelmi jogszabályokban vagy a tűzvédelmi szabályzatokban foglalt előírásokat, továbbá a kötelezendően alkalmazandó tűzvédelmi szabályok előírásait megszegi”.

A Fővárosi Tűzoltó-parancsnokság kerületi parancsnokságai végeznek ellenőrzéseket ezen szabályok betartatása céljából, és ezt követően szó szerint százával teszik a szabálysértési feljelentéseket. A tűz valóban veszélyes és nagyon hirtelenül terjedő „vis major”. De az talán mégiscsak túlzásnak tűnik, hogy az ellenőrzést követően gyors rendrakást produkáló, békásmegyeri lakók – egy-egy folyosón tárolt kerékpár, de főként virágláda – miatt 10–30 000 forint közötti bírság megfizetésére kényszerüljenek.

Állatbetegségek elleni védekezés elmulasztása

A feljelentéseket – összegyűjtve – a kerületi állatorvos, illetve az I. és II. kerületi önkormányzatok polgármesteri hivatalának hatósági állatorvosa teszi meg, mert a nyilvántartása szerint az ebeket nem oltatták be veszettség ellen.

Többnyire megszüntetéssel végződnek az ügyek, mert:

- hibás a nyilvántartás, nem tartalmaz naprakész adatokat,
- időközben maga a feljelentést tevő állatorvos oltotta be az állatokat,
- vagy éppen más (magán) állatorvos oltotta be őket.

A megszüntetésre vezető okmányokat maguk a gazdák bocsátják rendelkezésre – a kutyák egyébként megfelelőképpen ellenőrizhetők: minden egyes esztendőben más és más színű biléta igazolja, hogy az olást rendre megkapták.

A közoktatási törvényben meghatározott kötelezettségek megszegése

A 218/1999. (XII. 28.) kormányrendelet 141. § (1) bekezdésének c) pontja ötvezer forintig terjedő pénzbírsággal rendeli büntetni azt a szülőt vagy törvényes képviselőt, „akinek a szülői felügyelete vagy gyámsága alá tartozó gyermeke (...) ugyanabban a tanévben az iskolai kötelező tanórai foglalkozásokról igazolatlanul a jogszabályban meghatározott mértékűnél többet mulaszt”.

Az iskolák – különösen a középfokú tanintézmények – időnként átnézik az órai hiányzásokat és megteszik a feljelentéseket.

A szülő pedig fizeti a bírságot: az egyik ügyben például 10 órai hiányzás „ára” harmincezer forint volt. A szabálysértési hatóság csak a bírság lerovását regisztrálta, a szülő és gyermeke viszonylatában a négy fal közötti, további történéseket nem tartja – mert nem is tarthatja – nyilván.

Osszegzés

A szabálysértések körében végzett ténykutatás első fázisa – úgy vélem – elérte a célját. Ráirányította a figyelmet arra, hogy a szabálysértések összessége jelentékeny társadalmi jelenség, mert az állampolgárok életében számos tekintetben gondot, zökkenőket és súrlódásokat okoz. A jogalkotás és a jogalkalmazás, valamint a statisztikai nyilvántartás is még számos kívánnivalót hagy maga után.

Nők a börtönben

A Nők a börtönben című kutatás a női elítéltek helyzetének felmérésére irányult a hazai büntetés-végrehajtási intézetekben. Száz interjú segítségével felmérte a női büntetés-végrehajtási intézmények állapotát, a női elítéltek speciális problémáit. A kutatás vizsgálta ugyanakkor a család szerepét, a kapcsolattartást, sőt a családon belüli erőszak problémáját is. Megdöbbentő adat, hogy az elítélt nők csaknem fele nyilatkozott úgy, hogy házas- vagy élettársa fizikai és lelki terror alatt tartotta a bűncselekményt megelőző években, sőt évtizedekben.

A vizsgálat alapvetően mintavételi célból készült, hogy feltárja azokat a fontos tényezőket, kritikus pontokat, amelyek a jövőben egy nagyobb, elmélyültebb kutatás tárgyát képezhetik.

Az Országos Kriminológiai Intézet munkatársaiként, mintavételi céllal empirikus kutatást végeztünk *az ország azon büntetés-végrehajtási intézeteiben, ahol szabadságvesztésre ítélt nők töltik büntetésüket*. A 2000 során lefolytatott, szondázó jellegű vizsgálat célja, azon túl, hogy felmérje e büntetés-végrehajtási intézmények általános állapotát, az volt, hogy *feltárja a fogva tartás azon kritikus pontjait, amelyek elmélyültebb, részletesebb kutatást igényelnek*.

A vizsgálat *egyfelől* a női börtönök működésének tárgyi, gazdasági, szervezeti személyi feltételeivel, kapacitásának kihasználtságával foglalkozott, másrészt elemezte a női fogva tartási intézetek kis száma és – ezzel összefüggésben – a lakóhely nagy távolsága miatti speciális problémákat. A kutatás *emellett* információt gyűjtött a nők speciális igényeiről, szükségleteiről. Összesen mintegy *száz interjút* készítettünk az elítéltek és a büntetés-végrehajtásban dolgozók körében. Mélyinterjúk segítségével felvázoltunk néhány életsorsot, elemezve a bűncselekmény elkövetésének körülményeit, okait, motívumait, az elkövető-sértett kapcsolat dinamikáját, a nők börtöntűrő-képességét, családdal való kapcsolattartását, és annak esetleges akadályait, a jövőre vonatkozó

(szabadulás utáni) elképzeléseit és azok realitásszintjét. Vizsgáltuk azt is, hogy a bűnelkövetők között milyen gyakran szerepel a családon belüli erőszak.

Az adott időpontban összesen 694 jogerős büntetését töltő női elítélt tartózkodott a három vizsgált büntetés-végrehajtási intézetben. Az interjúkra a jogerősen elítélt, önként jelentkezők közül választottunk ki 100-at, törekedve arra, hogy a mintában valamennyi bűncselekménycsoport elkövetői arányosan képviselve legyenek. (Börtön fokozatban 59, fegyház fokozatban 41 főt hallgattunk meg.) Ennek megfelelően az emberölés és kísérlete, a vagyon elleni, a vagyon elleni erőszakos bűncselekmények, a súlyos testi sértés, illetve a kiskorú veszélyeztetése voltak sorrendben a leggyakoribb bűncselekmények.

A női bűnözés

A nők bűnözésben játszott szerepe, a női elkövetők aránya a férfiakénál lényegesen kisebb. A statisztikai adatok egyértelműen azt mutatják, hogy Magyarországon a nők össz-bűnözésben való részvételi aránya tartósan 14% alatt marad (1995-ben 10,5; 1996-ban 11,2; 1997-ben 11,6 és 1998-ban 12,7% volt a nők aránya a bűnelkövetők között). Az egyes bűncselekmény-csoportokat figyelembe véve, a nők legmagasabb arányú részvétele a vagyon elleni bűncselekmények körében tapasztalható, ám itt is a kevésbé súlyos alakzatoknál. Az erőszakos vagyon elleni bűncselekmények elkövetői között ugyanakkor igen alacsony a nők száma, s itt is inkább részesi (és nem tettesi) magatartást valósítanak meg.

Az erőszakos személy elleni bűncselekmények elkövetői között a nők aránya elhanyagolható nagyságrendű. Sok mindent jelez azonban az a tény, hogy e cselekmények egy részét *életközösségi konfliktusból származó, indulati, emocionális motivációjú emberölések* képezik. (A másik bűncselekménycsoportot az újszülöttek sérelmére elkövetett emberölések alkotják.)

Az előbbieken említett, életközösségi konfliktusból származó bűncselekmények hátterében sokszor valójában *a nők elleni erőszak húzó-*

dik meg. A házastárs, élettárs durva, erőszakos magatartásának (ami mögött gyakran alkoholizmus áll) huzamos ideje szenvedő alanya, áldozata egy hirtelen indulat kapcsán, amelynek eredményeként kitör az elmúlt években felhalmozódott minden szenvedés és megaláztatás, a korábbi agresszor ellen fordul, és elkövetővé válik. Ezekben az esetekben tehát az történik, hogy a hosszan tartó áldozati szituáció elszenvetője válik bűnelkövetővé. „Amikor az indulat indulattal, az erőszak erőszakkal találkozik a szerepek egyszerűen felcserélődnek. A korábbi elkövető áldozattá válik és a korábbi áldozat elkövetővé (Kiemelés: F. L.). A címkézés nem az eredeti szerepek, hanem a végkifejlet alapján történik meg. Az áldozati státusból való kiszabadulás és az áldozati szerep elutasítása fokozhatja a viktimizációra való érzékenységet és növelheti a viktimizációra adott erőszakos választ.”¹ A büntetőjog, sajátos természetű szerint, ilyenkor az elkövetés momentumát kiragadja a történésekből, alapvetően ezt értékeli, és az elkövető korábbi áldozatiságának tényét legfeljebb csak az enyhítő körülmények sorában értékeli.

Az áldozati szerep tehát *dinamikus*, és nem statikus. Bizonyos hátrányos helyzetű, marginalitásban, a társadalmi periférián élő csoportok életét az elkövetői és áldozati státus örökös körforgása jellemzi. E körben tennék említést a prostitúcióról. A prostitúciós létforma sajátja, hogy a *prostituált az erőszak állandó körforgásában él*, a kliensek és a futtatók erőszakos cselekményeinek szenvedő alanya. Ugyanakkor azonban *elkövetőként* is gyakran találkozhatunk vele. *Prohibicionista modell* esetén a prostituált egyértelműen elkövető, hiszen megsérti a prostitúcióra vonatkozó generális tilalmat. A *reglementációs rendszerben* viszont a prostitúcióra vonatkozó szabályok be nem tartása esetén kerülhet ebbe a státusba. Az *abolicionista modell* az egyetlen, ahol valóban prostituált áldozati státusa dominál.

Az *emberkereskedelem áldozatánál* szintén előfordul, hogy az áldozat – más vonatkozásban – elkövetőként is megjelenik. Az emberkereskedelem áldozatát gyakran illegális cselekmények elkövetésébe is bevonják (például kábítószer birtoklása, terjesztése) annak érdekében,

¹ Ezzat A. Fattah: The Interchangeable Roles of Victim and Victimizer. Helsinki: The European Institute for Crime Prevention and Control. HEUNI Papers, 3/1994, pp. 4–9.

hogy még nagyobb kontrollt, hatalmat gyakoroljanak felette. Az ily módon a bűncselekmény áldozatából elkövetővé is vált nők kilátástalan helyzetbe kerülnek, mert nem mernek segítségért fordulni a hatóságokhoz. Paradox helyzet, de *áldozati státusukat* – e tény következtében – az *elkövetői státus tartja fenn és állandósítja*.

Az eddigi adatok alapján úgy tűnik, hogy a női bűnözés nagyobb mérvű emelkedésével az erőszakos bűncselekmények körében a jövőben sem kell számolni. Egyes vélemények szerint azért sem, mert az ilyen jellegű cselekmények tipikusan a frusztráció, az alávetettség, a függőség következményei, amelyek a családon belül a női emancipáció, a nők foglalkoztatottsága, társadalmi szerepének változása következtében oldódnak, eliminálódnak.²

A nők viktimizációja

Az összбűnözés szintjén *a férfiak áldozattá válása a gyakoribb*, ugyanakkor azonban egyes bűncselekmény-kategóriákban a férfiakénál lényegesen nagyobb a nők viktimizációja. (Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a női elkövetők alacsony arányával szemben a bűncselekmény női áldozatainak a száma jóval magasabb, különösen, ha figyelembe vesszük a latenciát, a rejtetten maradt eseteket is.)

A nők viktimizációjának több formája ismeretes. Ilyen például a családon belüli erőszak, a nemi erőszak, a prostitúcióra kényszerítés és a prostitúció kizsákmányolása, az emberkereskedelem stb. A nők elleni erőszak a családban, a munkahelyen (munkahelyi szexuális zaklatás), de az élet más területein is előfordul. A családon belüli erőszak jellemzője, hogy – az elkövető és az áldozat közötti sajátos érzelmi, családi kapcsolat, valamint a társadalmi konvenciók miatt – e területen igen erős a latencia. Az áldozatok sokszor titkolják, szégyellik és csendben tűrik az erőszakot. A munkahelyi szexuális zaklatás terén – amely hazai jogunkban jelenleg még nem képez bűncselekményt –, a külföldi ta-

² J. R. Simon: Women and Crime in Israel. In: *Uő: Criminology in Perspective*. Lexington Books, 1997, p. 81.

pasztalatok alapján, szintén igen magas a rejtetten maradó esetek száma, részben az előbbihez hasonló okokból, valamint a munkavállalóval szemben fennálló kiszolgáltatottság, függőségi viszony okán.

A családon belüli erőszaknak nem csupán a házastárs, hanem a *gyermek* felé irányuló formái is sajnálatosan gyakoriak világszerte. Ezen erőszakos cselekmények gyakori elkövetői a család felnőtt tagjai. *A nők és a gyermekek mint áldozati csoportok között lényeges különbségek vannak.* Mindkét probléma sajátosságaiból következik azonban, hogy a *magánszféra tiszteletben tartása és az erőteljes beavatkozás elkerülhetetlensége* közötti egyensúly rendkívül törekeny és kényes. Mára azonban már több országban sikerült e probléma kezelésére hatékony, a gyakorlatban is jól bevált modelleket kidolgozni.

A nők sérelmére elkövetett bűncselekmények körében a családon belüli erőszak igen nagy arányú, különösen, ha figyelembe vesszük az igen magas latenciát. A becslült adatok alapján az emberölések egynegyedét, a testi sértések közel felét mindenütt a világon a családi körben követik el, s az áldozatok többsége nő.³ A feljelentés elmulasztása, a rejtve maradás miatt az áldozatok nagy része ismételten újabb és újabb támadást szenved el a családon belül. Az angol és amerikai adatok egyaránt azt tükrözik, hogy a nők elleni – családon belüli – erőszak elkövetői általában a házastársak, az élettársak, a volt házastársak, vagy partnerek.⁴ Különösen a házastárstól külön élő nők szenvednek az erőszaktól, arányuk sokkal nagyobb, mint az elvált, özvegy, házas vagy egyedül élő nőké.⁵

A nők kisebb aránya a bűncselekmények áldozatai között relatív, hiszen – ahogy arra Günther Kaiser német professzor,⁶ de a hazai szakirodalom⁷ is rámutat – egyes bűncselekmény-kategóriákban kiugróan

3 Violence against Women in the Family. United Nations publication, Sales No. E 89. IV. 5.; továbbá: H. J. Schneider: Kriminológiai erőszakutató az USA-ban. Rendészeti Szemle, 1991/12., 11. o.

4 C. W. Harlow: Female Victims of Violent Crime. BJS Special Report, Washington, D. C. U. S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistics, January 1991 (NCJ 126826), p. 2. (NCJ-126826); National Inter-Agency Working Party Report: Domestic Violence, Victim Support, London, 1992, p. 2.

5 Solicitor General of Canada: Canadian Urban Victimization Survey. Bulletin 4: Female Victims of Crime, Ottawa, 1985, p. 4.

6 Günther Kaiser: Kriminologie, Heidelberg, 1988

7 Tóth Tihamér hozzászólása. In: A bűnözés új tendenciái és okai. Kriminológiai Közlemények, MTA-Magyar Kriminológiai Társaság, 1985/8., 99. o.

magas arányt képviselnek (ilyen az erőszakos nemi bűncselekmények köre, a szándékos emberölés, a testi sértés, a lopás és a csalás).

Az utóbbi néhány évben – a magyarországi viszonyokat elemző, a gyermekek elleni erőszak specifikumait feltáró, a nők elleni erőszak természetrajzát, a családon belüli erőszak előfordulásának nagyságrendjét feltérképező, az elkövetők, az áldozatok, a hatóságok és az erőszakot észlelők attitűdjét bemutató – több úttörő jelentőségű monográfia született és kutatási anyag, publikáció készült.⁸

A női áldozattá válás az erőszakos közösülés bűncselekményénél a legmagasabb. Elkövetési gyakorisága az évek során szinte alig változott, de a latencia-vizsgálatok szerint az ilyen jellegű cselekményeknek csak a kisebb hányada jut a hatóság tudomására. A sértettek többsége szegényérzetből, a büntetőeljárás kényelmetlenségei, illetve az elkövetőtől való félelem miatt nem tesz feljelentést.

A nemi erkölcs elleni bűncselekmények esetében az áldozattá válás szempontjából a gyermek- és fiatalkorúak a legveszélyeztetettebbek. Ez a bűncselekmény az áldozatnak nemcsak testi, hanem súlyos lelki sérüléseket is okoz, ezért az áldozattal való *bánásmód* a környezettől együttérzést, a rendőrségtől rendkívüli tapintatot, kezelése speciális szakértelmet igényel. Az áldozatok *támogatásában* nagy szerepük van a sértett-segítő civil szervezeteknek is.

A nők egyenjogúságának, jogi státusának erősítése, számukra egyenlő jogok és lehetőségek biztosítása, a nemi diszkrimináció elleni fellépés, a nők elleni erőszak és általában az áldozattá válás megelőzése olyan folyamat, amely összehangolt intézkedéseket, fellépést igényel. *Nemzetközi szinten* az Európai Tanács, az EU és az ENSZ egyaránt jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy ez a folyamat megkezdődjön, és fokozott támogatást élvezzen. Kiemelt jelentősége van a „*Nők elleni erőszak minden formájának kiküszöböléséről*” (CEDAW) szülő ENSZ-egyezménynek és az ahhoz fűzött kiegészítő jegyzőkönyvnek.

8 Kerecsi K.: A védtelen gyermek. Erőszak és elhanyagolás a családban. KJK, Budapest, 1995; Morvai K.: Terror a családban. KJK, Budapest, 1998; Tóth Olga: Erőszak a családban. Társadalmatudományi tanulmányok, Budapest, 1999

A nőkre vonatkozó speciális szabályok a büntetés-végrehajtásban

A férfi és a női elítéltekre vonatkozó szabályozás alapjaiban azonos, eltérés csupán a büntetés-végrehajtás néhány kérdésében tapasztalható. Ezek lényegében az elhelyezésre, a ruházkodásra, a tisztálkodásra vonatkoznak, illetve a várandós, kisgyermekes nőkre állapítanak meg sajátos szabályokat.

Az eltérő szabályozás köréből csak a legfontosabbakat emeljük ki az alábbiakban.

A nemek közötti diszkriminációra vonatkozó tilalom – amely számos nemzetközi dokumentumban megfogalmazást nyert, és amely hazánkban alkotmányos alapelv – a büntetés-végrehajtásra vonatkozó szabályozásban is kifejeződésre jut.

A bűncselekményt elkövető és jogerős bírósági határozat alapján elítélt személyekkel szemben csak az ítéletben és a törvényben meghatározott joghátrányok alkalmazhatók. *Nem tehető hátrányos megkülönböztetés az elítéltek között nemzetiségi, etnikai hovatartozásuk, vallási vagy politikai származásuk, nemük, illetve vagyoni helyzetük szerint (1979. évi 11. tvr. 2. §). Az elítélt nők és férfiak a büntetés végrehajtása alatt sajátos védelemre jogosultak.*

A terhes és kisgyermekes elítélt nők az egészségét védő és a gyermek fejlődését szolgáló jogai nem korlátozhatók. Ha a szülésre a szabadságvesztés végrehajtása alatt kerül sor, az újszülöttet hat hónapos – kivételesen egyéves – koráig az anyával együtt kell elhelyezni. A 18 éven aluli fiatalkorú, továbbá az elítélt nő – a terhesség megállapításától a gyermek hat hónapos koráig, illetve az intézetben elhelyezett gyermek egyéves koráig – éjszakai munkára nem osztható be, illetve túlmunkára nem kötelezhető. Az ártalmas munkát végző elítélt sem kötelezhető túlmunkára. A büntetés-végrehajtás alatt magánelzárás fenyítő büntetés nem alkalmazható terhes és kisgyermekes nővel szemben.

Az előzetes letartóztatás és a büntetés végrehajtása alatt a nőket a férjuktól, a fiatalkorúakat a felnőttkorúaktól el kell különíteni. A büntetés-

végrehajtási intézetben, a zárkában elhelyezhető létszámát úgy kell meghatározni, hogy minden elítéltre meghatározott légtér (6 m³), illetve mozgástér (férfiaknál 3 m², fiatalok és nők esetében 3,5 m²) jusson.

A *formaruha* tekintetében – azon túl, hogy az nem lehet megalázó – a nők és a fiatalok férfielítéltek vonatkozásában rendszeresíthető a polgári jellegű ruházat.

Az elítéltek számára a rendszeres tisztálkodási lehetőséget, heti legalább egy alkalommal a meleg vízben fürdést (zuhanyozást) biztosítani kell. Az elítélteket azonban a rendszeres fürdés között is el kell látni meleg vízzel. A szennyező munkaterületen dolgozóknak naponta kell biztosítani a fürdési lehetőséget.

Az elítéltek birtokában tartható tárgyak listája is tartalmaz speciálisan a nők igényeire szabott eszközöket, így például hajsütővas, csavarók, csipeszek stb. A 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet 5., illetve 6. számú melléklete a fegyelmi zárkában, illetve a biztonsági zárkában a női fogvatartotaknál tartható tisztálkodási kellékek között lehetővé teszi speciális, egészségügyi, higiénés szerek birtokban tartását. Ugyanez vonatkozik a rendőrségi fogdában fogva tartott nőkre.⁹

Megemlítendő, hogy a büntetés-végrehajtási tvr. 45. § (5) bekezdésének hatálya alá tartozó elítéltek számára az intézet által biztosított cikkek köre a nők vonatkozásában szintén az említettekkel bővül.

A 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet 180. §-a alapján a szabadságvesztés féléveszakítására is lehetőség van az elítélt nő terhessége esetén.

A büntetés-végrehajtási intézet távolságának hatása a családdal való kapcsolattartásra

A lakóhelyhez közeli elhelyezés vizsgálata a nők és a fiatalok elítéltek esetében különösen kedvezőtlen képet mutat. Az országban ugyanis mindössze három női büntetés-végrehajtási intézet van, s a büntetésüket fegyház fokozatban töltő elítélt nők kizárólag, a börtön fokozatra íté-

⁹ 19/1995. (XII. 13.) BM rendelet

tek közül pedig igen sokan a Kalocsai Fegyház és Börtönben kaphatnak elhelyezést. S bár Magyarországon nincsenek túl nagy távolságok, a büntetés-végrehajtási intézmény és az elítélt családjának lakóhelye közötti távolság nagysága, az utazással töltött idő hossza és az utazás pénzügyi vonzatai miatt mégis jelentősen befolyásolja a látogatások számát. Ez különösen azért problematikus, mert ezen esetekben a családdal való kapcsolattartás (anyák és gyermekeik; fiatalokú elítéltek és szüleik) nevelési szempontból kiemelt fontossággal bír.

a) A *Pálhalma* központtal rendelkező büntetés-végrehajtási intézet története 1950-ben kezdődött, majd 1972-től Bernátkúton, Mélykúton és Sándorházán központi fűtésű, közös fürdővel ellátott, konyhával és étkezővel kiegészített épületegyüttesek alakultak ki. A három intézmény együttesen 1259 fő befogadására alkalmas. *Mélykúton* a fiatalokú nők börtöne és fogháza, valamint a felnőttokú nők börtöne és fogháza működik.

Mélykút impozáns természeti környezetben, ám a lakott területtől viszonylag távol található. Amennyire előnyös ez a munkáltatás terén (idényjellegű kerti, szántóföldi munkák lehetősége), annyira hátrányos a megközelíthetlenség, a kapcsolattartás szempontjából. A terület személynégycsoki híján *nehezen közelíthető meg*. Dunaújvárosig vonattal, onnan busszal lehet eljutni az intézetbe, de az utolsó hat km-t csak gyalogosan lehet megtenni. Ennek ismeretében joggal tételezhető fel, hogy az utazási gondok is hozzájárulnak ahhoz, hogy az elítéltek egy részét egyáltalán nem látogatják. Felméréseink szerint a női elítéltek többségének van gyermeke, így a rendszeres kapcsolattartás még inkább kívánatos lenne.

Az intézetben *nincs nyílvános telefon*. Telefonálásra lehetőség van ugyan a személyzet számára rendelkezésre álló hivatali telefonokról, de erre külön engedélyt kell kérni, ami nemritkán visszatartó erő az elítélteknél. A kapcsolattartási problémák miatt az elítéltek sokszor hosszabb-rövidebb ideig nem hallanak hozzátartozóikról, gyermekükéről.

A kapcsolattartás megkönnyítése, a munkáltatás vagy az oktatás érdekében *kérelmezhető az áthelyezés*. Ez a gyakorlat a Kalocsai Fegyház és Börtön irányában működik leginkább, amiben az is közrejátszik,

hogy ez utóbbi intézményben lehetőség van három hónapos tanfolyam keretében varrodai betanított munkás képezést szerezni.

b) A *Heves Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet* börtön fokozatban működik. A 78 női elítélten kívül 30 férfi elítélt az épület karbantartási munkálatait végzi, ezen kívül 70 felnőttkorú előzetes letartóztatott (akik szintén dolgoznak) és néhány fiatalkorú előzetes letartóztatott van. A neobarokk stílusú épületegyüttest törvénykezési épületnek, illetve fogháznak szánták építése idején, 1906–1908-ban.¹⁰ Az intézmény 3379 m² udvarral rendelkezik, ebből 250 m² sétáló- és 150 m² sportudvar. Az intézet előzetes letartóztatott, illetve börtönben letöltendő, öt évig terjedő szabadságvesztésre ítélt nők fogva tartására szolgál. Befogadóképessége 114 fő.

Az intézet *Eger központjában* helyezkedik el, ami kedvező megközelítési lehetőségeket biztosít. A hazajutás viszonylag problémamentes, mert főként a szomszédos megyékből kerültek ide elítéltek, nem számítva az iskolai oktatás érdekében történt áthelyezéseket.

c) A *Kalocsai Fegyház és Börtön* a város központjában, a *sétálóutcában*, a városházával szemben helyezkedik el, így az elérhetőség nem okoz gondot. Az intézet női elítéltek elhelyezésére szolgál, *börtön és fegyház fokozatban*. Itt töltik büntetésüket az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt nők is. Az intézmény alapterülete 3339 m², befogadóképessége 216 fő. A fogvatartottak száma 2000-ben ezzel szemben 369 fő, többségük nő (338 fő). Az intézményben jelenleg nincs sportlétesítmény.

Az elítéltek foglalkoztatása

a) *Mélykúton nincs elég munkalehetőség*. A 270 elítéltekből mindössze 50-60 dolgozik (konyhai vagy kerti munkán, illetve a mosodában, a varrodában). Minthogy a lehetőségekhez képest jóval többen szeretnének munkát vállalni, a jelentkezők közül magaviselet, szakképzettség és a szabadságvesztés-büntetés hossza alapján választják ki azokat, akik

¹⁰ Lőrincz József – Nagy Ferenc: Börtönügy Magyarországon. Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság, Budapest, 1997

részt vehetnek a munkavégzésben. A munkáért járó bér középértéke 3000 forint. A munka mellett, a *szabadidős programok* bővítésével lehet hasznos elfoglaltságot biztosítani az elítélteknek. A szabadidős foglalkozások középpontjában általában a *hímzés, a tévénézés* áll, de két-három hetente egyéb programokat is szerveznek.

b) A *Heves Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben szinte minden elítélt dolgozhat*. Itt arra is lehetőség nyílik, hogy az elítéltek cipőtelsőrész-készítő betanított munkás oklevelet szerezzenek. A képzés időtartamára más intézetekből is érkeznek elítéltek, akiket a képzettség megszerzése után visszaszállítanak a küldő intézetbe, ahol tudásukat hasznosíthatják. Az elítéltek iskolai oktatása, munkáltatása már kezdettől bevett gyakorlat volt. A munkáltatás kiemelt területe a karbantartás/javítás, cipőjavítás, nyomdai és kisipari tevékenység, de az intézet részére, saját földterületen konyhakerti művelés is folyt. Ma a cipő- és csizmagyártás a fő profil. A munkavállalás önkéntes, ezen túl a munkáltatás függ a büntetés hosszúságától, a betaníthatóságtól, az előképzettségtől, valamint az elítélt egészségi állapotától. Az elítéltek keresete teljesítménybérben átlagosan 2000-5000 forint, de előfordul a 10-13 000 forint jövedelem is.

c) A *Kalocsai Fegyház és Börtönben* az elítéltek nagy része dolgozik. 1953-tól a munkáltatás fő profilja a *munkaruhaagyártás*, amely később kiegészült *papíráru előállításával és szőnyegszövéssel*, valamint *hímzéssel*. Az intézet ma is viszonylag változatos munkalehetőségeket biztosít, úgymint szabás, varrás, szövés, kalocsaikézimunka-készítés, papírdosszié-hajtogatás. Költségvetési problémák miatt azonban néha előfordul, hogy a nyersanyagot nem tudják beszerezni (például a kalocsai csipke anyagát), ilyenkor a munka szünetel. A papírdosszié-hajtogatás kivételével a munka némi türelmet, kezűgyességet, koncentrációt kíván.

Az elítéltek nevelése, tanulási lehetőségek

a) A *Mélykúti* intézetben heti egy alkalommal *általános iskolai oktatást* biztosítanak. 70-80 elítélt nem fejezte be teljesen az általános iskolai tanulmányait, ebből 50-en vesznek részt az oktatásban. Ezen kívül az el-

ítéltek számára rendszeresen szerveznek különböző képzéseket, így például számítógép-kezelő-, virágkötő-, mintafestő-, segédápolói tanfolyamok keretében. Az elvégzett kurzusról a résztvevők bizonyítványt kapnak, amely lehetővé teszi, hogy a szabadulás után is hasznosítsák az itt szerzett tudást.

Az intézményes oktatáson kívül gyakran tartanak ismeretterjesztő és más fontos témájú előadásokat is. Az egyházi *szereletszolgálatok* munkatársai rendszeresen felkeresik az intézetet, és segítséget nyújtanak az elítélteknek lelki és egyéb problémáik megoldásában.

b) Az *egri* intézet lehetőséget biztosít az általános iskolai tanulmányok befejezésére, akként, hogy az oktatásban részt venni szándékozókat ideiglenesen Mélykútra vagy Kalocsára szállítják át. Az intézetben évente egy-egy hat hónapos virágkötő-, számítógép-kezelő-, illetve varrónő-képző-tanfolyam indul az ÉRÁK (Észak-Magyarországi Regionális Átképző Központ) szervezésében. Ez a képzés államilag elismert bizonyítványt nyújt, amit az elítéltek a szabadulást követően is hasznosíthatnak.

c) *Kalocsán* szintén van lehetőség az általános iskolai tanulmányok befejezésére. A tanítás gyakoriságát tekintve itt a legfejlettebb az oktatás. Az intézetben szabadidős foglalkozásként többek között kézműves szakkör is működik. Változatosak a rendezvények, igyekeznek minél több embert bevonni a programokba. Igen pozitív tapasztalatunk volt a nők speciális érdeklődési területeinek a figyelembevételére is (így például a közelmúltban sminkversenyt rendeztek). Az intézetben biztosítottak a vallásgyakorlás feltételei, az elítéltek rendszeresen részt vehetnek az intézetet felkereső egyházfelekezeti összejövetelein.

Személyi higiéné

a) *Mélykúton* minden olyan zárkában, ahol enyhébb végrehajtási szabályok (evsz.) érvényesülnek, illetve elzárással szankcionált rabok tartózkodnak, külön zuhanyzó van, de a közös fürdőhelyiséget is naponta használhatják.

b) *Egerben* a női elítéltek hetente két alkalommal zuhanyozhatnak. A tisztálkodásra természetesen minden elítéltnak rendelkezésére áll egy mosdótál is. Naponta kétszer van melegvíz-vételi lehetőség. Akinek a keresete ezt lehetővé teszi, maga veszi meg a tisztasági szereket, egyébként az elítélteket ellátják tisztasági alapfelszereléssel.

c) *Kalocsán* a nem dolgozók hetente kétszer tusolhatnak, a dolgozók naponta. Emellett itt is biztosítanak minden elítéltnak saját mosdótálat. Hideg és meleg víz vételére a nap minden szakában lehetőség van. A nem dolgozó elítélt a tisztasági ellátmányt az intézettől kapja, a legalább 1000 forintot kereső dolgozó e felszerelést saját keresményéből veszi meg.

Egészségügyi ellátás

A törvény alapján különös méltánylást érdemlő okból (az elítélt személyi és családi körülményei, egészségi állapot, terhesség) a büntetés-végrehajtás egyévi időtartamra történő félbeszakítását lehet kérni.

A terhes anyákat három-négy héttel a szülés előtt a tőköli rabkórházba szállítják, ahol csecsemőgondozó részleg is található. A törvény szerint általában hat hónapig, de kérésre egy évig maradhat az újszülött az anyánál. Ezt követően az elítélt családjának kiadják a gyermeket, illetve amennyiben a gyermek elhelyezése nem megoldott, értesítik a gyámhatóságot.

A várandós anyák számára naponta biztosítanak fürdési lehetőséget, valamint *különleges étrendet*, amelyben a tej és a gyümölcs is megtalálható.

a) *Mélykúton* két ápoló állandó egészségügyi ügyeletet lát el, kéthetente fogorvos, heti három alkalommal pedig általános orvos keresi fel az intézetet. A tartós orvosi kezelésre szorulóknak külön zárkában kapnak elhelyezést, s állandó egészségügyi felügyelet alatt állnak.

b) *Egerben* az intézetet heti egy-három alkalommal belgyógyász, egy alkalommal pedig fogorvos keresi fel.

c) A kalocsai intézetbe hetente látogat el általános orvos, és 24 órás nővéri felügyelet van. Az országban kizárólag itt működik – alkoholisták és személyiségzavarban szenvedő női elítéltek számára – *kényszergyógyító csoport*. Minden intézetből ide szállítják a kezelésre szorulókat. A kényszergyógyító csoport keretében egy nevelőből, orvostól, pszichiáterből, pszichológusból álló team dolgozik. A csoport rendszerint 26-30 elítéltekből áll. A kezelés az IMEI-ben veszi kezdetét, amely az intézetben folytatódva általában hat hónapig tart. A pszichiáter indokolt esetben visszautalhatja az elítéltet az IMEI-be. „A gyógyító-nevelő csoportban elhelyezett elítéltek külön házirend és napirend szerint élnek, részükre az állapotuknak megfelelő jellegű és idejű foglalkoztatást, oktatást, pszichoterápiás kezelést biztosítanak.”¹¹

Mindhárom intézetben gyakori a már fennálló, de a büntetés-végrehajtás alatt kiteljesedő szív- és érrendszeri megbetegedés, amely folyamatos kezelést igényel.¹²

Ruházati ellátás

A büntetés-végrehajtási intézetben az egységes ruházat viselése kötelező, amelynek rendszeres tisztításáról az elítéltek maguk gondoskodhatnak, de lehetőség van arra, hogy az intézményben működő mosodába adják, az ágyneműhöz hasonlóan, amelyet mindig a mosodában tisztítanak. Az elítéltek intézeti formaruhát kapnak, amely szoknya vagy kötényruha, esetenként hosszúnadrág, de az intézeten belül általában saját cipőt, pólót, fehérmeműt és hálóruhát viselhetnek. Igen jól megfigyelhetők az egyéni öltözködésre való törekvések, amelyek apróbb megnyilvánulásai a szoknya hosszának alakításában, a kötényruha kivágása formájának az átszabásában jelentkeznek, a magas szárú cipő félig történtő laza befűzésében, illetve a saját forrásból beszerezhető cipő, póló, harisnya kiválasztásában válnak szembetűnővé.

¹¹ Vókó György: A magyar büntetés-végrehajtási jog. Dialóg–Campus, Budapest–Pécs, 1999, 253. o.

¹² A büntetés-végrehajtás során rendelkezésre álló egészségügyi ellátásról a közelmúltban a cseh, magyar és lengyel helyzetet összehasonlító és elemző tanulmány született: Morag MacDonald: Prison Health Care in the Czech Republic, Hungary and Poland. HEUNI Paper no. 16., 2001, Helsinki, pp. 1-31.

Magatartási problémák

A női elítéltek között gyakori, hogy a bezártságból, a megszokott társadalmi-családi környezetből történő kiszakadásból adódó szorongást, depressziót nyugtatók szedésével, nagyobb mennyiségű kávé fogyasztásával próbálják enyhíteni. A gyógyszereket néha a drogok pótlásaként használják. A személyzet ennek tudatában szigorúbb megítélés alá helyezi az alkalmi gyógyszerfogyasztókat, akik fájdalomcsillapítókat szednek. Az elítéltek esetenként maguk „kísérleteznek” ki bódító hatású szereket, ezek között az összegyűjtött és lefőzött teafilterek („dobi”), az Amodent fogkrém és egyes szobanövények hajtásai állnak az első helyen.

Az elítéltek kiegyensúlyozottabbak ott, ahol rendszeres a munka, a foglalkoztatottság és nagyobb a mozgáster.

A női elítéltek között ritka az egymás irányában gyakorolt erőszak, a fizikai erő fitogtatása, a konfliktusokban inkább a lelki nyomásgyakorlás a jellemző. Ez a börtönön belüli párkapcsolatokban is megnyilvánul.

A pszichikai problémák kezelése nem kielégítő. A probléma ismert, és a pénzühiány az egyetlen oka annak, hogy nem alakítottak ki állandó státust kellő számú pszichológus számára.

Börtöntúró-képesség

A nevelők véleménye szerint az *eltérő mentalitás* különbözteti meg legjobban a nőket a férfielítéltektől. A nőekkel nehezebb megtalálni a közös hangot, sokkal érzékenyebbek, sérülékenyebbek. A nők érzékenyebbek a családi problémákra, s alkalmazkodóképességük kisebb. A női elítélteket ugyanakkor a szabadidős foglalkozások segítségével *könnyebb lekötni, fegyelmelni*, mert kulturális téren jóval aktívabbak a férfiaknál.

A rendszeres elfoglaltság megelőzi, illetve oldja a konfliktusokat. Ennek egyik eszköze a tévéprogramok nézésének az engedélyezése. A másik ilyen eszköz lehet a feszültségek feloldására a rendszeres torna, testedzés, amelyre azonban helyszűke miatt nincs mindenütt lehető-

ség. A női elítéltekkel szemben ritkábban van szükség fenyítő intézkedések alkalmazására és általában az enyhébb fenyítések megfelelő hatékonyságúnak bizonyulnak. A női elítéltek esetében a leggyakrabban alkalmazott a feddés és – tiszteletlenség, parancsmegtagadás esetén – a személyes szükségletekre fordítható összeg megvonása. Kényszerintézkedés alkalmazására néha évekig nem kerül sor.

Hierarchia

A büntetés-végrehajtási intézetekben az elítéltek között sajátos, belső hierarchia alakul ki. Ennek alapja – a nevelőszemélyzet szerint – a jellemző okoktól a kevésbé jellemzőig haladva: az intelligencia, a fizikai erő, a határozott fellépés, a személyes szükségletekre fordítható összeg nagysága, a kapott csomag értéke (amely a börtönben a cserekereskedelem alapja), a bűncselekmény fajtája (a hierarchia legalján a gyermekekkel szemben elkövetett bűncselekmények vannak, például kiskorú veszélyeztetése).

Speciális lehetőségek a női börtönben

A büntetés-végrehajtási intézetben az elítéltek manikűrrollót, tükröt tarthatnak maguknál, de nem festhetik az arcukat, körmüket, és ékszert¹³ nem viselhetnek. Szemüveg viselése egészségügyi okokból természetesen megengedett. Egyes intézetekben a szolid szépségápolási szerek – rúzs, körömlakk – használata tolerált. *Sehol sem megengedett a hidrogéntartalmú hajfesték és a körömlakk-lemosó birtokban tartása.* Hidrogéntartalmú festéken kívül minden hajszínező eszközt tarthatnak

¹³ Megjegyzendő, hogy az ékszerek viselésének tilalma a büntetés-végrehajtási szervezet hivatásos állományára is vonatkozik. Az igazságügy-miniszter 18/2001. (XI. 23.) IM rendelete a büntetés-végrehajtási szervezet öltözködési szabályzatának kiadásáról szóló 13/1997. (IV. 22.) IM rendelet módosítása mellékletének I. pontja értelmében: tilos „c) nyakláncot, karperecet, karláncot, bokaláncot, fülbevalót, a jeggyűrű kivételével gyűrűt, illetve testékszert viselni”.

és használhatnak. A hajtógázás dezodor alkalmazása biztonsági okokból tilos, helyette stift használható.

Havonta két alkalommal van lehetőség arra, hogy az elítéltek a saját, személyes szükségleteikre fordítható összegből megvásárolják a szükséges tisztasági, kozmetikai stb. szereket.

Az öltözék uniformizált (váltás ruha, fejkendő), de az elítéltek saját hálóingüket, saját fehér pólójukat viselhetik, kiegészítőként pedig négyféle harisnyát tarthatnak (vastag, vékony, de nem mintás, testszínű, fekete). A saját cipő viselése elég gyakori, illetve a fiatalok között divat a nyitott, illetve csak félig befűzött kincstári lábbeli.

Az elítéltek egyes büntetés-végrehajtási intézetekben „tankonyhán” sajátíthatják el a háztartási ismereteket. A konyhán időnként arra is lehetőség van, hogy az elítéltek saját keresményből vásárolt nyersanyagból főzzenek.

Az interjúk alapján kialakult kép néhány jellemző adata

Családi állapot

Az elítéltek csupán egytizedének nem volt élettársa vagy férje. Az elítéltek kilenczede az elkövetést megelőzően tartós párkapcsolatban élt, ebből legalább annyian éltek házasságban, mint élettársi közösségben, s huszadrészüket úgy élt élettársi viszonyban, hogy nem vált el korábbi férjétől.¹⁴

A megkérdezettek partnereinek egyharmada büntetett előéletű, akiknek csaknem fele az interjú időpontjában első büntetését tölti, hevedrészüket a jelenlegi szabadságvesztés-büntetést megelőzően is volt már büntetve. A meghallgatottak kétharmadának a partnere büntetlen.

¹⁴ Huszár László – Tari Ferenc: Első lépés. A női fogvatartottak helyzete napjainkban. Az előnyös megkülönböztetés elve. Börtönügyi Szemle, 1999/3., 24. o.

A vizsgálatba bevont elítéltek több mint 50%-ának van kiskorú gyermeke (közel egyharmadának kettő, illetve több).¹⁵ Az anya szabadságvesztésének időtartama alatt a kiskorú gyermekek túlnyomó többségét szűkebb családi körben, kisebb arányban a rokonoknál, ismerősöknél helyezték el, 10 gyermek pedig állami gondozott lett. A megkérdezett börtönbüntetésüket töltők valamivel több mint egytizede nevelkedett állami gondozásban, közel ugyanennyien rokonoknál, több mint fele pedig mindkét szülővel egy családban nőtt föl.

Az általános tapasztalat azt mutatja, hogy az elítéltek arra törekednek, hogy gyermekeik elkerüljék az állami nevelőotthonban történő nevelést és az ezzel járó hátrányokat. Az otthon, a másik szülő vagy a nagyszülő felügyelete alatt, illetve más rokonoknál történő elhelyezés egyfelől megkönnyíti a kapcsolattartást, másfelől megnyugtatóbban hat a szabadságvesztés-büntetését töltő anyára, ha ismerős környezetben tudhatja gyermekeit. Emellett nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy az anya nélkül felnőtt gyermekek megfelelő nevelésének hiánya újabb társadalmi problémákban kanalizálódhat.¹⁶

Családon belüli erőszak

Az interjúba bevont, szabadságvesztésüket töltő nők *gyermekkorban elszenvedett erőszakra* vonatkozó válaszai meglehetősen szomorú képet vázoltak fel. A meghallgatottak egyharmada vallotta azt, hogy gyermekkorában rendszeresen erőszakos bánásmódban volt része, s ennek okozója az esetek túlnyomó többségében az apa vagy az anya volt, s csak mintegy 13%-ban ismeretlen, családon kívüli személy. Az esetek több mint harmadában az elszenvedett bántalmazás fizikai természetű volt, s több mint felében szexuális jellegű.

Az elkövető és a sértett kapcsolatát vizsgálva az országos statisztikai adatok alapján az emberölések (beleértve a kísérletet is) 21,7%-át, a

¹⁵ A jogerős büntetésüket töltő nők 58,6%-ának van gyermeke, ami közel 10%-kal magasabb, mint a teljes populáció esetében. Másrészt a háromnál több gyermekkel bírók aránya is igen magas: a női börtönnépesség egynegyedét teszi ki. Ez az arány a teljes populáció esetében csak 11,4%. Huszár László – Tari Ferenc: im. 25. o.

¹⁶ Uo.

súlyos testi sértések 17,4%-át, a nemi erkölcs elleni bűncselekmények 6,2%-át követték el házastárs sérelmére. Hangsúlyozandó, hogy ez a statisztika az összes (férfi és női) elkövetőre vonatkozik. Az interjúba bevont *női elkövetőknek* az áldozathoz fűződő viszonyát illetően közel 60%-ban a férj, illetve élettárs sérelmére történt az élet, testi épség, egészség elleni bűncselekmény elkövetése.¹⁷

Az interjúalanyok csaknem 50%-a nyilatkozott úgy, hogy partnere nemcsak megalázó bánásmódban, hanem rendszeresen fizikai bántalmazásban is részesítette: egyhatodukat a bűncselekményt megelőző év folyamán, csaknem 50%-ukat a bűncselekményt megelőző több évben, illetve több évtizeden(!) át. Az elkövetők ötöde állandó konfliktusban állt partnerével, aki mások előtt is gyakorta megalázó helyzetbe hozta: egyharmadukra a bűncselekményt megelőző egy évben, kétharmadukra pedig a bűncselekményt megelőző több évben, illetve több évtizedben volt ez jellemző. A meghallgatottnak mindössze egyharmada jelentette ki biztosan, hogy lelki és/vagy fizikai terror nem előzte meg a bűncselekmény elkövetését.

A kutatás a családon belüli erőszak *egyik* tényezőjeként vizsgálta, hogy az *alkoholos befolyásoltság és a sértett által tanúsított lelki/fizikai terror* mennyiben hatott közre a partner ellen elkövetett életellenes bűncselekmény megvalósításában. Az elkövetők közel ötöde fogyasztott nagy mennyiségű alkoholt az elkövetést megelőzően, míg ez az arány a sértettek esetében több mint 50%, ezek túlnyomó részében a sértett alkoholfüggő volt. Az életellenes bűncselekmény miatt elítélt nők közel egyharmada vallotta, hogy az elkövetés pillanatában rendkívül zaklatott idegállapotban volt.

Családon belüli erőszakos bűncselekményt tehát jellemzően olyan nők követtek el, akiket partnerük több évben, esetleg évtizeden át bántalmazott,¹⁸ s az agresszomak ezt a magatartását az esetek több mint felében az alkoholfüggőség, illetve az alkoholos befolyásoltság erősítette.

17 Az emberölésért elítélt nők túlnyomó többségének a férj/élettárs sérelmére történő bűnelkövetést emeli ki többek között David A. Ward – Gene G. Kassebaum: *Women's Prison, Sex and Social Structure* (Aldine Publishing Company, Chicago 1965, p. 62.) című könyvében.

18 Huszár László és Tari Ferenc megállapítása szerint „... figyelemre méltó az emberölés gyakorisága, melynek sértettje legtöbbször az elkövető házasa vagy élettársa. A súlyos cselekmény mögött sokszor éveken keresztül húzódó családi konfliktus, erőszak rejlik, melynek áldozata éppen a nő, aki csak brutális cselekményével tud véget vetni a lehetetlen helyzetnek”. i. m. 22. o.

Iskolai végzettség

Megvizsgáltuk a meghallgatottak iskolai végzettségét. Főiskolát mindössze öten végeztek. A vizsgálatba bevont elítéltek döntő többsége csupán az általános iskola nyolc osztályát végezte el, viszonylag sokan az elemi iskolát sem fejezték be.¹⁹ A korábban betanított munkásként dolgozók, illetve a szakmunkás-bizonyítvánnyal rendelkezők aránya mintegy 10% volt. A szabadságelvonással járó büntetés elviselését a tanulás mellett a mindennapi munka nagymértékben megkönnyíti, ezért fontos a folyamatos munkalehetőség biztosítása. Az általános iskolai oktatás mellett a büntetés-végrehajtási intézetek a különböző tanfolyamok és szabadidős foglalkozások révén tanulási lehetőséget és elfoglaltságot biztosítanak az elítéltek számára. Gondot okoz azonban a munkalehetőségek hiánya, valamint egy sor tényező, amely akadályt képez a börtönön belüli munkáltatásnak. Így például csak az az elítélt dolgozhat, akinek képességei és életkora lehetővé teszi, hogy betanítsák az adott munkára, és hátralévő büntetésének tartama elegendő ahhoz, hogy egyáltalán munkába álljon, s ugyanakkor egészségügyi szempontból is megfeleljen.

Igények, vágyak, kívánságok

A kutatás kiterjedt a nők börtöntűró-képességének vizsgálatára, ennek megfelelően számba vettük a szabadságvesztésüket töltő elítélt nők azon igényeit, amelyek a büntetés célját is figyelembe véve, a büntetés-végrehajtási intézetekben kielégíthetők lennének.

Az interjúalanyok 14 különböző igényt neveztek meg. A külön kívánságot nem nevesítők aránya a meghallgatottak egytizede volt.

- A leggyakoribb kívánság a tisztálkodási lehetőségek javítása mellett az ételmezés színvonalának emelése volt, ezt a megkérdezettek ötöde említette meg. Ehhez kapcsolódóan a gyümölcs- és vitaminszegény ellátást egytizedük sérelmezte.

¹⁹ Uo. 23. o.

- A meghallgatottak hatoda szeretne többet sétálni és mozogni. Ehhez nem csupán nagyobb börtönudvarra, illetve sportlétesítményekre lenne szükség, hanem a börtönszemélyzet számának emelésére is.²⁰
- A következő a tanulási, továbbképzési lehetőségek bővítésének igénye volt. A büntetés-végrehajtási intézet az általános iskolai tanulmányok folytatását teszi lehetővé, illetve bizonyos szakmákra történő képzések vannak, de az elítéltek nem kapnak engedélyt külső iskolai oktatásban történő részvételre.
- A megkérdezettek egy része kívánságként nevesítette, hogy telefonon is szeretne intenzívebb kapcsolatot tartani családjával. Megjegyzendő, hogy az e kérést előterjesztők kivétel nélkül a mélykúti intézetben szabadságvesztésüket töltő elítéltek voltak. Ez az egyetlen intézet ugyanis, ahol nincs nyilvános telefon, s a kapcsolattartást az intézmény lakott területtől távoli fekvése és nehézkes elérhetősége is hátrányosan érinti. Bizonyos esetekben a telefonos érintkezés lenne az egyedüli módja a kapcsolat fenntartásának, például, amikor az anya kifejezetten kéri, hogy gyermekét ne hozzák a rokonok látogatóba. (Inkább vállalja, hogy a kisgyermek elfelejtse, semhogy őt gyermeke a börtönben lássa.)
- Főképp a fiatalabb elítéltek panaszolták, hogy a büntetés-végrehajtásba kerülve elvesztették a kapcsolatot barátaikkal. A büntetés-végrehajtás csak a közeli hozzátartozóknak engedélyezi a levelezést és a látogatást. A bűntársaktól való szeparálást leszámítva ugyanakkor aligha lehet a büntetés célja az, hogy az elkövető minden kontaktust megszakítson a külvilággal. A szabadulás utáni beilleszkedést mindenképpen megkönnyítené, ha az elítélteknek nem kellene újra felépítenie baráti kapcsolatait, s ez legfőképpen a fiatalabb elítélteknél fontos, tekintve, hogy a baráti kapcsolatoknak jelentős szerep jut ebben a korban. (Máshol viszont szinte teljes képtelenség feltérképezni az elítélt pozitív irányú személyiségváltozását eredményező baráti kapcsolatokat. Ez legfeljebb egy állandó pártfogó segítségével lenne megoldható.)
- Az elítéltek egytized része a látogatási napok számát tenné gyakoribbá, míg az interjúalanyok egy része a büntetés-végrehajtás alatt történő munkavállalás akadályait tartja problematikusnak.
- A meghallgatottak csaknem egytized része nem volt megelégedve a ruházati ellátással. Többen sérelmezték, hogy egyes büntetés-végre-

²⁰ Hasonló megállapítást tett Morag MacDonald: i. m. 7. o.

hajtási intézetekben nem kapnak elég meleg ruhát, pedig az épületben nyáron is sokszor hűvös van. (Az elítéltek sokszor maguk gondoskodhatnak, illetve gondoskodnak meleg pulóverről. A kiegészítésképpen otthonról hozott ruhadarabok esztétikai értéke azonban hamar romlik, mivel a mosáshoz használt víz vastartalma magas, így a ruhák hamar besárgulnak.) Előfordul, hogy az elítéltek mérethibás (tehát alakításra szoruló), nyakban-vállban szűk, nem korszerű anyagból készült (nyáridőben vastag, meleg) kötényruhát kapnak.

- Sok elítélt említette, hogy élénkebb kulturális életre vágyik, s ugyanilyen arányú az igény a keresményből a személyi szükségletekre fordítható összeg növelésére.
- Az orvosi ellátás korszerűsítésének igényét értelemszerűen azok említették, akik valamilyen krónikus, állandó kezelést igénylő betegségben szenvednek. Ők arra panaszkodtak, hogy nem kapják meg az orvos által előírt diétás ételt, és a gyógyszeres ellátás is hiányos. Megjegyzendő, hogy biztonsági okokból természetesen szigorú feltételekhez kötött a nem orvosi rendelvényre adott gyógyszereknek az adagolása.
- A megkérdezettek túlnyomó része gyakrabban vitatná meg személyes gondjait az intézeti nevelővel, pszichológus szakemberrel, ezt azonban a börtön személyzet alacsony létszáma jelenleg nem teszi lehetővé. A személyzet és az elítéltek aránya a Heves megyei intézetben a legkedvezőbb, itt két elítélt jut egy alkalmazottra (beleértve a vezetőket, a nevelőket, fegyőröket, a konyhai és karbantartó személyzetet és a raktárosokat is), azonban a nevelők száma egyik büntetés-végrehatási intézetben sem elegendő – bár egy ügyeletes gondozó állandó „fogadóórát” tart. A nevelő szobája előtt szinte állandó a sorban állás.
- A nevesített speciális kérések teljesítésének leggyakrabban a pénz- és a helyhiány szab gátat.
- Az interjúk során körvonalazódtak azok a körülmények, amelyek leginkább megnehezítik a szabadságvesztés-büntetés elviselését. Legtöbben családjuk hiányától szenvednek, és sokuknak okoz gondot a zárkatársak összeférhetetlen viselkedése. Emellett jellemző viselkedés-mintaként az elítéltek teljesen elválasztják a börtönbeli és a későbbi életüket: számukra a börtön átmeneti állapot, s „veszélyes” bárkit is megszeretni, mert a társak visszahúzó erőt jelentenek. Sokan minden kapcsolatot megszakítanak a külvilággal, családjuk, egykori barátaik,

ismerőseik előtt eltitkolják tartózkodási helyüket azért, hogy a szabadulás után ne kelljen szembesülniük a társadalom megvetésével. Azok az elítéltek, akik beismerték és megbánták tettüket, az elzárást szükséges rossznak, „a társadalom elégtételének” tekintik, amit túl kell élni, így körükben általánosabb az elégedettség is, s az intézet belső vérkeringésében történő aktív részvétel.

- Az elítéltek közötti belső hierarchia már a kezdetektől, a zárkabeosztást követően, az „ágyfoglalásnál” tapasztalható. Sokan azért nem mernek a nevelőkhöz fordulni gondjaikkal, mert félnek a megbélyegzéstől: akiről a cellatársak azt hiszik, hogy besúgó („vamzer”), azt kirekesztik. Igen magas azoknak a száma, akik nem egyszerűen a cellatársak magatartására panaszkodtak, hanem a börtönpopuláció egészéhez való alkalmazkodási kötelezettség ellen. A kényszerű közösségben történő együttélés megnehezítőjeként legtöbbször az egyéni felelősség hiányát emelték ki, valamint a zsúfoltságot (10-14 elítélt egy zárkában) és az alkalmazkodási nehézségeket.
- A meghallgatottak közel egyharmada nehezen tűri, hogy az intézet területén nem mozoghat kedve szerinti időpontban, s csak meghatározott napszakban léphet ki a szabad levegőre.
- A privát szféra hiányát és a barátok hiányát hasonló arányban jelölték meg a problémák listáján. Az elítéltek nehezen viselik, hogy nem lehetnek egyedül, az elkülönített lakótér hiánya miatt a monotonitás, uniformizálás révén elvesztik egyéniségüket.
- Ugyanannyi elítélt panaszkodott a személye ellen tanúsított (valós vagy vélt) diszkriminációra, valamint a kollektív felelősségvállalás szabta korlátokra.
- Igen sokan említették a szeretetlenséget – amelytől szenvednek, és a lelki támogatás hiányát, a lelki problémák feldolgozásának nehézségeit.

A büntetés-végrehajtási személyzet

A büntetés-végrehajtási személyzet körében is készítettünk interjúkat, amelyek tartalmából most csak a következőket emeljük ki.

A nevelő vállán rendkívül nagy felelősség nyugszik: ügyelnie kell a büntetés-végrehajtás törvényességét biztosító jogok érvényesülésére,

szünet nélkül az elítéltek rendelkezésére kell állnia (a séta-, sport- és kulturális igények kielégítése érdekében), ügyelnie kell a személyiségi jogok érvényesülésére, és segítséget kell nyújtania az elítéltek sokrétű (családi, lelki stb.) problémáinak megoldásában. A bezártság, az elítéltek problémái a személyzetet is megviselik, toleranciaküszöbük az évek múltával egyre alacsonyabbra kerül. Ezért lenne szükség a nevelő pszichológiai előképzettségére, a személyiségfejlesztő, és karbantartó tesztek bevezetésére, valamint az úgynevezett kiégés (burn-out) megelőzésére, kezelésére.

A személyzet körében készített interjúk, bár szem előtt tartották a büntetés-végrehajtásban dolgozók körülményeinek vizsgálatát, elsősorban az elítélt nők helyzetére is ható tényezők vizsgálatára helyezték a hangsúlyt. Általános tapasztalat volt, hogy az elítéltek véleménye nagyon pozitív volt a nevelők, sőt az egész büntetés-végrehajtási személyzet irányában. Sokukkal szemben a legnagyobb bizalmat tanúsították az elítéltek. Általános volt viszont az igény a gyakoribb rendezvények, tanfolyamok, foglalkozások iránt, amelynek e csekély számú nevelői gárda a legnagyobb lelkesedés mellett sem tudott maradéktalanul eleget tenni. Az anyagi források hiánya is akadály a foglalkozások, programok gazdagításának.

A vallásgyakorlás megengedett, az istentiszteletek megtartására és látogatására lehetőség van.²¹

21 A börtönlelkészi szolgálatról szóló 13/2000. (VII. 14.) IM rendelet a jövőben ezen a téren minden bizonnyal még pozitívabb eredményeket tesz majd lehetővé. A börtönlelkészi szolgálatra a vallásgyakorlason túl a lelki gondozás tekintetében is nagyobb súly helyeződik. A szolgálat feladatkörébe tartozik különösen az istentiszteletek, bibliaórák és hitoktatás tartása, egyéni és közösségi lelki gondozás, rendszeres fogadóórák tartása, életismereti, valláserkölcsi oktatás, más vallások képviselői büntetés-végrehajtási intézetekben történő tevékenységének és a börtönmissziók munkájának koordinálása, a fogvatartottak kérésére egyéb egyházi szolgálatok elvégzése (keresztelés, esketés stb.).

A szolgálat a katolikus, a református, az evangélikus és a zsidó egyházak lelkészeiből áll. A lelkészek munkájukat ökumenikus szellemben, a felekezeti önállóság tiszteletben tartásával végzik.

A szolgálat a büntetés-végrehajtási tevékenység részét képezi, annak ellátásakor a többi szolgálati területtel együtt kell működnie. A Szolgálat tagjai a lelképásztori szolgálatot az egyházi törvények és előírások alapján végzik. A börtönlelkész, bár a lelkészi tevékenység kizárólag egyházi irányítás, felügyelet alatt áll, köteles betartani a büntetés-végrehajtási intézetek működési rendjére vonatkozó szabályokat. Ennek megsértése esetén a közalkalmazottakra vonatkozó hatályos jogszabályok szerint felelősségre vonható.

A börtönlelkész és a büntetés-végrehajtási intézet parancsnoka a szolgálat feladatainak zavartalan megvalósítása érdekében együttműködik.

Összegzés

A kutatás átfogó jelleggel tekintette át a női börtönnépességre vonatkozó jellegzetességeket, azzal a céllal, hogy feltérképezze a korrekcióra szoruló területeket. A mintavétel ugyanakkor rendkívül kis számú mintára korlátozódott, hiszen a személyi és tárgyi feltételek nem tették lehetővé a nagyobb volument.

A három, általunk vizsgált büntetés-végrehajtási intézet eltérő adottságokkal, személyi, tárgyi, infrastrukturális háttérrel rendelkezik. Az eltérő körülmények kihatnak az elítéltek helyzetére, lelkiállapotára, börtöntűrő-képességére, befolyásolják a büntetési célok megvalósulását. A szűkös férőhely fokozhatja a súrlódásokat az elítéltek között, de akadályát képezheti az elítéltek megfelelő csoportosításának is.

Az 1900-as évek elején, illetve derekán épült büntetés-végrehajtási intézetek megérték a modernizálásra. Ez a munka el is kezdődött, bár akadozó és elégtelen finanszírozással. A sportolás, illetve egyáltalán a szabad levegőn mozgás igénye sem mindenütt kielégíthető. A tárgyi feltételek hiánya mellett a személyi feltételek sem mindig megfelelőek. Utóbbi következtében, időnként még a meglévő tárgyi feltételek, az infrastruktúra igénybevétele is akadozó.

A börtönéletet – az interjúba bevont elítéltek véleménye szerint – leginkább a család hiánya, bezártság és a cellatársakhoz való alkalmazkodás nehezíti meg. Nem elhanyagolhatók a kapcsolattartási gondok, amelyek kiindulópontja elsősorban a női büntetés-végrehajtási intézetek kis száma. A rangsorban a privát szféra hiánya, majd a börtönkoszt minősége következik. A nők börtöntűrő-képessége a férfiakénál rosszabb, így több odafigyelést, a problémák kezelése pedig nagyobb empátiát követel a nevelőktől.

A büntetés-végrehajtási intézetek kis száma, a szűkös férőhely miatt nem mindig tudnak eleget tenni a zárkabeosztás törvényi kritériumainak. Az általános egészségügyi ellátás körülményei kielégítőek, nem így a szakorvosi vizsgálatok megszervezése, a kérésrendszer lassúsága és az elítéltek szállításának nehézségei miatt.

Végezetül megjegyezni kívánjuk, hogy az interjúk több kérdésben az elítéltek szubjektív véleményét tükrözik, azok valóságtartalmát nem minden esetben tudtuk ellenőrizni.

Az interjúk felvételénél a büntetés-végrehajtási intézetek parancsnoksága és személyzete részéről igen sok segítséget kaptunk. Nemcsak a meghallgatandó elítéltek kiválasztásában tanúsított készséges hozzáállásért, hanem az intézetek megtekintésének lehetővé tételéért és részletekbe menő bemutatásáért is köszönetet kell mondanunk.

IRODALOM

Fattah, A. Ezzat: The Interchangeable Roles of Victim and Victimiser. HEUNI Papers, no. 3/1994

Harlow, C. W.: Female Victims of Violent Crime. BJS Special Report, Washington, D. C.: U. S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistics, January 1991 (NCJ 126826)

Huszár László – Tari Ferenc: Első lépés. A női fogvatartottak helyzete napjainkban. Az előnyös megkülönböztetés elve. *Börtönügyi Szemle*, 1999/3., 24. o.

Kaiser, G.: Kriminologie, Heidelberg, 1988

Kerezi K.: A védtelen gyermek. Erőszak és elhanyagolás a családban. KJK, Budapest, 1995

Lőrincz József – Nagy Ferenc: Börtönügy Magyarországon. Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság, Budapest, 1997

MacDonald, Morag: Prison Health Care in the Czech Republic, Hungary and Poland. HEUNI Paper no. 16., 2001, Helsinki

Morvai K.: Terror a családban. KJK, Budapest, 1998

National Inter-Agency Working Party Report: Domestic Violence, Victim Support, London, 1992

Schneider, H. J.: Kriminológiai erőszakutató az USA-ban. *Rendészeti Szemle*, 1991/12.

Simon, J. R.: Women and Crime in Israel. In: **J. R. Simon:** Criminology in Perspective. Lexington Books. 1997

Solicitor General of Canada: Canadian Urban Victimization Survey. Bulletin 4: Female Victims of Crime, Ottawa, 1985

Tóth Olga: Erőszak a családban. Társ. Társadalomtudományi tanulmányok, Budapest, 1999

Tóth Tihamér hozzászólása. In: A bűnözés új tendenciái és okai. Kriminológiai Közlemények, MTA–Magyar Kriminológiai Társaság, 1985/8.

Violence against Women in the Family. United Nations publication, Sales No. E 89. IV. 5.

Vókó György: A magyar büntetés-végrehajtási jog. Dialóg–Campus, Budapest–Pécs, 1999

Ward, David. A. – Kassebaum, Gene G.: Women's Prison, Sex and Social Structure. Aldine Publishing Company, Chicago, 1965

A büntető igazságszolgáltatás működésének költségösszefüggései

Gyakorlati számítási modell kidolgozása

A vizsgálat a bűnöző és a büntető igazságszolgáltatás működésének költségösszefüggéseit tárta fel, különös tekintettel a büntetőeljárás egyes szakaszaihoz, illetve ezen belül egyes tevékenységekhez rendelt költségekre. A kutatás elvégezte e tevékenységek költség-haszon elemzését, s így rámutatott a büntető igazságszolgáltatás hatékonyságának problémáira, s diszfunkcionális területeire. A kutatás 1999-ig elvégzett számítási területei a büntetés-végrehajtás, valamint a pártfogó felügyelet és az alternatív büntetések költségösszefüggéseit tárta fel modell szinten.* Jelen tanulmány egy budapesti (V. kerületi) rendőrkapitányság, a hozzákapcsolódó ügyészség, valamint a Pesti Központi Kerületi Bíróság egyes bírónak tevékenységét vizsgálja.

A büntető igazságszolgáltatás költségeinek kiszámítása első látásra igen egyszerűnek tűnhet. A laikus kíváncsiskodó azt gondolhatja, hogy csupán elegendő szemügyre venni az éves költségvetés idevonatkozó adatait, összeadni azokat, s máris megkaphatjuk a kívánt összegeket. Ha pontosabban tesszük fel a kérdést, azaz úgy, hogy a büntetőeljárás egyes szakaszainak – azaz a nyomozásnak, a vádemelésnek és az ügyészi munkának, a bírói szaknak – milyen költségei vannak, akkor már nem tudunk válaszolni a költségvetési adatok alapján. Ha még azt is ismerni akarjuk, hogy a nyomozáson belül a nyomozó munkájának milyen szakaszai, tevékenységi formái vannak, s azok mennyibe kerülnek, még inkább bajban vagyunk. Márpedig ha ténylegesen tudni szeretnénk valamit a büntető igazságszolgáltatás költséghatékonyságáról, akkor nem kerülhetjük meg ezeknek a kérdéseknek a megválaszolását.

* E kutatások az Alkotmány- és Jogpolitikai Intézet (COLPI) keretében zajló szélesebb nemzetközi összehasonlító vizsgálat részei voltak.

A vizsgálat modellje

E kérdések megválaszolása érdekében az alábbi vizsgálati modell kidolgozására került sor:

- 1) A büntető igazságszolgáltatás egyes területein dolgozók munkájának operacionalizálása – tevékenységi elemekre bontása.
- 2) A tevékenységi elemek gyakoriságának és időtartamának lemérése időmérleg elkészítése útján.
- 3) Az egyes tevékenységi elemek időtartamának standardizálása.
- 4) A tevékenységek elemzése és az időstruktúra megállapítása funkcionális kategóriánként külön-külön.
- 5) A költségvetés elemzése.
- 6) Az érintett szakterület, ügyszak specifikus költségvetésének kiszámolása.
- 7) A percre számított költségvetés tevékenységhez rendelése.
- 8) Az egyes tevékenységek költségösszefüggéseinek megállapítása.
- 9) Az ügyekre vonatkozó adatok elemzése.
- 10) Az ügyek és a tevékenységek mátrixának kialakítása.
- 11) Az ügyek és a költségek mátrixának kialakítása.
- 12) A büntetőeljárás egyes szakaszai költségösszefüggéseinek megállapítása és összehasonlítása.

Az időtérkép-mátrix nem sokban különbözik egy klasszikus időmérlegtől. Az időtérkép-kérdőív önkitöltős regisztrációs forma, amely a vizsgált személy minden tevékenységét, a tevékenység időtartamát percben, a tevékenység helyét, eszközét, a részt vevő társakat, a tevékenység pontos tartalmát és eredményét rögzíti. Tulajdonképpen nem más, mint egy részletes munkanap-fénykép, amelyet a kitöltő maga készít. Az eredmények érvényességét és hitelességét úgy biztosítottuk, hogy egy-egy napon a kutatást végző szakemberek követték a vizsgált személyeket, és a véletlenszerűen kiválasztott és ellenőrzött nap adatait irányadónak tekintettük a többi adat megítélésékor.

Felmerülhet a kérdés, hogy a vizsgálat maga, tehát a kérdőívek kitöltése minden egyes tevékenységről nem befolyásolja-e a vizsgálat eredményét, minthogy a kitöltés egész napos viszonylatban jelentős

időt tesz ki, egész pontosan kb. 30-50 perccel meghosszabbítja a munkanapot. Tapasztalataink szerint az ezzel keletkező 8-10%-os időtartam-növekedés nem változtatja meg lényegesen adatainkat, ugyanis a kitöltők oldalán ez plusz időráfordításként jelentkezett. Ez annyit jelent, hogy nem a tevékenységük elvégzését rövidítették meg, hanem a munkaidejüket tölték ki ezzel az időtartammal.

A vizsgálat során öt munkanapon keresztül követtük és regisztráltuk a résztvevők minden tevékenységét. A 24–48 órában dolgozók esetében nem öt egymást követő napot, hanem öt munkanapot vettünk alapul. Interjúk és résztvevő megfigyelés segített az egyes tevékenységi típusok tartalmának azonosításában, s annak megítélésében, hogy milyen mértékben funkcionális vagy érdemi az adott tevékenység.

A vizsgálatban részt vevő személyek

A vizsgálat körébe vont személyek szükségszerűen a büntetőeljárás egyes szakaszainak szereplőiből kerültek ki.

- 1) *A nyomozás, a rendőrség tevékenysége*: az V. kerületi rendőrkapitányság tevékenységének vizsgálata: kilenc nyomozó, öt járőr, három fogdaőr, hat hivatalban dolgozó személy időmérlegének elkészítése és tevékenységnek vizsgálata.
- 2) *Ügyészi tevékenység* az V., VIII., XIII. kerületi ügyészség tevékenységének vizsgálata, három ügyész időmérlegének elkészítése és tevékenységének elemzése alapján.
- 3) *A bírói tevékenység* vizsgálata a Pesti Központi Kerületi Bíróság három tárgyaló bírójának és két előzetes letartóztató bírójának időmérlegének elkészítése és tevékenységének elemzése alapján.
- 4) *Az ügyvédi tevékenység* vizsgálata hat ügyvéd büntetőügyekben folytatott tevékenységének elemzése alapján.

Ez a modell kísérlet arra, hogy egy alacsony elemszámú, de az eljárás minden területét lefedő és szimbolizáló adategyüttes segítségével bemutassa a büntetőeljárásban megjelenő, standardizálható, azaz lehető-

ség szerint nem változóként, hanem állandó komponensként jelenlévő tevékenységek költségösszefüggéseit. Végző soron az egyes szakaszok hatékonyságának és költségeinek összehasonlítását kísérli meg. Természetesen ez a vizsgálat, aminek során olyan adatsor jelenik meg, amely egy nagyobb rendszer tágabb összefüggéseit és viszonyait kívánja modellálni, csupán úgynevezett ideáltípusú leírást adhat, és ennek szellemében csak bizonyos korlátozott érvényű megállapításokat tehet. Az ideáltípus fogalmáról tudni kell, hogy nem fedti le közvetlenül és pontosan a vizsgált tágabb valóság egyik elemét sem, csupán jellemzi a valóságot, s tagadhatatlanul a legtöbb és leginkább sokrétű információval rendelkezik arról. Közelebbről megvilágítva elmondhatjuk, hogy például amikor egy ügy vagy tevékenység költségeiről beszélünk, akkor az az ügy vagy tevékenység nem egy adott, például lopási ügy, vagy nyomozói tevékenység, hanem a vizsgálatba bevont lopási ügyek vagy tevékenységek jellemzően megjelenő adata. Tehát, természetesen nem mindegy, hogy a lopás egyvádoltas vagy nyolcvádoltas ügy, hogy volt-e benne beismerés, vagy közvetett bizonyítékok alapján kellett eljárni, hogy alkalmaztak-e benne előzetes letartóztatást vagy sem. Adataink azt mutatják, hogy azok a lopási ügyek, illetve azok a nyomozói tevékenységek, amelyek a vizsgált időszakban reprezentálták az összes lopási ügyet, illetve a nyomozó tevékenységét, milyen megoszlást mutatnak az idő- és a költségáfordítás tekintetében. Valószínű, hogy az általunk bemutatott tevékenységanalízis nem lesz igaz pontosan a vizsgálat egyik résztvevőjére sem, azonban jól fogja szemléltetni azt, hogy egy bizonyos típusú szereplő jellemzően milyen tevékenységstruktúrával rendelkezik, és ezekhez a tevékenységekhez milyen költségek járnak.

Végezetül el kell gondolkodnunk azon az elméleti, ámde gyakorlati következményekkel járó kérdésen, hogy vajon van-e értelme egyáltalán a büntető igazságszolgáltatás során folytatott tevékenységek költségösszefüggéseivel foglalkozni, azaz mi a jelentése az itt látható adatoknak. Egyáltalán *van-e értelme annak a kérdésnek, hogy mennyibe kerül a nyomozó vagy a bíró munkája?* Első válaszként el kell mondanunk, hogy a pragmatikus angolszászok kezdték el mérni a tevékenységek hatékonyságát és költségösszefüggéseit azon az alapon, hogy amit

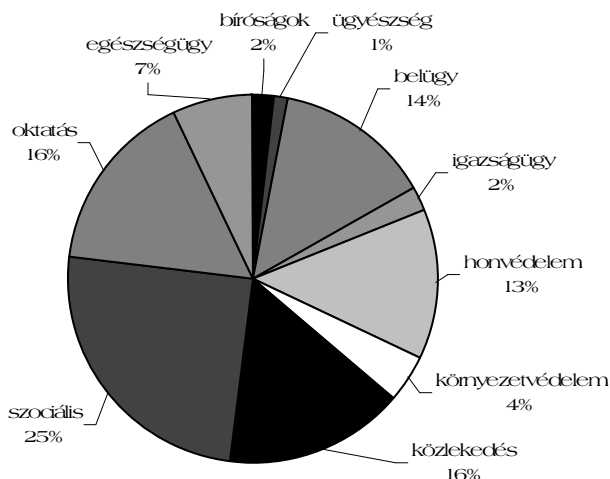
meg lehet mérni, azt meg kell mérni, s ami pénzbe kerül, arról tudnunk kell, hogy pontosan mire és mennyit költünk, s milyen hatékonyak ráfordításaink. A tevékenység- és költséganalízis nem azt kívánja elmondani, hogy túl drága, vagy éppen olcsó az igazságszolgáltatás, hanem azt, hogy a kiadott „X” mennyiségű pénz vajon milyen hatékonysággal használja fel a rendszer, s hogyan lehet a tevékenységek struktúráját vagy a „szereposztást” a költségek leghatékonyabb felhasználása irányába tolni.

A makroadatok bemutatása

Először is vessünk egy pillantást az országos adatokra, és vizsgáljuk meg, strukturálisan hogyan helyezkedik el a büntető igazságszolgáltatás költségvetése az egész ország költségvetésében, s hasonlítsuk össze néhány más költségvetési fejezet tételeivel (1. számú ábra, 1. számú táblázat).

1. számú ábra

Az 1999. évi költségvetés fejezetenkénti megoszlása (%)

1. számú táblázat
Az 1999-es költségvetés főbb tételei

fejezet	kiemelt előirányzat neve	millió forint
VI. fejezet: BÍRÓSÁGOK	Osszesen:	31 403,8
	Személyi juttatások	17 192,9
	Járadékok	6 595,6
	Dologi kiadások	3 404,9
	Egyéb működés	11,0
	Intézményi beruházások	125,3
	Felújítás	581,9
	Egyéb központi beruházás	525,0
VIII. fejezet: ÜGYÉSZSÉG	Osszesen:	11 362,5
	Személyi juttatások	6 426,0
	Járadékok	2 552,7
	Dologi kiadások	747,9
	Egyéb működési kiadások	20,5
	Beruházások	61,9
	Felújítás	163,0
	Egyéb	1 271,9
IX. fejezet: BELÜGYMINISZTERIUM	Osszesen 1–19 cím:	186 977,7
	Rendőrség	95 722,1
	BRFK	19 113,3
	Személyi juttatások	10 047,7
	Járadékok	4 032,3
	Dologi kiadások	4 494,3
	Intézményi beruházás	300,0
	Felújítás	170,0
	Lakástámogatás	69,0
XIV. fejezet: IGAZSÁGÜGYI MINISZTERIUM	Osszesen:	22 213,8
XV. fejezet: KÖRNYEZETVÉDELMI MINISZTERIUM	Osszesen:	45 895,3
XVII. fejezet: KÖZLEKEDÉSI, HÍRKOZLÉSI ÉS VÍZÜGYI MINISZTERIUM	Osszesen:	209 711,1
XVIII. fejezet: SZOCIÁLIS ÉS CSALÁDÜGYI MINISZTERIUM	Osszesen:	334 805,1
XX. fejezet: OKTATÁSI MINISZTERIUM	Osszesen:	203 317,9
XXI. fejezet: EGÉSZSÉGÜGYI MINISZTERIUM	Osszesen:	88 311,1

A költségvetési fejezetek tételeinek megoszlását szemlélteti az ábra, e szerint költségvetésünkben a legnagyobb arányt a szociális kiadások képviselik, majd a közlekedési, hírközlési és vízügyi tárca költségvetési tétele a következő, az oktatás 16%-kal a harmadik. A honvédelmi kiadások csak ez után jönnek, 13%-os aránnyal.

Végezzük el ezt az összehasonlítást olyan formán, hogy az igazságszolgáltatás intézményeire vonatkozó tételeket összevonjuk, s tegyük rögtön mellé egy másik ország 1999-es költségvetésének ugyanígy bontott tételeit. Igaz, ez esetben nem láthatjuk tisztán a büntető igazságszolgáltatás, csupán az egész igazságszolgáltatás adatait, hiszen a bíróságok, a rendőrség, sőt az ügyészség vonatkozásában is igaz az a tétel mind hazánkban, mind az összehasonlítás alapjául szolgáló Nagy-Britanniában, hogy ezen intézmények tevékenysége meghaladja a büntetőszak kereteit, tehát lefedi a polgári, szabálysértési ügyeket is. Ennek ellenére nem kerülhetjük el ezen adatok megvizsgálását.

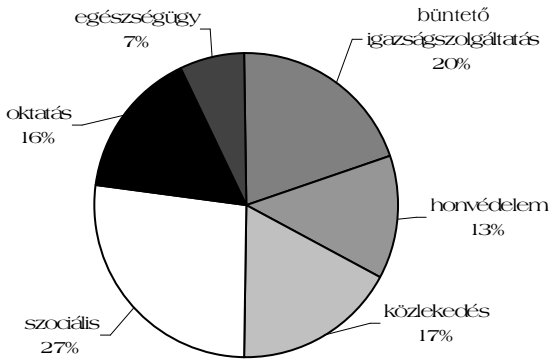
Ha összehasonlítjuk a brit és a magyar költségvetés struktúráját, jelentős különbségekre lehetünk figyelmesek. Míg a magyar költségvetésben az igazságszolgáltatási tételek összevonása után is a *szociális kiadások* kategóriája maradt a legjelentősebb (25%), addig a brit adatok nevesítetten nem tartalmaznak szociális fejezetet. Tartalmaz a brit költségvetés azonban úgynevezett munkaügyi tételt, amely jórészt a munkanélküliség és az azzal összefüggő jelenségek kezelésére vonatkozó költségeket jelenti. Ezt kvázi szociális kiadásnak tekinthetjük, s ha nem pontosan egyezik is meg a magyar „szociális kiadások” rovat jelentésével és tartalmával, mégis ez az a brit költségvetési fejezet, amelyhez leginkább hasonlíthatjuk. Ez azonban a brit költségvetésben csupán 3%-ot tesz ki.

Az igazságügyi költségek összevonását követően e költségek aránya Magyarországon a második helyre emelkedik, 19%-kal. Igen figyelemreméltó adat, hogy a brit költségvetésben 9% ugyanennek a tételnek az aránya. A magyar költségvetés tehát lényegesen nagyobb összegeket fordít az igazságszolgáltatásra, mint a brit. Ezzel szemben az egészségügyre fordított költségek a brit költségvetésben lényegesen nagyobbak (33%), mint a magyarban, ahol csupán 7% ez az arány. Az

oktatásra fordított költségek is lényegesen magasabb arányt képviselnek a brit (27%), mint a magyar (16%) költségvetésben. A honvédelem itt 13, míg ott 20%-ot tesz ki. Végezetül láthatjuk, hogy a közlekedésre fordított összegek arányaiban nincs igazán jelentős különbség (magyar 16%, brit 9%) (2. és 3. számú ábra).

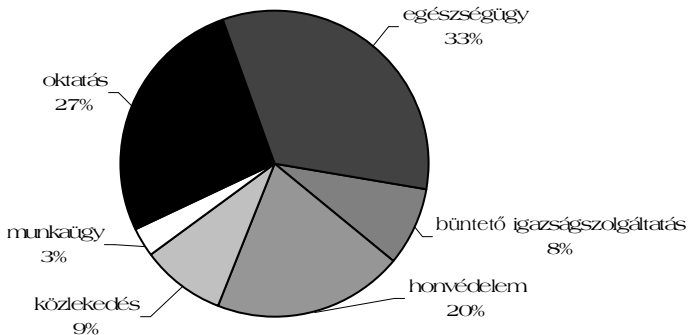
2. számú ábra

**Az 1999-es költségvetés megoszlása
fejezetek szerint, összevont igazságszolgáltatás**

3. számú ábra

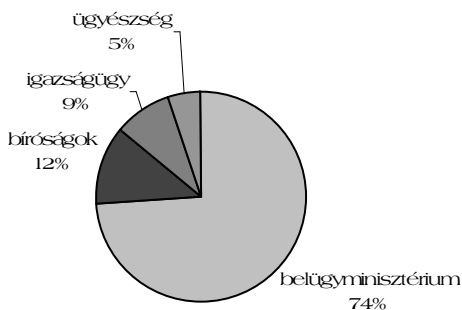
**A büntető igazságszolgáltatás költségei
Nagy-Britanniában**

Érdeemes összehasonlítani az igazságszolgáltatás belső komponenseinek arányait is. Ez esetben jelentős különbség található a két költségvetés között a fejezetcímek tekintetében. Első helyen említendő különbség a „börtönök” kategória, amely külön nevesítve található meg a brit költségvetésben, míg a magyar költségvetésben az Igazságügyi Minisztérium fejezeten belül, ami értelemszerűen más tételleket is jelent, mint csupán a börtönöket. A brit adatok külön tartalmazzák a rendőrség költségvetését és nem az egész „Home Office”-ét, míg a magyar adatok az egész Belügyminisztérium adatait tartalmazzák. Éppen ezért mutatunk be egy olyan diagramot, ahol a rendőrség adatai külön fel vannak tüntetve, s így összehasonlíthatóak a többi tétellel (4. és 5. számú ábra).

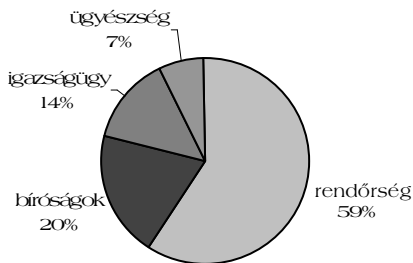
4. számú ábra

A büntető igazságszolgáltatás komponenseinek megoszlása

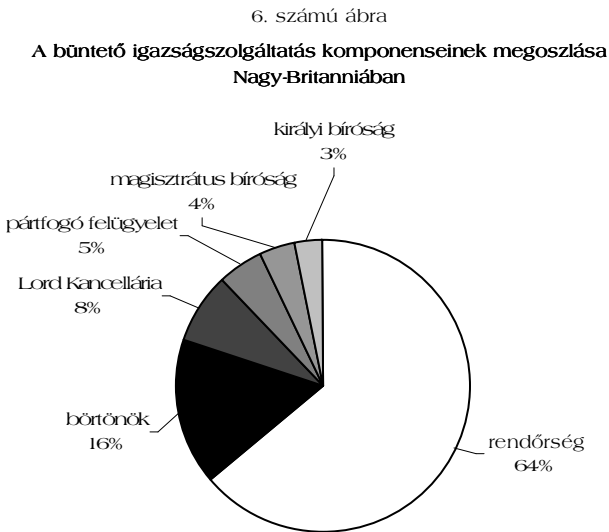

5. számú ábra

A komponensek megoszlása a rendőrség költségeinek feltüntetésével

Az előbbiekkal összehasonlítva a brit adatok a következők (6. számú ábra):

A magyar Belügyminisztérium költségaránya lényegesen magasabb, mint a brit rendőrségé, a rendőrségi aránnyal összehasonlítva pedig igen hasonló arányt kapunk (59% magyar, 64% brit). Egészen új tételket is találunk a brit költségvetésben, mint például a pártfogó felügyelet költségvetését, amely 5%-át teszi ki a büntető igazságszolgáltatás költségvetésének, a magyar költségvetésben azonban külön nincs nevesítve. A pártfogó felügyelet költségei a bíróságok fejezetébe vannak belefoglalva, hiszen a pártfogók szervezetileg a fővárosi, illetve a megyei bíróságok szervezeti rendszerében vannak elhelyezve. A magyar adatokban a bíróságok 12%-ot tesznek ki, míg a brit adatok szerint a magisztrátus és királyi bíróság együttesen 7%-ot, a pártfogó felügyelettel közösen 12%-ot tesznek ki.

Meg kell említeni, hogy a magyar igazságszolgáltatás komponensein belül az *ügyészség költségvetése* messze a legalacsonyabb arányt képviseli, az egészeknek csupán 5%-át adja.

Külön magyarázatra szorul az az adat, miszerint a *rendőrség költségvetési aránya* jóval meghaladja az egész 50%-át mindkét ország-

ban. Valószínűleg a rendőrség összetett bűnüldözési, rendfenntartó és igazgatásrendészeti feladatainak igen bonyolult és sokrétű jellegével magyarázható.

A büntető igazságszolgáltatás szakaszai, a tevékenységek analízise

A rendőrség, a nyomozók tevékenységének analízise

A vizsgálat során döntést kellett hozni arról, vajon a tevékenységanalízis csupán a nyomozók munkájára terjedjen-e ki, akik közvetlenül vesznek részt a büntetőeljárás első, nyomozati szakaszában, vagy kiterjedjen figyelmünk azokra a rendőrségi szereplőkre is, akik közvetetten bár, de jelen vannak egy büntetőügy felderítésének és rendőrségi bizonyításának folyamatában. Ez a kör a járőrök, kísérők, fogdaőrök és a hivatalban dolgozók köre. Nagy valószínűséggel a részletesebb tevékenységanalízis nem befolyásolja a költségtényezők számolását és alakulását. Azonban a rendőrség – bonyolult, s az összes szereplő közül a legösszetettebb – tevékenységének megértése érdekében indokoltnak látszik a részletesebb tevékenységelemzés. Az legszélesebb körű időtérkép- és tevékenység-mátrix felvételére a rendőrség körében került sor. Ez a széles kör azonban nem csupán a legmagasabb létszámot jelenti, hanem azt is, hogy a rendőrségi tevékenység négy kategóriáját ölelte fel a vizsgálat: a nyomozók, a járőrök-kísérők, fogdaőrök és a hivatalban dolgozók tevékenységét.

Az *időtérkép-kérdőív* elkészítéséhez bizonyos tevékenységtípusokat kellett elkülönítenünk, amelyek kialakításához interjúkat készítettünk a vizsgálatban részt vevőkkel, valamint követéses megfigyelő-résztevő vizsgálat útján azonosítottuk az egyes tevékenységeket. Ennek alapján a rendőri tevékenységnek a következő kategóriáit standardizáltuk:

- *Adminisztráció:* aláíráskérés felettestől, gépkocsifelvétel, ügyvédi értesítő, időpont-egyeztetés ügyféllel, ügyvéddel, telefonon vagy szemé-

- lyesen, utasítás megírása, pecsételés, díjjegyzés kitöltése, átirat megírása, körözés kiadása, nyilvántartási adatok beszerzése, kilométer-napló vezetése, adatbekérés, lakcímkérés stb.
- *Terepmunka*: gyanúsított, körözött, szökött rab elfogása, gyanúsítottról adatgyűjtés, tárgyi bizonyítékok beszerzése, biztosítás, járőrözés, kimenetel bejelentésre, járműellenőrzés, aluljáró-ellenőrzés, előállítás stb.
 - *Kísérés*: fogdára kísérése az előállított személynek, rendőrségi épületen belüli kísérés – tanú, ügyfél, ügyvéd, gyanúsított stb.
 - *Eligazítás*: napi egyszeri vagy többszöri feladat-meghatározáson való részvétel.
 - *Jelentésírás*: rendőri intézkedések írásba foglalása.
 - *Kurrencia*: az érkezett ügyiratok érdemi ügyintézése, döntéshozatal abban a kérdésben, hogy abban az ügyben mi történjen, idézések. A melléklet 1. számú táblázata a nyomozók tevékenységét mutatja nyomozónként és összesen a ráfordított percek megoszlásában.
 - *Konzultáció*: feladat-megbeszélés kollégákkal, lehet általános és konkrét ügghöz kötött is.
 - *Szakértők*: a velük folytatott megbeszélés.
 - *Határozat, jegyzőkönyvkészítés*
 - *Felkészülés*: irattanulmányozás, felkészülés meghallgatásra, szembesítésre.
 - *Tárgyi bizonyítás*: tárgyi bizonyíték beszerzése, bűnjelezés, bűnjelleadás.
 - *Tájékoztató*: ügyvéd, ügyfél vagy kolléga telefonon vagy személyesen.
 - *Egyéb*: vizsgázás, iskolai oktatás.
 - *Parancsnoki beszámoló*: közvetlen parancsnoknak tartott beszámoló a végzett munkáról.
 - *Vezetői feladatok*: munkatársak ellenőrzése, feladat-meghatározás, szolgálat-szervezés.

A melléklet 1. számú táblázatán látható az összes nyomozó tevékenységének heti összes percmegoszlása tevékenységenként.

A 2. számú táblázat a nyomozói tevékenységeket napi átlag időráfordításban mutatja, szintén percekben számolva.

2. számú táblázat

A nyomozók tevékenységének megoszlása napi átlagban, percekben kifejezve

tevékenység megnevezése	nyomozók									össze- sen
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
adminisztráció	91,0	39,8	75,4	151,8	158,0	241,4	76,4	42,8	95,4	972,0
eligazítás	26,0	60,2	25,0	24,0	33,0	23,0	91,0	25,0	6,0	313,2
ellenőrzés	48,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	18,0	4,0	0,0	70,4
feladat-megbeszélés	22,0	0,0	6,2	27,0	0,0	16,8	38,0	18,0	0,0	128,0
feladat-meghatározás	24,0		3,6				57,4			85,0
felkészülés			13,6			8,0		6,0		27,6
határozat, jegyzőkönyv	49,0	19,6	79,8	67,0		51,6	3,0	5,8		275,8
irattanulmányozás		74,6	62,8		31,0		9,0	43,8	8,6	229,8
jelentésírás	13,0	127,4	10,4	8,0	12,0		34,0			204,8
kihallgatás		55,0	68,6	16,0	52,0	82,6		196,0	99,2	569,4
kísérés	4,0	16,4	15,0				37,4			72,8
konzultáció	24,0	109,8	59,0	54,0			43,2	17,0		307,0
kurrencia	118,0	26,2	24,8	66,0	47,0	50,8	24,0	29,6	55,4	441,8
parancsnoki beszámoló	24,0	12,0								36,0
szakértő			27,8		27,0		36,8			91,6
tájékoztatás	14,6	21,2	15,6	34,4		5,6	15,0	2,6	13,6	122,6
tárgyi bizonyítás		75,0		448,2	32,0	33,6		390,6	57,4	198,0
terepmunka		20,0	33,6		16,0	13,4				
egyéb	0,0	0,0	36	37,0	29,0	0,0	43,0	39,0	0,0	184,0
összesen	458,0	657,0	557,0	458,0	437,0	527,0	526,0	430,0	520,0	4329,8

A 3. számú táblázat az összes nyomozó tevékenységének percek szerinti megoszlását mutatja az összes eltöltött perc tekintetében, s látható az egy nyomozóra vetített átlag is.

A szórás számolására azért volt szükség, hogy lássuk, mennyire egyenletes a kilenc nyomozó tevékenysége között az átlagok eloszlása. A szórás nem mond semmit a variációs koefficiens nélkül, ami pontosan mutatja az adatsor homogenitását. Minél alacsonyabb százalékot mutat a variációs koefficiens, annál homogénebbek adataink, azaz ez esetben annál inkább egyenletes időráfordítással végzik a vizsgált nyomozók a felsorolt tevékenységeket. Az *adatok* azonban, mint láthatjuk, *igen inhomogének*. Azaz vannak tevékenységek, amelyek variációs koefficiense 25%, vagy 53% és 60%, míg vannak, amelyeké 290%. Ez nyilvánvalóan azt jelenti, hogy vannak tevékenységek, amelyeket többé-ke-

3. számú táblázat

Az összes nyomozó percidejének megoszlása tevékenységenként

tevékenység megnevezése	az összes nyomozó átlagos percideje	az összes nyomozó napi tevékenysége a ráfordított percek átlaga szerint	szórás	variációs koefficiens (%)
adminisztráció	972,0	108,0	64,83	60
eligazítás	313,2	34,8	16,32	73
ellenőrzés	70,4	7,8	22,70	290
feladat-megbeszélés	128,0	14,2	10,68	75
feladat-meghatározás	85,0	9,4	27,10	288
felkészülés	27,6	3,0	3,93	131
határozat, jegyzőkönyv	275,8	30,6	30,22	99
irattanulmányozás	229,8	25,5	20,20	79
jelentésírás	204,8	22,7	46,65	205
kihallgatás	569,4	63,2	68,44	108
kísérés	72,8	8,0	13,95	174
konzultáció	307	34,1	33,09	97
kurrencia	441,8	49,1	8,48	61
parancsnoki beszámoló	36,0	4,0		
szakértő	91,6	10,2	5,44	53
tájékoztatás	122,6	13,6	199,59	44
tárgyi bizonyítás	198,0	22,0	211,90	963
terepmunka		9,2	8,90	97
egyéb	184,0	20,4	5,12	25
összesen	4329,8	481,1	72,17	15

vésbé mindenki közel azonos időráfordítással végez, míg vannak tevékenységek, amelyeket csak bizonyos személyek, illetve nagyon eltérő időráfordítással végeznek.

A leghomogénebb tevékenységek:

- az adminisztráció végzése,
- az egyéb feladatok végzése,
- az eligazításon történő részvétel,
- a szakértővel történő kapcsolatfelvétel,
- a tájékoztatás végzése,
- a feladat-megbeszélés és
- a terepmunka.

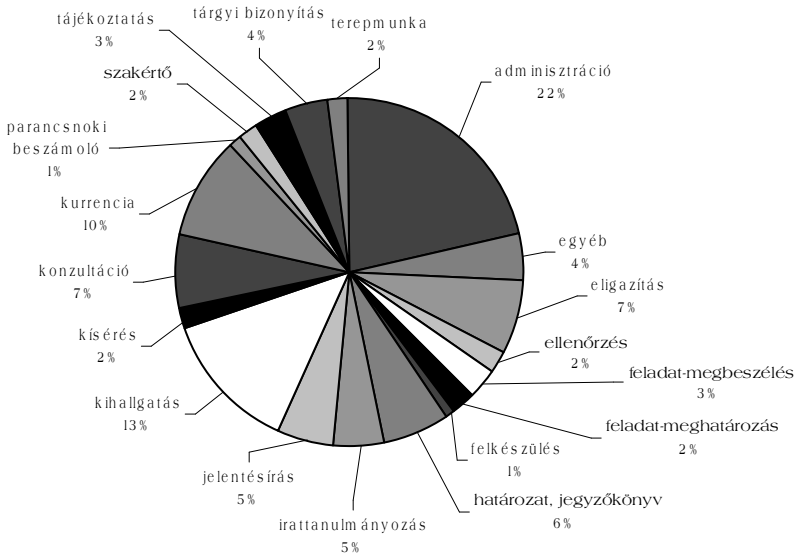
A kiugróan inhomogén tevékenységek:

- a feladat-meghatározás és
- az ellenőrzés, amely nyilvánvalóan vezetői tevékenység.

Itt látszik adatainkon először, hogy a kilenc fős mintába két vezető is bekerült, ami nagyon megváltoztatja a nyomozói tevékenységről alkotott képet. Ennek érdekében külön fogjuk majd ismét bemutatni a beosztott nyomozók tevékenységét. Jelentősséggel bírhat még, hogy a kihallgatás mint standard nyomozói tevékenység szintén elég magas (108%-os) inhomogenitást mutat. Ennek azonban az az oka, hogy az egyik nyomozó kiugróan sok kihallgatást tartott a vizsgálat hetében. Fontos információ tehát a nyomozók tevékenységéről, hogy az érdemi és nem érdemi tevékenységek időbeli eloszlása egyenetlen, valószínűleg nehezen vagy egyáltalán nem tervezhető (7. számú ábra).

7. számú ábra

**Az összes nyomozó napi tevékenysége
a ráfordított percek átlaga szerint**

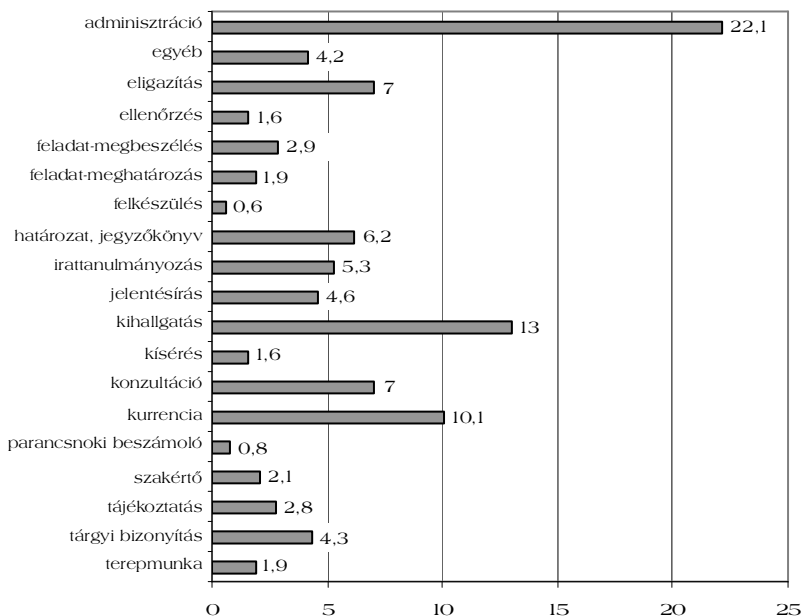

Az ábra azt mutatja, hogy a nyomozók tevékenységének jelentős részét (22%) az adminisztrációs tevékenység veszi igénybe. Ezt az interjúk és a követéses vizsgálatok is megerősítették. Különösen soknak mutatkozik ez az arány, ha hozzáadjuk a kurrenciális ügyintézés, ami ugyan részben érdemi tevékenység, mégis valószínű – ez az adat a bírók esetében is hasonló –, hogy ezt a tevékenységet nem képzett érdemi bűnüldözéssel foglalkozó szakembereknek kellene végezniük. A jelentésírással egybefoglalva e három tevékenység kiteszi a tevékenységek csaknem 40%-át, ami már a papírmunka irányába tolja a nyomozó tevékenységét, s arra mutat, hogy a nyomozó munkája nem elég hatékonyan összpontosított a tényleges érdemi nyomozásra.

A 8. számú ábra a nyomozók tevékenységét mutatja, s ebben már leegyszerűsítettük, összevontuk azokat a kategóriákat, amelyek elemszáma olyan alacsony, hogy nem igazán értelmezhető.

8. számú ábra

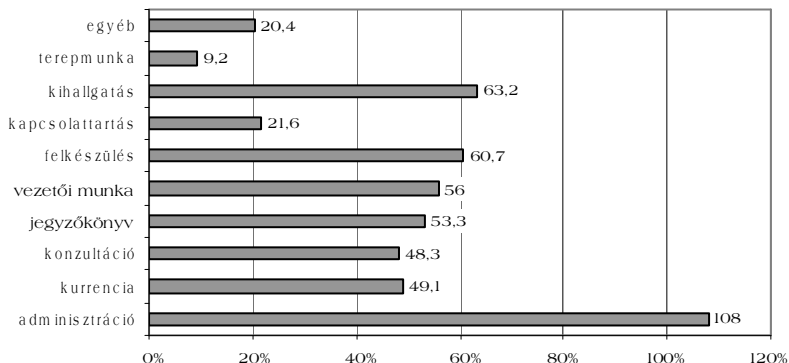
A nyomozók napi tevékenységének megoszlása az összes tevékenység átlagában

Hasonlóan figyelemre méltó megoszlást mutat az egy nyomozóra kiszámolt percek átlaga tevékenységenként, amelyet a 9. számú ábra szemléltet. Az adatok azt mutatják, hogy átlagosan egy nyomozó egy-napi munkaidő alatt hány percet tölt a felsorolt tevékenységekkel.

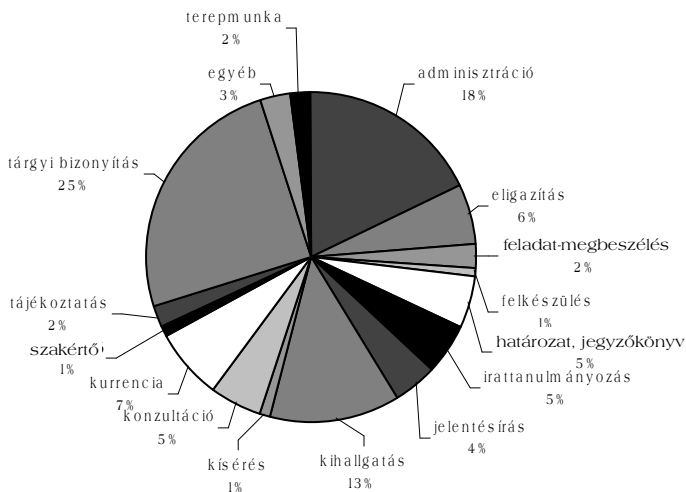
9. számú ábra

A nyomozói tevékenység napi megoszlása az egész napi tevékenység átlagában az összevont kategóriák alapján

10. számú ábra

A beosztott nyomozók napi tevékenységének percátlaga

Annak érdekében, hogy el tudjuk különíteni a beosztott nyomozók tevékenységét a vezetőkéttől, külön táblázatban és ábrán mutatjuk az ő tevékenységüket.

A 10. számú ábrából láthatóan a beosztott nyomozók tevékenysége homogénebb, mint a vezetőkkel közös táblázatban. Ennek alapján vizsgáljuk meg a beosztott nyomozók tevékenységi diagramját.

4. számú táblázat

**A beosztott nyomozók napi tevékenységének
percátlagai, szórása és variációs koefficiense**

tevékenység	átlag	szórás	variációs koefficiens
adminisztráció	115,0	73,03	63
eligazítás	40,2	16,35	40
feladat-megbeszélés	0,57		
felkészülés	9,7	8,52	92
határozat, jegyzőkönyv	0,51		
irattanulmányozás	3,9	3,93	100
jelentésírás	31,9	31,3	98
kihallgatás	31,5	25,04	82
kísérés	22,5	58,65	260
konzultáció	81,3	56,94	70
kurrencia	4,5	4,2	84
szakértő	7,8	0,56	7
tájékoztató	13,3	11,47	86
tárgyi bizonyítás	159,0	203,6	128
egyéb	20,1	4,34	21
terepmunka	11,8	8,98	76
összesen	512,2	80,32	15

**A nyomozók tevékenységének költségösszefüggései:
a számolási modell bemutatása**

A napi tevékenység percátlagának ismerete lehetővé teszi, hogy költségeket rendeljünk az egyes tevékenységekhez. Az V. kerületi rendőrkapitányság dologi kiadásai 1999-ben a következők voltak: az összes dologi kiadás 16 523 079 forint volt, épület-felújításra 7 155 000 forintot, nagy értékű eszközbeszerzésre 254 000 forintot költöttek. A beruházásra és egyéb javítá-

sokra 9 114 079 forintot költöttek. A személyi kiadások járulékokkal terhelt bruttó összege 515 606 342 forint volt. Az V. kerületi kapitányság bruttó 1999. évi költségvetése tehát összesen: 532 129 421 forint.

A számítási modellt szerint ezt a bruttó költséget számoljuk ki az 1999-es év egyetlen percére, s súlyozott átlagként visszaszorozzuk a tevékenységek percidejével. A súlyok ez esetben az iskolai végzettség, a beosztás és az állományban elfoglalt hely (azaz polgári, hivatásos, azon belül tiszt vagy tiszthelyettes a vizsgált személy). Az így kapott adat modellálja és érzékenyen követi a tevékenység végzőjének iskolai végzettségét, beosztását, tehát a rendőrségi hivatali hierarchiában betöltött helyét, valamint a hivatásos állományhoz való viszonyát.

Az állomány iskolai végzettség szerinti megoszlása (fő):

Egyetemi végzettség: 5,

Főiskolai végzettség: 47,

Érettségi: 152,

Szakmunkás: 48,

Általános iskola: 21,

Összesen: 273 hivatásos állományú dolgozó;

Érettségizett: 51 közalkalmazott,

Mindösszesen: 324 fő.

A felsőfokú végzettségűek havi bruttó átlagjövedelme: 107 626 forint (tisztok), a középfokú és alacsonyabb végzettségűek havi átlagjövedelme: 71 887 forint (tiszthelyettesek). A közalkalmazottak havi átlagjövedelme pedig 35 860 forint (polgári alkalmazottak).

Mivel az iskolai végzettség és az állománytábla szerinti a tiszt, illetve tiszthelyettesi beosztás egybeesik, amennyiben tiszt csak felsőfokú végzettségű személy lehet, ezért az iskolai végzettségnek és a hivatásos állományon belül elfoglalt helynek azonos súlyt adunk. A két csoport átlagkeresete közötti különbség 35 739 forint. Ez annyit jelent, hogy ma a rendőrségnél havi 35 000 forinttal ér többet a felsőfokú végzettség. A tiszthelyettesek keresete szinte nem tér el az átlagtól, így az ő esetükben nem szükséges súlyozni. Súlyként a tisztok esetében tehát, mivel a végzettség és hivatásos állományi rendfokozat 33%-kal ér többet, 0,33 súllyal szorzunk.

Mivel a vezető beosztásban dolgozók esetében a súly 0,42 lesz, míg a közalkalmazotti státusban dolgozók esetében az átlagot 0,5 a súllyal szorozzuk, de mivel itt az átlagtól való eltérés negatív, ezért nem hozzáadjuk, hanem elveszük a súlyt az átlagtól. A súlyokat az egyes csoportok kereseteinek az átlagtól való eltérés alapján számoltuk ki. A súlyokkal kiszámított összegeket adhatjuk hozzá az adott csoportnál az átlaghoz.

E szerint 1999-ben az egy percre jutó átlagijövedelem/munkanap/perc arányszámot számoljuk először:

– 4620 forint/perc – átlag összes személyi jövedelem 1999-ben.

Másodszor, az összes dologi és állagfenntartó, valamint beruházási kiadás/munkanap/perc arányszámot számoljuk:

– 4619 forint/perc – összes átlag dologi kiadás 1999-ben.

A személyi és dologi kiadások összesen:

– 9239 forint/perc.

Ha ezt elosztjuk a kapitányság teljes alkalmazotti létszámával, az 1999. december 31. állománytábla megoszlása szerint: 324 fővel:

– 28,5 forint/perc/személy.

Az egyes alkalmazotti csoportok forint/átlag/személy keresetét a létszám és a súly visszaszorzásával kapjuk meg:

Felsőfokú végzettségű tiszt átlaga/forint/perc:

– 37,9 forint/perc

Vezetők esetében:

– 40,5 forint/perc

Tiszthelyettesek esetében:

– 28,5 forint/perc

Közalkalmazottak esetében:

– 14,3 forint/perc

Az előbbi és a már ismert adatok alapján a nyomozók tevékenységének költségei: forint/perc/személy összefüggésben.

Adminisztráció: 115 perc/nap – 4358 forint/fő. Ez az összes nyomozó esetében: 309 453 forint/nap. *Egész éves viszonylatban ez egy főre 1 045 920 forint adminisztrációs költséget jelent.*

A tárgyi bizonyítás költségei ennél is nagyobbak, azonban meg kell fontolni azt, hogy a kihallgatás, a tárgyi bizonyítás a nyomozó és a büntetőeljárás érdemi részéhez tartozik, így annak elvégzése funkcionálisan tartozik a nyomozó munkájához.

Számoljuk ki, hogy mi történne, ha ezt az adminisztrációt egy középszintű közalkalmazott végezné. A nyomozók véleménye szerint, az adminisztráció 90%-át ilyen közalkalmazott is el tudná végezni.

Adminisztráció: 115 perc/nap – 1644 forint/fő közalkalmazott. Egész éves viszonylatban ez egy főre 394 680 forint adminisztrációs költséget jelentene, s nem több mint egymillió forintot. Ez nem csupán költségkímélést jelentene, hanem a nyomozói tevékenység racionalizálását is, hiszen mind ez idő alatt a nyomozók papírmunka helyett érdemben nyomozhatnának a büntetőügyekben.

Ha azt vizsgáljuk, hogy a *nyomozók összes napi tevékenysége percenként mennyibe kerül*, akkor 19 412 forintot kapunk. Ez az összeg oszlik meg az egyes tevékenységek arányában, ahogyan a 5. számú táblázatban a százalékos megoszlás mutatja. Ennek az összegnek 25%-a adminisztrációra folyik el percenként, 13%-a kihallgatásra, 7%-a kurrenciális ügyintézésre, 18%-a határozat- vagy jegyzőkönyvírásra, 6%-a fordítódik csupán irattanulmányozásra és az ügyre történő felkészülésre.

Ennek a struktúrának az alapján kimondható, hogy a *nyomozók munkájának funkcionális költséghatékonyága igen alacsony*, hiszen a percre osztott összeg csupán 32%-át fordítják érdemi nyomozati, illetve azzal szükségszerűen kapcsolatos tevékenységre.

5. számú táblázat

A nyomozók összes napi tevékenységének percenkénti ára

tevékenység megnevezése	gyakoriság- megoszlás (%)
adminisztráció	25
elígazítás	6
feladat-megbeszélés	2
határozat, jegyzőkönyv	5
irattanulmányozás, felkészülés	6
jelentésírás	5
kihallgatás	13
kísérés	2
konzultáció	
kurrencia	7
szakértő	1
tájékoztató	2
tárgyi bizonyítás	21
egyéb	3
terepmunka	2
összesen	100

Az ügyészek tevékenységének analízise és a tevékenység költségei

Az ügyészek tevékenységének legjelentősebb részét, ahogyan a következő táblázat is mutatja, az érdemi munka teszi ki. Így a tevékenységgel töltött idő felét teszi ki a panaszok, indítványok elbírálása, a felkészülés a büntető tárgyalásra, illetve az iratok tanulmányozása. A határozathozatal és a tárgyalás csaknem az idejük 30%-át veszi igénybe, ami ismételten megerősíti az érdemi feladatok elvégzésére való munkaidő-fókuszálódást (6. számú táblázat).

6. számú táblázat

Az ügyész heti tevékenységének megoszlása a ráfordított percek függvényében

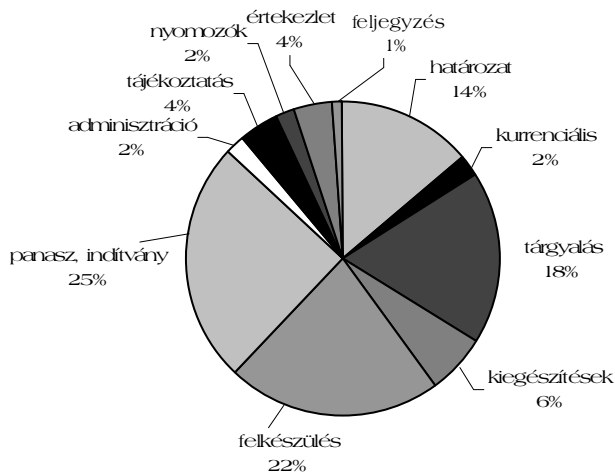
tevékenység	ügyész			összes ügyész	átlag	%
	1	2	3			
határozat	185	660	355	1200	400,0	14,2
kurrenciális	50		102	152	50,7	1,8
tárgyalás	605	303	590	1498	499,4	17,8
kiegészítések	150	100	260	510	170,0	6,0
felkészülés	405	1128	355	1888	629,4	22,4
panasz, indítvány	590	553	924	2067	689,0	24,5
adminisztráció	120	40	47	207	69,0	2,5
statisztika	0	0	0	0	0,0	
tájékoztatás	97	135	70	302	100,6	3,6
nyomozók	115	0	45	160	53,3	1,9
vádлотal	0	0	0	0	0,0	
értekezlet	80	171	95	346	115,4	4,2
feljegyzés	30		65	95	31,6	1,1
összesen	2427	3090	2908	8425	2808,4	100,0

A 11. számú ábra a heti tevékenység megoszlásának diagramját mutatja.

Az ügyészek tevékenységének napi megoszlása hasonló a látható heti megoszláshoz, valamint meg kell említenünk azt is, hogy az adatok homogenitása is sokkal magasabb, mint a nyomozók esetében. Igaz, a vizsgált személyek száma alacsonyabb.

11. számú ábra

Az ügyész heti tevékenységének megoszlása (%)

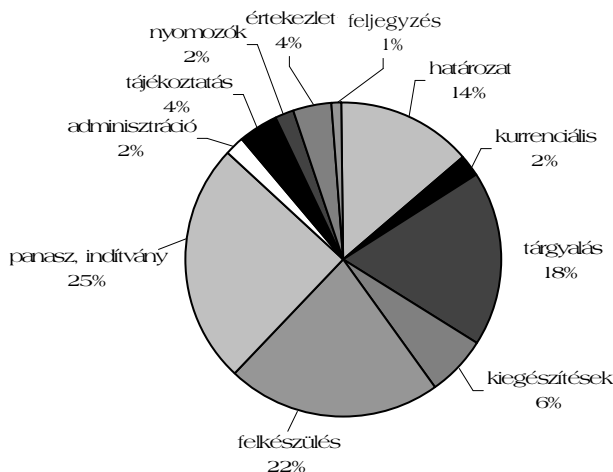
7. számú táblázat

Az ügyész napi tevékenysége percben, ügyészenként, átlagosan és az összes tevékenység százalékában

tevékenység	ügyész			összes ügyész	átlag	%
	1	2	3			
határozat	37,0	132,0	71,0	240,0	80,0	14,02
kurrenciális	10,0		20,4	30,4	10,1	1,8
tárgyalás	121,0	60,6	118,0	299,6	99,9	17,8
kiegészítések	30,0	20,0	52,0	102,0	34,0	6,0
felkészülés	81,0	225,6	71,0	377,6	125,9	22,5
panasz, indítvány	118,0	110,6	184,8	413,4	137,8	24,6
adminisztráció	24,0	8,0	9,4	33,4	13,8	2,4
statisztika						
tájékoztatás	19,4	27,0	14,0	60,4	20,1	3,6
nyomozók	23,0		9,0	32,0	10,0	1,9
vádlat						
értekezlet	16,0	34,2	19,0	69,2	23,0	4,1
feljegyzés	6,0		13,0	19,0	6,4	1,1
összesen	485,4	618,0	581,6	1685,0	561,7	100,0

12. számú ábra

Az ügyészi napi tevékenység percmegoszlása (%)

A releváns tevékenységek standardizálását az ügyészekkel közösen végeztük az időtérképben felvett adatok alapján.

A költségek vonatkozásában különösen az átlagos nap/fő percek százalékos megoszlása érdekes, amelyet a 12. számú ábra is mutat.

A költségek:

A Fővárosi Főügyészség 1999-es költségvetése 167 710 000 forint volt. A vizsgálatot azonban csupán az V., VIII., XIII. kerületi ügyészségeken végeztük, amelyeknek nincs önálló költségvetésük. Ez a költség csupán a dologi kiadásokra vonatkozik, mert a személyi kiadásokat egy másik forrás, a Legfőbb Ügyészség kezeli. Első feladatunk az tehát, hogy a globális költségvetés vizsgált kerületre eső arányát megállapítsuk. Ezt a feladatot csupán az arányítás nem túl pontos, de célravezető módszerével tudjuk megtenni.

A bruttó személyi kiadások összege 119 690 647 forint, amelynek számolása során ismét súlyokat fogunk képezni, annak függvényében,

hogy ügyészként, fogalmazóként, tisztviselőként, ügykezelőként vagy fizikai alkalmazottként dolgozik-e a vizsgált személy.

A fővárosban 11 kerületi ügyészségen 213 fő dolgozik, ebből 129 fő ügyész. Ez az adat azonban nem csupán a kerületi ügyészségeket, hanem a Fővárosi Főügyészség, valamint a Fővárosi Ügyészségi Nyomozó Hivatal adatait is tartalmazza.

A *kerületi ügyészségek*, valamint az említett két intézmény között a költségvetés úgy oszlik meg, hogy abból 10-10% a kiemelt két intézményre jut, míg a maradék 80% a 11 kerületi ügyészség között oszlik meg. A maradék 80% 134 168 000 forint. Ennek létszámarányosan kell eloszlania a 11 kerületi ügyészség között. E szerint a számolás szerint az V., VIII., XIII. kerületi ügyészség dologi kiadásokra fordított költségvetése 35 904 112 forint volt 1999-ben.

A személyi és dologi kiadások együttesen 1999-ben 155 594 759 forintot tettek ki.

Az a feladatunk, hogy ezeket a költségeket eloszuk az ügyészek napi, percre számított tevékenységére, s meg tudjuk mondani, hogy mely tevékenység mennyibe kerül, ha azt az ügyész végzi.

Az összköltség 2 191 475 forint/fő/év.

Ez 9131 forint/nap/fő, amely percenként 19,23 forintátlagot jelent az ügyészségen.

Máris jelentős különbséget láthatunk a rendőrségen dolgozók javára, ahol 28,5 forint volt ugyanez az összeg.

Az ügyészek esetében a végzettség és a beosztás függvényében számolt átlagtól való eltérés 0,52, amellyel mint súllyal számoltunk. Ez annyit jelent, hogy egy ügyész egy percre eső tevékenysége 29,22 forint, ami jelentősen alatta marad a felsőfokú végzettséggel rendelkező rendőr fizetésének, ami 37 forint fölött volt.

A tevékenységek költség-meghatározásánál ismét a tevékenységek napi százalékos megoszlásából indulunk ki. E szerint: az ügyész napi átlagos 138 percet tölt panasz elbírálásával és indítványok írásával, ez a jelenlegi adatok szerint összesen 4032 forint/nap/fő. Tárgyalásra való felkészüléssel 125 percet tölt, ami 3652 forintot jelent, míg a tárgyaláson való részvétellel 99 percet tölt, aminek költsége 2892 forint.

Az ügyész tevékenysége láthatóan sokkal költséghatékonyabb és funkcionálisabb, mint a nyomozóé, s különösen így feltűnő, hogy ugyanakkor olcsóbb.

A bírók tevékenységének analízise és költségei

Ugyanezekkel a módszerekkel közelítjük meg a bírók tevékenységét is. Először az összes vizsgált bíró tevékenységének megoszlását figyeljük meg.

8. számú táblázat

Az összes vizsgált bíró tevékenységének megoszlása

tevékenység	bíró					összes bíró	a napi átlag %-os megoszlása
	1	2	3	4	5		
határozatírás	90	26,0	58,0			174,0	12,1
kurrenciális	49	67,0	12,0			128,0	8,8
fogalmazó	62	6,0				68,0	4,7
tárgyalás	42	61,0	164,0	36	22	356,0	24,6
diktálás	35	49,0	9,0			93,0	6,4
felkészülés	26	61,0	26,0	90	85	288,0	19,9
adminisztráció	28	1,6	9,0	80		118,6	8,3
statisztika	27	10,4	49,0			86,4	5,9
tájékoztató	15	8,0	3,8			26,8	1,8
beosztott-instruálás	8	8,0	8,0			24,0	1,6
vádclottal kapcs. tart.	8	4,0	1,0			13,0	0,9
értekezlet	15	12,2	15,0			42,2	2,9
tárgyalás előkészítés	23		6,8			29,8	2,1
összesen	459	314,2	361,6	206	107	1447,8	100,0

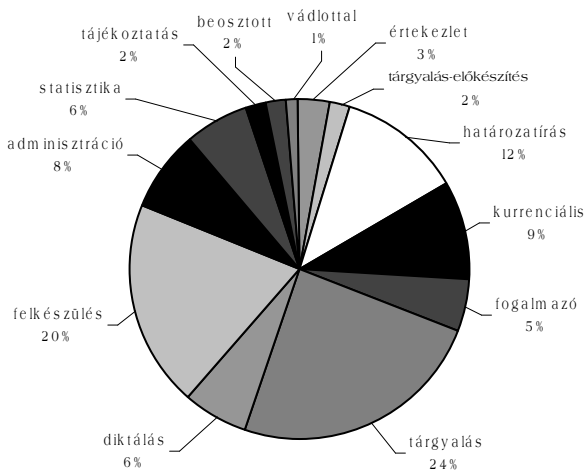
A bírók egyheti tevékenységének megoszlása és az egyes tevékenységre fordított perceiknek átlaga a melléklet 3. számú táblázatában található.

Vessünk egy pillantást az összes bíró tevékenységnek átlagos megoszlására, s annak diagramjára. A 8. számú táblázat és a 13. számú diagram adatai szerint a bíró munkája erősen fókuszált, funkcionálisan haté-

kony. Tevékenységének több mint felét (55-56%) érdemi bírói tevékenységre fordítja. A kurrenciális ügyintézés, valamint az adminisztratív jellegű tevékenység közösen is csupán 17%-át teszi ki tevékenységüknek. Általában hatékonynak mondjuk a tevékenységet akkor, ha az annak lényegét megvalósító érdemi elemek dominálnak benne, s a kiegészítő vagy adminisztratív elemek 20%-on belül maradnak. Mégis, az adatok mélyebb elemzése során jelentős különbséget láthatunk a megoszlás átlagának szórását vizsgálva. A variációs koefficiens egyes tevékenységeknél meghaladja a 75-80%-ot. Ezek a tevékenységek éppen az érdemi jellegű, tehát lényegi feladatoknál érik el a kritikus határt.

13. számú ábra

A bírák tevékenységének napi átlag megoszlása a tevékenység %-ában

A variációs koefficiens igen magas aránya miatt érdemes közelebbről tanulmányozni a vizsgált csoport struktúráját. Minthogy a csoport tárgyaló és előzetesen letartóztató bírókból áll, így értelemszerűen adódik a kérdés, hogy vajon nem ez a két különböző típusú bírói tevékenység osztja-e meg adatainkat.

Vizsgáljuk meg a tárgyaló bírók (9. számú táblázat) és külön az előzetes letartóztató bírók (10. számú táblázat) adatait.

9. számú táblázat

**A tárgyaló bírók percidejének megoszlása és átlaga
a tevékenységek szerint**

tevékenység	bíró			össze- sen	%	percek átlaga
	1	2	3			
határozatírás	90	26,0	58,0	174,0	15,0	58,0
kurrenciális	49	67,0	12,0	128,0	11,0	42,7
fogalmazó	62	6,0		68,0	6,0	22,7
tárgyalás	73	61,0	164,0	308,0	26,0	99,3
diktálás	35	49,0	9,0	93,0	8,0	31,0
felkészülés	26	61,0	26,0	113,0	10,0	37,6
adminisztráció	28	1,6	9,0	38,6	3,5	12,8
statisztika	27	10,4	49,0	86,4	8,0	28,8
tájékoztató	15	8,0	3,8	26,8	2,4	8,9
beosztott-instruálás	8	8,0	8,0	24,0	2,0	8,0
vádlottal kapcs. tart.	8	4,0	1,0	13,0	1,1	4,4
értekezlet	15	12,2	15,0	42,2	4,0	14,1
tárgyalás-előkészítés	23		6,8	29,8	3,0	9,9
összesen	459	314,0	362,0	1134,8	100,0	378,2

10. számú táblázat

**A előzetes letartóztató bírók percidejének
megoszlása és átlaga a tevékenységek szerint**

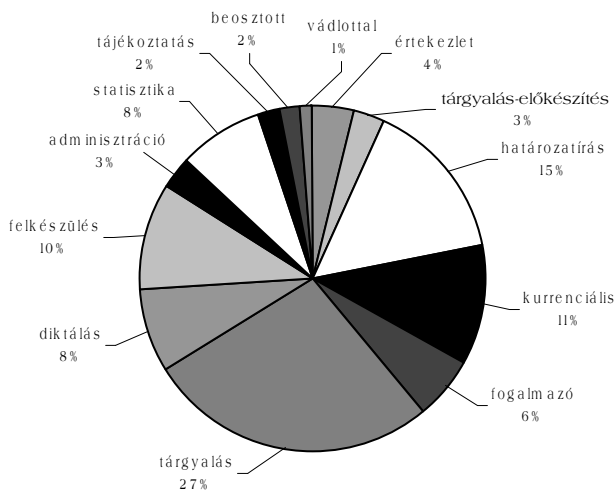
tevékenység	bíró		össze- sen	%	átlag
	4	5			
határozatírás	0	0	0	0,0	0,0
kurrenciális	0	0	0	0,0	0,0
fogalmazó	0	0	0	0,0	0,0
tárgyalás	36	22	58	18,5	29,0
diktálás	0	0	0	0,0	0,0
felkészülés	90	85	175	56,0	87,5
tárgyalás	0	0	0	0,0	0,0
adminisztráció	80	0	80	25,5	40,0
statisztika	0	0	0	0,0	0,0
tájékoztató	0	0	0	0,0	0,0
beosztott instruálás	0	0	0	0,0	0,0
vádlottal kapcs. tart.	0	0	0	0,0	0,0
értekezlet	0	0	0	0,0	0,0
tárgyalás-előkészítés	0	0	0	0,0	0,0
összesen	206	107	313	100,0	156,5

Láthatóan az előzetes letartóztató bírák adatai jóval homogénebbek, mint a tárgyaló bírókéi. A kitölthető rubrikák közül csupán három tevékenység körül csoportosulnak az adatok.

Ennek fényében világosan látható, hogy a tárgyaló bírák tevékenysége sokkal összetettebb, és talán nem is biztos, hogy olyan funkcióhatékony, mint a 8. számú táblázaton.

14. számú ábra

A tárgyaló bírók tevékenységének megoszlása a ráfordított percek szerint

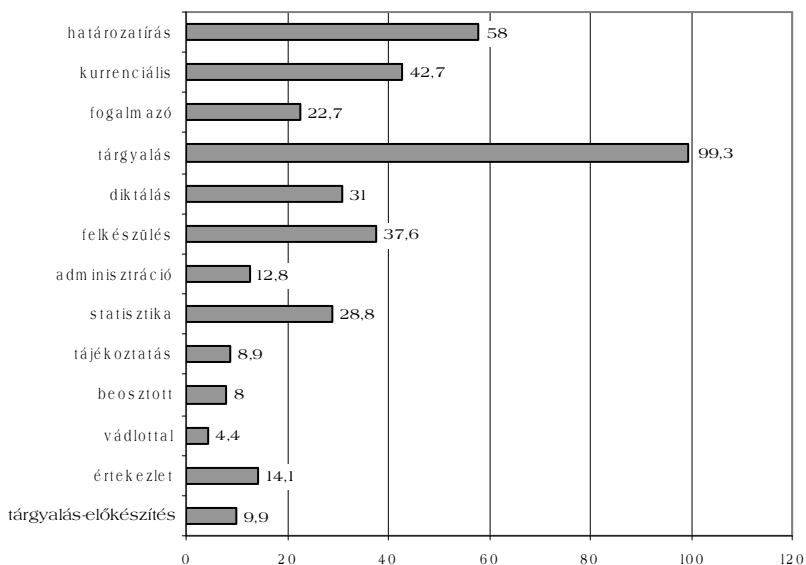

Ha figyelemmel kísérjük a 14. és a 15. számú ábrák jelentését, hamar felfedezhetjük, hogy amíg a letartóztató bírók oldalán javult, addig a tárgyaló bírókén romlott a funkcionális hatékonyság az összevont átlaghoz képest. Bár a tárgyaló bírók megőrizték tevékenységükben az érdemi tárgyalás, határozatírás dominanciáját, az adminisztrációs jellegű feladatok (adminisztráció, statisztika, kurrencia) aránya megnőtt.

Ha a költségek oldaláról közelítjük meg a bírói tevékenységet, hasonló nehézségekkel találkozunk, mint az ügyészség esetében. Nevezetesen, a Pesti Központi Kerületi Bíróságnak nincs önálló költségvetése, csupán a Fővárosi Bíróságnak, amely magában foglalja a kerületi bíróságok, a PKKB, a BK-csoport, valamint a Fővárosi Bíróság költségvetését is. Ez az

15. számú ábra

A tárgyaló bíró napi percátlagának megoszlása

összköltség 1999-ben 3 556 378 000 forint volt. A dologi kiadások részletesebb helyi vizsgálata és a személyi kiadások hozzáadása után hozzávetőlegesen e költség 20-22%-át találtuk meg a PKKB-nál, ami 711 275 600 forintot jelent. Az egy személyre kiszámított átlagköltséget a bírák esetében 0,56-dal szorozzuk mint súllyal. A személyi és dologi kiadások összesen egy főre/percre kiszámolva 13 241 forint, ami egy főre kiszámolva: 30,6 forint. A bíróra jutó összes költség átlaga/perc/forint: 47,7 forint.

Ha ezt megszorozzuk a tárgyalással töltött (tárgyaló bírók esetében) 99,3 perccel: akkor 4736,6 forintot kapunk, ami igen közel áll a rendőri tevékenységek költségeihez, és meghaladja az ügyészek tárgyalásra eső költségeit. A határozatírás napi átlaga 2766 forintba, míg a kurrenciális ügyintézésé 2036 forintba kerül. A költségek megoszlása hatékonynak tűnik, mégis, ha megvizsgáljuk az ügyből való felkészülés napi költségeit, ami 1793 forint és a tárgyalás előkészítésének a költségét, ami csupán 472 forint, újra el kell gondolkodnunk. A kérdés itt ugyanis

az, hogy a bíró idejének és tevékenységre fordított költségeinek miatt csupán 472 forintnyi részét teszi ki az érdemben nagyon jelentős tárgyalás előkészítése (ami nagyon fontos például az elhalasztások számának csökkentésében), és miért tesz ki napi 611 forintnyi összeget az adminisztráció és 2036 forintot a kurrenciális ügyintézés.

Nagyon valószínű, hogy a bíró időstruktúráját lehetne és kellene is még hatékonyabbra alakítani, s az adminisztratív és kurrenciális feladatok elvégzését más, alacsonyabban képzett, s így kevesebbe kerülő munkatársakkal elvégeztetni. A tárgyalás elhalasztása a vizsgált időszakban a vizsgált bírók esetében nyolc esetben történt meg, aminek költségeit talán érdemes lenne egy külön vizsgálatban kiszámolni.

Az ügyvédek tevékenysége és költségei

Hazánkban ritkán szokták a szakemberek a büntetőeljárás költségeiről beszélve a védelem költségeit emlegetni, csupán az államhatalmi, bűnüldöző szervek és a független bíróság tevékenységét szokás figyelembe venni. Pedig ahhoz, hogy a büntetőeljárás törvényesen és minden alkotmányos és nemzetközi normával összhangban működjön, hozzátartozik a védelem jogának gyakorlása, illetve az, hogy a terhelt védelmét – amennyiben erre igényt tart, vagy a törvény erejénél fogva kötelező – jogi képviselője a lehető legmagasabb színvonalon lássa el. A védelemre ugyanaz a költség- és funkcióhatékony tevékenységi norma irányadó, mint amit a büntetőeljárás más, állami szerveivel szemben támasztottunk. S bár ebben az esetben a védelem költségeit maga a terhelt, gyanúsított vagy vádlott viseli többnyire, mégis marad éppen elég eset, ahol az államot, a büntető igazságszolgáltatást terheli a védő ki rendelésének kötelessége.

Ebben a vizsgálatban *hat büntetőügyben eljáró ügyvéd tevékenységét követtük* nyomon, ugyanolyan időtérképen, mint amelyet a büntetőeljárás korábbi szereplői esetében is felvettünk. A költség-összefüggések meghatározásánál nem az állam által fizetett kirendelési díjak összegeire hagytuk, hanem olyan ügyvédi díjakra, amelyek vala-

mivel a kirendelési díjak fölött vannak, de nincsenek a piac színvonalán. A költségeknél egy emberi jogi szervezet ügyfelei számára ténylegesen kifizetett költségekkel számoltunk. A kirendelési díjakkal már csupán azért sem számolhattunk, mert azok nem elegendőek arra, hogy az ügyvédeket kellőképpen motiválják a megfelelő kapcsolat tartására, az eljárási cselekményeken történő megjelenésre, s így végül is sérül a védelemhez való jog.

11. táblázat

A vizsgált személy idő- és költségáfordítása ügyenkénti bontásban

bűncselekmény típusa	ügyek száma	vádlottak száma	ügyek típusonkénti költsége (Ft)	a költségek átlaga ügyenként	ráfordított percek ügyenkénti átlaga
lopás	71	99	4 554 605	64 150	780
rablás	36	56	2 941 519	81 709	1128
erőszakos közöszlész	4	6	335 364	83 481	1035
csalás	9	10	530 814	58 980	763
garázdaság	3	4	331 375	110 458	2560
rongálás	2	2	297 932	148 966	2070
zsarolás	2	3	223 932	111 966	1515
személy elleni erőszak	2	4	231 932	115 966	975
közokirat-hamisítás	2	2	307 932	153 966	2145
ittas vezetés	3	5	162 298	56 433	660
halált okozó testi sértés	2	4	173 932	86 966	990
emberölés	2	2	107 182	53 591	630
súlyos testi sértés	1	2	108 420	108 420	1350
életveszélyt okozó testi sértés	3	4	224 898	74 966	960
kiskorú veszélyeztetése	1	1	132 966	132 966	1830
lőfegyverrel	1	1	116 356	116 356	1500
kábítószerrel visszaélés	2	2	57 932	28 966	270
sikkasztás	1	1	34 966	34 966	360
közveszély okozása	1	1	92 966	92 966	1230
Összesen	148	209	10 967 321		171,1

A védelemnek a törvények által megszabott megfelelő ellátásához, különösen, ha azt az állam vállalja magára, mint ahogyan más országokban a közbűnök hivatalok működtetése esetében, megfelelő anyagi eszközöket kell biztosítani, ami ilyen vagy olyan formában, de a büntető igazságszolgáltatás költségeinek a területén jelenik meg (12. számú táblázat).

12. számú táblázat

Az ügyvédi költségek megoszlása a ráfordított órák és az ügyek száma szerint

	ügyek száma	ráfordítás (óra)	összes ügy (Ft)
1 ügyvéd	25,0	423,0	1 869 611
2 ügyvéd	26,0	487,5	1 983 581
3 ügyvéd	17,0	249,5	1 052 178
4 ügyvéd	29,0	505,0	2 632 750
5 ügyvéd	19,0	376,5	1 598 645
6 ügyvéd	33,0	498,5	1 830 556
összesen	148,0	2540,0	10 967 321

Az adatokból jól látható, hogy egy ügyvéd egy ügyre átlagosan 171,1 percet fordított. Ezt a percszámot súlyozzuk a vádlottak számával, ami szűkszerűen befolyásolja az ügyre fordítandó időt, hiszen több vádlott esetében az eljárás időtartama nagyon elhúzódhat. Az átlagos vádlottság 1,5 volt, de nagy a különbség ügytípusonként, hiszen a vagyon elleni bűncselekmények körében inkább az egynél több vádlottság dominál.

Ennek fényében a súlyozott átlagot kiszámolva elmondhatjuk, hogy a vagyon elleni cselekmények esetében a ráfordított percek száma 193,5 percre emelkedik, míg más esetekben 160 perc körül mozog.

Az ügyvéd tevékenységét időmátrix készítésével standardizáltuk, úgy, ahogyan azt korábban bemutattuk. *Az ügyvédek tevékenysége messze a leghatékonyabb módon jelenik meg a büntető igazságszolgáltatás minden eddig vizsgált résztvevőjével összehasonlítva.* Ennek nyilvánvaló oka az, hogy csak az érdemi munkával töltött percek jelennek meg elsősorban a költségelszámolás alapjaként. Az ügyvéd nem érdekelt abban, s a mögötte lévő intézményes struktúra sem kényszeríti rá arra, hogy funkcióidegen, vagy funkcióhibás tevékenységeket folytasson. Te-

vékenységének több mint 80%-a funkcionális, érdemi. Éppen azért érdemes rámutatni erre, hogy lássuk, az egyes hivatások mögötti intézményrendszer, működési struktúra milyen mértékben kényszeríti a hivatás gyakorlóját arra, hogy funkcióidegen tevékenységeket végezzen, ezzel növelve a tevékenység költségeit, s csökkentve a releváns tevékenység hatékonyságát. Arról nem is beszélve, hogy az anyagi következményeken kívül mentális összefüggései is vannak az emberi erőforrásokkal történő helytelen gazdálkodásnak.

Visszatérve az ügyvédek tevékenységéhez, vizsgáljuk meg a 13. számú táblázatot és 16. számú ábrát, amely az ügyvédek tevékenységének percmegoszlását mutatja egy ügyvédre és egy napra. A fenti két diagram világosan mutatja az egyenes összefüggést a költségek és a munka érdemi jellege között. A tevékenység minél inkább az ügy és a büntetőeljárás releváns területére esik (például tárgyaláson való részvétel), annál többre kerül. Tehát a kihallgatáson való részvétel ára 2596 forint percenként, míg a közlekedés, várakozás percenként 592 forintba kerül. Ez világosan mutatja az ügyvédi tevékenység hatékonyságát, mi-

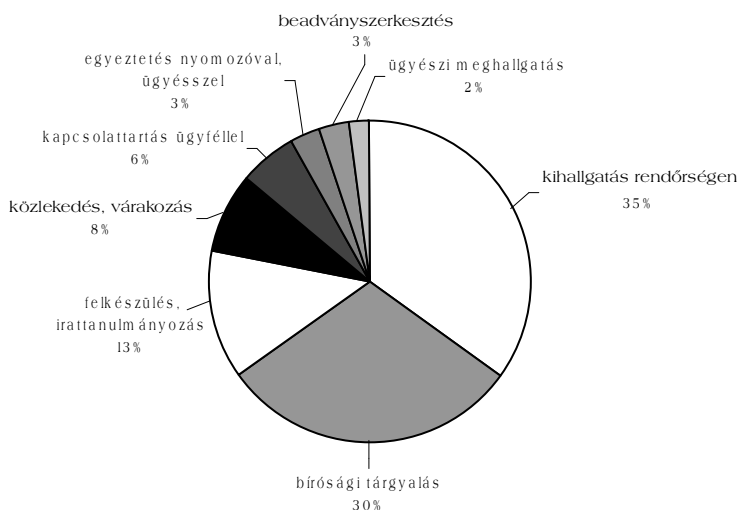
13. táblázat

A hat ügyvéd tevékenységének megoszlása a 148 ügy ellátása során

tevékenység	ráfordított órák	percben	egy ügyvéd perc átlaga	a tevékenység költségei ügyenként/Ft	a költségek %-os megoszlása a percek átlagában
kihallgatás rendőrségen	889,0	53 340	60,0	25 963,0	35
bírósági tárgyalás	762,0	45 720	51,4	22 231,0	30
felkészülés, irattanulmányozás	330,2	19 812	22,1	9 633,5	13
közlekedés, várakozás	203,2	12 192	13,7	5 928,3	8
kapcsolattartás ügyféllel, beszélő stb.	152,4	9 144	10,5	4 446,2	6
egyeztetés nyomozóval, ügyésszel	76,2	4 572	5,1	2 223,0	3
beadványszerkesztés	76,2	4 572	5,3	2 223,1	3
ügyészi meghallgatás	50,8	3 048	3,6	1 482,1	2
összesen	2540,0	152 400	171,7	74 103,0	100

16. számú ábra

Percek megoszlása tevékenységenként

szerint minél inkább érdemi a tevékenység, annál magasabbak a költségösszefüggései.

A nyomozói tevékenységben és a bírói tevékenység elemzése során is láthattuk, hogy ez az egyenes összefüggés nincs jelen. Sokszor a perifériás funkcióval bíró tevékenységek többre kerülnek, mint az érdemiek.

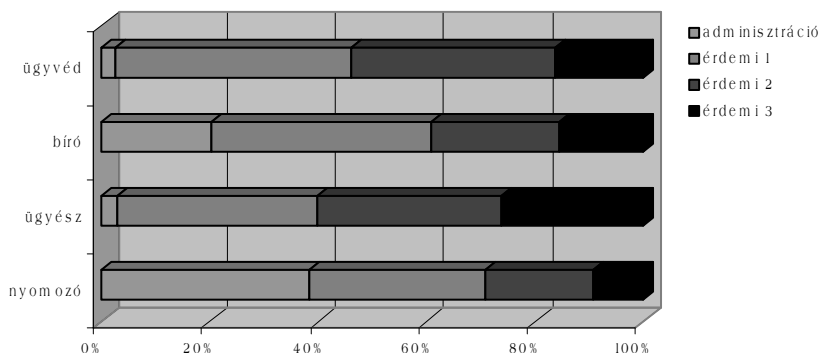
Megismételtem, hogy ennek okát a tevékenységek, illetve a tevékenységet ellátó szakemberek mögött meghúzódó szervezeti struktúrában kell keresni.

Összefoglalás

Összefoglalásul kísérletet teszek arra, hogy a büntetőeljárás különböző területein dolgozó szakemberek tevékenységét, vagy legalábbis ezek közül a legfontosabbakat, valamint ezek költségösszefüggéseit összehasonlítsuk. Vessünk egy pillantást a 17. számú ábrára.

17. számú ábra

A büntetőeljárás szakembereinek legfontosabb tevékenységei és ezek költségösszefüggései

Magyarázatra szorul, mit értünk e helyütt érdemi 1, 2, 3 tevékenységen. Minden kategóriában az érdemi munkára fordított első három tevékenységet soroltuk ide.

E szerint a nyomozóknál:

- Érdemi 1: tárgyi bizonyítás,
- Érdemi 2: kihallgatás,
- Érdemi 3: irattanulmányozás, felkészülés.

Az ügyészeknél:

- Érdemi 1: panasz, indítvány elbírálása, írása,
- Érdemi 2: felkészülés, az ügy megismerése,
- Érdemi 3: tárgyalás.

A bíróknál:

- Érdemi 1: tárgyalás,
- Érdemi 2: határozatírás,
- Érdemi 3: felkészülés.

A kurrenciális ügyintézés minden esetben határesetnek tekintetem, amely az adminisztráció és az érdemi ügyintézés határán helyezkedik el. E helyütt ugyanis sokszor kell olyan döntéseket hozni és olyan eljárásokat folytatni.

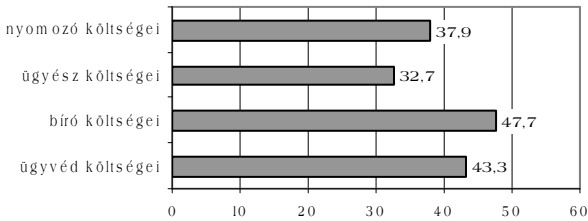
rási cselekményeket elrendelni, amely érdeminek tekinthető. Ezért a táblázatba nem vettem fel ezt a tevékenységet.

Az oszlopos grafikon jól mutatja az adminisztráció és az érdemi tevékenységek megoszlását a büntetőeljárás szereplőinek tevékenységében.

Ugyanakkor érdemes összehasonlítani az egyes tevékenységek percre számított költségeit is, amit a 18. számú ábra mutat be.

18. számú ábra

A büntetőeljárás szakembereinek percre számított költségei

E szerint az ábra szerint az összehasonlított kategóriák költségei közül az ügyész költségei a legalacsonyabbak, s mint már korábban is láthatuk, az ő tevékenységük a leghatékonyabb. A legmagasabb költséget a bírói munka igényli, bár az ügyvéd költsége is igen közel jár hozzá. Igazi képet ezekről a költségekről akkor kaphatunk, amikor a költségek felhasználásának hatékonyságát is vizsgáljuk. Ezt megtettük menet közben néhány esetben. Nyilvánvaló, hogy a hatékony tevékenység költségei optimálisra csökkenhetnek, míg a funkcióhibás tevékenységek, illetve munkaszervezési formák mindig aránytalanul és szükségtelenül sokba kerülnek.

Végezetül megállapítható, hogy a számítások elvégezhetőek a büntető igazságszolgáltatás minden további résztvevője esetében, ki lehet mutatni rajtuk keresztül a kerületek vagy a megyék közötti hatékonysági különbséget, az egyes ügyszakok közötti eltéréseket, valamint egy ügyszakon belül az egyes résztvevők tevékenységének és a költségárfordításoknak a különbségeit.

Ez a tanulmány csupán modellként kívánt szolgálni ahhoz, hogy megmutassuk, érdemes és értelmes dolog költségeket számolni, érde-

mes és értelmes a büntető igazságszolgáltatás szereplőinek tevékenységét elemezni. Sőt, nem csupán érdemes, hanem bizonyos rövid vagy hosszú távú döntések meghozatala esetében elkerülhetetlen. Ilyen döntések az emberi erőforrások funkcionális alkalmazására vonatkozhatnak, de a szervezeti átalakítások végiggondolása során sem ártalmasak. Annak a kérdésnek az eldöntése, hogy kell-e és érdemes-e a bírók mellé jogtechnikusokat alkalmazni, például a kurrenciális ügyintézés elvégzése érdekében, szinte lehetetlen, ha nem tudjuk, hogy túl drága a költségvetés számára, ha ezt a munkát a sokkal drágább bíró végzi. Hasonló következtetésre juthatunk a nyomozó adminisztratív feladataival kapcsolatban. Világos tehát, hogy ma már nem elegendő azt elmondani, hogy a nyomozó túlterhelt, leterheli az adminisztráció, hanem a napi tapasztalatokat pontosan a tevékenységek elemzésével, a hatékonyság és a költségek analízisével le kell tudni fordítani a forintok szintjére.

I. számú táblázat
A nyomozók tevékenységének megoszlása az összes ráfordított idő szerinti percben

tevékenység megnevezése	nyomozó									összes
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
adminisztráció	455	199	377	759	790	1207	382	214	477	4860
egyéb			180	185	145		215	195		950
elgáztítás	130	301	125	120	165	115	455	125	30	1536
ellenőrzés	242						90	20		352
feladat-megbeszélés	110		31	135		84	190	90		640
feladat-meghatározás	120		18				297			435
felkészülés			68			40		30		138
határozat:										
jegyzőkönyv	245	98	309	335		258	15	29		1379
iratmúltmányozás		373	314		155		45	219	43	1149
jellemzés	65	637	52	40	60		170			1024
kihallgatás		275	343	80	260	413		980	406	2847
kísérés	80	82	75			187				424
konzultáció	120	549	295	270			216	85		1535
kurrier	500	131	124	330	235	254	120	148	277	2209
parancsnoki beszámoló	120	60								180
szakértő		139		135		184				458
tájékoztatás	73	106	78	172		28	75	13	68	613
tárgyi bizonyítás		375			160	168			287	990
terepmunka		100	168		80	67			177	592
összesen	2350	3425	2647	2561	2050	3005	2270	2148	1855	22311

2. számú táblázat

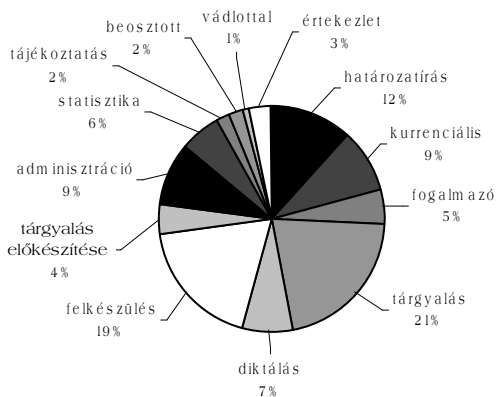
**A bírók egyheti tevékenysége
a percek száma és százalékos megoszlása szerint**

tevékenység	tárgyaló bírók			előzetes letartóztató bírók		összes bíró	a bírák percei a tevékenység %-ában
	1	2	3	4	5		
határozatírás	450	130	290			870	12,1
kurrenciális	245	335	61			641	8,9
fogalmazó	310	30				340	4,7
tárgyalás	210	305	823	180	110	1628	21,5
diktálás	175	245	46			466	6,5
felkészülés	130	305	130	450	425	1440	20,0
tárgyalás	155					155	2,2
adminisztráció	140	8	72	400		620	8,6
statisztika	135	52	245			432	6,0
tájékoztatás	75	40	19			134	1,9
beosztott	40	40	40			120	1,7
vádlottal	40	20	7			67	0,9
értekezlet	75	61	75			211	2,9
tárgyalás-előkészítés	115					149	2,1
összesen	2295	1571	1842	1030	535	7273	100,0

3. számú táblázat és ábra

**Az összes bíró heti tevékenységének percmegoszlása
a tevékenység típusa szerint**

tevékenység	%
határozatírás	12,1
kurrenciális	8,9
fogalmazó	4,7
tárgyalás	21,5
diktálás	7,0
felkészülés	20,0
tárgyalás előkészítése	4,3
adminisztráció	8,6
statisztika	6,0
tájékoztatás	2,0
beosztott	2,0
vádlottal	0,9
értekezlet	2,9
összesen	100,0

4. számú táblázat
Az ügyvédek ügyenkénti költségei

ügyek száma	ügyvéd						összes munkadíj
	1	2	3	4	5	6	
1	82 420	0	20 000	96 000	20 000	60 000	
2	52 000	124 000	68 000	20 000	116 000	4 000	
3	44 000	36 000	76 000	48 000	106 620	38 000	
4	107 500	24 000	118 548	26 000	80 000	196 000	
5	38 000	153 483	20 000	692 000	52 000	172 000	
6	24 000	145 121	76 500	56 000	96 000	105 518	
7	48 000	200 000	40 120	24 000	60 000	22 000	
8	52 000	32 000	20 000	130 000	90 000	50 000	
9	24 000	40 000	40 500	82 000	109 906	60 000	
10	94 555	80 000	46 000	90 000	156 359	40 000	
11	100 000	180 000	105 430	94 000	88 440	97 454	
12	246 000	24 000	20 000	158 000	32 000	26 000	
13	105 390	68 000	80 400	28 000	68 000	4 000	
14	74 000	108 000	51 250	96 000	166 860	28 000	
15	62 000	72 000	72 000	16 000	28 000	80 000	
16	72 068	72 000	175 430	122 000	40 000	30 000	
17	99 609	40 000	22 000	32 000	32 000	84 000	
18	82 000	72 000		56 000	36 000	0	
19	78 000	44 000		80 000	78 000	34 000	
20	85 204	156 000		38 000		26 000	
21	56 000	198 477		86 000		102 000	
22	40 550	24 000		40 000		39 430	
23	104 320	12 000		108 000		26 000	
24	40 000	24 000		98 000		6 000	
25	57 500	22 500		64 750		50 000	
26		32 000		96 000		28 000	
27				48 000		82 000	
28				48 000		20 000	
29				60 000		24 000	
30						32 000	
31						114 154	
32						122 000	
33						28 000	
összesen	1 869 611	1 983 581	1 052 178	2 632 750	1 598 645	1 830 556	10 967 321

A magyarországi illegális amfetaminpiac jellemzői¹

A szerzők a hazai amfetamin-típusú kábítószeres illegális piacának működési mechanizmusait mutatják be. A hazai amfetaminpiac két részre osztható. Az egyik nem a tényleges piaci jellemzőkre épült, hanem elsősorban ismeretségi alapon, nem a kereskedelmi, hanem a reciprocitási viszonyokon nyugszik. A másik részre már a piac jellemzői és működési szabályai vonatkoznak, és érvényesülnek az ismert közgazdaságtani törvényszerűségek.

Nincs országosan egységes piac az amfetamin-tartalmú drogok esetében. Az amfetamin-kereskedelmet jól szervezett, strukturált bűnözői csoportok bonyolítják le, az egyes területeket ellátó csoportok függetlenek egymástól. A piac felosztása nem erőszakos eszközökkel történik. A kínálati oldalon stabil munkamegosztás és elkülönült szerveződések figyelhetők meg.

A hazai illegális amfetaminpiac alakulása

A rendszerváltást követően a határok megnyílásával egyre nagyobb mértékben terjedt a kábítószeres fogyasztás.

Az amfetamin-típusú szerek hatásuknál, előállításuknál és formájuknál fogva leképezik a társadalmi, gazdasági fejlődés és változások hatásait. Ezek a szerek felpörgetik a szerhasználót, csökkentik az éhség- és fáradtságérzetet, könnyen és olcsón előállíthatók, az előállítást gyakorlatilag tömegtermelés jellemzi, a fogyasztóhoz por vagy tablettá alakban kerülnek.

A statisztikai adatok elemzése alapján az amfetamin-származékok fogyasztásának elterjedése, tömegessé válása az úgynevezett Gracidin-korszakot követően – azaz tulajdonképpen 1983 után – a kilencvenes

¹ A vizsgálat az Ifjúsági és Sportminisztérium támogatásával készült.

évek második felére tehető. Noha a rendszerváltozást követően egyre többen kezdték használni, kipróbálni az ilyen típusú kábítószerket, a fogyasztás tömegessé válásáról csak 1996–1997 óta beszélhetünk.

Az illegálisdrog-piacon ezek a szerek jellemzően a kilencvenes években jelentek meg. Míg az évtized első felében több amfetamin-származékot előállító laboratórium működött hazánkban, a fogyasztói piac ellátásnak jelentős részét külföldről, elsősorban Hollandiából szerezték be a magyar „drogturisták”. A laboratóriumok egy részét külföldi állampolgárok gazdasági vállalkozás formájában üzemeltették, azonban az elosztóhálózat magyar csoportok kezében összpontosult.

Az amfetaminpiac jellemzői napjainkban

Az Országos Igazságügyi Toxikológiai Intézetben öt különböző amfetamin-származékkal találkozunk leggyakrabban a vizsgált hatóanyagok között. Ezek az amfetamin, a metamfetamin, a metiléndioxin-metamfetamin, metiléndioxin-N-etil-metiléndioxin-amfetamin, a metiléndioxin-amfetamin. Eből az amfetamint speednek, a többit ecstasynak nevezi a köznyelv.

Az ORFK Bűnügyi Szakértői és Kutatóintézetben végzett vegyész szakértői vizsgálatok azt mutatják, hogy az amfetamin előfordulása csökkent, de ez csak látszólagos visszaesés, mert az oka nem a kereslet csökkenése, inkább az, hogy ritkábban árulják ecstasyként a speedet. Tehát manapság már az ecstasyl leggyakrabban valóban metamfetamint tartalmaz és nem amfetamint.

Az amfetamin koncentrációja viszont csökkent az elmúlt időszakban: míg régebben az alsó határ 5% volt, most már csak 2,35%. Az alacsony amfetamin-tartalmat efedrin hozzáadásával próbálják ellensúlyozni, erről tudni kell, hogy tulajdonképpen természetes, úgynevezett herbál-amfetamin, aminek hatása hasonlít az amfetaminéhoz.

Különösen nagy veszélyt jelent, hogy maguk a fogyasztók sem tudják, mit is használnak éppen, milyen hatóanyagot tartalmaz a por vagy tablettá, amit bevesznek.

Nálunk a speed elnevezésen amfetaminport értünk. Az ecstasy megnevezést a tablettába préselt MDMA-hatóanyagú, vagy más hasonló amfetamin-származékot tartalmazó készítményre használjuk. Ezek gyakran csak egy metilgyökben térnek el egymástól, vagy kisebb szerkezeti különbségek vannak, amiktől a hatásuk is valamelyest különbözik.

A szintetikus drogok igazából a pszichoaktív anyagok sokkal inkább laboratóriumokban, mint természetes anyagok derivátumaiként előállított csoportját képezik, magukba foglalva a trunkvillánsokat, a metadont, az amfetaminokat, az ecstasyt és az LSD-t. Ezt a terminológiát használják azokra az újfajta anyagokra is, amelyek folyamatosan tűnnek fel a létező legális ellenőrzéseket kijátszva az úgynevezett ecstasypiacon. A szintetikus kábítószeres illegális előállításának és elosztásának ellenőrzése, valamint visszaszorítása komoly problémát okoz.

Mind többet hallani a klubdrog kifejezést, a kábítószer-problémával foglalkozó nemzetközi szervezetek egyre gyakrabban kongatják a vészharangot a klubdrogok használatának egyre növekvő terjedése miatt. Ezt a kifejezést azokra az anyagokra használják, amit jellemzően fiatalok az egész éjszakát betöltő rave-, trance-, acid dance-partikon használnak. Idesorolható például az MDMA, a GHB, a Rohypnol, a ketamin, metamfetaminok és az LSD.

Az amfetamin-típusú szerek fogyasztóinak jelentős részét a diszkóba vagy különböző underground- és overground-partikra járó fiatalok alkotják. Ezen kívül azonban vannak, akik az amfetamin-típusú kábítószereket teljesítményfokozás céljából használják, mert általában olyan tevékenységet folytatnak, amelynek során úgy érzik, szellemi és/vagy fizikai teljesítőképességük határát növelni kell. „A szerek fokozzák a pszichés aktivitást, növelik az erő és az energizáltság érzését, kialakítják a kontroll, a győzelem és a sebezhetetlenség tudatát. Megszabadítanak a depressziótól, a kiábrándultságtól, a szomorúságtól és az elveszettség érzésétől. A szerek hatására előálló mániás állapothoz hasonló érzések, a világ és a személyiség feletti mágikus kontrollt jelentik. Nő az asszertivitás, az önértékelés, a szociabilitás.”²

2 Rác Zsolt: Addiktológia. Tünettan és intervenciók. HIETE, 1999, 42. o.

Amfetamin-típusú kábítószereknek nevezzük az amfetamint, dextroamfetamint és metamfetamint tartalmazó készítményeket. Kémiai tulajdonságaik és hatásuk hasonló, így egy gyakorlott fogyasztó számára sem könnyű felismerni, milyen típusú amfetamint fogyaszt.

Az amfetamint Benzedrin néven hozták forgalomba 1932-ben, Németországban, majd használata gyorsan kezdett terjedni Európában és Észak-Amerikában is. Magyarországon Aktedron néven került forgalomba, az orvosok elsősorban élénkítő szerként, depressziós állapotok kezelésére és fogyasztószerként ajánlottak betegeknek.³ A harmincas évek második felében egyre több jelzés érkezett az amfetamin-használat különböző mellékhatásairól, és egyre több országban megszüntették ezeknek a szereknek a recept nélküli forgalmazását. A második világháború kitörését megelőzően kezdték Németországban használni a katonaság körében, és bizonyított, hogy a második világháború során a legtöbb hadseregben alkalmazták „energiatablettaként” ezeket a szereket. Kiemelt fogyasztói csoportot képeztek a pilóták, akik dextroamfetamin (Dexedrine) és metamfetamin (Methedrine) szereket széles körben használtak. A második világháború idején egyes országokban köteleztek bizonyos gyárakban, üzemekben dolgozó alkalmazottakat a rendszeres amfetamin-fogyasztásra.

A hatvanas évek során egyre több ország ébredt rá arra, hogy túlértékelték az amfetamin-származékok terápiás hatását. Magyarországon például az amfetamint 1954-ben vonták ellenőrzés alá. Ennek ellenére ebben az időben még nem sikerült a nemzetközi ellenőrzést kiterjeszteni az amfetamin-típusú szerekre. Az Egyesült Államokban az egyik 1971-ben közzétett kongresszusi jelentés élesen bírálta az amerikai hadsereget az évente vásárolt óriási amfetamin-készletért, ugyanis a legálisan gyártott amfetaminok zömét a haderő vásárolta meg.⁴ Az úgynevezett klasszikus stimulánsok – azaz az 1971. évi pszichotróp-egyezmény által ellenőrzés alá vont amfetamin, metamfetamin és fenmetrazin – terápiás jelentőségének átértékelése miatt, a nyolcvanas években, jellemzően Európában, csaknem eltűntek az ezeket a vegyületeket tartalmazó ké-

³ Bayer István: A drogok történelme. Aranyhal Könyvkiadó, 2000, 233. o.

⁴ Uo. 237. o.

szítmények. Azonban a legális kínálat csökkenése nemigen befolyásolta a keresletet. Olyan igény mutatkozott az amfetaminok iránt, ami törvénytelenül kialakította és felvirágoztatta az illegális kínálati piacot.

Európában a kilencvenes évek során vált az amfetamin-típusú kábítószeres fogyasztása társadalmi problémává. Az európai országok többségében ma is a második legnépszerűbb, azaz a leggyakrabban fogyasztott szer, a marihuána mögött. Egyre jobban terjed az amfetaminok intravénás alkalmazása, jellemzően az úgynevezett „speed freaks” szubkultúrákban. Az erőszakos és kiszámíthatatlan viselkedés egyre gyakrabban megnyilvánuló jelenség az amfetaminokkal visszaélők körében.⁵

Az amfetamin- és metamfetamin-származékok (amfetamin A, metamfetamin MA, 3,4-metilén-dioxy-metamfetamin – MDMA, 3,4-metilén-dioxy-amfetamin – MDA és 3,4-metilén-dioxy-N-etilamfetamin – MDE) hazai illegális terjesztése és fogyasztása az elmúlt években a statisztikai kimutatások alapján jelentősen növekedett.

Szakirodalmi adatok alapján ismert, hogy több mint 170 amfetamin- és metamfetamin-származékot szintetizáltak. Ezek a vegyületek a hatóanyagokkal történő visszaélések miatt a pszichotróp anyagok listáján szerepelnek, így szankcionált anyagoknak kell tekinteni az 1971. évi pszichotróp anyagokról szóló ENSZ-egyezmény alapján. (Ezt hazánkban az 1979. évi 25. számú tvr. rel hirdették ki.) Az amfetamin- és a metamfetamin-származékok illegális előállítására viszonylag egyszerű, ezért gyártásával szerte a világon számos illegális laboratóriumban foglalkoznak. Az elmúlt évtizedben hazánkban is több alkalommal sor került úgynevezett clandestine-laboratóriumok hatósági felderítésére és leleplezésére. 1990 és 1995 között öt laboratóriumot foglaltak le, amelyek jellemzően külföldi állampolgárok tulajdonában voltak. 1995 óta mindössze három ilyen eset fordult elő, ezek a laboratóriumok a hazai piacra gyártották az amfetamint.

Az amfetamin- és metamfetamin-származékok hatása a kokain hatásához hasonló tünetekkel jár, de gyengébb annál. Éppen ezért találóan a „szegény emberek kokainjának” (poor men’s cocaine) is nevezik.

⁵ U.S. Department of Justice, Drug Enforcement Administration: Amphetamines. Washington, 2000, p. 24.

Tanulmányunkban a hazai amfetamin-típusú kábítószeres illegális piacának működési mechanizmusait igyekszünk bemutatni. Először ismertetjük vizsgálatunk célját és az alkalmazott módszereket, majd számot adunk a vizsgálat eredményeiről és az abból levonható következtetéseinkről.

A vizsgálat célja

A cél a hazai illegális amfetaminpiac jellemzőinek feltárása volt, közvetett és közvetlen indikátorok alapján, annak érdekében, hogy releváns modellt alkothassunk a piac működésének leírására.

A kutatás időszerűségét az adja, hogy habár a drogszintér állandóan változik, differenciálódik, különböző beavatkozások, mint például a Btk.-módosítás, a szándékolt változásokon túl olyan hatásokat is indukálhatnak, amelyek nem várt eredményt hozhatnak. Ezekre a változásokra hatással vannak azoknak a politikáknak, intézményeknek a módosulásai, amelyek a kábítószer-probléma kezelésében játszanak szerepet. Ahhoz, hogy folyamatosan nyomon lehessen követni, egy adott intézményrendszer változtatása (legyen az a büntetőjog, a megelőzés-politika vagy a kezeléspolitiká) milyen hatással van a drogfogyasztók piaci viselkedésére és a drogpia alakulására, először is olyan átfogó vizsgálatra van szükség, amely feltárja a jelenlegi helyzetet.

A teljes drogpia feltérképezése azonban több éves kutatói programnak lehet csak a reális célja, ezért első lépésben a drogpia egy szegmensének vizsgálatát tűztük ki célul.

Azért választottuk az amfetaminpiacot, mert

- az úgynevezett klubdrogok, diszkódrogok vagy „designer” drogok csoportjába tartozó amfetamin-származékok (például az úgynevezett speed, MDMA ecstasy, MDA ecstasy stb.) a leginkább terjedő drogtípus a fiatalok körében az utóbbi időben;
- jellemzően illegális úton szerezhető be;
- kialakult fogyasztási szokások jellemzik, és körülhatárolható fogyasztói rétege van;

- az illegális piacon beszerezhető amfetamin-származékok előállítása, elosztása szervezett formában történik;
- rendkívül szennyezett formában kerül a fogyasztókhoz;
- viszonylag alacsony piaci ára miatt sokan képesek vásárolni belőle;
- a szer nagy dózisu adagolása agressziót válthat ki, a rendszeres amfetamin-fogyasztók – szerhatás alatt – gyakran követnek el erőszakos bűncselekményeket.

Hipotézis

Minden piacot két nézőpont mentén vizsgálhatunk; a keresleti és a kínálati oldal jellemzői együttesen adják meg a piac tulajdonságait.

Kutatási hipotézisünk szerint a hazai amfetaminpiac két eltérő jelleggel működő részre osztható.

- Az egyik csak mint *kuázipiac jelenik meg*; nem a tényleges piaci jellemzők alapján, hanem elsősorban ismeretségi alapon, és nem a kereskedelmi, hanem a reciprocitási viszonyokon nyugszik.
- A másik részre már a *tényleges piac* jellemzői és működési szabályai vonatkoznak, és érvényesülnek az ismert közgazdaságtani törvényszerűségek.

A kutatás során mindkét terület jellemzőinek feltárását megcéloltuk, mert a két terület együttesen fedi csak le a hazai amfetamin-előállítás, -forgalmazás és -kereskedelem egészét.

A vizsgálat módszere

A kínálati oldalt jellemző indikátorok feltárása a következő szegmenseken alapult:

- lefoglalások a vizsgált időszakban;
- hazai előállítókra vonatkozó adatok;
- a szervezett bűnözés súlya, szerepe és funkciói a hazai amfetamin-forgalmazásban;

- az árak és a különböző amfetaminszármazék-típusok szerinti jellemző piaci működés;
- egészségügyi adatok.

A keresleti oldalt jellemző indikátorok feltárását a következő jellemzők mentén végeztük:

- fogyasztási szokások (a fogyasztás szerkezete, a fogyasztás gyakorisága);
- dílerek, pusherek (árak, beszerzési források–hazai előállítás, import);
- rendőrségi szakemberek (vásárlási szokások, a vásárlók területi megoszlása, időbeli megoszlása, külföldi vásárlók szerepe);
- orvos szakértői vizsgálatok eredményei (a vizsgált drogok minőségére és mennyiségére vonatkozó adatok).

A különböző vizsgálati területekhez eltérő vizsgálati módszereket rendeltünk hozzá, ezért a vizsgálat két, egymástól jól elkülöníthető részre bontható.

- 1) A rendelkezésre álló statisztikai adatok összegyűjtése és elemzése;
- 2) Empirikus kutatás a hiányzó indikátorokra vonatkozó adatok összegyűjtésére.

Interjúkat készítettünk az amfetamin-fogyasztásra és az azzal kapcsolatos jelenségekre vonatkozóan adatokkal, információkkal rendelkező szakemberekkel minden olyan területen, amelyre az adatgyűjtés kiterjedt. A kutatási eredmények függvényében megállapítható prioritások mentén különböző típusú amfetamin-fogyasztókkal strukturált szociológiai mélyinterjút vettünk fel.

Adatbázisok és vizsgálati eredmények

Egészségügyi statisztikai adatok

Az egészségügyi intézményekben nyilvántartott amfetamin-fogyasztók száma 1995 és 1999 között több mint tizenkétszeresére növekedett. Arányuk az összes nyilvántartott drogbeteghez képest jelentős mértékben változott; míg 1995-ben mindössze 3,3%-os volt a részesedésük,

1998-ban már 15,2%, 1999-ben ez az arányszám 11,8%-ra csökkent. Értéküket tekintve alig van eltérés az 1998-as és az 1999-es adatok között. Jelenthetné ez az amfetamin-fogyasztás elterjedtségének stabilizálódását, azt gondoljuk azonban, hogy nem erről van szó.

A büntetőeljárás alternatívájaként kezelt drogbetegeken belül az amfetamin-származékok fogyasztóinak megoszlása azt mutatja, hogy e szertípus használóinak száma folyamatos emelkedést mutat 1998-ig. 1999-ben azonban jelentősen csökkent számuk. Ennek oka, hogy az 1999. március 1-jén hatályba lépett Btk.-módosítással megszűnt az alkalmi fogyasztók lehetősége az alternatív jogintézmény igénybevételére. Mivel az amfetamin-fogyasztók jelentős része alkalmi fogyasztónak minősül, valamint csekély mennyiségre amfetamin-származékokkal követnek el keresleti oldali visszaéléseket, esetükben nem alkalmazható az elterelés, így számítani lehet rá, hogy az egészségügyi intézményekben kezelt drogfogyasztók körében is mérséklődik majd a számuk. Ez azonban korántsem jelenti az amfetamin-származékok fogyasztásának össznépszerűségén belüli csökkenését, csak a fogyasztók érthető önvédelmi reakciójának megjelenését.

Az amfetamin-típusú kábítószeres fogyasztói – az egészségügyi intézményekben nyilvántartott drogfogyasztók körében – jellemzően fiatalok, illetve fiatal felnőttek.

Az egészségügyi intézményekben nyilvántartott amfetamin-származékokat fogyasztók közel háromnegyede a 15–25 éves korúak közül került ki 1999-ben.

A nemek szerinti megoszlás tekintetében magasnak mondható a nők érintettsége. Az egészségügyi intézményekben kezelt amfetamin-származékokat használók körében arányuk 1996-ban 45,3%, 1999-ben 38,5% volt.

Az amfetamin-származékokat fogyasztók jelentős része csak alkalmanként fordul ezekhez a szerekhez. Az alkalom általában társas összejövetelhez, zenés szórakozáshoz kötődik. A vonatkozó adatok jelzik az amfetamin-származékok, illetve a már említett, úgynevezett klubdrogok vagy designer, diszkódrogok fogyasztásának, a többi kábítószerfajtától eltérő szociokulturális jellegét és mintáit.

Az amfetaminokkal visszaélők jelentős része életének csak rövid periódusában használja ezeket a szereket, majd áttér más szertípusokra, vagy

teljes mértékben absztinenssé válik. Ez alatt a viszonylag rövid időszak alatt azonban számos probléma forrása lehet az amfetamin-használat.

Az egészségügyi statisztikai adatok is jelzik, és ezzel összecseng a szakemberek állítása is, hogy egyre nagyobb méreteket ölt hazánkban az opiát-típusú szerek mellett az amfetamin-származékok intravénás alkalmazása.

Kriminálstatisztikai adatok

A kriminálstatisztikai adatok – jellegüknél fogva – nem adnak részletes képet az eljárás alá vont amfetamin-származékok fogyasztóiról, illetve az amfetamin-típusú szerekkel elkövetett visszaélések jellemzőiről. Azoknak az eseteknek a számát ismerjük, amikor az elkövetés tárgya valamilyen amfetamin-származék volt. Erre egyetlen kategóriát használnak, a pszichotróp anyagokét, amelyek legnagyobb részét amfetamin-származékokat foglalnak magukban, azonban más típusú szerek is beletartoznak.

1995-ben még nagyon csekély számú bűncselekményt követtek el valamilyen pszichotróp anyaggal, azonban 1998-ban jelentős ugrás történt. Az azt megelőző évhez képest közel háromszoros volt a növekedés, míg 1999 óta a számuk stagnál.

A pszichotróp anyagok előfordulásának aránya az összes olyan bűncselekményhez viszonyítva, amelynek tárgya valamilyen típusú kábítószer volt, 1998-ban mutatta a legmagasabb értéket, 19,5%-ot. Ebben az évben gyakorlatilag minden ötödik ilyen típusú cselekményt pszichotróp anyaggal követték el.

A hatóságok által (rendőrség, vám- és pénzügyőrség) lefoglalt kábítószernek minősülő anyagok összetétele és megoszlása is képet adhat az amfetaminpiaci helyzetről. A lefoglalt anyagoknak valószínűleg csak egy része jelent volna meg a hazai drogpiacon, de az illegális kereskedelemben előforduló anyagok összetételének vizsgálata is hozzájárulhat a hazai helyzetkép jobb megismeréséhez.

Az amfetamin-típusú szerek fogyasztásának terjedése hazánkban valószínűleg a 90-es évek első felére tehető. A lefoglalási adatok azt

mutatják, hogy a 90-es évtized közepétől növekedett jelentős mértékben az amfetamin-származékok lefoglalásának mennyisége. Valószínűleg erre az időszakra tehető ezeknek a szereknek az illegális kereskedelemben való nagyobb arányú megjelenése. A hatóságok azonban 1992-ig nem foglaltak le amfetamin-származékot. Az első ecstasy-lefoglalások 1994-ben kezdődtek. Ez azt jelzi, hogy a bűnüldöző szerek késve reagáltak bizonyos jelenségekre, és az illegális drogpiacon kerülő szereknek csekély hányadát képesek felderíteni.

Figyelembe véve azt, hogy az ERÜBS nyilvántartási rendszer output jellegű, azaz a rendőrségi, ügyészségi eljárás lezárulásakor regisztrálják az adatokat, és így azokra a cselekményekre vonatkozó adatokat tartalmazza, amelyekben az eljárás az adott évben fejeződött be, *valószínűsíthető, hogy az amfetamin-származékok fogyasztásának tömegméretűvé válása a 90-es évek közepén tútra, jellemzően 1996–1997-re tehető. Ezt támasztják alá az egészségügyi statisztikai adatok is.*

Rendőrségi szakemberek szerint a marihuánához hasonlóan az amfetamin-származékok az ország egész területén elterjedtek, sok diszkóban rendszeres e szerek fogyasztása.

„Korábbi évek tapasztalatait is összegezve megállapítható, hogy Budapesten, Pest megyében, Fejér megyében, Komárom-Esztergom megyében és Győr-Moson-Sopron megyében működik a beszerző és elosztó csoportok többsége, amelyek elsősorban a dunántúli megyéket, illetve a keleti országrész egyes nagyobb városait (Szeged, Debrecen, Miskolc) látják el amfetaminnal.”⁶

Kutatási eredmények

Már volt szó arról, hogy habár az amfetaminokkal visszaélők jelentős része életének csak rövid periódusában használja ezeket a szereket, ez alatt a viszonylag rövid időszak alatt azonban számos problémát okozhat a szerfogyasztó saját magának és a környezetének is. A szer hatá-

⁶ Hollósi György: Az illegális drogpiacon Magyarországon 1999-ben. In: Ritter Ildikó (szerk.): Jelentés a magyarországi kábítószer-helyzetről, 2000. Ifjúsági és Sportminisztérium, 2000

sára előálló mániás állapothoz hasonló érzések jöhetnek létre, amelyek a világ és a személyiség feletti mágikus kontroll illúzióját jelentik. Erősza-
kos és kiszámíthatatlan viselkedés jellemezheti az amfetaminokkal visz-
szaélőket. A szer hatása alatt elkövethetnek erőszakos, garázda jellegű
bűncselekményeket, és egyre több esetben hallunk nálunk is arról, hogy
valamilyen amfetamin-származék hatása alatt állók közlekedési balese-
tet okoznak. Noha a szakemberek jelentős része elfogadja, hogy a dro-
gok elenyésző részének van közvetlen hatása a bűnözésre (kivéve a
gondatlan bűncselekményeket), a „bűnre vezető drogok” vonatkozásá-
ban azonban egyetértés van a tekintetben, hogy *az amfetamin-típusú
szerek fogyasztásának kriminogén hatása lehet, így közvetlenül hathat a
bűnelkövetésre.*⁷ Bayer István szerint az „amfetamin-származékok (...) fő-
ként nagy adagokban és intravénásan alkalmazva agresszivitást válta-
nak ki. Ebben az esetben tehát a bűnelkövetéssel való kapcsolat közvet-
len. Amfetaministák gyakran követnek el erőszakos bűncselekményeket
(emberölés, súlyos testi sértés, nemi erőszak)...”⁸

Az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban rendszeresen
végeznek toxikológiai vizsgálatot az előzetes letartóztatottak, illetve a
bebörtönzöttek körében, hogy milyen illegitim szer fogyasztása mutat-
ható ki szervezetükben, ezt kiegészítendő interjút készítenek velük. Ez
az úgynevezett ADAM Program, amelynek témánk szempontjából egyik
legérdekesebb eredménye, hogy a vizsgált népességen belül az amfe-
tamin-származékok fogyasztása 1999-ben viszonylag alacsony szintet
jelez; az Egyesült Királyságban például arányuk 7,7% volt. A pozitív
amfetamin-tesztű vizsgált elkövetők 64,1%-a kábítószerrel visszaélés mi-
att került előzetes letartóztatásba, személy elleni bűncselekmény miatt
14,3%-uk, vagyon elleni bűncselekmény miatt 7,3%-uk.

1997 novemberében Demetrovics Zsolt kérdőíves vizsgálatot vég-
zett hét budapesti táncos szórakozóhelyen, az oda látogató fiatalok do-
hányzásának, alkoholfogyasztásának, valamint droghasználati szoká-
sainak felmérésére. A vizsgálat elsődleges célja az volt, hogy a normál
populációs epidemiológiai vizsgálatok mellett olyan felmérés is készül-

7 Lévai Miklós: Az alkoholizmus, a kábítószer-probléma és a bűnözés. In: Gönczöl Katalin –
Korinek László – Lévai Miklós (szerk.): Kriminológiai alapismeretek. Corvina, 1996, 246. o.

8 Bayer István: A kábítószer. Gondolat Kiadó, Budapest, 1989, 175–176. o.

jön, amely speciális, kiemelten veszélyeztetett csoport legális és illegális szerfogyasztásáról ad képet. A vizsgálatot 1999-ben megismételték, és a következő eredmények születtek:⁹

- A megkérdezettek átlagéletkora az 1999-es vizsgálat szerint 21,25 év volt, ez 0,6 évvel magasabb, mint két évvel korábban.
- A biztosan droghasználati céllal történő drogfogyasztás életprevalencia értéke a teljes mintán 52,6%. Az elmúlt évben is használók aránya 43,1%, míg a válaszolók közel egyharmada (29,5%) a kérdezést megelőző hónap során is használt legalább egy alkalommal valamilyen visszaélésre alkalmas szert.
- A stimuláns szerek közé sorolták az amfetamint, az ecstasyt, a kokaint és a cracket.
- Stimulánsokat legalább egyszer élete során minden negyedik-ötödik megkérdezett személy használt, s mintegy kétharmaduk (65,5%) az elmúlt év során is. A valaha használók közül minden harmadik személy (30,7%), a teljes minta 6,8%-a a kérdezést megelőző hónap során is fogyasztott valamilyen stimulánst.

A kínálati piac

A feltárt adatok szerint a hazai amfetaminpiacot a következő jellemzőkkel írhatjuk le:

Az első és talán a legfontosabb megállapítás, amelyet minden forrás megerősített, az, hogy *nem beszélhetünk országosan egységes piacról az amfetamin-tartalmú drogok esetében. A piac erősen szegmentált. Elsősorban a nagyobb városokhoz, azon belül is egyes szórakozóhelyekhez kapcsolódik a forgalmazás és a fogyasztás is. A drog és a fogyasztók sajátosságai miatt elsősorban a közösségi szerhasználat a jellemző. Egyedül, elvonultan, otthon üldögélve szinte senki sem fogyaszt amfetamint. A néhány nem közösségben fogyasztó elsősorban kiegészítőszerként, vagy más drogok okozta mellékhatások ellensúlyozásá-*

⁹ A vizsgálati eredmények ismertetésére Demetrovics Zsolt: Droghasználat Magyarország táncos szórakozóhelyein 1999-ben című kutatási beszámolójának részleteit használtuk fel. Kézirat, 2001

ra fogyasztja a szert. A jellemző fogyasztás a szórakozáshoz, szórakozóhelyekhez kapcsolódik.

Az amfetamin-származékok jellemzően importdrogok, de egyre több információ kerül napvilágra hazai előállítási kísérletekről is.

Általában a kész drogot hozzák be az országba a forgalmazásra „szakosodott” bűnözői csoportok.

A kábítószeres tiltott előállítása nem képzelhető el olyan vegyi anyagok használata nélkül, amelyek molekulárisan beépülnek a kész anyagba, vagy a kémiai reakciók elősegítésében, felgyorsításában játszanak jelentős szerepet. Ezekkel az úgynevezett prekursor anyagokkal legális kereskedelem is folyik, e tevékenységet fokozottan ellenőrzik. Magyarországon a kábítószer-prekursorok legális kereskedelmi forgalmának hatósági ellenőrzését a Gazdasági Minisztériummal közösen a vám- és pénzügyőrség végzi a kábítószeres tiltott gyártásához használt egyes vegyi anyagokkal végzett tevékenység szabályozásáról szóló 65/1999. (V. 5.) kormányrendelettel módosított 100/1996. (VII. 12.) kormányrendelet felhatalmazása alapján.

A vám- és pénzügyőrség jelentése szerint a legális forgalomból eltérített, vagy már eleve illegálisan megszerzett prekursorok kereskedelme, mozgatása a „hagyományos” illegális utak, csempészmódszerek felhasználásával történik. Hazánkra a külföldiek által elkövetett csempészet a jellemző.

Az illegális amfetamin-előállítás másik kockázati tényezője az eljárás jelentős energiaigénye. Néhány esetben a hirtelen, jelentősen megnövekedett energiafogyasztás vezette nyomra a rendőri szerveket.

A hazai forgalomban egyszerűsítve, a gyakran változó fantázianeveket figyelmen kívül hagyva az amfetamint általában speednek, a metamfetamint és az MDMA-t ecstasynak nevezik, az MDE-t a Borsod Chemhez kapcsolódó előállítási kísérlet emlékére „borsodi ecstasynak hívják. Jellemzően ezekhez az anyagokhoz juthatnak hozzá a hazai fogyasztók.

„... egy adott ország kábítószerpiacán megjelenő illegális anyagok és a helyi törvényi előírások között szoros kapcsolat figyelhető meg. Az illegális laboratóriumok ugyanis törekszenek arra, hogy a hatályos jogsza-

bályok tételes felsorolását »kijátszva« olyan új származékokkal (»designer drugs«) jelenjenek meg, amelyek a regisztrációból hiányoznak. Ez azonban csak virtuális biztonságot ad a gyártók, kereskedők (raktározók) és fogyasztók számára, hiszen bármennyire variábilis is az adott alapvegyület, a kémiai szerkezet, valamint a hatástani-toxikológiai paraméterek alapján könnyen leleplezhető a szándék. Mindezek ismeretében tehát várható, hogy az elmúlt időszakban felbukkant öt vegyület mellett további származékok megjelenése várható a hazai kereskedelemben.¹⁰

Az amfetamin-tartalmú drogok megjelenési formájukat tekintve meglehetősen változatosak: a 90-es évek elején a tabletták terjedtek el, később a por alakú termékek uralták a piacot. Az utóbbi két évben ismét a tablettázott anyagok forgalmazása és fogyasztása került előtérbe. A hatóanyag-tartalomra és a származási helyre utalnak a tablettákra nyomott logók. A beszerzési források szélesedésére és az előállítás differenciálódására következtethetünk a logóváltozatok alapján. Az egyes logók az egyes előállítókhoz kapcsolódnak. A „trade mark” itt is működik. Az egyes előállítók nem használják egymás logóit, de egy előállítónak többféle logója is lehet. A piac diverzifikálódása olyan mértékű, hogy egyre inkább követhetlenné válnak a felbukkanó logók. Míg 1994-ben kb. 20 ecstasy-logóval jelzett termék volt forgalomban Magyarországon, addig jelenleg már 700-féle logó előfordulását regisztrálták.

Az előállítók tömegtermelésre rendezkednek be. Az előállítás helye azonban gyakran változik. Egy-egy laborban gyorsan legyártanak egy nagyobb mennyiséget, majd a labort új helyre költöztetik.

A gyártók és a szerek differenciáltsága ellenére a hazai amfetaminpiac az árakban meglehetősen egységes. A fogyasztók körülbelül 2500-3000 forintért juthatnak hozzá az amfetamin-tartalmú anyagokhoz. Az árak némi kelet-nyugati irányú eltérést mutatnak. A keleti országokban valamivel olcsóbban, a nyugati megyékben kicsit drágábban szerezhető be a szer.

Érdekes jelenség, hogy a végső elosztóhelyek a fő közlekedési utak mentén találhatók. Lényeges a közvetlen kapcsolat a beszerző helyekkel

10 Benkő A.: Amfetamin-származékok meghatározása vizeletmintákból az SPME (szilárd fázisú mikroextrakció) felhasználásával. 1998, 270. o.

és a szállítási útvonalakkal. Jelentősebb forgalomról Sopronból, Győről, Tatabányáról, Esztergomból, Dunaújvárosból vannak információink. A legnagyobb piacot a budapesti és Pest környéki szórakozóhelyek jelentik.

Az amfetamin-kereskedelmet jól szervezett, strukturált bűnözői csoportok bonyolítják le. Központi irányításról jelenleg nincsenek megbízható adatok, úgy tűnik, hogy az egyes területeket ellátó csoportok függetlenek egymástól. Az önállóan tevékenykedő csoportok tudnak egymásról, és tiszteletben tartják a területi határokat. A piac felosztása nem „látványos”, erőszakos eszközökkel történik. A legszervezettebb elosztást megvalósító bűnözői csoport.

A kínálati oldalon stabil munkamegosztás és elkülönült szerveződések figyelhetők meg. Az illegális forgalmazás egymáshoz kapcsolódó, de három elkülöníthető szinten zajlik.

Befektetői, beszerzői csoport

A „vállalkozáshoz” szükséges tőkét adják – információink szerint ezek jelentős része külföldi, főként orosz, illetve ukrán szervezett formában működő bűnözői csoport –, és megszervezik a drognak az ország területére történő bejuttatását. A szükséges pénz és ismeretek birtokában felveszik a kapcsolatot a jellemzően Hollandiában működő gyártókkal; ezt már a magyar érdekeltségű szervezett bűnözői csoportok végzik. Megvásárolják az anyagot, és futárok, (postások) felhasználásával illegális úton becsempészik a megvásárolt drogokat az országba. A legveszélyesebb feladatot, a csempészt lebonyolító futár általában nem tagja a befektetői csoportnak. Csak „alkalmazottként” látja el a feladatát. Nem ismeri sem a befektetőket, sem a gyártókat. Feladata két megadott cím között szállítani a „csomagot”. Így a határokon elfogott futár leleplezése nem vezet tovább, ezért a hazai bűnüldöző hatóságok, az Európai Unió ajánlásainak megfelelően, ha lehetőség van rá, inkább követik a szállítók útvonalát, és akár operatív eszközök felhasználásával igyekeznek a hálózat további tagjait felderíteni és leleplezni. A befektetők által megvásárolt és beszállított kábítószer az elosztókhöz kerül. Egy befektetői csoport több elosztót, nagykereskedőt is elláthat.

Elosztók

Az amfetamin-kereskedelem középső szintje, ők a nagykereskedők. A befektetőktől veszik át a drogot nagy tételben, és az úgynevezett „placcos diler”-eknek adják tovább. Nincsenek közvetlen kapcsolatban a fogyasztókkal, közvetítői feladatokat látnak el az importőrök és a végső elosztást végzők között. Ez a leginkább rejtve maradó, ugyanakkor a legtöbb információval rendelkező csoport. Ismerik a kereskedelem alsó és felső szintjét, de hozzájuk a legnehezebb eljutni, mert közvetlenül nem jelennek meg egyik piaci szegmensben sem.

Díler, placcos díler

A terjesztői hálózat alsó szintje, ők juttatják el a drogot közvetlenül a fogyasztókhoz. A legkönnyebben tetten érhetőek, mert ők jelennek meg leginkább a bűnüldöző hatóságok látóterében. A fogyasztókkal való közvetlen kapcsolattartás sok-sok tranzakció lebonyolítását teszi szükségessé, ami jelentősen megnöveli a lebukás kockázatát, így nem csoda, ha ennek a csoportnak a tagjai akadnak fenn leggyakrabban a rendszeriség hálóján.

Az árak

Az árak alakulása az amfetamin-kereskedelem egyes szintjein

	mennyiség (db)	beszerzési ár (Ft/db)	eladási ár (Ft/db)
befektetők	10 000	300	900–1000
elosztók	1000	900–1000	1500
díler	1–200 vagy 100–200	1500	2500
fogyasztók	1–2	2500	

A por alakú amfetamin esetében a helyzet hasonlóan alakul, és az árak sem térnek el jelentősen (1 tableta = 1 gramm), azzal a különbséggel, hogy por esetében minden szint lépés a kereskedelemben egyben kisebb-nagyobb mértékű hígítást is jelent. Ez a szaporítási tevékenység inkább a keleti országrészben működő kereskedőkre jellemző. Talán e minőségrontás miatt is az utóbbi időben a tableta formában történő fogyasztás vált elterjedtebbé. Az is előfordult, hogy a por alakban beérkezett drogot helyben tablettázták, és így adták el. Az amfetamin-kereskedelemre „szakosodott” bűnözői csoportok jellemzően kitartanak e mellett a drog mellett, nem foglalkoznak más kábítószeres forgalmazásával. A különböző drogok kereskedelme más bűnözői csoportok kezében van, és jelentősen eltérő sajátosságokkal rendelkezik. Időnként előfordul, hogy ugyanazon bűnözői csoportnál megjelenik a kokain is az amfetamin mellett a kínálati palettán, de a jelentősen eltérő árak következtében kialakuló más fogyasztói kör miatt ez nem jellemző, mivel a kokain státusdrognak számít, előfordul, hogy az amfetaminnal kereskedő csoportok saját használatra hozzák be.

Kínálati piac Budapesten

Az elmúlt egy-két évben növekedett az amfetamin jelenléte a budapesti drogpiacon. Azokban a kerületekben (III., IX. és XIV.), ahol egyébként is a legjellemzőbb az amfetamin-származékok fogyasztása, jelentős növekedés következett be. A legveszélyeztetettebb három kerület, becslések szerint, a teljes budapesti fogyasztás több mint egyharmadát képviseli. A budapesti piacra jelenleg is a por alakú amfetamin-fogyasztás a jellemző, de növekszik a jellemzően tableta formájában fogyasztott MDMA-használat is.

A fogyasztás és terjesztés központjai elsősorban a lakótelepekhez és bizonyos szórakozóhelyekhez kapcsolódnak. *A leginkább veszélyeztetett területek: a békásmegyeri, a gazdagréti, az őrmezői és az Őrs vezér tere körüli lakótelepek. Ismert elosztóhelyeknek számítanak a budapesti pályaudvarok is.*

Elsősorban a technozenét játszó szórakozóhelyek szoktak gyanúba keveredni mint az amfetamin-fogyasztás leggyakoribb helyszínei. Az utóbbi időben a budapesti diszkók közül leginkább a *High-Life Club*, az *E-Club*, a *Bad Rock*, a *Colosseum* és a *Calypto* váltak ismertté mint az amfetamin-fogyasztó szubkultúrához tartozók szórakozóhelyei.

A kereskedők

A budapesti amfetaminpiac nagyságát, terjedelmét nehéz megbecsülni. Abban azonban mind a kerületi, mind a BRFK szakemberei egyetértenek, hogy több független, egymás mellett működő szervezet tevékenykedik Budapesten.

Az amfetamin-kereskedelemmel foglalkozó bűnszervezetek körülbelül azonos arányban tartoznak hazai, illetve külföldi bűnözői csoportokhoz.

A hazai amfetamin-kereskedelemmel foglalkozó hazai bűnözői csoportok tagjainak szociális jellemzői eltérnek az „átlag” bűnözőétől. Jellemzően fiatal, 30 év körüli, legalább középiskolai végzettséggel rendelkező középosztálybeli, vagy a közelmúltban meggazdagodott családokból származnak. Itt előfordul, hogy a fiatal a szülők családi kapcsolatai révén, azt kihasználva – vagy éppen őt felhasználva – kerül az illegális droghereskedelembé.

Információk vannak arra vonatkozóan is, hogy korábban már más bűncselekmény miatt büntetettek, bűnözői tapasztalatokkal rendelkezők kezdenek amfetamin-kereskedelemmel foglalkozni, befektetve az egyéb bűncselekményekből származó pénzeszközöket, de gyakran még büntetlen előéletű fiatalok vágnak bele, jelentős jövedelem reményében, az illegális tevékenységbe.

Keresleti piac

A keresleti piacot az amfetamin-fogyasztókkal felvett kérdőívek elemzésén és a kábítószer-fogyasztókat kezelő intézmények gyakorlati szakembereivel készített interjúkon keresztül igyekszünk bemutatni.

A fogyasztói kört behatároló jellemzők a következők: a nemek aránya 3:1 a férfiak javára, korosztály szerint: 17–25 év közötti a fogyasztók zöme, de egyre több a fiatal szerhasználó, egyre fiatalodik a fogyasztói réteg. Nemritkán 13-14 éves gyerekekkel is találkozhatunk.

A szociális helyzetük tekintetében az összes társadalmi réteg érintett, azonban az amfetamin-származékok fogyasztóinak jelentős részét a középosztálybeli 17 és 25 év közötti fiatalok alkotják. Ők azok, akik megengedhetik maguknak a hétvégekénti szórakozást egy diszkóban, partin, és meg tudják fizetni a szer árát. Az ehhez szükséges pénzt vagy munkával, vagy a családtól szerzik meg. Általában 4-5 fős társaságot alkotnak, ami csak lazán kötődik más hasonló csoportokhoz, leginkább a zenei ízlés és a látogatott szórakozóhely alapján.

A fiatalok nagy létszámban kipróbálják vagy használják az amfetamin-származékokat, de csak kis részük válik függővé, és mire ez bekövetkezik, túljutnak a húszas éveik elején.

Az amfetamin-származékok fogyasztóira jellemző, hogy jól elkülöníthetők a rendszeres és az alkalmi fogyasztók. E szerfogyasztók használói között markánsan jelenik meg az alkalmi fogyasztás, és kontrollálni is hosszabb ideig tudják azt.

Előfordul, különösen hosszán tartó pszichostimuláns-használat esetén, hogy áttérnek más típusú szerre, opiát-fogyasztásra, amely akár függőséget is eredményezhet. Ennek egyik oka az lehet, hogy a több hónapja tartó rendszeres pszichostimuláns-használat során szinte teljesen „szétpörgik” magukat. Pszichésen és testileg szétesnek, és előbb-utóbb valaki megsúgja nekik, hogy az ilyen típusú gondokra az opiátok „a legjobb nyugtatók”.

A fogyasztás egy speciális fajtája, amikor a már heroinfüggő drogfogyasztó különböző amfetamin-származékok szedésével próbál megszabadulni függőségétől. Ezt a dilerek gyakran tanácsolják is a drogosoknak, mivel érdekükben áll többféle, esetleg drágább anyag fogyasztására rábeszélni őket. Sok fogyasztó véli úgy, hogy így képes kontrollálni a drog használatát, és szívesen hallgat a dilerek tanácsaira.

Az amfetamin-fogyasztók a szert leggyakrabban tablettá formájában vagy por alakban, többnyire orrba szippantva fogyasztják, vagy italba

keverik, de egyre gyakrabban előfordul az intravénás adagolás is, főleg azoknak a körében, akik naponta többször fogyasztanak, és olyan körben mozognak, ahol van, aki megtanítja a technikára őket.

A kriminalizálódásuk esélyeit vizsgálva el kell különíteni az alkalmi fogyasztókat a rendszeres vagy függő fogyasztóktól. A hetente, kéthetente drogozókra semmiféle kriminális tevékenység nem jellemző, egyszerűen azért, mert gond nélkül meg tudják venni az adagjukat. Az amfetamin-típusú drogok relatíve alacsony ára miatt a fogyasztóknál egyébként nem jellemző a szer megszerzésére irányuló kriminális tevékenység. Az elosztás módja gyökeresen különbözik például a heroinétól. A legnagyobb kereslet hétvégére koncentrálódik.

A szerfogyasztáshoz szükséges pénzt többnyire munka útján, otthonról, vagy egymás közötti üzletelgetésekkel szerzik meg. Ebbe beletartozik persze az anyag egymás közti elosztása is, ami már átlépi a kriminalitás határát. A beszerzést általában mindenki a saját ismerős dílerénél intézi, idegentől ritkán vesznek anyagot. Az alkalmi fogyasztók jelentős része általában a szórakozóhelyen ismerőstől, baráttól vásárol, akit nem is tekintenek dílernek. Előfordul az is, hogy egy kisebb vagy nagyobb társaság összedobja a pénzt, csak az egyikük áll kapcsolatban a dílerrel, és mindenkinek ő vásárol.

Komoly összegek cserélnek gazdát ilyenkor, hiszen egy rendszeres fogyasztó, ha csak hétvégén használja, akkor is elkölthet akár havonta 100-150 ezer forintot is anyagra.

Jellegzetes formája az amfetamin-használatnak, amikor az eleve bűnöző életmódot folytató személy azért kezd el speedet használni, hogy csökkentse a félelemérzetét. Ilyen esetben, ha megzavarják éppen gépjárműfeltörés közben, a szer hatása alatt nagyobb valószínűséggel reagál agresszívan.

Az amfetamin-származékok kifejezetten a partikon, diszkókban, társas összejöveteleken, bulikban használt drogok. Az amfetamin-származékok fogyasztása a szerhasználó életének csak viszonylag rövid időszakát jellemzi. Leginkább táncos szórakozáshoz kötődik, amelynek megvan a maga sajátos szociokulturális funkciója, ami a szernek a többiekkel történő együtt fogyasztásában, a szerhatás alatt bekövetkező érzések és élmények együttes megélésében is megnyilvánul.

A fogyasztói interjúk elemzése

Strukturált interjút vettünk fel amfetamin-származékok fogyasztóival a szerhasználati szokásokról, a drogpiacon magatartásukról. Összesen 108 amfetamin-fogyasztót sikerült megkérdeznünk; 101 esetben kaptunk értékelhető válaszokat. A többi esetben vagy félbeszakadt az interjú, vagy a kapott válaszok olyan mértékben voltak inkonzisztensek, hogy nem használhattuk fel őket az értékelés során.

Az amfetamin-származékokat fogyasztók elérésére az úgynevezett hólabda-módszert alkalmaztuk. Négy egymástól független pontból indítottuk el a kérdezést. A megkérdezetteket felkértük arra, hogy sorolják fel azokat az ismerőseiket, barátaikat, akik tudomásuk szerint szintén fogyasztanak amfetamin-származékokat. A felsorolás alapján a harmadik, a hatodik és a kilencedik ismerős felkeresésével folytattuk a megkérdezést, ha valamelyik kiesett, akkor sorrendben a következő harmadikkal próbáltuk meg felvenni a kapcsolatot. Ha kilencnél kevesebb ismerőst tudott valaki megnevezni, akkor ott egy vagy két szálon futott tovább a kérdés. Amennyiben az interjúalany nem volt hajlandó, vagy nem tudott megjelölni további fogyasztókat, illetve a mintába kerülő harmadikak nem vállalkoztak a válaszadásra, akkor az adott szálon futó kérdést befejeztük. Az első szálon elindított kérdés sajnos hamar, a második lépcsőnél elakadt. A hármas számú kérdéses lánc is viszonylag gyorsan, a harmadik lépcsőnél megállt. A második és a negyedik pontból indított kérdéssel viszont eljutottunk az ötödik szintig, így a különböző szerfogyasztói magatartásokat, mintákat viszonylag széles körben tudtuk vizsgálni. Érdekességként megemlíthetjük, hogy a harmadik szint után a vizsgálati alanyaink már nem is ismerték azt a személyt, akitől a kérdést indítottuk.

A választott módszerrel ugyan kisebb elemszámú interjút sikerült készíteni, mint azt korábban terveztük, azonban jóval differenciáltabb fogyasztói kört voltunk képesek elérni. Így a vizsgálati eredmények valóban tükrözik a hazai amfetaminfogyasztó-populációt. Nemcsak a legjellemzőbbnek vélt társadalmi-demográfiai változókkal rendelkezők kerültek a mintánkba, hanem olyan szerfogyasztók is, akik korukat, élet-

módjukat tekintve eltérnek az átlagos amfetaminfogyasztó-rétegtől és szubkultúrától.

Az illegális amfetaminpiacon, más illegális drogtípusok piacaitól eltérően, jóval nagyobb arányban vannak jelen a nők.

Az iskolai végzettséget vizsgálva az egyes szertípusok esetében meglehetősen eltérő képet kapunk. Vannak presztízsszerek, amelyek fogyasztása a magasabb iskolai végzettségűek esetében mutat nagyobb gyakoriságot, és vannak olyan szerek, amelyeket elsősorban az alacsonyabb végzettségűek fogyasztanak. Nyilvánvaló összefüggés van az iskolai végzettség és a család anyagi, kulturális státusa között. A jobb státusúak magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, és a jobb anyagi körülmények miatt olyan drogok fogyasztását is „megengedhetik” maguknak, amelyek beszerzése komoly anyagi befektetést igényel. Ebből a szempontból az amfetaminok köztes állapotot képviselnek. Nem a legdrágább drogok, de alkalmanként 2-3000 forintot jelentő árukat nem mindenki tudja megfizetni.

Az életkor szerinti megoszlást vizsgálva a megkérdezettek között nem volt 14 éven aluli, azonban minden ötödik szerhasználó fiatalkorú volt. A vizsgálati mintánkba kerültek fele 19 és 24 év közötti. Gyakorlatilag a megkérdezettek közel 75%-a 25 év alatti.

Az életkor szerinti megoszlás alapján vázolt kép tükrözi, hogy bár az amfetamin-használat általában fiatal korban kezdődik, e szerek fogyasztóinak jelentős része fiatal felnőtt. Vélhetően ebben ismét az anyagi tényezők játszanak jelentős szerepet. A fiatalok csak az otthonról kapott pénzzel gazdálkodhatnak, és ez a legtöbb esetben korlátozott. Felnőtté válva azonban már saját pénzügyi forrásokkal is rendelkezhetnek. Az önálló kereset megfizethetőbbé teszi a hétvégi szórakozás kellékének tekintett kábítószer.

Az életkor előrehaladtával vélhetően a fogyasztáshoz kapcsolódó szórakozási forma lassan kiszorul a tevékenységek közül, csökken az amfetaminokat használók száma, azonban még 30 éves kor feletti is előfordulnak.

Mind magas, mind alacsony társadalmi státusú egyének bekerültek mintánkba és a mintaválasztás módszere alapján elmondhatjuk, hogy

ez a nagyfokú polaritás nem csak a vizsgálatban részi vevőkre, de az amfetamin-fogyasztók táborára is jellemző.

Kimondottan marginalizálódott, perifériára sodródott amfetamin-fogyasztóval alig találkoztunk, azonban a középosztályba, felső középosztályba tartozók, úgy tűnik, felülreprezentáltak ebben a körben.

Vizsgálati személyeinknek csaknem a fele (48%) 14 és 18 éves kora között próbálkozott először kábítószer-fogyasztással, ezen belül egyenlő arányban oszlanak meg az első két évben és a második két évben belépők. Összességében a fogyasztók 70%-a a felnőtt kor előtt kipróbált valamilyen kábítószerrel, az első kipróbálások életkorainak átlaga 17,2 év. A legfiatalabb fogyasztó 12 éves, míg a legidősebb 31 éves volt.

Az illegális drogpiacon ezen belül az amfetaminpiac jellegzetességeinek feltárása szempontjából fontosnak tekintettük a beszerzési források felderítését, ezért már az első fogyasztás esetében is rákérdeztünk, hogy honnan is származott a fogyasztott drog. Érdekes, hogy az amfetamin-fogyasztók 29%-a az első drogot vásárolta. Tekintve, hogy ez 92%-os valószínűséggel nem amfetamin volt, arra következtethetünk, hogy a többi drog, de elsősorban a marihuána esetében jól működő illegális piac létezik. A másik következtetés, ami levonható, az az, hogy a mikroszociális környezetnek, a kortárs csoportoknak, barátoknak, ismerősöknek óriási szerepe van a drogfogyasztó magatartás megjelenésében. Az amfetamint használók 67%-a ebből a körből kapta az első elfogyasztott drogot. Ezt egyébként minden drogfogyasztókkal kapcsolatos vizsgálat megerősíti.

Az amfetamin-fogyasztók jelentős része, mint azt korábban már láthattuk, nem amfetamin-tartalmú szerekkel kezdte az illegális drogfogyasztást, ezért külön elemzést igényelt annak vizsgálata, hogy mikor, hány éves korukban kerültek kapcsolatba először amfetamin-tartalmú szerekkel.

Az amfetamin-fogyasztás kezdete nem jellemző a gyermekkorban, 15 éves koráig a fogyasztóknak mindössze 2%-a próbálkozott ezzel a szerrel. 16-17 éves korukig a fogyasztók több mint egyötöde kapcsolatba került már a szerrel. A leggyakoribb kezdet a 18 éves kor, ebben az életévben 34%-uk próbált ki valamilyen amfetamin-származékot. Nagy-

korúságáig az amfetamin-fogyasztók 58%-a ismerkedett meg ezzel a droggal. Érdekes azonban, hogy 42% 18 éves kora után kapcsolódott be a fogyasztásba, és viszonylag sokan (15%) 23 éves korukban, vagy még később.

A vizsgálat eredményei tehát nem támasztják alá azt a közhiedelemnek tekinthető vélekedést, hogy az amfetamin a tinédzserek drogja. Véleményünk szerint a fő fogyasztói réteg életkora az önálló jövedelemszerző képesség, lehetőség megjelenéséhez igazodik, és legnagyobb arányban a 18-20 évesek használnak amfetamint.

A hozzájutásban vezető szerep jutott az ismeretségi, illetve baráti körnek. A fogyasztók 72%-a személyes kapcsolatrendszerén keresztül jutott hozzá az első amfetaminadaghoz, de 28%-uk már az első adagot is vásárolta. A hozzájutási források között a vásárlás részaránya növekedett a rendszeres (jelenlegi) fogyasztás során. A jelenleg is fogyasztóknak több mint a fele (54%) már vásárolja az amfetamin-tartalmú drogot. A fogyasztás rendszeressé válásával, úgy tűnik, a barátok egyre kevésbé tudják biztosítani az ellátást.

Kábítószer-fogyasztó magatartás a drogpiacon

Elsődlegesen a drogpiaconak egyik speciális vonását kell megvizsgálunk. Nem tekinthetünk a drogokra úgy, mint különleges tulajdonságokkal bíró, de szabadon hozzáférhető árura, amelynek csak sajátos tulajdonságai (hozzászokás, függőség) befolyásolják a fogyasztó viselkedését. A drogok beszerzése és fogyasztása illegális tevékenység. Márpedig annak, hogy a drogfogyasztás bűncselekménynek minősül fontos következményei vannak a drogpiacon működésére vonatkozóan.

A társadalom minden tagjának számos lehetősége van szükségleteinek kielégítésére. A különféle élvezeti cikkek egy része is legálisan hozzáférhető. Léteznek ugyanakkor legálisan nem fogyasztható termékek is. A társadalom az általa nem elfogadhatónak tartott élvezeti cikkek forgalmazását és fogyasztását tiltja. A tiltott cikkek köre és a tilalom erőssége társadalmanként és a különböző időszakokat vizsgálva eltérő. Az egyé-

neknek mindenkor az adott előírásokhoz kell igazodniuk, de nyilvánvalóan nem csak a legálisan elérhető javakról van tudomásuk. A társadalom tagjainak jelentős része rendelkezik információval a tiltott szerek beszerzési lehetőségeiről és a fogyasztás módjáról. Így az egyének két alternatíva között választhatnak. Vagy legális módon kielégítik ki szükségleteiket, nevezzük ezt az utat „l”-nek, vagy választhatják az illegális megoldást, ezt a tevékenységet nevezzük „i”-nek¹¹. Egyik tevékenység választásának sincs közgazdasági értelemben költsége, a választás lehetősége adott, egyik útról sincs kizárva senki. A két lehetőség ugyanakkor nem egymást kizárva érvényesül. Feltehetően senki sincs, aki kizárólag illegális úton elégítené ki szükségleteit, de attól, hogy valaki általában legális javakat fogyaszt még alkalomadtán, fogyaszthat illegális termékeket is. A valóságot jól közelíti, ha azt feltételezzük, hogy a két lehetséges tevékenység kombinációja valósul meg legtöbb esetben a gyakorlatban. Az az általános tapasztalat, hogy az illegális szolgáltatásokat, illetve termékeket nem kizárólag bűnözők (törvényen kívüliek) veszik igénybe, hanem az általában normakövető magatartást tanúsító emberek időnként átlépik a törvényesség határait. A modell feltételezi, hogy a fogyasztó tisztában van tevékenységének legális vagy illegális módjával. Most arra a kérdésre keressünk választ, hogy az egyén milyen megfontolások révén és milyen körülmények között választja a szükséglet-kielégítés illegális módját.

A legális tevékenység „l” eredménye biztos abban az értelemben, hogy eredménye biztosan adódik az $U(v)$ hasznossági függvény szerint¹², ahol v a felhasznált termék mennyiségét jelöli. A fogyasztónak nem kell törődnie a termék megvásárlásán és „elfogyasztásán” kívül semmivel. Az illegális tevékenység „i” kockázattal jár, vagyis az eredmény feltételes, az eredmény attól is függ, hogy az illegális tevékenység rejtve marad-e, vagy sem. Jelölje „a” azt az állapotot, amikor az illegális tevékenységet végzőt rajtakapják, (ekkor büntetés következik), és legyen „b” az az állapot, amikor az illegális tevékenység rejtve marad, az elkövető nem kap büntetést. A legális fogyasztás előnye a bizton-

11 I. Ehrlich: Participation in Illegitimate Activities: A Theoretical and Empirical Investigation. *Journal of Political Economy*, vol. 81., 1973, pp. 524–529. foglalkozott a javak megszerzésének legális és illegális útjának közgazdasági elemzésével. Az általa felállított modellt használjuk a továbbiakban, a drog szcéna sajátosságainak megfelelően interpretálva.

12 Az esetlegesen nem megfelelő minőség problémájától most eltekintünk.

ság, a nyugalom és a következmények nélküli ismételhetőség. A túlzott mértékű fogyasztás következményeit persze itt sem lehet elkerülni, de ez kiszámítható, és csak a fogyasztó magatartásának függvénye. Az illegális fogyasztás előnye a „nagyobb”, illetve más jellegű élvezet, ez azonban kockázattal is jár, és az ismételt fogyasztás növeli a kockázatot.

Legyen az „a” eset, azaz a lebukás valószínűsége p_i , a „b” eset valószínűsége, így $1-p_i$. Amennyiben az illegális fogyasztó szerencsés, nem bukik le, a teljes hasznot bezsebelheti $U_i(v_i)$. Ha elkapják és megbüntetik, a haszna $F_i(v_i)$ -vel csökken, ami tulajdonképpen a kapott büntetés és a büntetőeljárás miatt elszenvedett összes kellemetlenség „negatív hasznossága”. Az illegális fogyasztó elégedettségérzése tehát pozitív függvénykapcsolatban áll az illegális fogyasztás révén nyerhető élvezetek mennyiségével és fordítottnan arányos a várható büntetés miatti félelem keltette rossz közérzet, és a várható büntetés okozta „szenvadás” mértékével.

Az egyén egy periódusra vonatkoztatva maximalizálni igyekszik fogyasztásának várható hasznossági értékét. Legyen egy adott helyzetben a hasznosság „s”, amelyet a következő hasznossági függvénnyel írhatunk le:

$$U_s = U(X_s, t_c) \tag{1}$$

Ahol U_s a piaci javaknak egy meghatározott együttesének a hasznosságát jelenti, beleértve az esetlegesen legálisan, vagy illegálisan megszerzett javak összességét. Az e feletti rendelkezés függ az „s” állapot felbukkanásától; t_c az az időmennyiség, amelyet a fogyasztásnak szenteltek. Az „U” pedig egy közvetett hasznossági függvény, amely X_s -t és t_c -t folyó fogyasztássá konvertálja. Jelöljünk minden perióduson belül felhasználásra került fogyasztást reálértelemben, „X” jószágegyüttesként, amely a korábbi feltételezések mellett létezik, mint „i”-ben és „j”-ben létező keresleti függvény, az „X”-re vonatkoztatott két állapot e szerint.

$$X_b = U' + U_i(t_i) + U_j(t_j) \tag{2}$$

$1-p$ valószínűséggel, és

$$X_a = U' + U_i(t_i) - F_i(t_i) + U_j(t_j) \tag{3}$$

P_i valószínűséggel, ahol U az egyén szükséglet kielégíttségének meglévő szintjét jelöli, beleértve a jövődő fogyasztás érdekében elő-rehozott lehetőségeket is. Feltételezzük, hogy az egyén tisztában a bizonytalansággal, a fennálló helyzettel (state of world) minden egyes periódus kezdetén. A várható hasznosság a következőképpen adódik:

$$EU(X_s, t_c) = \sum \pi_s U(X_s, t_c) \quad (4)$$

ahol π jelöli „s” állapot valószínűségét, s ha behelyettesítjük az illegális és legális tevékenységre vonatkozó valószínűség értékeket, akkor a következő egyenletet kapjuk:

$$EU(X_s, t_c) = (1 - p_i) U(X_b, t_c) + p_i U(X_a, t_c) \quad (4a)$$

A probléma tehát a (4a) egyenlet maximalizálásával oldható meg. Figyelembe véve a fogyasztásra fordítható pénzmennyiséget és a fogyasztással eltöltött időt, az a kérdés, hogy mikor fogja a fogyasztó az illegális tevékenység révén nyerhető hasznosságot előnyben részesíteni, illetve egyáltalán fontolóra venni, hogy beépítse a fogyasztási szerkezetébe.

A költségvetési korlátot adottnak véve, az elsőfokú optimalizációs feltételek a következőképpen fogalmazhatók meg:

$$\frac{\Delta EU}{\Delta t} - \zeta \leq 0$$

$$\left[\frac{\Delta EU}{\Delta t} - \zeta \right] t = 0$$

$$t \leq 0$$

ahol „t” optimális minden felvehető értékére, és „ ζ ” a fogyasztásban meg-takarított idő határhaszna. A fogyasztásra adott idő standardizálása után az optimális fogyasztási szerkezeten belül az „i” és „j” tevékenység kö-zötti megoszlás interior megoldás mellett kell hogy kielégítse a követke-ző egyenlőséget:

$$\frac{U_i - U_j}{U_i - p_i U_j - U_j} = \frac{pU'(X_a)}{(1-p)U'(X_b)}$$

amelyben $U_i = (dU_i/dt_i)$, $f_i = (dF/dt)$ és $U_1 = (dU_1/dt_1)$. Az előző egyenlet bal oldalának értelme a racionalitási korlát meredeksége, „X” termékmenyiség fogyasztása esetén, a jobb oldal értelmezése pedig a közömbösségi görbe meredeksége a legális és illegális fogyasztás valamely együttesen feltételezett kombinációja mentén. Racionális választás esetén (egyensúlyi állapotban) mind az „i”-ben, mind az „1”-ben való részvétellel esetén azonosnak kell lennie.

A modell értelmezése feltételezi, hogy az illegális fogyasztás határhaszna a fogyasztó számára magasabb, mint a legális tevékenységé, különben nem is jönne létre döntési helyzet, hiszen ellenkező esetben (ha kisebb a hasznossága, mint a legálisan elérhető dolgoknak) senki sem fogyasztana illegális termékeket (például drogokat). Másik nélkülözhetetlen előfeltétel, hogy a várható határbüntetés „ f_i ” meghaladja az illegális fogyasztásból származó differenciális határhaszon mértékét, azaz a legális és az illegális fogyasztás határhaszna közötti különbséget, ellenkező esetben az illegális tevékenység dominánssá válna, mert határlehetősége (marginal opportunity) mindig meghaladná a legális fogyasztását. Tehát az illegális fogyasztásnak tényleges kockázatot kell jelentenie.

Ezen feltételek megléte esetén a modell lehetőséget ad az illegális és a legális fogyasztói viselkedés elemzésére.

E szerint a racionálisan döntő fogyasztó akkor fog illegális termékeket fogyasztani, ha a racionalitási korlát abszolút meredeksége meghaladja a közömbösségi görbe abszolút meredekségét a fogyasztó számára elérhető jószágkombinációt jelző pontban. A racionalitási korlát meredekségét, mint láttuk, a várható kockázat mértéke és a bekövetkezési valószínűség együttesen befolyásolják. A büntetés mértéke tehát nem önmagában hat a fogyasztói viselkedésre, hanem a bekövetkezés valószínűségével együttesen. A büntetések szigorítása tehát önmagában nem jelent gátló tényezőt, amennyiben a mégoly szigorú büntetés bekövetkezésének valószínűsége alacsony, nem jelent visszatartó erőt. *Az enyhébb, de biztosan bekövetkező büntetés jelentősebb hatást gyakorol a fogyasztó viselkedésére, nagyobb valószínűségű eseményként kénytelen számolni vele. A büntetés abszolút nagysága az illegális fo-*

gyasztásba való bekapcsolódáskor jelent gátló tényezőt (természetesen, csak ha tudnak róla). A legalitás és az illegalitás határának átlépése nem egyszerűen a racionális fogyasztói magatartás függvénye, szükségképpen bevonódik a moralitás kérdése is a döntési mechanizmusba.

A fogyasztáshoz kapcsolódó külső externáliák hatása jelentősen befolyásolhatja az itt vázolt képet. Amennyiben az illegális fogyasztáshoz más előnyök is kapcsolódnak, például presztízs-, státusnövekedés a vonatkoztatási csoportban, vagy divathatás, akkor ezek a hatások ellensúlyozhatják a fogyasztási kockázattal kapcsolatos hátrányokat, és a fogyasztók inkább folyamodnak az illegális termékek használatához.

A bemutatott modell a szabadon döntő fogyasztó viselkedésének leírására alkalmas. Azoknak a drogfogyasztóknak a viselkedése, akiknél valamilyen, akár pszichikai, akár fizikai függőség, kialakult egészen másképp alakulhat a tényleges viselkedés.

Osszefoglalás

A vizsgálat főbb eredményei:

- A hazai amfetaminpiac két, eltérő jelleggel működő részre osztható. Az egyik, csak mint *kvázipiac jelenik meg*; nem a tényleges piaci jellemzőkön, hanem elsősorban ismeretségi alapon, és nem a kereskedelmi, hanem a reciprocitási viszonyokon nyugszik. A másik részre már a *tényleges piac* jellemzői és működési szabályai vonatkoznak, és érvényesülnek az ismert közgazdaságtani törvényszerűségek.
- Az amfetaminokkal visszaélők jelentős része életének csak rövid periódusában használja ezeket a szereket, majd áttér más szertípusokra vagy teljes mértékben absztinenssé válik. Ez alatt a viszonylag rövid időszak alatt azonban számos probléma forrása lehet az amfetamin-használat.
- Nem beszélhetünk országosan egységes piacról az amfetamin-tartalmú drogok esetében. A piac erősen szegmentált. Elsősorban a nagyobb városokhoz, azon belül is egyes szórakozóhelyekhez kapcsolódik mind a forgalmazás, mind a fogyasztás. A drog és a fogyasztók sajátosságai miatt elsősorban a közösségi szerhasználat a jellemző.

- Az amfetamin-tartalmú drogok megjelenési formájukat tekintve meglehetősen változatosak, a 90-es évek elején a tabletták terjedtek el, később a por alakú termékek uralták a piacot. Az utóbbi két évben ismét a tablettázott anyagok forgalmazása és fogyasztása került előtérbe. A hatóanyag-tartalomra és a származási helyre utalnak a tablettákra nyomott logók. A beszerzési források szélesedésére és az előállítás differenciálódására következtethetünk a logóváltozatok alapján.
- A gyártók és a szerek differenciáltsága ellenére a hazai amfetaminpiac az árak vonatkozásában meglehetősen egységes. A fogyasztók körülbelül 2500-3000 forintos áron juthatnak hozzá az amfetamin-tartalmú anyagokhoz. Az árak némi kelet–nyugati irányú eltérést mutatnak. A keleti országrészben valamivel olcsóbban, a nyugati megyékben kicsit drágábban szerezhető be a szer.
- Az amfetamin koncentrációja viszont csökkent az elmúlt időszakban, míg régebben az alsó határ 5% volt, most már csak 2,35%.
- A végső elosztóhelyek a fő közlekedési utak mentén találhatóak. Lényeges a közvetlen kapcsolat a beszerzőhelyekkel és a szállítási útvonalakkal. Jelentősebb forgalomról Sopronból, Győről, Tatabányáról, Esztergomból, Dunaújvárosból vannak információink. A legnagyobb piacot a budapesti és Pest környéki szórakozóhelyek jelentik.
- Az amfetamin-kereskedelmet jól szervezett, strukturált bűnözői csoportok bonyolítják le. Úgy tűnik, hogy az egyes területeket ellátó csoportok függetlenek egymástól. Az önállóan tevékenykedő csoportok tudnak egymásról, és tiszteletben tartják a területi határokat. A piac felosztása nem „látványos”, erőszakos eszközökkel történik. A legszervezettebb elosztást megvalósító bűnözői csoport.
- A kínálati oldalon stabil munkamegosztás és elkülönült szerveződések figyelhetők meg. Az illegális forgalmazás egymáshoz kapcsolódó, de három elkülöníthető szinten zajlik: beszerzőcsoport, elosztócsoport, placcos dírelek.
- A fogyasztás és terjesztés központjai elsősorban a lakótelepekhez és bizonyos szórakozóhelyekhez kapcsolódnak. A Budapesten leginkább veszélyeztetett területek: a békásmegyeri, a gazdagréti, az örmezői és az Őrs vezér tere körüli lakótelepek. Ismert elosztóhelyeknek számítanak a budapesti pályaudvarok is.

- A megkérdezettek jelentős része férfi volt. A kábítószer-fogyasztók többsége minden szertípus esetében férfi, az amfetamin esetében azonban vélhetően a közösségi szerhasználat miatt jelentős számban előfordulnak nők is.
- Társadalmi státus tekintetében nagyfokú polaritás jellemző az amfetamin-fogyasztók taborára. Azonban kimondottan marginalizálódott, perifériára sodródott amfetamin-fogyasztóval alig találkoztunk, a középosztályba, felső középosztályba tartozók, úgy tűnik, felülreprezentáltak ebben a körben.
- A fogyasztók többségére nem a monokultúrás kábítószer-fogyasztás a jellemző. Az egyes életkori szakaszokban és a drogkarrier különböző állomásain más és más drogok fogyasztása a jellemző, és gyakran többféle szer egyidejű fogyasztása is előfordul.
- Érdekes, hogy az amfetamin-fogyasztók 29%-a az első drogot vásárolta. Ez 92%-os valószínűséggel nem amfetamin volt. A mikroszociális környezetnek, a kortárs csoportoknak, barátoknak, ismerősöknek óriási szerepe van a drogfogyasztó magatartás megjelenésében. Az amfetamint használók 67%-a ebből a körből kapta az első elfogyasztott drogot.
- A vizsgálat eredményei tehát nem támasztják alá azt a közhitelmentek tekinthető vélekedést, hogy az amfetamin a tinédzserek drogja. Véleményünk szerint a fő fogyasztói réteg életkora az önálló jövedelemszerző képesség, lehetőség megjelenéséhez igazodik, és legnagyobb arányban a 18-20 évesek használnak amfetamint.
- A hozzájutási források között a vásárlás részaránya növekedett a rendszeres (jelenlegi) fogyasztás során. A jelenleg is fogyasztóknak több mint a fele (54%) már vásárolja az amfetamin-tartalmú drogot. A fogyasztás rendszeressé válásával, úgy tűnik, a barátok egyre kevésbé tudják biztosítani az ellátást.
- A válaszolók többsége (66%) saját legális jövedelméből vagy a szülőktől kapott legális pénzekből fedezi vásárlásait. Figyelmeztető jel azonban, hogy 11% a kérdezés során elismerte, hogy illegális eszközöket is igénybe vesz, hogy a szenvedélyének kielégítéséhez szükséges pénzt előteremtse.
- A közgazdasági modell értelmezése feltételezi, hogy az illegális fogyasztás határhaszna a fogyasztó számára magasabb, mint a legális

tevékenységé, különben nem is jönne létre döntés. Másik nélkülözhetetlen előfeltétel, hogy a várható határbüntetés meghaladja az illegális fogyasztásból származó differenciális határhaszon mértékét, azaz a legális és az illegális fogyasztás határhaszna közötti különbséget, ellenkező esetben az illegális tevékenység dominánssá válna, mert határlehetősége (marginal opportunity) mindig meghaladná a legális fogyasztását. Tehát az illegális fogyasztásnak tényleges kockázatot kell jelentenie. E szerint a racionálisan döntő fogyasztó, akkor fog illegális termékeket fogyasztani, ha a racionalitási korlát abszolút meredeksége meghaladja a közömbösségi görbe abszolút meredekségét a fogyasztó számára. Az illegális fogyasztás határlehetőségét a várható büntetés és a bekövetkezés valószínűsége együttesen befolyásolják. A fogyasztó társadalmi környezetéből származó extern hatások jelentősen befolyásolhatják viselkedését.

Az önbíráskodás büntetőjogi kérdéseiről

Az erőszakos-garázda jellegű bűnözés emelkedésének intenzitása elmaradt az össz-bűnözésé mögött, ugyanakkor néhány erőszakos bűncselekmény – például az önbíráskodás, a zsarolás, a garázdaság és a rablás – dinamikája átlag felett alakult az elmúlt két évtizedben. Ezek közül is kiemelkedik az önbíráskodás, amely hússzorosára növekedett. E körülmény különösen indokolta a kutatást, amely egyébként mind- eddig a szakirodalom mostohagyerekének számított. A tanulmány szerzője felvázolja a bűncselekmény jogtörténeti fejlődését, elemzi – a lefolytatott empirikus felmérésre is figyelemmel – a jogdogmatikai kérdéseket, valamint azokat a jogalkalmazási nehézségeket, amelyek az elkövetések szaporodásával együtt egyre nagyobb számban jelentkeztek, továbbá de lege ferenda javaslatokat is megfogalmaz.

A kutatás indokai

Az önbíráskodás önálló bűncselekményként 1948 óta képezi büntetőjogrendszerünk részét. Bár – mint azt a következőkben láthatjuk – rendszer- tani elhelyezkedése és némiképp törvényi tényállásának megfogalmazása időközben változásokon ment keresztül, ettől függetlenül kriminológiai aspektusból mindig is az erőszakos-garázda jellegű bűnözési kategóriába tartozott, miként az egységes rendőrségi és ügyészségi bűnügyi statisztikai adatgyűjtés rendszere is mindig e csoportban tartotta nyilván. Éppen ezért módfelett meglepőnek tűnik, hogy az erőszakos bűnözés kérdéskörével foglalkozó alapműnek számító monográfia az erőszakos bűncselekmények felsorolásából kifejejtette az önbíráskodást.¹

Ettől függetlenül sem túlonúl foglalkozott a hazai szakirodalom az önbíráskodás témájával. Kriminológiai szempontból szinte fel sem me-

¹ Vigh J. – Gönczöl K. – Kiss Gy. – Szabó Á.: Erőszakos bűncselekmények és elkövetők. KJK, Budapest, 1973, 12. o.

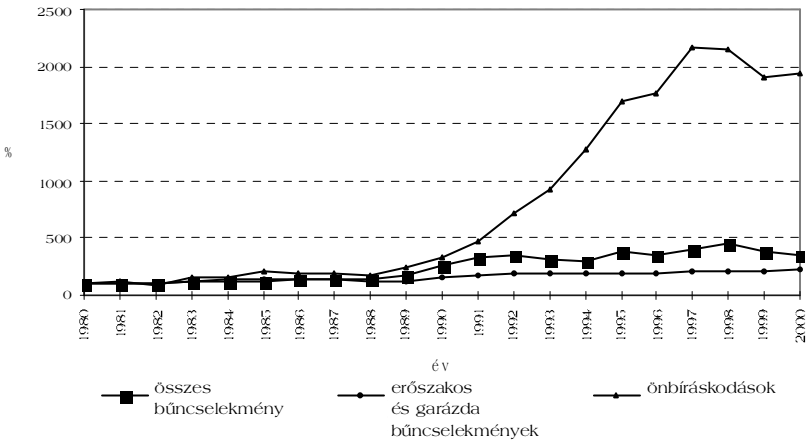
rült a publikációk palettáján, büntetőjogi vonatkozásait pedig leginkább csak a tankönyvek, jegyzetek és a kommentárok érintették. Még az erőszakos bűnözés negyedszázados történetét kellő alapossggal feldolgozó, a kategória egyes bűncselekményeit egyenként sorra vevő tanulmány is alig néhány mondatot fordított az önbíráskodásra.²

E tényeken azonban nem igazán lehet elcsodálkozni, hiszen az önbíráskodás hosszú ideig meglehetősen periferikus deliktumnak minősült. 1974-től – az ERÜBS rendszerében megjelent önálló regisztrálását követően – 1980-ig az évente ismertté vált előfordulási aránya – az 1976-os 53 esetet kivéve – mindig félszáz alatt maradt, amely még akkortájt is rendkívül csekélynek számított.

A későbbiek során azonban változott a helyzet, és amint azt az 1. számú ábra és az 1. számú táblázat érzékletesen szemlélteti, különösen a kilencvenes években az ismertté vált önbíráskodások páráját ritkító mértékben intenzív növekedési irányba fordultak.

1. számú ábra

**Az ismertté vált összébűnözés, az erőszakos és garázda jellegű bűnözés és az önbíráskodások dinamikája 1980 és 2000 között
(1980 = 100%)**

² Rózsa J. – Münnich I.: Erőszakos bűnözés az elmúlt negyedszázadban. Kriminológiai és Kriminológiai Tanulmányok, 23. KJK, Budapest, 1986, 280. o.

I. számú táblázat

**Az ismertté vált összбүнözés, az erőszakos és garázda jellegű бүнözés,
valamint az önbírászkodások dinamikája 1980 és 2000 között
(1980 = 100%)**

év	összes бүнcelekmény	1980 = 100%	erőszakos és garázda бүнcelekmények	1980 = 100%	önbírászkodások	1980 = 100%
1980	130 470	100	13 196	100	49	100
1981	134 914	103	14 565	110	57	116
1982	139 795	107	14 290	108	47	96
1983	151 505	116	16 743	127	73	149
1984	157 036	120	18 099	137	73	149
1985	165 816	127	17 598	133	100	204
1986	182 867	140	18 967	144	91	186
1987	188 397	144	17 791	135	95	194
1988	185 344	142	16 283	123	87	178
1989	225 393	173	17 043	129	120	245
1990	341 061	261	20 383	154	160	327
1991	440 370	338	23 078	175	235	480
1992	447 222	343	24 504	186	349	712
1993	400 935	307	24 574	186	453	924
1994	389 451	298	26 012	197	626	1278
1995	502 036	385	25 731	195	835	1704
1996	466 050	357	24 674	187	861	1757
1997	514 403	394	26 987	205	1065	2173
1998	600 621	460	28 414	215	1052	2147
1999	505 716	388	28 277	214	932	1902
2000	450 673	345	29 145	221	950	1939

Miközben az összбүнözés aránya az 1980-as évhez képest a kilencvenes évek második felére maximum 4,6-szeresére, az erőszakos бүнözés pedig csak 2,2-szeresére növekedett, addig az önbírászkodások száma több mint huszonegyszeresére! Érdekes ugyanakkor, hogy az egyedülálló dinamizmus ellenére azok az erőszakos бүнözés hazai alakulását elemző, közelmúltban megjelent publikációk sem fordítanak figyelmet e jelenségre, amelyek például hangsúlyozottan kiemelik a zsarolás „szédítő karrierét”.³

³ Sárkány I.: Az erőszakos бүнözés terjedelme, alakulása, területi megoszlása. Belügyi Szemle, 2000/11., 70. o.; Szócs Á. L.: Az erőszakos бүнözés. Belügyi Szemle, 2000/7–8., 96. o.

A médiában időnként felbukkantak önbíráskodásokkal kapcsolatos hírek, ezek azonban általában sematikus leegyszerűsítve pusztán pénzbehajtó bandák tevékenységével azonosították az önbíráskodás fogalmát, amely értékítélet ezáltal nagyrészt a közvélemény részévé is vált.

A jelzett körülmények miatt több szempontból is aktuálissá vált az intézet programja keretében az *önbíráskodás kutatásának megszervezése*. Mindenekelőtt egzakt választ kerestünk a robbanásszerű emelkedés magyarázatára. Ennek során természetesen fel kellett tárnunk a büntetőjogi, jogalkalmazási összefüggéseket is, hiszen számos esetben a tényezők pregnánsan kihatnak a kriminálstatisztikai mutatók meredek változásaira. Ezen túlmenően igyekeztünk betölteni azt a hiátust, amely a bűncselekmény vizsgálatával kapcsolatban mindeddig a bűnügyi kutatások részéről elmaradt, és ezáltal is bővíteni az erőszakos bűnözésről rendelkezésre álló ismereteinket. Így a komplex vizsgálat érdekében empirikus aktafeldolgozást is végeztünk, amelynek kriminológiai eredményeiről a tanulmánykötet-sorozat következő számában számolunk be, a büntetőjogi vonatkozásokat azonban már most érintjük.

Az önbíráskodás jogi szabályozásának fejlődése

A jogfejlődés legalapvetőbb, meghatározó vonulata a magánbosszútól, a sértett fél megtorlásától az állam igazságszolgáltatási monopóliumának kialakulásáig vezető út. Az ököljog elleni fellépés szükségességét, fontosságát a hatalomgyakorlók többnyire felismerték, megvalósítani azonban már nehezebben tudták. A Corpus Juris Hungarici joganyagában is találunk törvényhelyet, Rudolf 1588. évi dekrétumának 25. cikkelyét, amely szerint „az az igazság, hogy a perlekedő felek ne fegyverrel, hanem a törvénnyel harcoljanak egymás között”.⁴

Mindezek ellenére azonban az önbíráskodás önálló bűncselekményként való megfogalmazása meglehetősen sokáig váratott magára. A Csemegi-kódex sem ismerte külön deliktumként, és 1948-ig a jogos

⁴ Corpus Juris Hungarici 1526–1608. évi törvénycikkek. Franklin Társulat, Budapest, 1899. 717. o.

vagy jogosnak vélt igény önhatalmú, esetenként erőszakos kielégítését annak módjától függően – a végrehajtási cselekmény céljának megfelelően – lopásként, jogtalan elsajátításként (annak egy speciális esetének számító úgynevezett birtoklopásként) vagy zsarolásként minősítettek, így külön történő pönalizálását feleslegesnek tartották.

Az értelmező szótár szerint önbíráskodás „az az eljárás, hogy valaki az őt vagy valamely hozzátartozóját ért sérelemért a törvényes út mellőzésével saját maga vesz elégtételt”.⁵ Ez a meghatározás kifejezi a lényegét, azonban a büntetőjogunkban kialakult – és e tekintetben máig érvényben lévő – megfogalmazás ennél jóval szűkebb körűen vonja meg az önbíráskodás körét, miáltal kizárólag vagyoni igények érvényesítésekor, és csak erőszak vagy fenyegetés alkalmazása esetén szankcionálja e törvényhely alapján az elkövetőket.

Az önbíráskodás így valójában a zsarolás fogalmi köréből kihalva lett önálló deliktum az 1948. évi XLVIII. törvény (a III. büntetőnovella) 31. §-a által, jogtalan önbíráskodás megnevezéssel, amely egyúttal a BHO 458. pontját alkotta a következő szövegezéssel:

- „(1) Aki abból a célból, hogy jogos vagy jogosnak vélt vagyoni igényének érvényt szerezzen, mást erőszakkal vagy súlyos hátránnyal való fenyegetéssel valaminek a megtételére, eltűrésére, vagy elhagyására kényszerít, a jogtalan önbíráskodás vétségét követi el és egy évig terjedhető fogházzal büntetendő.
- (2) Büntető eljárásnak csak magánindítványra van helye.
- (3) A jelen pont nem terjed ki arra az esetre, ha az erőszak alkalmazása vagy a hátrány kilátásba helyezése az igény érvényesítésének megengedett eszköze.”

Tehát az elkövetési tevékenység azonossága ellenére a zsarolással szemben lényegi különbségként jelentkezett, hogy míg a zsarolót jogtalan vagyoni haszon szerzésének a célja vezeti, addig az önbíráskodónál ez a tényállási elem – akár objektíve, akár csak szubjektíve – hiányzik.

Bár a törvényszöveg az „igényének” szóhasználattal arra utal, hogy csak az elkövető saját követelésének érvényesítéséről lehet szó, a jogel-

⁵ A magyar nyelv értelmező szótára V. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961, 472. o.

mélet úgy vélte, hogy az önbíráskodást „a helyes bírói gyakorlat szerint annak az elkövetőnek a cselekménye is megvalósítja, aki más személy jogos vagy jogosnak vélt igényének az érvényesítése végett követi azt el”.⁶

A következő lépést az 1961. évi V. törvény jelentette, amely az önbíráskodást a vagyon elleni bűntettek közé sorolva lényegileg fenntartotta a III. büntetőnovella rendelkezéseit, a bűncselekményt azonban már nem minősítette magánindítványra üldözendőnek, megnevezéséből pedig elhagyta a „jogtalan” jelzőt. A miniszteri indokolás szerint az önbíráskodás szó értelme eléggé kifejezi annak jogellenes voltát, sem a jogos védelmet, sem a birtokvédelem körében ismeretes jogos önségélyt nem szokták önbíráskodásnak nevezni.⁷ Most már a törvényszöveg is egyértelművé tette az „igény” szóhasználattal: nem szükséges, hogy az elkövető kizárólag a saját jogos vagy jogosnak vélt vagyoni igényének szerezzen érvényt. Csekély változásként a diszpozíció „elhagyás” helyett „nemtevésről” beszél, és mellőzi a fenyegetés közelebbi meghatározását, mivel azt a kódex az értelmező rendelkezések között definiálja. Szankcióként javító-nevelő munka kiszabása is lehetségessé vált.

Az 1978. évi Btk. 273. §-ának szövegezése megegyezett az 1961-es Btk.-beli önbíráskodással, csupán a szankció az egy évig terjedő szabadságvesztés és a javító-nevelő munka mellett pénzbüntetés kiszabására is lehetőséget teremtett. Változott azonban a deliktum rendszertani elhelyezése, mivel átkerült a vagyon elleni bűncselekmények köréből a köznyugalom elleniek közé. E megoldás azonban a szakirodalomban egyesek részéről kritikai észrevételeket váltott ki arra hivatkozva, hogy az önbíráskodás törvényi tényállásának egyetlen eleme sem utal a köznyugalomra, ellenkezőleg, a „más” kifejezéssel konkrét sértettet jelöl meg.⁸ A magunk részéről ezen ellenvetéssel nem tudunk azonosulni. A törvényalkotó szándékával egyetértve úgy véljük, hogy az önbíráskodás a vagyoni viszonyokat tulajdonképpen nem, vagy nem feltétlenül sérti, a köznyugalmat viszont mindig veszélyezteti. Bár ezt a diszpozíció *expressis verbis* valóban nem tartalmazza, de ez csu-

6 Kádár M.: Büntetőjog (Különös rész). ELTE ÁJK, Budapest, 1960, 153. o.

7 A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve. KJK, Budapest, 1962, 527. o.

8 Erdősy E. – Földvári J. – Tóth M.: Magyar büntetőjog. Különös rész. Rejtjel Kiadó, Budapest, 1998, 322. o.

pán formai kérdésként vetődhet fel, aminek lényegi jelentőséget nem lehet tulajdonítani. A cselekmény tartalmi elemzése mellett empirikus vizsgálatunk is azt mutatja, hogy az elsődlegesen védett jogi tárgy mindenképpen a közrend, azon belül is a törvényességben megnyilvánuló köznyugalom, az elemzett esetek jelentős részénél a vagyoni igény sikeres érvényesítésére nem is került sor. A pőnalizált magatartás szubsztanciáját nem a cselekmény célzata, hanem törvénytörő módja képezi.

Ezt követően a kilencvenes évek során két alkalommal került sor a tényállás változtatására, mindkétszer azonban csupán a szankció tekintetében.

Az 1993. évi XVII. törvény 58. §-a a büntetési tételt felemelte öt évig terjedő szabadságvesztésre, azzal az indokolással, hogy az utóbbi időben az önbíraskodás olyan durva és szervezett elkövetési formái terjedtek el, amelyek szükségessé tették ezen intézkedést. Ezáltal az önbíraskodás egyszersmind vétségből büntetté lépett elő. Ugyanakkor a törvényalkotó kiemelte azt is, hogy az önbíraskodás körébe tartoznak kisebb tárgyi súlyú bűncselekmények is, ezért nem indokolt a szabadságvesztés alsó határának megállapítása.

Ezen álláspont érvényesítése azonban csupán néhány évig tartott, mert az 1997. évi LXXIII. törvény 36. §-a a büntetési tétel alsó határát egyévi szabadságvesztésre emelte fel. A kodifikátorok indokolásként azt hozták fel, hogy a büntetési rendszer arányosítása érdekében első sorban az öt évig terjedő szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmények kategóriáját kellett felülvizsgálni, és személy elleni bűncselekményeknél sokszor hiányzott az alsó határ meghatározása, míg a vagyon ellenieknél ez egy év volt.

Ténykutatási tapasztalataink alapján úgy véljük, hogy ezen intézkedés az önbíraskodás esetében mechanikus és nem kellően körültekintő volt. Kétségtelen, hogy esetenként előfordulnak kirívóan durva módon elkövetett önbíraskodások is, de nem ez a jellemző, és ilyen esetekben többnyire egyéb, súlyos bűncselekmények is megvalósulnak. A tipikus ma is a zsaroláshoz képest privilegizálnak tekinthető önbíraskodások előfordulása, ami szükségképpen létrehozta az önálló, enyhébb megíté-

lésű bűncselekményi alakzatot. Jelen megoldás azonban azonos szintre emelte az önbíráskodás és a zsarolás alapesetének büntetési tételét, amely sem jogelméletileg, sem joggyakorlatilag nem tekinthető korrekt megoldásnak. Felmérésünk alapján azt észleltük, hogy a végrehajtandó szabadságvesztések kiszabásának aránya meglehetősen alacsony, megfelelően értékelve a cselekmény tárgyi súlyát és az elkövető társadalomra veszélyességét. A felfüggesztett szabadságvesztések mellett nemritkán sor került pénzbüntetések alkalmazására is, a Btk. 87. §-a alapján. A büntetési tétel alsó határának felemelése miatt azonban erre már csak legfeljebb kísérlet és bűnsegély esetében kerülhet sor.

Az említetteken túlmenően azt is figyelembe kell venni, hogy az 1998. évi LXXXVII. törvény 18. §-ának előírása szerint 1999. március 1-jétől a büntetési tétel középértékét kell irányadónak tekintetni, amely az alsó határ felemelése miatt ugyancsak felemelkedett három évre, és ezáltal a szabadságvesztések felfüggesztését is nehezebbé teszi, amennyiben a jogalkotó szándékát akceptálják a bíróságok.

Összefoglalva: bizonyos szempontból érthető a drámai mértékben emelkedő és időnként eldurvuló önbíráskodásokkal szembeni szigorúbb büntetőpolitika igénye, de – most ennek hatékonyságának megkérdőjelezésétől eltekintve – e közben, úgy tűnik, *elfelejtődött az önbíráskodás önálló bűncselekményként történő szabályozásának alapkonceptiója*, a mintegy bocsánatos bűnként, privilegizált elkövetésként való kezelése. Pedig számos esetben napjainkban is jó szándékú, kiszolgáltató helyzetben lévő emberek érthető felindulásból elkövetett cselekményeiről van szó, amelyekkel szemben túlzónak tűnik olyan büntetési tétellel fenyegetés, ami például a csoportosan vagy felfegyverkezve elkövetett hivatalos személy elleni erőszaknál is súlyosabb mértékű.

A hatályos törvényi tényállás és a jogalkalmazás problematikája

A következőkben a hatályos törvényi tényállás neuralgikus pontjait elemezzük, a kialakult jogalkalmazási gyakorlat és ténykutatásunk figyelembevételével. Az önbíráskodások intenzív növekedésével párhuz-

mosan egyébként jelentősen megnőtt a felmerülő jogértelmezési kérdések aránya is, amit jelez, hogy a Bírósági Határozatokban 1979 és 1990 között 12, míg 1991 és 2001 között már 32 az önbíráskodás bűncselekményét érintő határozat látott napvilágot.

A Btk. 273. §-ának hatályos törvényszövege a következő: (1) Aki abból a célból, hogy jogos vagy jogosnak vélt vagyoni igénynek érvényt szerezzen, mást erőszakkal vagy fenyegetéssel arra kényszerít, hogy valamit tegyen, ne tegyen vagy eltűrjön, bűntettet követ el, és egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) Nem valósul meg önbíráskodás, ha az erőszak vagy a fenyegetés alkalmazása az igény érvényesítésének megengedett eszköze.

A bűncselekmény tárgya és a tárgy oldal elemei

A bűncselekmény *jogi tárgya* a közösségi kapcsolatok társadalmi rendje, a törvényességben megnyilvánuló köznyugalom. A társadalmi együttélés jogi szabályozási rendje nemcsak az állampolgárok és a jogi személyek magatartására vonatkozó szabályokat foglalja magában, hanem azt is meghatározza, hogy az állampolgár a különféle jogainak sérelme esetén milyen törvényes utat vehet igénybe. A jogrend a jogviszonyokból folyó igények érvényesítésének módját is megjelöli, és a jogosított számára csak az előírt módon történő igényérvényesítést engedi meg. A megengedettség azonban általában nem terjed odáig, hogy az egyes személyek, akár jogos igényeik érvényesítése céljából is, másokkal szemben erőszakos vagy fenyegető magatartást tanúsíthassanak. A kényszert alkalmazó egyéni fellépések alkalmasak arra, hogy az állampolgároknak a jogrend iránti bizalmát megingassák, és ennek következtében társadalmi nyugtalanságok keletkezzenek.⁹

A bűncselekmény *passzív alanya* bármely természetes élő személy lehet, az is, aki például a dologhoz bűncselekmény útján jutott, vagy azt jogszerűen vette birtokba, de jogellenesen tartja vissza.

⁹ Bodgál Z. – Bodrogi K. – Erdősy E. – Fonyó A. – Gál A. – Gáspár Gy. – Kovács L. – Pintér J. – Weber Gy.: Magyar büntetőjog. Különös rész. BM Könyvkiadó, Budapest, 1981, 377–378. o.; Berkes Gy. – Julis M. – Kiss Zs. – Kónya I. – Rabóczki E.: Magyar büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára. HVG Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 1998, 769. o.

Az *elkövetési magatartás* a sértett akaratára irányuló fizikai vagy pszichikai ráhatás: a kényszerítés. A törvény meghatározza a kényszerítő magatartás irányát: hogy a sértett valamit tegyen, ne tegyen, vagy eltűnjön, ami egyben azt is jelenti, hogy a passzív alany nem a saját, hanem az elkövető akaratának megfelelő magatartást tanúsít. A tevés aktív magatartás kifejtését, a nem tevés valamitől való tartózkodást, míg az eltérés a passzív alany akaratának meg nem felelő tevékenység tudomásulvételét jelenti. A kikényszerített magatartás lehet közvetlenül a vagyoni igény teljesítése, de más olyan magatartás is, amely a vagyoni igény érvényesítése körébe tartozik. (Például a sértett zsebének, lakásának átvizsgálása, könyvviteli iratainak megvizsgálása, hogy tudna-e teljesíteni stb.)

Mivel az aktív és a passzív alany között általában egyébként is jogviszony – főként vagyoni jellegű – áll fenn, ezért önmagában nem a sértett akaratára történő ráhatás az elítélendő, hiszen a jogviszony tartalmától függően különböző mértékben a passzív alany magatartását alá kell hogy rendelje az aktív alany akaratának. Az igényérvényesítés társadalomra veszélyességét a jogellenes módon tanúsított magatartás váltja ki.

A bűncselekmény *elkövetési módja az erőszak vagy a fenyegetés*. Ezek hiányában önbíráskodás nem valósul meg.

Az erőszaknak személy ellen kell irányulnia, azonban elégséges, ha az csak akaratot hajlító jellegű. Amennyiben az erőszak kizárólag dolog ellen irányul, az önbíráskodás nem valósul meg. Ez azonban az irányadó ítélkezési gyakorlat szerint nem jelenti azt, hogy az erőszak csupán közvetlenül a személy ellen véghez vitt fizikai kényszer útján valósul meg, hanem akkor is, ha az erőszak közvetlenül dolog ellen irányul ugyan, de az erőszak – amelynek hatókörében személy is van – áttevődik a személyre is. Ilyen jellegű példa, amikor az elkövető a sértett nyakából kitépte az arany nyakláncot, és közölte, hogy csak akkor adja vissza, ha az a tartozását megfizeti (BH, 1983/177.), vagy például a sértett ruházatának megragadásával földre szorítása, vagy táska kiragadása a kezéből a táska fülének letépésével.¹⁰

¹⁰ Horváth T. – Kereszty B. – Maráz V.-né – Nagy F. – Vida M.: A magyar büntetőjog különös része. Korona Kiadó, Budapest, 1999. 505. o.

A fenyegetés valamilyen súlyos hátrány kilátásba helyezése, ami alkalmas arra, hogy a megfenyegetetben komoly félelmet keltsen. Az alkalmasságot a fenyegetés minősége és a fenyegetéssel célba vett érdekek összevetése alapján kell megállapítani. A fenyegetés irányulhat a sértett személye (élete, testi épsége), vagyoni és egzisztenciális érdekei (például emberi becsülete, családi békéje, női becsülete, munkahelyi karrierje, tudományos megbecsülése stb.) ellen, de akár más személy ellen is, ha ennek a személynek a sértettel való kapcsolata következtében a fenyegetés a sértettre kihatással jár.

A hátrány bekövetkezésének azonnali kilátásba helyezése (közvetlen fenyegetés) is megvalósulhat, de ez nem szükségszerű fogalmi elem. Egy korábbi fenyegetés egy későbbi elkövetési magatartás során is kihathat a sértettre. Így például megvalósította az önbíráskodást, aki a korábbi jogtalan fegyverhasználat folytán megfélemlített sértettet az általa jogosnak vélt vagyoni követelésének teljesítésére kényszerítette (BH, 1993/475.).

Érdekes módon a fenyegetés nemcsak verbálisan, a sértett ellenkezése esetére súlyos hátrány megnevezésével valósulhat meg, hanem önmagában a védtelen sértettel szemben fellépő, akaratával nyíltan szembehelyezkedő terheltek jelentős túlereje, vagyis a sértett számára nyilvánvaló fenyegetettséget jelentő helyzet kialakítása is ekként értékelhető (BH, 2001/101.).

Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy miközben az önbíráskodás büntetési tétele egyre szigorodik, addig bizonyos, a gyakorlatban előforduló, erőszak vagy az ítélkezési gyakorlat szerint megkívánt fenyegetés nélküli, de mégis „önbíráskodó” magatartások büntetőjogi üldözés nélkül maradnak, például abban az esetben, amikor valaki jogos vagy jogosnak vélt igénye céljából elveszi adósának valamely értéktárgyat annak beleegyezése nélkül, és visszaszolgáltatását vagyoni igénye kielégítéséhez köti. Ezen esetekben eltulajdonítási célzat hiányában nem lehet lopásról beszélni, ugyanakkor e cselekmények is sértik az állam igazságszolgáltatási monopóliumát és a köznyugalmat. Úgy véljük, hogy e magatartások is társadalomra veszélyesek, bár kétségkívül kevésbé, mint a jelenlegi „erőszakos” önbíráskodások, ezért a joghézag

megszüntetése céljából privilegizált esetként kerülhetne sor pónalizálásukra, a koherens szabályozás céljából ide vonva a jelenleg lopásként minősülő önbíráskodás jellegű cselekményeket is. Ennek értelmében a Btk. 273. § (2) bekezdésének számozása (3) bekezdésre változhatna, a (2) bekezdés pedig a következő szövegezésű lehetne: „Aki abból a célból, hogy jogos vagy jogosnak vélt vagyoni igénynek érvényt szerezzen, idegen dolgot mástól jogtalanul eltulajdonít, illetve aki a rábízott vagy jogtalanul elvett idegen dolog visszaadását jogos vagy jogosnak vélt vagyoni igény kielégítéséhez köti, vétséget követ el és egy évig terjedő szabadságvesztéssel, közérdekű munkával vagy pénzbüntetéssel büntetendő.”¹¹

A bűncselekmény alanya és az alanyi oldal elemei

A bűncselekmény *alanya* tettesként bárki lehet, nincs jelentősége annak, hogy ki a jogos, vagy jogosnak vélt vagyoni igény jogosultja. Tehát nemcsak az lehet tettes, aki a saját érdekében cselekszik, hanem az is, aki más személy vagyoni igényét kívánja érvényesíteni meg nem engedett módon. Társtettesek, akik a kényszerítés érdekében az erőszakot vagy a fenyegetést közösen fejtik ki. Szándékegység esetén társtettesként minősül az az elkövető is, aki ugyan a sértettel szemben nem fejt ki erőszakot vagy fenyegetést, de hallgatólagos vagy tevőleges fellépése a sértettre nézve fenyegető (például mögé vagy elé áll, lelöki az asztalról a telefont stb.). Bűnsegédi bűnrészesség csak ezeken kívüli magatartás esetén valósulhat meg.¹²

Az általunk vizsgált esetekben többször bizonyult problematikusnak az elkövetők tettesi, illetve részesi magatartásának megítélése. Időnként az a gyakorlat volt megfigyelhető, hogy az első fokú bíróságok több elkövető esetén a cselekménynél jelenlévő, de kevésbé aktív, csak verbális magatartást tanúsító terhelteket hajlamosak voltak bűnsegédként, illetve az igény jogosultja esetében felbujtóként felelősségre

¹¹ Nagy L. T.: Önbíráskodás – erőszak vagy fenyegetés nélkül? *Ügyészségi Értesítő*, 1988/2., 24–28. o.

¹² Horváth T. (et al.): i. m. 506. o.

vonni, amely minősítést a másodfokú bíróságok – amennyiben fellebbezésre került sor – általában korrigálták. Ugyanakkor találkoztunk olyan megyei bírósági ítélettel is, amely kimondta, hogy „önmagában a fenyegető jelenlét társtettesi magatartást nem eredményez”.

A *bűnösség* szempontjából az önbíráskodás csak szándékosan valószínűsíthető meg. Tekintettel arra, hogy a törvényi tényállás célzatot is tartalmaz, ezért kizárólag az egyenes szándék lehet a bűnösség formája, az eshetőleges szándékkal történő elkövetés kizárt.

Az önbíráskodás specialitása, egyszersemind legtöbbször felemlített tényállási eleme a jogos, vagy jogosnak vélt vagyoni igény érvényesítésének *célzata*. Ez jelenti egyúttal a döntő eltérést is a zsaroláshoz képest, azon túl, hogy önbíráskodás esetén nincs szükség kár mint eredmény bekövetkeztére, hiszen míg a zsarolót jogtalan vagyoni haszon szerzésének a célja vezeti, addig az önbíráskodásnál ez a tényállási elem – akár objektíve, akár csak szubjektíve – hiányzik.

A célzat lehet valamilyen vagyontárgy, vagyoni érték közvetlen megszerzése, más vagyoni értéket képviselő jog vagy jogosultság megszerzése (például használat, birtok, tartozás elismertetése), vagyoni értékkel bíró szolgáltatásra kényszerítés, de más olyan magatartás kikényszerítése is, ami a vagyoni igény érvényesítését szolgálja (például árulja el bankkártyája PIN kódját).

Az alanyi oldalon feltétel az is, hogy az elkövető tudatában jelentkezzen a vagyoni igény jogszerűsége, vagyis az objektíve jogos legyen (az igény jogviszonyból jogszerűen származzon), vagy az elkövető jogosnak vélje azt. Jogosnak vélt vagyoni igényen az elkövetőnek az igény alapját képező jogviszony tartalmára vonatkozó jogi tévedését kell érteni, amelynek vizsgálatánál a bírói gyakorlat általában a méltányosság szempontjait alkalmazza. Jogosnak vélhető a megtámadható ügyletek mellett a semmis, vagy a bírósági úton nem érvényesíthető követelésekből származó vagyoni igények is, kivéve, ha az igény érvényesítésének jogtalansága a köztudat szerint is felismerhető, vagy ezzel kapcsolatban az elkövető rosszhiszeműsége állapítható meg.¹³

¹³ Uo.

A joggyakorlatban nemritkán fordulnak elő olyan „csalóka”, félreismerhető esetek, amelyek első pillantásra önbíráskodásnak tűnnek, mivel a történeti tényállásban szerepel az elkövetővel kapcsolatban vagyoni igény, de valójában ez a háttérben marad, és az erőszak vagy fenyegetés alkalmazására nem ennek érvényesítése céljából kerül sor, hanem sok esetben fordítva, a sikertelen igényérvényesítés után indulatból, méregből. Ilyen esetekben helyes jogalkalmazás alapján nem állapítható meg önbíráskodás elkövetése, legfeljebb egyéb bűncselekmény (például garázdaság, rongálás, tetteges becsületsértés stb.).

Ennek megfelelően például a másodfokú bíróság felmentette azt a vádlottat az önbíráskodás kísérletének vádjától, aki egy hangos üzleti vita sikertelensége miatti mérgében a sértettet arcul ütötte, majd a helyszínről nyomban eltávozott (BH, 1998/61.). Ugyancsak nem valósult meg önbíráskodás abban az esetben, amikor a vádlott egy kocsmai tartozás kifizetésének megtagadása miatt kialakult vita következtében, de nem az igény érvényesítése céljából, hanem kizárólag a sértett agresszivitása miatt távolította el őt a helyiségből (BH, 1999/10.), valamint akkor sem, amikor a vádlott az anyagi okból keletkezett veszekedést követően, de nem a jogos vagy annak vélt követelés kikényszerítése céljából, hanem a veszekedés miatt kialakult indulatának hatása alatt követte el az emberölés kísérletét (BH, 1999/543.).

Vizsgálati anyagunkban is talákoztunk olyan ügyekkel, amelyeknél nem volt megállapítható az önbíráskodás célzata, és felmentésre vagy átminősítésre került sor. Például jogerősen önbíráskodás helyett személyi szabadság megsértése miatt vonták felelősségre azt a vádlottat, aki miután értesült arról, hogy a felesége által üzemeltetett vegyesbolt pénztárgépének fiókjából eltűnt ötezer forint, a gyanúba keveredett sértettet erőszakkal leszállította az autóbusról abból a célból, hogy egy tanúval szembesítse. A másodfokú bíróság kifejtette, hogy a vádlottnak azon magatartása, hogy a sértettet erőszakkal a busszal való elutazásban megakadályozta, azért, hogy a lopást vele szemben bizonyítsa, nem tekinthető az önbíráskodás büntettének.

Ezzel szemben viszont – véleményünk szerint tévesen – önbíráskodás címén lett elmarasztalva az a terhelt, akinek a sértett fia tartozott lo-

vaskocsi-javítás miatt tízezer forinttal, de húzta-halogatta a fizetést. Végül egy alkalommal azt mondta, hogy terhelt menjen el az apjához, aki majd kifizeti. Miután az apa nem tudott a dologról, és nem fizetett, a terhelt mérgében egy ízben pofon ütötte és felé rúgott, majd elhagyta a helyszínt.

Sajátos, és meglehetősen abszurd helyzetet teremtett az önbíráskodás büntetési tételének jelentős felemelése, mert jogos igény érvényesítése esetén, amennyiben ez tényállási elemmé válik, rosszabbul jár az elkövető, mint ha jogos indok nélküli, kihívóan közösséggellenes garázda lenne például, hiszen a garázdaság büntetési tétele csak két évig, csoportos elkövetés esetén is csak három évig terjedő szabadságvesztés.

Jogosnak vélt a vagyoni igény akkor, ha az elkövető abban téved, hogy a vagyoni követelése jogszerű. Tehát a jogos vagyoni igény vagy egyáltalán nem létezik (például jóhiszemű érvénytelen szerződés esetében), vagy nem úgy létezik, ahogy azt az elkövető elképzei (például elévülés következett be).

A bíróságok, a tapasztalatok szerint, általában méltányosak abban a kérdésben, hogy a terhelt milyen vagyoni igényt vélhetett jogosnak. Például kutatásunk során találkoztunk olyan üggyel, ahol az egyik kukázó, amikor találkozott „kollégájával”, aki bőségesebb zsákmányra tett szert, annak felét erőszakkal elvette, csak azért, mert korábban egyszer együtt kukáztak és akkor fele-fele arányban osztottak, bár semmilyen hosszabb távú megállapodás erre nézve nem született közöttük.

Bizonyos esetekben azonban semmiképpen sem lehetett önbíráskodásnak minősíteni a cselekményt. Így például akkor, amikor a terhelt félmillió forint tőketartozás fejében fél év alatt fenyegetéssel több millió forintot követelt. A bíróság kifejtette, hogy „a vádlottnak mint átlagos élettapasztalattal rendelkező személynek tudnia kellett azt, hogy ilyen hozamot kihelyezett pénze után legálisan nem remélhet”, ezért cselekménye zsarolásnak minősült.

Önbíráskodás helyett pedig rablás büntetést valósították meg, akik pénzért vállalkoztak a sértett bántalmazójának megverésére, majd miután a kikötött pénzt eredménytelenül követelték előre, a sértettet lakásán bántalmazták, és értékeit elvették. Ez esetben, mivel a szolgáltatás

tárgya bűncselekmény elkövetése volt, a szerződés jogszabályba ütközés miatt semmisnek tekintendő, és nyilvánvaló, hogy a vádlottak követelésük jogtalansága tekintetében nem lehettek tévedésben, azt nem vélhették jogosnak (BH, 1992/157.).

A kártyán vagy más szerencsejátékon megnyert vagy elvesztett pénz megszerzése érdekében alkalmazott erőszakos magatartás önbíráskodásként vagy rablásként való megítélése mintegy jogdogmatikai csemegét kínál a kialakult, bár időnként ellentmondásos ítélkezési gyakorlat alapján. A minősítés szempontjából több körülményt kell vizsgálni: tiltott vagy nem tiltott szerencsejátékról van-e szó; történt-e teljesítés a vesztes részéről vagy sem; valamint, hogy a kényszerítő magatartást alkalmazó nyertes vagy vesztes vagyoni igénye jogos, vagy jogosnak vélhető-e.

A játéknak, fogadásnak minősülő, egyébként nem tiltott szerencsejátékból eredő követeléseket a polgári jog naturális obligációnak tekinti – kivéve természetesen, ha azt állami engedély alapján bonyolítják le –, és azok behajtásához bírósági segítséget nem tesz lehetővé, az önkéntes teljesítést azonban tiszteletben tartja és így azt visszakövetelni nem lehet. Így a nyeremény erőszak vagy fenyegetés alkalmazásával történő megszerzése önbíráskodásként értékelhető (BH, 1984/346.), erőszakos visszavétele pedig rablásként.

Tiltott szerencsejáték esetén azonban a nyeremény erőszakos elvétele a vesztestől rablásnak minősül, erőszakkal történő visszavétele pedig önbíráskodásnak számít (BH, 1998/168.).

A büntetőjogi felelősséget kizáró specifikus körülmény

Amennyiben az erőszak vagy a fenyegetés alkalmazása az igény érvényesítésének megengedett eszköze, úgy az a Btk. 273. § (2) bekezdés szerinti büntetőjogi felelősséget kizáró specifikus körülményként értékelendő.

A törvényi szabály sajátos rendelkezést jelent, mivel nem az elkövető büntethetőségét, hanem a cselekmény tényállásszerűségét zárja ki. Ennek következtében ilyen esetben a büntetőeljárás nem büntethetőséget kizáró ok, hanem bűncselekmény hiánya miatt nem indulhat, il-

letve a már megindult büntetőeljárást ez okból kell megszüntetni, vagy a vádlottat ez okból kell felmenteni.

Tehát mindazokban az esetekben, amikor a jog önhatalmú fellépést enged meg, nem jön létre önbíráskodás. A jogérvényesítés megengedett eszköze például a birtokvédelem körében a birtok ellen irányuló támadásnak önhatalommal történő elhárítása (Ptk. 190. §). Vagyoni igény érvényesítésére megengedett fenyegetés például a bűncselekménnyel okozott kár megtérítésének szorgalmazása érdekében a feljelentés kilátásba helyezése. Ha azonban a kárt nem bűncselekménnyel okozták, a károkozónak büntető feljelentéssel való fenyegetése megvalósíthatja az önbíráskodást.

Ugyancsak nem valósul meg önbíráskodás, ha a feljelentés kilátásba helyezése a szabálysértéssel okozott kár megtérítésének szorgalmazása céljából történt (BH, 1979/405.).

A birtokvédelem kapcsán a Legfelsőbb Bíróság döntése szerint önbíráskodás büntetőben nincs helye a bűnösség megállapításának, ha a vádlott az általa jogszerűen birtokolt földterületen a szövetkezet által jogellenesen végzett aratási munka folytatását erőszakkal, illetve fenyegetéssel akadályozza meg (BH, 1996/351.).

Az önbíráskodás büntette nem valósul meg akkor sem, ha a birtokos a birtok megvédéséhez szükséges mértékben, önhatalommal hárítja el a birtoka ellen irányuló támadást, vagy ha a már elvesztett birtok védelmében a birtokos önhatalommal jár el, feltéve, hogy más birtokvédelmi eszközök igénybevételevel járó idővesztés megghiúsítaná magát a birtokvédelmet (BH, 2000/338.).

A bűncselekmény stádiumai

Kutatási tapasztalataink szerint az önbíráskodás bűncselekményének jogalkalmazási gyakorlata során talán a legtöbb problémát – és ezáltal az első fokú ítéletek ilyen okból történő megváltoztatását – a deliktum stádiumainak elválasztása okozza.

Mivel az önbíráskodás megvalósulásához nincs szükség kár bekövetkezésére, a befejezettség időpontja áttevődik: akkor válik befejezet-

té, amint a kényszerített tanúsítja az elkövető által kívánt magatartást. A bűncselekmény az erőszak vagy a fenyegetés kifejtésével lép kísérleti szakba, befejezetté pedig azáltal válik, hogy a passzív alany valamit tesz, nem tesz, vagy eltűr.

Kutatási anyagunkban több ügyben is eltérő álláspontok jelentkeztek a bűncselekmény befejezettségét illetően. Az egyik esetben például az ügyész szerint „téves a bíróság érvelése, mely szerint azzal, hogy a sértettek akaratuk ellenére a vádlottakkal mentek, a bűncselekmény befejeződött. Ez az eredmény ugyanis csak a kényszerítés bűncselekményét tenné befejezetté, egyéb feltételek fennállása mellett. Az önbíráskodás célja a vagyoni igény érvényesítése, ezért a cselekmény akkor vált volna befejezetté, ha a sértetteket a pénz átadására kényszerítették volna.” Ezzel szemben a bíróság hangsúlyozta, hogy „az elkövetett bűncselekmények befejezett szakba jutottak, mivel a vádlottak az elkövetői magatartást teljes egészében kifejtették, amikor a sértetteket arra kényszerítették, hogy beüljenek a vádlottak autójába. (...) az önbíráskodás akkor fejeződik be, a törvényi tényállás akkor valósul meg, amikor a passzív alany az erőszakkal vagy fenyegetéssel történt kényszerítés hatására az elkövető által kívánt magatartást tanúsítja”.

Egy másik vizsgált ügyben a megyei bíróság kimondta, hogy „a befejezettséghez nem elegendő a törvényi tényállásban meghatározott valamelyik módon véghez vitt elkövetői akarat érvényesítése, hanem a passzív alany ennek megfelelő aktív vagy passzív magatartása is szükséges”.

Az önbíráskodás büntettének nem a kísérlete, hanem a befejezett alakzata valósul meg, ha a sértettnek az erőszakkal vagy fenyegetéssel történt kényszerítés hatására ténylegesen el kellett tűnie a birtokában lévő dolognak az elkövető által történő elvételét (BH, 1996/507.).

A bűncselekményi egység és a halmazat

Az önbíráskodást a törvény személy ellen irányuló bűncselekményként fogalmazza meg, ezért az egység-halmazat kérdése nem a vagyoni igények száma, hanem a passzív alanyok száma szerint értékelendő. Azo-

nos sértett esetében egy vagy többféle igény egyszeri magatartással, vagy ugyanazon igény(ek) többszöri magatartással való kikényszerítése természetes egység, ugyanazon sértettel szemben azonban különböző újabb igények különböző magatartásokkal való kényszerítése folytatólagosan elkövetettként minősülhet. Nem tekinthető azonban az önbíráskodás többrendbelinek azon az alapon, hogy a kényszerítő magatartás a sértett társaságában lévő más – vagyoni igénnyel nem érintett – személyekre is kihat.¹⁴

A személy ellen alkalmazott erőszak vagy fenyegetés esetében a személyi szabadság sérülése a kényszerítő magatartás immanens része, ezért az önbíráskodással a személyi szabadság megsértése nem állapítható meg alaki halmazatban. Amennyiben azonban a személyi szabadság megsértése az önbíráskodás elkövetésétől elkülönül (például a terhelt a sértettet utóbb bezárja a helyiségbe), illetve ha a személyi szabadságtól megfosztás a passzív alanyon kívül más személyre is kihat (például a sértett alkalmazottaira, ügyfeleire), akkor bűnhalmazat állapítható meg.

Az önbíráskodás a garázdasággal sem állhat alaki halmazatban, az önbíráskodás büntetési tételének felemelése óta már csak a garázdság szubszidiárius jellege miatt sem. Ennek ellenére vizsgálatunk során többször észleltük, hogy a terhelteket önbíráskodás mellett garázdsággal is meggyanúsították, bár az ilyen jellegű tévedések általában csak a nyomozások elején voltak észlelhetők.

Bűnhalmazat állapítható meg ugyanakkor, ha az önbíráskodás során testi sértés, magánlaksértés vagy rongálás is megvalósul.

A konzumpció elve a töretlen ítélezési gyakorlat alapján a könnyű testi sértéssel kapcsolatosan sem érvényesül. A konzumpció a látszólagos alaki halmazatnak az az esete, amikor az elkövető egyetlen magatartásával a Btk. különös részében foglalt több bűncselekmény törvényi tényállását valósítja meg, de a súlyosabb büntetési tétellel fenyegetett törvényi tényállás elnyeli az enyhébb jogtárgysértést tartalmazó törvényi tényállást. Az alaki bűnhalmazat említett esetében a halmazat látszólagos jellegéről beszélhetünk, mivel a törvényi tényállások találkozása

¹⁴ Uo. 508. o.

szükségszerűen vagy legalábbis rendszerint magában foglalja a más – enyhébb büntetéssel fenyegetett – bűncselekmény törvényi tényállását is, és ez utóbbi az önálló bűncselekményként történő értékelhetőségét elveszíti. Az ítélkezési gyakorlat szerint erre általában a személy ellen irányuló erőszak vagy az élet, avagy a testi épség ellen irányuló közvetlen fenyegetéssel elkövetett olyan bűncselekmények esetében kerülhet sor, amelyeknél az erőszak szükségszerű, vagy legalábbis rendszerinti következménye a könnyű testi sértés vétségének a megvalósulása (például erőszakos közösülés, szemérem elleni erőszak, rablás stb.). Ilyen esetekben az alaki halmazat látszólagos jellege folytán az erőszakos bűncselekmény mellett halmazatban a könnyű testi sértés nem állapítható meg. Az önbíráskodással összefüggő könnyű testi sértés azonban nem veszti el az önállóságát, ugyanis az önbíráskodás büntette testi sértés okozása nélkül is megvalósítható (BH, 1988/264.; 1998/572.).

Az önbíráskodás tényleges anyagi halmazatban állhat a magánlak-sértéssel, mivel önbíráskodás anélkül is megvalósulhat, anélkül, hogy a magánlakás sérthetetlenségéhez fűződő érdek sérelmet szenvedne, és nincs olyan minősített esete sem, amelybe a magánlaksértés – önállóságát veszítve – beolvadna.

Az önbíráskodás elhatárolása más bűncselekményektől

Az önbíráskodás elkövetési magatartása azonos a *zsaroláséval*, ezért elsősorban e két bűncselekmény egymástól való elhatárolására kell gondot fordítani. Az önbíráskodást a zsarolástól elsősorban az elkövetési tevékenység célja különbözteti meg. A zsarolás elkövetője jogtalan haszonszerzés céljából alkalmaz erőszakot vagy fenyegetést, tudata átfogja az igény jogtalan voltát, míg az önbíráskodásnál a cél a jogos, vagy jogosnak vélt igény érvényesítése. A zsarolásnál továbbá tényállási elem kár okozása, míg az önbíráskodás létrejöttéhez nem szükséges, hogy a cselekményből kár keletkezzen (BH, 1988/173.; 1993/718.; 1995/80.; 1999/248.; 1999/293.).

Az önbíráskodás a specialitás viszonyában van a *kényszerítéssel*. Ha a kényszerítő magatartás célja jogos, vagy jogosnak vélt vagyoni igény

érvényesítése, akkor nem az általános jellegű, célzatot nem tartalmazó, alternatív kényszerítés tényállása valósul meg, hanem az önbíráskodásé.

Amint azt korábban már említettük, önbíráskodás helyett *rablást* kell megállapítani abban esetben, amikor a szerződés jogszabályba ütközés miatt semmis, mivel tárgya bűncselekmény elkövetése, és így a terheltek részéről a pénz követelése jogtalan (BH, 1992/157.).

Garázdaság helyett önbíráskodás valósul meg, ha a terhelt hangoskodással, kiabálással, fenyegetéssel igyekszik rávenni a sértettet arra, hogy eltérje a volt közös lakásból bútorainak elszállítását (BH, 1983/222.).

Önbíráskodás helyett *súlyos testi sértés* állapítható meg, ha az elkövető a testi sértést mint erőszakos magatartást nem a jogos, vagy jogosnak vélt vagyoni igény érvényesítése céljából, hanem a nem fizetés miatti haragjában megtorlásként alkalmazza.

Az utóbbi években népszerűvé váltak a jogos, vagy jogosnak vélt vagyoni igények kikényszerítése céljából elkövetett *emberrablások*. Az ilyen jellegű jogesetek kapcsán az ítélkezési gyakorlat egyértelműen kialakította, hogy az önbíráskodás büntetvével a specialitás viszonyában lévő emberrablás büntetést kell megállapítani, ha a terhelt a személyi szabadságától megfosztott, erőszakkal, illetve az élet vagy testi épség ellen irányuló közvetlen fenyegetéssel, avagy védekezésre képtelen állapotba kihasználásával fogva tartott sértett szabadon bocsátását akár jogos vagy jogosnak vélt anyagi követelés teljesítésétől teszi függővé (BH, 1998/66.; 1998/368.; 1999/544.; 2001/413.).

Emberrablásszerű ügy vizsgálati anyagunkban is előfordult, ami azonban végül jogerősen önbíráskodásként és vele anyagi halmazatban személyi szabadság megsértéseként lett elbírálva. Ebben az esetben a sértett önként ült be a terheltek személygépkocsijába, ahol megfenyegették őt tartozása visszafizetése érdekében, majd egy napon keresztül akarata ellenére több helységbe vitték. Közben felhívták feleségét is, és tudomására hozták, hogy addig nem engedik szabadon a sértettet, amíg pénzt nem szereznek, a sértettel szemben azonban erőszakot, illetve az élet vagy testi épség ellen irányuló közvetlen fenyegetést a fogva tartás érdekében nem alkalmaztak.

Összegezés

Az önbíráskodás büntetőjogi kérdéskörével kapcsolatban az előzőekben kifejtett és értékelt tények, tapasztalatok és vizsgálati eredmények alapján a következő megállapítások tehetők:

- Az önbíráskodás által veszélyeztetett jogi tárgyra, az önálló bűncselekménnyé nyilvánítás indokaira és a gyakorlatban előforduló megvalósulásaira figyelemmel az önbíráskodásnak a köznyugalom elleni bűncselekmények körében történő szabályozása rendszertanilag megfelelő, az ezzel ellentétes álláspontok nem tekinthetők megalapozottnak.
- A cselekmények elkövetési gyakoriságának robbanásszerű emelkedése és esetenkénti minőségi változása, eldurvulása igazolhatóvá teheti ugyan a büntetési tétel felső határának felemelését, de a jelenlegi szankció – a büntetéskiszabás törvényi előírásaira és a tipikus elkövetési módokra figyelemmel – túlzottnak tekinthető, különösen a felemelt alsó határ vonatkozásában, amely egyúttal a Btk. rendszerében a bűncselekmények kialakult súlybeli hierarchiájának káros átrendeződését is eredményezte.
- Bár ténykutatási mintánkban is előfordult néhány olyan eset, amelynek önbíráskodásként történő minősítése megkérdőjelezhető (főként azok a cselekmények, amelyeknél az elkövető indulatból, méregből alkalmazott erőszakot vagy fenyegetést és nem igazán a vagyoni igény érvényesítése céljából), ennek ellenére az önbíráskodások páratlan elszaporodásának alapvető okai nem kodifikációs változásokban vagy a jogalkalmazási gyakorlat alakulásában keresendők.
- A jogalkalmazás során a legtöbb problémát a bűncselekmény kísérleti stádiumának, illetve befejezettségének megítélése, valamint a terheltek tettesi vagy részesi minősítése jelentette.
- De lege ferenda javaslatként fogalmazhatjuk meg a büntetési tétel alsó határának eltörlését, valamint privilegizált esetként az erőszak vagy fenyegetés nélkül elkövetett önbíráskodásszerű magatartások egységes pönalizálását.

IRODALOM

A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve. KJK, Budapest, 1962

A magyar nyelv értelmező szótára V. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961

Berkes Gy. – Julis M. – Kiss Zs. – Kónya I. – Rabóczki E.: Magyar büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára. HVG Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 1998

Bodgál Z. – Bodrogi K. – Erdősy E. – Fonyó A. – Gál A. – Gáspár Gy. – Kovács L. – Pintér J. – Weber Gy.: Magyar büntetőjog. Különös rész. BM Könyvkiadó, Budapest, 1981

Corpus Juris Hungarici 1526–1608. évi törvénycikkek. Franklin Társulat, Budapest, 1899

Erdősy E. – Földvári J. – Tóth M.: Magyar büntetőjog. Különös rész. Rejtjel Kiadó, Budapest, 1998

Horváth T. – Kereszty B. – Maráz V.né – Nagy F. – Vida M.: A magyar büntetőjog különös része. Korona Kiadó, Budapest, 1999

Kádár M.: Büntetőjog (Különös rész). ELTE ÁJK, Budapest, 1960

Nagy L. T.: Önbíráskodás – erőszak vagy fenyegetés nélkül? *Ügyészségi Értesítő*, 1988/2.

Rózsa J. – Münnich I.: Erőszakos bűnözés az elmúlt negyedszázadban. Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok, 23. KJK, Budapest, 1986

Sárkány I.: Az erőszakos bűnözés terjedelme, alakulása, területi megoszlása. *Belügyi Szemle*, 2000/11.

Szócs Á. L.: Az erőszakos bűnözés. *Belügyi Szemle*, 2000/7–8.

Vigh J. – Gönczöl K. – Kiss Gy. – Szabó Á.: Erőszakos bűncselekmények és elkövetőik. KJK, Budapest, 1973

A cigányság a magyar kriminológiai kutatásban 1970–2001

– Kutatástörténeti vázlat –

A tanulmány bemutatja a cigányokkal kapcsolatos kriminológiai kutatás történetének fontosabb mozzanatait a 70-es évektől napjainkig. A 60-as évek közepétől a kutatás elsősorban rendőri célokat szolgált, a 70-es, majd a 80-as években kritikai tendenciák mutatkoztak, amelyek a társadalmi beilleszkedési zavarok kutatásaiban összegződtek. A 90-es éveken előtérbe kerültek az etnikai félelmek és előítéletek, amelyekre a civil szervezetek és külföldi tudományos tapasztalatok hívták fel a figyelmet. A vizsgálatok ma egyre inkább a romák viktimizációjára irányulnak, amelyekhez hozzájárul a jogállami intézményrendszer kiépülése is.

A századfordulót követő nagy migrációs hullámok megjelenésével, a faji, etnikai, kisebbségi problémák előtérbe helyeződésével bontakozott ki és vált világszerte egyre intenzívebbé a bevándorló és kisebbségi csoportok kriminológiai jellegzetességeiről folytatott vita. A közelmúlt etnikai és nemzeti konfliktusai rámutattak a kisebbségbe kényszerített nemzetek, nemzetrészek, vagy más okokból diaszpórában élő, gyakran súlyos szociális és gazdasági hátrányokkal küzdő etnikai csoportok veszélyeztetett helyzetére. A többségi társadalom és a kisebbség kölcsönös előítéletei könnyen agresszióvá sűrűsödhetnek, és eszközzé válhatnak a nagy- vagy kisnemzeti sovinizmus, az agresszív szélsőjobboldal, valamint regionális és világpolitikai érdekcsoportok kezében: orwelli módon terroristává minősülhetnek nemzeti szabadságmozgalmak, vagy ellenkezőleg, a politikai zsánerfestészet nemzeti színűre pingálhat közönséges bűnszervezeteket. De ha nem éleződik is ki ennyire a helyzet, számos kisebbségi csoport kénytelen szembesülni a domináns né-

pesség intézményrendszerébe, nem utolsósorban a bűnüldözés struktúráiba programozott diszkriminatív mechanizmusokkal. Vendégmunkások, bevándorolók, törzsi őslakosok generációi mutatkoznak feltűnően nagy számban a bűnözésben és büntetés-végrehajtásban, nem különben a viktimizációban. A többségi társadalom erős bűnözési félelmeket mutat irányukban, a kriminológiai szempontú vizsgálódás velük kapcsolatban ezért is elkerülhetetlen.

A „halmozottan hátrányos helyzetűek” és a bűnözés

Magyarországon külön tudományágként való megjelenése óta a kriminológiát élénken foglalkoztatja a romák problémája. A nagyszabású politikai változások jelentősen kitágították a kriminológiai kutatás és kérdésfeltevés lehetőségeit, sokban relativizálták vagy revideálták a korábbi kutatások eredményeit, átalakították fogalomhasználatát, de egészében nem érvénytelenítették a korábbi kérdésfeltevéseket. A magyarországi romákra vonatkozó kriminológiai kutatást mégis egyfajta folytonosság jellemzi, mai eredményei nem, vagy csak részben érthetőek meg anélkül, hogy ne vetnénk egy pillantást a korábbi évtizedek törekvéseire. A következőkben a legfontosabb nevek és munkák megközelítően időrendi említésével vázoljuk fel a téma utóbbi három évtizedének tudománytörténetét.

A kommunista rendszernek a romákat támogató intézkedéseit az állam és a párt szigorú ellenőrzése alatt hajtották végre. Az akkori rendszer a folyamatokat leegyszerűsítő szemlélete ellenére is tisztában volt a társadalmi peremhelyzet és a bűnözés közötti összefüggéssel, ezért a cigány bűnelkövetőkről 1971-től 1988-ig, tehát egészen a rendszerváltást közvetlenül megelőző időig külön statisztika készült. A hivatalos adatgyűjtés nem volt tekintettel sem az általános emberi, sem a kisebbségi jogokra, az autoriter állam keretében nem volt lehetőség a személyes adatok védelmére sem. Az adatgyűjtés sajátos ellentmondása volt, hogy kizárólag etnikai alapon folyt, miközben a hivatalos deklarációk a cigányságot elsősorban szociális problémaként jelenítették meg. Az érintettek besorolása nem önmeghatározással, hanem a külső

szemléltető megítélése, végső soron rasszjegyek alapján történt. A nemzetiségi és nemzeti problémáktól ódzkodó kommunista rendszer a cigányság esetében igyekezett palástolni annak etnikum jellegét és a cigányság körében jelentkező bűnelkövetés történelmi, etnoszociális meghatározóit. Míg a társadalomtudósok eufemizáló – de a közmegegyezésben mindenki által egységesen értelmezett – fogalomhasználattal *cigányok* helyett halmozottan hátrányos társadalmi csoportokról beszéltek, a bűnüldözésben használatos „cigánybűnözés” fogalma durván túlhangsúlyozta az etnikai tartalmakat.

Rendőrségi és ügyészségi adatok a cigányokról

A 70-es évek közepéig a romákkal kapcsolatos kriminológiai kutatás – legalábbis a felszínen – elsősorban rendőri és ügyészi célokat szolgált, ezért előtérben döntően e népcsoport bűnözése, a kriminálstatisztikai adatok értelmezése állt.¹ Már az évtized elejétől, de még inkább középtől a kriminológia egyre határozottabban kilépett segédtudomány szerepéből, előtérbe kerültek szociológiai és társadalomkritikai vonulatai. A 70-es évektől a Legfőbb Ügyészség titkársága által „hivatalos használatra” két évente kiadott, a cigányok bűnözéséről szóló *Tájékoztatókat* megkapták a bűnüldözési, igazságszolgáltatási, valamint büntetés-végrehajtási szervek. Ezek a bűnözési adatokon túlmenően tartalmazták a romák demográfiai, szociális, oktatásügyi helyzetére vonatkozó főbb adatokat is. A rendőrség megyei és helyi szinten készített a romákkal kapcsolatosan más kimutatásokat is. A korabeli vizsgálatok azt mutatták, hogy a romák létszámukhoz viszonyítva mintegy kétszeresen, néhol háromszorosan, sőt még nagyobb mértékben felülreprezentáltak a bűnelkövetők között, kiemelkedik arányuk a legsúlyosabb élet és vagyon elleni bűncselekmények területén. Főként a cigányok erőszakos és nyereségvágyból elkövetett cselekményeit, valamint a nők és visszaesők igen magas arányát (50%) kiemelve Csendes Károly mutatott rá az államilag szervezett és irá-

¹ A korabeli statisztikai adatfelvételi rendszer kritikájához Póczik Sz.: Roma bűnelkövetők a statisztikák tükrében. A romákkal kapcsolatos kriminológiai kutatás mai állása. Kriminológiai Tanulmányok, 38. Budapest, 2001, 266–293. o.

nyílt szociálpolitika – elsődleges bűnmegelőzés – elengedhetetlen szükségességére. Úgy vélte, a büntetés-végrehajtási intézményekben végzett munka komoly nevelő erővel bír, de óvakodni kell attól, hogy a bv. túlzásba vigye a szociális gondoskodást. Utalt arra is, hogy a cigányoknak a nemzetbe való betagozódása nem történt meg, kirekesztettségben élnek.² Megjelentek regionális vizsgálatok eredményei is. Madács Olivér és Fehér Lajos Bács-Kiskun megyében vizsgálta a cigányok bűnelkövetését.³ Kiemelték, hogy a cigányok gyors helyváltoztatása, családi összefonódása nagyban nehezíti a rendőrség munkáját. A cigányok körében a bűnmegelőzést intenzívebb rendőri munkával látták megvalósíthatónak. A Sajti – Fekete szerzőpáros Békés megyei vizsgálatok alapján mutatott rá a cigányság integrációjának hiányaira, a cigány elkövetők kriminológiai és kriminalisztikai jellemzőire (csoportos elkövetés, többszörös bűnismétlés, nők, fiatalok, gyermekek bevonása a bűncselekményekbe, galeriképződés).⁴ Kerecsi Tamás az erőszakos cselekményeket vizsgálva jelezte, hogy az életmód nem változtatható meg egyik napról a másikra. A cigányság periférikus megélhetési módja is nemzedékről nemzedékre hagyományozódik, és jelentős félelmet, ellenszenvet gerjeszt a többségi társadalomban, ezért előrelépésükben, nevelésükben fontos szerepet játszhatnak az ifjúsági szervezetek.⁵ Tonhauser László a 70-es évtized végén budapesti viszonylatban egyre fenyegetőbbnek látta a szervezett cigánybűnözés kialakulását, az üzérkedésben, devizák és használt cikkek feketekereskedelmében játszott szerepét. Javaslatokat tett az ezek elleni határozottabb rendőri fellépésre.⁶ Kozma Tamás hátrányos helyzettel foglalkozó kutatásai már átvezetést jelentenek a 80-as évek szemléletváltása felé.⁷

2 Csendes K.: A cigánylakosság bűnözésének társadalmi problémáiról. Belügyi Szemle, 1972/6., 9–21. o.

3 Madács O. – Fehér L.: A cigánybűnözés felszámolását akadályozó tényezők. Belügyi Szemle, 1972/11., 48–50. o.

4 Sajti I. – Fekete B.: A cigány lakosság bűnözésének helyzete Békés megyében. Belügyi Szemle, 1972/9., 58–62. o.

5 Kerecsi T.: A cigányság helyzete és bűnözése Szabolcs-Szatmár megyében. Belügyi Szemle, 1972/10., 68–70. o.

6 Tonhauser L.: A budapesti szervezett cigánybűnözés elleni harc taktikájának egyes kérdései. Belügyi Szemle, 1978/11., 83–86. o.

7 Kozma T.: Hátrányos helyzet. Budapest, 1979

Társadalmi beilleszkedési zavarok és a cigányság

A 80-as évek első felének kutatásai a *hátrányos társadalmi helyzet* össze-tevői, az évtized második felében folytatott kutatások a korábbi eredményeket hasznosítva a *társadalmi beilleszkedési zavarok* (TBZ) körül fogtak. A TBZ kutatásának és értelmezésének összefüggésrendszerét a társadalmi változások makroszintjétől egészen az egyén szintjéig, többek között, Szabó András vázolta fel. Ráírányította a figyelmet a társadalmi *anómia* jelenségére, a szocializációs minták eltorzulására, valamint a szociális gondoskodás fokozódó szerepére.⁸ A hátrányos helyzet és a beilleszkedési zavarok kutatásának összefonódó vonulata közvetett szakmai kritikát gyakorolt a cigányprobléma kizárólagosan rendőri szemléletével kapcsolatban is. Ennek nyomán a kriminálpolitikában addig uralkodó megtorló szemléletet mellé kezdték felzárkózni a *bűnmegelőzés* szempontjai.

A hátrányos helyzet és a bűnözés összefüggésrendszerét is hangsúlyozva adott átfogó képet a cigányok bűnözéséről Raskó Gabriella 1982-es munkája.⁹ Vavró István ugyanebben az időszakban felhívta a figyelmet arra, hogy a bűnözés elsősorban nem etnikai sajátosságokra, hanem szociális minőségekre és ezekkel összefüggő szubkulturális mozzanatokra vezethető vissza. Kétségesnek és megbízhatatlannak látta az antropológiai jegyek és az életmód szerint történő, a külső szemlélő megítélésén nyugvó etnikai besorolást. Egyéb módszertani nehézségek mellett arra hívta fel a figyelmet, hogy nem elegendő a roma elkövetők és az általuk megvalósított bűncselekmények arányait a többségi társadalom összesített bűnözési mutatóival összevetni, az adatok értelmezésében figyelembe kell venni, hogy a roma népcsoport egésze szegénynek tekinthető, az összehasonlítás alapjául tehát a többségi társadalom szintén szegény rétegei szolgálhatnak.¹⁰ Egy későbbi cikkében a társadalom polarizációja kapcsán az iskolai végzettség és a bűnelkövetés közti fordított

8 Szabó A.: A társadalmi beilleszkedési zavarok és a bűnmegelőzés. Kriminológiai Közlemények, 1984/2., 5–51. o. Korábban uő: Társadalmi-gazdasági fejlődés és a fiatal korosztályok bűnözése. Budapest, 1972

9 Raskó G.: A cigánybűnözésről. Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok, 19. Budapest, 1982, 5–58. o.

10 Vavró I.: A cigánybűnözés vizsgálatának elméleti és módszertani kérdéseiről. Belügyi Szemle, 1984/2., 65–68. o.

arányosságot hangsúlyozta.¹¹ A kor egyik jelentős magyar kriminológusa, Vigh József, a bűnmegelőzés lehetőségeit széles összefüggésrendszerben mérlegelve, kimutatta a hátrányos helyzet és az esélyegyenlőtlenségek kriminogén hatásait a cigányság körében. Elsőként mutatott rá az *alternatív szankciók* lehetőségeire és a büntetéskiszabás esetében az egyéni körülmények mérlegelésének fontosságára.¹² Más kutatók a romák bűnözésének egy-egy szegmensére koncentráltak, megpróbálták azt szociális helyzetükből, életviszonyaikból, a „szocialista társadalom építésével” összefüggő változásokból magyarázni. A kutatások előterében a hátrányos helyzetű fiatalok álltak. Vabrik László az állami gondozottak bűnözését vizsgálva rámutatott a cigány fiatalok területi, szociális, kulturális és családi hátrányaira, a veszélyeztetett gyermekek súlyos helyzetére.¹³ Túrós András Borsod-Abaúj-Zemplén megyei adatokból azt szűrte le, hogy a beilleszkedési zavarok és a kriminalitás terjedése összefügg a cigányság integrációjának zökkenőivel. Különösen az iskolából kilépő, de még munkába nem álló 14–18 éves fiatalok hajlanak a bűnelkövetésre, ennek következtében a gyermekkorú elkövetők 90%-a, a fiatalok 40%-a cigány.¹⁴ Vincze Tamás a tököli fegyintézetben tapasztalta a fiatalok cigány elítéltek magas arányát, amiért a cigány kultúra nem társadalomkonform voltát tette felelőssé.¹⁵

Kulturális és szubkulturális okok

A 80-as évek közepétől bekövetkező gazdasági visszaesés negatív társadalmi következményei újabb lendületet adtak a kutatásnak. Az élénkülő nemzetközi tudományos kapcsolatok nyomán egyre gyakrabban

11 Vavró I.: A gyermek- és fiatalok bűnözésének változása, kapcsolata gazdasági, társadalmi fejlődésünkkel. Kriminológiai Közlemények, 1985/5., 5–68. o.

12 Vigh J.: A bűnözés megelőzésének társadalmi és jogi eszközei. Kriminológiai Közlemények, 1984/1., 1–113. o.; Vigh József Tauber Istvánnal közösen írt más fontos munkáit szerzőpárja tanulmányával együtt soroljuk fel.

13 Vabrik L.: A gyermekkorúak és az állami gondozottak bűnözéséről. Kriminológiai Közlemények, 1985/5., 69–80. o.

14 Túrós A.: A gyermek- és fiatalok bűnözés jellemzői Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Kriminológiai Közlemények, 1985/5., 81–88. o.

15 Vincze T.: Hozzászólás. Kriminológiai Közlemények, 1985/5., 89–90. o.

találkozhattunk a fejlett nyugati országok társadalomtudományi elméleteinek, eredményeinek hazai alkalmazásával. Különösen a kultúra-, szubkultúra- és miliő-elméletek, valamint az előítéletekkel, diszkriminációval, intézményszociológiával foglalkozó kutatások hatottak megtermékenyítően.

Gönczöl Katalin a 80-as évtized végén számos cikkben és több könyvben adott hangot kritikai nézeteinek. Ezek az intézményrendszerre vonatkozó vizsgálatok csak érintőlegesen foglalkoztak cigányokkal, de meghatározták a további kutatások alaphangját és irányait.¹⁶ Gönczöl megállapította, hogy a börtönnépesség nem általában a bűnelkövetőket, hanem a hátrányos helyzetű, a többségitől eltérő értékekkel bíró csoportokat reprezentálja, amelyek helyét, szerepét, kiválogatódását a többségi társadalom mechanizmusai, intézményi és átalakulási folyamatai határozzák meg. Ezek az alsóbb rétegek integrációja ellen dolgoznak, a kirekesztettek szükségszerűen konfliktusba kerülnek a társadalom domináns részével, ennek ellensúlyozására az esélyek intézményes kiegyenlítésére van szükség. Mivel az esélyegyenlőtlenség első láncszeme a család és az iskola, ezek szorulnak leginkább támogatásra, reformra. Gönczöl bűnöző családokat vizsgálva rámutatott a cigányság történelmi léptékű, az aktuális társadalmi változások eredményeképpen is fokozódó lemaradására. Etnikai öndefiníció alapján a bűnöző családoknak csupán egyötödét tekintette cigánynak. Utalt a gyermekkorban kezdődő bűnöző karrierekre, az erőszak hierarchiaképző funkciójára, a vagyon elleni cselekmények szerepére a megélhetésben és az elkövetők ismétlődő, hosszú börtönbüntetéseire, valamint ennek személyiségtorzító hatásaira. Úgy gondolta, az intézményrendszer nem korrigálja, hanem felerősíti a családból eredő hátrányokat és negatív mintákat.¹⁷

A Belügyi Szemle 1987-ben többször foglalkozott az aggasztóan növekvő bűnözés kapcsán a cigányok, különösen a fiatalok szerepével. *Szjártó* Károly szerint a bűnelkövetők mintegy 9%-a cigány, ezek 25%-a fiatalok, arányuk emelkedő tendenciát mutat. Élen járnak a rab-

16 Gönczöl K.: Bűnözés és társadalompolitika. Budapest, 1987; Uő: Bűnös szegények. Budapest, 1991

17 Gönczöl K.: A bűnelkövetés családban megvalósuló társadalmi reprodukciója. Kriminológiai Közlemények, 1986/11., 4–36. o.

lásokban, a tulajdon elleni és erőszakos cselekményekben.¹⁸ Szabó Antal megállapítása szerint a cigány származású gyermek és fiatalok bűnözési intenzitása meghaladja a nem cigány származású hasonló korcsoportú lakosságét.¹⁹ Hasonló eredményekre jutott Molnár József a vagyon elleni bűnözés vizsgálata kapcsán.²⁰ Fenyvesi Csaba egy baranyai vizsgálat alapján a szemérem elleni cselekmények körében találta magasnak a cigány elkövetők arányát (41%), és kimutatta, hogy az ilyen cselekmények nagy hányada intraetnikai, vagyis elkövetőjük és sértettjük egyaránt cigány. Torday Huba a Hajdú-Bihar megyei ifjúságvédelmi tapasztalatokból kiindulva aggodalmának adott hangot a fiatalok cigány elkövetők számának emelkedése miatt.²¹ Sarudi Márta Borsod-Abaúj-Zemplén megyei tapasztalatok alapján a cigányság körében tapasztalható pozitív változások megtorpanásáról, visszafordulásáról, tömeges munkahelyvesztésről, kirekesztésről, erősödő előítéletekről, a médiák közömbösségéről, rendőri diszkriminációról számolt be. Érzékelte a rendőrség és a cigányság kommunikációja iránti fokozódó igényt, de annak zökkenőit is.²² Bene László és Virág Gyula egy fejlett dunántúli megyében a cigány lakosság alacsony aránya miatt nem találhatta kirívónak a cigányok bűnözését, rámutatott viszont, hogy az ottani lumpen közösségek hasonló kriminológiai jellegeket mutatnak, mint másutt a hátrányos helyzetű romák. Bencsik István a 80-as évek végén több terjedelmes összefoglalót írt a romák beilleszkedésének eredményeiről és kudarcairól. Megállapította, hogy a romák mintegy 80%-a a létminimum határán vagy az alatt él. Áttekintéseiben kitért az évtized végén hirtelen megugró bűnözési mutatókra is és a velük szem-

18 Szijártó K.: Tovább tart a bűnözés emelkedése. *Belügyi Szemle*, 1987/4., 3–11. o.

19 Szabó A.: Az ifjúkori bűnözésről. *Belügyi Szemle*, 1987/7., 9–13. o.

20 Molnár J.: A vagyon elleni bűnözés alakulásáról. *Belügyi Szemle*, 1988/1., 21–26. o.

21 Torday H.: Gyermek- és ifjúságvédelmi munka Hajdú-Bihar megyében. *Belügyi Szemle*, 1988/1., 74–82. o.

22 Sarudi M.: Eszmecserek Borsod-Abaúj-Zemplén megye cigány lakosságával. *Belügyi Szemle*, 1987/5., 49–54. o.

23 Bencsik I.: A cigány lakosság társadalmi felemelkedésének eredményei 1970–1986-ig és a további beilleszkedésüket segítő bűnmegelőzési tevékenység. Kandidátusi értekezés, 1989. Kézirat. 126–176. o. Uő: A Magyarországon élő cigány lakosság beilleszkedése a 70-es évektől napjainkig. *Belügyi Szemle*, 1987/5., 29–40. o.; Uő: A Magyarországon élő cigány lakosság társadalmi beilleszkedése a 70-es évektől napjainkig. Budapest, 1988

beni hétköznapi és rendőri előítélet enyhítésének szükségességére.²³ *Jámborné* a cigányok bűnelkövetési struktúrájával hozta kapcsolatba a börtönökben tapasztalható mintegy 55%-os felülreprezentáltságukat. Ismételten leszögezte, hogy a bűnözés mögött szociális és nem etnikai mozzanatokot kell keresni. Tauber Istvánra hivatkozva úgy vélte, hogy az integráció és felemelkedés lehetőségei bezárultak, a tradicionalitásból való kiemelkedést követően a modernizációban való megrekedés okozza a legnagyobb problémát. A szociális biztonság átmentését a hagyományos cigány foglalkozásokra épített gazdasági vállalkozások segítségével látta megvalósíthatónak.²⁴ Sokban hasonló véleményének adott hangot *Garamvölgyi* László. Véleménye szerint a cigányproblema a tradicionalitásból való kilépéssel kezdődik. A modern társadalmi viszonyokba való bekerüléssel frusztrálóan hat a cigányokra a vágyaik és ezek kielégíthetősége közötti szakadék. Családi környezetük téves viselkedési minták felé orientál, ugyanakkor a társadalom intézményrendszere sem segíti integrációjukat. Labilis személyiségük rosszul tűri a feszültségeket, ezekre agresszivitással válaszol. Halmozott hátrányaik, külön értékrendjük és az őket körülvevő előítéletek modern körülmények között kriminális szubkultúrákat hívnak életre.²⁵ Már a 80-as évek végén felmerült a gondolat, hogy a roma kisebbség körében a bűnmegelőzés eredményesebb lehetne roma önkéntes vagy hivatásos rendőrök bevonásával. Egy ilyen kísérlet eredményeiről és nehézségeiről tudósított a *Csire – Berkes* szerzőpáros. Írásuk szerint a cigány önkéntes rendőrök tekintélyt vívtak ki maguknak közösségükben és sikeresek voltak a prevencióban is.²⁶ Az 1945 előtti időszakra kitekintő történelmi elemzésében a cigányproblema rendőri szemléletének, elhibázott statisztikai módszereinek kritikáját adta *Pomogyi* László.²⁷ A 80-as években a kriminalisztikában is érvényesültek újszerű, bár igen megkérdőjelezhető törekvések. Példaként említhetjük a romák ujjenyo-

24 Jámborné Róth E.: Eszmecsere a cigány bűnözésről. *Belügyi Szemle*, 1988/3., 65–71. o.

25 Garamvölgyi L.: A fiatalkori cigánybűnözés megelőzésének problémáiról. *Belügyi Szemle*, 1988/7., 13–17. o.

26 Csire T. – Berkes L.: Cigány önkéntes rendőri csoport tevékenysége Hajdú-Bihar megyében. *Belügyi Szemle*, 1989/10., 36–39. o.

27 Pomogyi L.: A cigányság és a cigánybűnözés a burzsoá Magyarországon. A társadalmi beilleszkedés zavarainak kutatása. *Tájékoztató bulletin*, 15. szám, Budapest, 1989. július, 88–94. o.

mat-mintázatának különlegességeivel foglalkozó kutatást. Tauszik Nagyzezsda és Tóth György dermatoglyphiai vizsgálatainak nemzetközi és az itthon is formálódó jogvédő szervezetek tiltakozása vetett véget.²⁸

A 80-as években Tauber István foglalkozott legintenzívebben a roma kisebbség kriminológiai problematikáival. Máig gyakran idézett munkái Gönczöl Katalin és Vigh József írásaival együtt mintegy keretbe foglalják az évtized kutatásait. Már 1982-es tanulmányában²⁹ felvázolta a romákkal foglalkozó kriminológiai kutatás akkori teljes szempontrendszerét. Kutatásai kiterjedtek a romák hátrányos helyzetének történelmi, egyéni, családi, kisközösségi, területi, oktatásügyi, egészségügyi, munkaerő-piaci, bűnüldözési és büntetés-végrehajtási vonatkozásaira, és a fiatalkorúakat sújtó hátrányokra is. Munkáiban alkalmazta a korszerű modernizáció-, integráció-, kultúra-, norma- és konfliktuselméletek eredményeit. Kimutatta, hogy a cigányság bűnözése és beilleszkedési zavarai hagyományos társadalomszerkezetének felbomlása és a hirtelen modernizáció okozta feszültségekből érthetők meg. Korán felhívta a figyelmet a politikai és társadalmi átalakulásból, az előítéletességből, kirekesztő hajlandóságból származó veszélyekre, a cigányoknak a legális gazdaságból való kiszorulására, ami szintén növelheti bűnelkövetésüket.³⁰ Munkáival sokban megalapozta a 90-es évtized kutatásait, amikor rámutatott, az integráció előfeltétele az intézmények nyitottá, flexibilissé, előítéletmentessé tétele.³¹

28 Tauszik N. – Tóth Gy.: A hazai cigányság és a nem cigány lakosság dermatoglyphiai tulajdonságai közötti eltérések. *Belügyi Szemle*, 1987/6., 111–115. o.

29 Tauber I.: A cigánybűnözés kriminológiai problémái. *Főiskolai Figyelő*, Budapest, 1982

30 Tauber I. – Balogh S.: A cigányság bűnözése továbbra is aktuális társadalmi probléma. *Belügyi Szemle*, 1988/3., 13–23. o.

31 Itt csak néhány munkáját emeljük ki. Tauber I.: A cigánybűnözés területi eltéréseit befolyásoló faktorok. *Magyar Jog*, 1982/10.; Dávid G. – Tauber I. – Vigh J.: A hátrányos helyzet és a bűnözés összefüggései. Budapest, 1984; Tauber I.: A családi viszonyok és a bűnözés közötti egyes összefüggések. *Kriminológiai Közlemények*, 1986/11., 53–64. o. Tauber I.: A hátrányos társadalmi helyzet és a bűnözés összefüggései, különös tekintettel egyes kisebbségi csoportokra. Budapest, 1986; Vigh J. – Tauber I. – Madácsi I.: A hátrányos helyzet és a bűnözés kapcsolata. Budapest, 1988; Dénes S. – Tauber I. – Tóth L.: A fiatalkori bűnözés és a 80-as évek társadalmi helyzete. *Belügyi Szemle*, 1987/3., 7–17. o.; Dénes S. – Tauber I. – Tóth L.: A fiatalkori bűnözést meghatározó makro-strukturális ellentmondások. *Belügyi Szemle*, 1987/6., 19–26. o.

Az előítéletek, kirekesztés

A 90-es években a kutatás szemléletmódja és keretfeltételei is megváltoztak. Megszűnt a cigány bűnelkövetőkről készült külön statisztika³², és nem esett szó többet az úgynevezett „cigánybűnözésről” sem. A rendszerváltás időszakában a kulturális konfliktusok kontextusában tovább folytatódtak, és ki is bővültek a 80-as évek második felében meghatározó kutatások. Súlypontjuk azonban a bűnözéssel és beilleszkedéssel kapcsolatos problematikákról átkerült a többségi társadalom *előítéleteinek, kirekesztő mechanizmusainak, elzárkózásának, fenyegető, agresszív megnyilvánulásainak* vizsgálatára. Fontos szerepet játszott ebben az emberi, polgári, kisebbségi jogokat tiszteletben tartó jogállam újjáépítése csakúgy, mint a baloldali és jobboldali politikai erők polarizálódása, a szélsőjobboldal megjelenését kísérő rasszizmus-vita³³, a menekültkérdés felmerülése, a korábbi intézményrendszer átalakítása, különösen a *rendőrség* régi és új szerepe, módszerei körüli vita, valamint a kisebbségi jogvédő szervezetek munkája.

A folyamatosság jegyében születtek Tauber Isvánnak már a 90-es évek elejére eső, a kulturális konfliktusok elméletének jegyében álló kutatásai és tanulmányai.³⁴ Ezekben rámutatott, hogy a rendőrség nem mentes az előítéletektől, bűnüldözési munkája a nagyobb siker érdekében a kiszolgáltatott, gyenge érdekérvényesítő és védekező képességű csoportok felé mozog, egyfajta társadalmi szűrőként működik. Ugyanakkor a társadalmi feszültségek, az átrétegződés, a szociális védőháló hiánya ezekre a rétegekre rója a legnagyobb nehézségeket. A cigányság egésze nem kriminalizálható, de a cigányságon belül is létezik bűnöző szubkultúra, ebből származik a cigány elkövetők jelentős hányada. Tauber elkeseredetten állapította meg, hogy a rendszerváltás-

32 BM Adatfeldolgozó és Tájékoztatási Csoportfőnökség és a Legfőbb Ügyészség Titkárságának 5303/1989. számú iránymutatása és állásfoglalása az egységes rendőrségi és ügyészségi bűnügyi statisztika módosításáról.

33 Például A Mozgó Világ „A rasszizmusról”. 1998/1.

34 Tauber I.: Kultúra – Társadalmi változások – Bűnözés. Kriminológiai Közlemények, 1993/47., 50–72. o.; Uő: Cigányság, társadalmi beilleszkedés, társadalmi problémák. Főiskolai Figyelő, 1993/2., 192–194. o.; Sárkány I. – Tauber I.: Egyes hátrányos helyzetű csoportok kriminológiai és előítéleti problémái Magyarországon. Főiskolai Figyelő, 1994/4., 447–469. o.

sál a társadalmi modernizáció téves útjára léptünk. Balogh Sándor szintén a kultúra, szubkultúra fogalomrendszerében mozogva makro- és mikro-modelleket dolgozott ki a modernizációban kialakuló hátrányos helyzet értelmezésére.³⁵ Csalog Zsolt a cigányság szociális lesüllyedése láttán etnikai polgárháború veszélyét vélte megpillantani.³⁶ Bársony János egy konferencián bírálta a készülöben lévő kisebbségi törvényt, mert csupán deklarálja, nem garantálja a szociális egyenjogúságot az intézményi hierarchiában és pénzügyileg alárendelt helyzetbe hozza a kisebbségi önkormányzatokat, nem gondoskodik a kulturális intézmények kiépítéséről, így közvetve fenntartja a cigányság kirekesztettségét.³⁷ Csorba Zoltán ugyanazon a rendezvényen bírálón szolt az állampolgárokkal általában, de különösen a cigányokkal szemben a hivatalokban, különösen a rendőrségnél érvényesülő elutasító, megalázó, arrogáns bánásmódról, a tájékoztatlanságukkal való visszaélésekről. Megállapította, hogy a hivatalos gyakorlatban rendszeresen sérülnek az emberi és kisebbségi jogok.³⁸

Noszka Gábor általános áttekintést adott a rendőrség és cigányság rendszerváltás előtti viszonyáról, és ennek 1990 utáni változásáról. Utalt arra, hogy a rendszerváltást megelőzően politikai szempontok alapján a rendőrség a cigányság egészét tekintette gyanúsnak, leginkább megfélemlítésére törekedett. Ezt szolgálta a velük kapcsolatos kriminálstatisztikai és antropológiai adatgyűjtés. A cigányság a médiában is bűnöző etnikumként jelent meg. Ezt erősítették vezető rendőrtisztviselőknek a cigány kultúrát megkérdőjelező nyilatkozatai. A rendszerváltás nem hozott gyökeres változást, továbbra is lehetőség van a cigányság elleni büntetlen rasszista uszításra, erőszakoskodásra, a rendőrök szemléletében inkább a kriminalizáló szemlélet folytonossága érvényesül, miközben gyermekcipőben jár jogvédelmük. Noszka rámutatott a cigányokkal szemben az oktatásban töretlenül érvényesülő

35 Balogh S.: Kultúra–szubkultúra–bűnözés. Kriminológiai Közlemények, 1993/47., 73–89. o.: Uő: A bűnözés kulturális dimenziói. Kandidátusi értekezés, 1994. Kézirat.

36 Csalog Zs.: A cigányság helyzete. Főiskolai Figyelő, 1993/2., 186–191. o.

37 Bársony J.: A készülö kisebbségi törvény és a cigány kisebbség. Főiskolai Figyelő, 1992/2., 206–209. o.

38 Csorba Z.: Kisebbségek és emberi jogok a hivatalos szervek gyakorlatában. Főiskolai Figyelő, 1993/2., 210–213. o.

megkülönböztető bánásmódra, és kifejezte aggodalmát a Btk. módosításában fellelhető problémák, a fogdák állapota, az előzetes letartóztatás körülményei, a tettarányosság elvétől elszakadó ítélkezési gyakorlat miatt. Javasolta, hogy a rendőri intézkedés elvei váljanak nyilvánossá, mielőbb kezdje meg működését az állampolgári és a kisebbségi jogok országgyűlési biztosa, érvényesüljön a rendőrségnél etnikai semlegeség és erősebb kontroll a diszkriminációval szemben.³⁹

Civil szervezetek és a kisebbségi félelmek

A kisebbségek félelmei, fenyegetettsége és a konfliktuskezelés lehetősége volt a Fővárosi Önkormányzat 1993-ban megrendezett konferenciájának témája.⁴⁰ Gönczöl Katalin a Los Angeles-i zavargások mérlegét megvonva beszámolt az amerikai jogvédelem eredményeiről és tanulságairól.⁴¹ Ladányi János a gettósodás következményeiről és az önkormányzatok feladatairól értekezett.⁴² Tauber István ismét a szubkultúrát, kulturális konfliktusokat és az új demokráciák konfliktuskezelő képességét vette nagytitkos alá.⁴³ Márvány Péter úgy vélte, az objektivitásra törekvő médiumokat nem érheti az etnikai feszültségek szításának vádjá.⁴⁴ Horváth Aladár az etnikai konfrontáció polgárháborús veszélyére hívta fel a figyelmet. Éles szavakkal bírálta a cigány rendőröket saját etnikumuk ellen felhasználó rendőrséget, és úgy vélte, Magyarországon a szkinhedek a politikai élet legális szereplőivé váltak.⁴⁵ Többben, például Bogdán Béla, Solt Ottília és Szuhay Péter a kétegyházi rendőri túlkapás tanulságaira hívták fel a figyelmet.⁴⁶ Hiányzik a rendőrségi törvény, hiá-

39 Noszkai G.: Rendőrség és cigányság 1990 előtt és után. Főiskolai Figyelő, 1993/2., 200–205. o.

40 Nagy G. T. (szerk.): Félünk. Etnikai és szociális konfliktusok elkerülésének, feloldásának lehetőségei. A Fővárosi Önkormányzat Kisebbségi, Emberi Jogi és Vallásügyi Bizottságának konferenciája. 1993. január 29. Humanitas Civitatis Alapítvány. Budapest 1993.

41 Gönczöl K.: Los Angeles tanulságai. Uo. 11–21. o.

42 Ladányi J.: Szegregáció és gettósodás Budapesten. Uo. 25–28. o.

43 Tauber I.: Szubkultúrák és konfliktusok Magyarországon. Uo. 31–35. o.

44 Márvány P.: A média szerepe az etnikai konfliktusok kialakulásában és kezelésében. Uo., 39–42. o.

45 Horváth A.: Etnikai konfliktusok kezelése és a cigányszervezetek. Uo. 51–57. o.

46 Bogdán B.: A kétegyházi események vizsgálatának eredményei. Uo. 75–77. o.; Solt O.: Parlamenti képviselő Kétegyházán. Uo. 81–87. o.; Szuhay P.: Ki az ember? Az 1992. évi kétegyházi etnikai háború. Uo. 111–135. o.

nyos a Btk. és a büntetőeljárás törvény, a cigányokat kirekesztik a polgárorségekből – hangsúlyozták. *Kotogányné* svéd magyar bűnmegelőzési, konfliktuskezelési tapasztalatokat vizsgált.⁴⁷ A roma börtönképesség szociális jellemzőiről számolt be *Tari* Ferenc, a BVOP akkori parancsnoka egy Európa tanácsi konferencián. Korábbi becslésekkel ellentétben az önazonosítás alapján csak mintegy 30%-ra becsülte a börtönben fogva tartott romák arányát. Rámutatott, hogy a roma elkövetők igen nagy része gyermekként állami gondozásban volt. A büntetőeljárásban azért is hátrányba kerülnek, mivel nem tudják megfizetni a magas ügyvédi költségeket, kirendelt védőik elhanyagolják véden-ceiket.⁴⁸

A *Helsinki Human Rights Watch* 1996. évi jelentése jogfosztott kisebbségként látta a magyarországi cigányságot. Megállapította, hogy a roma közösségeket rendszeres, erőszakos zaklatás éri a rendőrség részéről, amely szemet huny a rasszista, szélsőjobboldali erőszak felett is, a rendőri túlkapások és erőszakos cselekmények résztvevőit nem éri büntetés; a kisebbségi törvény előírásai nem érvényesülnek.⁴⁹ Más társadalmi és politikai vitákon kívül ez is hozzájárult a rendőrséggel kapcsolatos kritikák és reformtörekvések felerősödéséhez. *Csepeli* György a többségi társadalomban működő előítéletek, negatív sztereotípiák képződésének és fennmaradásainak szociálpszichológiai feltételeit kutatva rámutatott: ezek visszaszorítása csak társadalompedagógiával, a csoportokat elválasztó értékítéleteken túllépve, az egyedi ember előtérbe állításával lehetséges.⁵⁰ *Tarján* G. Gábor rámutatott egyes rendőri előítéletekre és tapasztalatokra, valamint a cigány rendőrök változó megítélésére.⁵¹ *Bólyai* János a rendőrség–kisebbség viszony javításának lehetőségét a katonai típusú rendőrség felől a közösségi rendőrségi modell felé történő elmozdulásban, az intenzívebb

47 Kotogányné Dobó I.: Etnikai konfliktusok és a bűnmegelőzés rendőrségi szempontból. Hazai és svéd tapasztalatok. Uo. 91–98. o.

48 Tari F.: Gypsy minority in the Hungarian prison system. In: Boros, J. – Vörös, M. – Hungarian Prison Administration (eds.): Ethnic and religious minorities in prison. International conference, Pilisszentkereszt/Hungary. 24–26 October 1995, pp. 97–109.

49 Magyar Helsinki Bizottság: Jogfosztottan. Romák Magyarországon. Budapest, 1996

50 Csepeli Gy.: A kisebbségek diszkriminációmentes észlelésének esélyei. Főiskolai Figyelő, 1996/1., 9–15. o.

51 Tarján G. G.: Szolgálunk és (elő)jártékozunk? Főiskolai Figyelő, 1996/1., 16–29. o.

rendőri képzésben fedezte fel. Részletes javaslatokat tett a rendőri képzés tartalmára. Utalt arra is, hogy a cigányság rendőri diszkriminációja nem speciálisan magyar, hanem regionális probléma.⁵² Szintén a rendőri képzés emberjogi és kisebbségjogi vonatkozásaira helyezte a hangsúlyt *Finszter Géza*. Kifejtette, hogy a rendőri tevékenység állandó figyelemmel kísérésére, elméleti szempontú analízisére van szükség. Különös szerepet tulajdonított a rendőri munkában a helyes kommunikációs és konfliktuskezelési módszerek ismeretének és alkalmazásának. Ennek kapcsán mérlegre tette a rendőrség decentralizált és centralizált modelljeit.⁵³ *Bólyai* egy későbbi tanulmányában rendőrök és cigányok egymásról alkotott véleményét szembesítve már egyértelműen arra az eredményre jutott, hogy a rendőrség decentralizálása, demilitarizálása hozhatna a kisebbségekkel kapcsolatos szemlélet- és bánásmódban lényeges változást.⁵⁴ *Felkai László* egy riportban azt fejtegette, hogy a cigányság helyzete elsősorban szociális probléma, a bűnözéssel tehát elsősorban jóléti eszközökkel kell szembefordulni, a cigány-rendőr viszonyban csak kétoldalú közeledés hozhat javulást.⁵⁵

Jómagam a 90-es évek közepén kapcsolódtam be a cigánysággal foglalkozó kriminológiai kutatásba.⁵⁶ A cigányság németországi történetét vizsgálva rámutattam, hogy a történelmi gyökerű elzárkózás, a kisebbségi probléma rendőri kezelése és a polgári közömbösség kalkulálható részévé vált a nemzetiszocializmus fajgyűlölő politikájának és a holocaustnak. Rámutattam, hogy a cigányság nehézkes integrációja, kulturális különállása, sajátos megélhetésmódja hasonló ellenérzéseket és megoldási próbálkozásokat hívott életre Európa több országában is.⁵⁷ A későbbiekben felhívtam a figyelmet arra, hogy a cigányság bűnözésével, a fegyintézetekben képviselt arányával kapcsolatban számos

52 Bólyai J.: A rendőrség és a kisebbségek. Főiskolai Figyelő, 1996/1., 30–45. o.

53 Finszter G.: A kisebbségi probléma a rendőrségi modellek tükrében. Főiskolai Figyelő, 1996/1., 46–52. o.

54 Bólyai J.: A rendőrség és cigányság viszonya Magyarországon. Belügyi Szemle, 1997/6., 5–11. o.

55 Felkai L.: Parancsszóra nem lehet egymásra mosolyogni. Belügyi Szemle, 1997/6., 53–56. o.

56 Póczik Sz.: Külföldi és cigány bűnelkövetők a rendszerváltás kori Magyarországon. In: Irk F. (szerk.): Társadalmi átalakulás és bűnözés. Magyar–német Kriminológiai Szimpózium. Budapest, 1995. augusztus 20–25. Budapest, 1997, 203–210. o.

57 Póczik Sz.: Cigányok, jenisek, vándorlók Svájcban. In: Uő: Cigányok és idegenek. Társadalmi és kriminológiai tanulmányok, Miskolc, 1999, 51–69. o.

becslés van forgalomban, de empirikus adatokkal a rendszerváltás óta alig, áldozattá válásukról pedig egyáltalán nem rendelkezünk. Jeleztem, hogy a cigányság körében leginkább a hátrányos helyzetből fakadó szegénybűnözéssel kell számolnunk.⁵⁸ A Horváth Aladár és Bársony János által írt bírálatra⁵⁹ válaszolva kifejtettem a kisebbségekkel kapcsolatos helyes kriminológiai kutatómódszertannal kapcsolatos álláspon-tomat.⁶⁰ Közvetve megerősítette álláspon-tomat mindaz, amit Tóth Pál közölt a cigányoknak az informális gazdaságban játszott szerepéről és a deklasszálódással szembeni túlélési módszereiről.⁶¹

A cigányság és a rendőrség kérdésének újraértelmezése

1997-ben a kisebbségek és a rendőrség kapcsolatát tárgyaló vastag szöveggyűjtemény látott napvilágot, amely nemzetközi és hazai jog-anyagok és dokumentumok bemutatása mellett számos tanulmányt ölelt fel.⁶² A kötetben többek között Csepeli György, Örkény Antal és Székely Mária mutatta be a rendőrök cigányokkal szembeni attitűdjeit és az ezek mögött meghúzódó szociálpszichológiai mozzanatokot. Felhívták a figyelmet a rendőri hivatással és szereppel járó konfliktusokra és a rendőrök negatív énképének szerepére a sztereotípiák és előítéle-tek keletkezésében.⁶³ Neményi Mária a kisebbség és rendőrség viszonyának amerikai tapasztalatairól, az angolszász szakirodalomban fellelhe-tő ajánlásokról számolt be.⁶⁴ Egy nemzetközi civil szervezet⁶⁵ kutatásait

58 Póczik Sz.: Cigányság, bűnözés, bűnüldözés: nyitott kérdések, adatok és tapasztalatok. Belügyi Szemle, 1997/6., 5–11. o.

59 Horváth A. – Bársony J.: Hozzászólás dr. Póczik Szilveszter „Cigányság, bűnözés, bűnüldözés”, valamint dr. Bólyai János „A rendőrség és a cigányság viszony Magyarországon” című tanulmányainak megállapításaihoz. Belügyi Szemle, 1997/6., 36–42. o.

60 Póczik Sz.: Navigare necesse est. Válasz kritikusaimnak: megjegyzések és továbbvezető gondolatok egy hozzászólás kapcsán. Belügyi Szemle, 1997/12., 106–119. o.

61 Tóth P.: A falusi cigányság és az informális szektor. Magyar Tudomány, 1997/6., 690–697. o.

62 Csányi K. (szerk.): Szöveggyűjtemény a kisebbségi ügyek rendőri kezelésének tanulmányozásához. COLPI, Budapest, 1997

63 Csepeli Gy. – Örkény A. – Székely M.: Szertelen módszerek. A megkülönböztetés-mentes viselkedés lehetőségei és akadályai. In: Csányi K. (szerk.): i. m. 130–172. o.

64 Neményi M.: Előítélet-mentes jogszolgáltatás. A rendőri munka és az etnikai kisebbségek kérdése az Egyesült Államokban. Uo. 195–218. o.

65 Project on Ethnic Relations (PER)

összegezve Deborah Wilson és Michael Berkow fogalmazott meg kritikát és ajánlásokat a magyar rendőrséggel kapcsolatban. Megállapították, hogy a rendőrség hajlamos a romák bűnelkövetőként való sztereotipizálására, a rendőri vezetők előítéletesek. A katonai hierarchiába szervezett rendvédelem nem képes figyelembe venni a polgárok érdekeit és véleményét. Értékelték ugyanakkor a rendőri vezetésnek a kisebbségi kapcsolatok javítására tett erőfeszítéseit. Ajánlásaik elsősorban a rendőri képzésre és a kisebbség felé irányuló kommunikációra vonatkoztak. A legtöbb szerzővel ellentétben javasolták a körözésekben és a statisztikában az etnikai megjelölés visszaállítását, egyúttal minden gyanúsítottra és elkövetőre való kiterjesztését.⁶⁶ A kötetben szóhoz jutottak a kisebbségi jogvédő szervezetek is. A kisebbségi jogok országgyűlési biztosának jelentése szóvá teszi, hogy a rendőrség és az ügyészség nem lép fel kellő hatékonysággal a diszkrimináció tilalmának megsértőivel szemben.⁶⁷ Más kisebbségvédő szervezetek (a Furmann Imre vezette Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda, a Roma Polgárjogi Alapítvány, az OCKO) dokumentációjából származó szemelvények részben konkrét ügyekről számoltak be, részben a párbeszédre irányuló ajánlásokat fogalmazták meg.⁶⁸ Röviddel később Szikinger István vette tűz alá a rendőrséget és az új rendőrségi törvényt. A rendőrség és kisebbség viszonyát tárgyalva megállapította: „... a magyar rendőrök, a rendőri vezetők egy része is, egyértelműen negatívan, ha nem rasszista módon viszonyul a romakérdéshez”.⁶⁹

Vissza az empíriához

A Belügyi Szemle 1999-ben ismét teljes számat szentelt a romaproblémának. Ebben magam tettem kísérletet a romakérdés kriminológiai vonatkozásainak összefoglaló bemutatására és a kutatás jelenlegi állásá-

66 Wilson, D. G. – Berkow, M.: Rendészeti munka az új demokratikus országokban. In: Csányi K. (szerk.): i. m. 259–269. o.

67 Részletek a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának az Országgyűlés számára készített J/4048 sz. beszámolójából. Uo. 273–286. o.

68 Uo. 271–334. o.

69 Szikinger I.: Rendőrség a demokratikus jogállamban. Mozgó Világ, 1998/7., 19–28. o.

val kapcsolatos helyzetértékelésre.⁷⁰ Ezzel párhuzamosan Krémer Balázs a rendszerváltás negatív társadalmi hatásairól és a jogszolgáltatásban érvényesülő etnikai és szociális diszkriminációról értekezett.⁷¹ Geskó Sándor kutatási beszámolójában megállapította, hogy a rendőrök hajlamosak a megkülönböztető szemléletmódra, de önmagukat is hátrányos csoport tagjainak látják, sértettek, frusztráltak, ez is táplálja etnikai reszsentimentjeiket. Úgy vélte, az integráció lehetőségeit és a bizalom légkörét elsősorban helyi szinten kell megteremteni.⁷² Csányi Klára részletesen beszámolt a rendőri vezetésnek a kisebbségi kérdés politikailag korrekt kezelésére irányuló törekvéseiről, az ezzel kapcsolatos intézményi és szabályozási változásokról.⁷³ Huszár László a börtönben fogva tartott romák szociológiai és kriminológiai jellegzetességeit tárgyalta cikkében. Ő 35%-os – a népességarányhoz viszonyítva mintegy hatszoros – roma (felül)reprezentációt mért a büntetés-végrehajtásban. Kimutatta a roma elkövetők átlagosan alacsony életkorát és iskolázottságát, az egykori állami gondozottak rendkívül magas arányát. Kutatása szerint a romákat elsősorban vagyon elleni cselekményekért, főként rablásért és lopásért ítélik szabadságvesztés-büntetésre.⁷⁴

Részben hasonló eredményekre jutottam saját börtönkutatásaimban. Az etnikai hovatartozás vizsgálatakor kitűnt, hogy a cigány származásúak körében létezik egy erősen asszimilálódni vágyó csoport, amely önmagát már nem tekinti cigánynak. A magyar, a cigány és az asszimilálódó csoport összehasonlításából kiviláglott, hogy az utóbbi két csoport erőteljesen modernizálódóban van, már a szülők nemzedéke is jelentősen javított életviszonyain. A két csoport esetében kirajzolódnak kiegyensúlyozatlan modernizáció az egyik oka lehet a körükben tapasztalható magas bűnözési aránynak. A földrajzi és társadalmi mobilitációval hirtelen jobb körülmények közé kerülő romák megnövekedett igényei és alacsony iskolázottsága, gyenge munkaerő-piaci esélyei közötti szakadékot átmenetileg a legális és illegális munkavállalásból,

70 Póczik Sz.: Etnikai hátrányok és a roma kisebbség kriminológiai nézőpontból. *Belügyi Szemle*, 1999/7-8., 15-39. o.

71 Krémer B.: A cigányok és a bűnözés. *Belügyi Szemle*, 1999/7-8., 40-51. o.

72 Geskó S.: Rendőrök, romák, emberi jogok. *Belügyi Szemle*, 1999/7-8., 102-110. o.

73 Csányi K.: A kisebbségi ügyek rendőri kezelése Magyarországon. *Belügyi Szemle*, 1999/7-8., 111-119. o.

74 Huszár L.: Roma fogvatartottak a büntetés-végrehajtásban. *Belügyi Szemle*, 1999/7-8., 124-133. o.

valamint a szociális juttatásokból és a vagyon elleni bűnözésből szerzett jövedelmek hidalhatják át. Várható, hogy a utódnemzedékekben az erősödő integráltságnak köszönhetően csökkenésnek indul a bűnözés. A társadalmi helyváltoztatás hatalmas erőfeszítést igényel, és súlyos lelki feszültségeket kelt az érintettekben, ez tükröződik vissza a fogva tartott romák rossz egészségi állapotában és erőszakos cselekményeiben is. Míg a bíróságok munkájában kevéssé mutatkozik etnikai részrehajlás, annál gyakrabban számoltak be a megkérdezettek diszkriminációról, megaláztatásról, bántalmazásról a rendőri eljárás folyamán.⁷⁵ Ennek kapcsán hangoztattam, hogy a roma kisebbségnek magának kell kialakítania a maga számára megfelelő bűnmegelőzési stratégiát, amihez a többségi társadalom intézményeinek, a rendőrségnek és a kutatásnak is segítséget kell nyújtania.

A jövő a viktimológiai megközelítés

A kutatás a következő időszakban minden bizonnyal tovább folytatódik, és a roma kisebbség és a rendőrség, igazságszolgáltatás viszonyával kapcsolatos viták sem csitulnak el. Amennyire prognosztizálható, a kutatás fő iránya a jövőben még inkább a roma kisebbség viktimológiai mutatóira, hátrányainak enyhítési lehetőségeire fog koncentrálni.⁷⁶ Ebbe az irányba hat egyebek között a nemzeti és kisebbségi jogok országgyűlési biztosának tevékenysége is.⁷⁷

Összegzésként leszögezhetjük, hogy a roma kisebbség sorsa, integrációja és felemelkedése, diszkriminációjának megszűnése demokratikus berendezkedésünk próbaköve. Ezért a romák helyzetének változását kriminológiai szempontból is folyamatosan figyelemmel kell kísérmünk.

75 Póczik Sz.: Cigányok és idegenek. Miskolc, 1999, 176–289. o., valamint uó: Magyar és cigány bűnelkövetők a börtönben. Magyar Tudomány, 2000/4., 426–435. o.

76 Például az MTA Országos Kiemeltségű Társadalomtudományi Kutatások (OKTK) keretében folyó 1849/VII/01. számú, Roma fiatalok hátrányos helyzete és az enyhítés lehetőségei zárt és félig zárt közösségekben című kutatást.

77 Kaltenbach J.: Beszámoló a nemzeti és kisebbségi jogok országgyűlési biztosának tevékenységéről, J/4048. 1995. 7. 1–1996. 12. 31. OBH. Budapest, 1997, 11–28. o., valamint a J/5524/1998. (33–41. o.); J/859/1999. (40–52. o.); J/3867/2001. (76–80. o.) számú jelentések.

IRODALOM

- Balogh S.:** Kultúra–szubkultúra–bűnözés. *Kriminológiai Közlemények*, 1993/47.
- Balogh S.:** A bűnözés kulturális dimenziói. Kandidátusi értekezés, 1994. Kézirat.
- Bársony J.:** A készülő kisebbségi törvény és a cigány kisebbség. *Főiskolai Figyelő*, 1992/2.
- Bogdán B.:** A kétegyházi események vizsgálatának eredményei. In: **Nagy G. T. (szerk.):** i. m. 75–77. o.
- Bólyai J.:** A rendőrség és a kisebbségek. *Főiskolai Figyelő*, 1996/1.
- Bólyai J.:** A rendőrség és cigányság viszonya Magyarországon. *Belügyi Szemle*, 1997/6.
- Bencsik I.:** A cigány lakosság társadalmi felemelkedésének eredményei 1970–1986-ig és a további beilleszkedésüket segítő bűnmegelőzési tevékenység. Kandidátusi értekezés, 1989. Kézirat.
- Csalog Zs.:** A cigányság helyzete. *Főiskolai Figyelő*, 1993/2.
- Csányi K. (szerk.):** Szöveggyűjtemény a kisebbségi ügyek rendőri kezelésének tanulmányozásához. COLPI, Budapest, 1997
- Csányi K.:** A kisebbségi ügyek rendőri kezelése Magyarországon. *Belügyi Szemle*, 1999/7–8.
- Csendes K.:** A cigánylakosság bűnözésének társadalmi problémáiról. *Belügyi Szemle*, 1972/6.
- Csepeli Gy.:** A kisebbségek diszkriminációmentes észlelésének esélyei. *Főiskolai Figyelő*, 1996/1.
- Csepeli Gy. – Orkény A. – Székely M.:** Szertelen módszerek. A megkülönböztetés-mentes viselkedés lehetőségei és akadályai. In: **Csányi K. (szerk.):** i. m. 130–172. o.
- Csire T. – Berkes L.:** Cigány önkéntes rendőri csoport tevékenysége Hajdú-Bihar megyében. *Belügyi Szemle*, 1989/10.
- Csorba Z.:** Kisebbségek és emberi jogok a hivatalos szervek gyakorlatában. *Főiskolai Figyelő*, 1993/2.
- Dávid G. – Tauber I. – Vigh J.:** A hátrányos helyzet és a bűnözés összefüggései. Budapest, 1984
- Dénes S. – Tauber I. – Tóth L.:** A fiatalkori bűnözés és a 80-as évek társadalma. *Belügyi Szemle*, 1987/3.
- Dénes S. – Tauber I. – Tóth L.:** A fiatalkori bűnözést meghatározó makro-strukturális el-
lentmondások. *Belügyi Szemle*, 1987/6.

- Felkai L.:** Parancsszóra nem lehet egymásra mosolyogni. *Belügyi Szemle*, 1997/6.
- Finszter G.:** A kisebbségi probléma a rendőrségi modellek tükrében. *Főiskolai Figyelő*, 1996/1.
- Garamvölgyi L.:** A fiatalkori cigánybűnözés megelőzésének problémáiról. *Belügyi Szemle*, 1988/7.
- Geskó S.:** Rendőrök, romák, emberi jogok. *Belügyi Szemle*, 1999/7–8.
- Gönczöl K.:** A bűnelkövetés családban megvalósuló társadalmi reprodukciója. *Kriminológiai Közlemények*, 1986/11.
- Gönczöl K.:** Bűnözés és társadalompolitika. Budapest, 1987
- Gönczöl K.:** Bűnös szegények. Budapest, 1991
- Gönczöl K.:** Los Angeles tanulságai. In: **Nagy G. T. (szerk.):** i. m. 11–21. o.
- Horváth A.:** Etnikai konfliktusok kezelése és a cigányszervezetek. In: **Nagy G. T. (szerk.):** i. m. 51–57. o.
- Horváth A. – Bársony J.:** Hozzászólás dr. Póczik Szilveszter „Cigányság, bűnözés, bűnüldözés”, valamint dr. Bólyai János „A rendőrség és a cigányság viszony Magyarországon” című tanulmányainak megállapításaihoz. *Belügyi Szemle*, 1997/6.
- Huszár L.:** Roma fogvatartottak a büntetés-végrehajtásban. *Belügyi Szemle*, 1999/7–8.
- Jámborné Róth E.:** Eszmecsere a cigány bűnözésről. *Belügyi Szemle*, 1988/3.
- Kaltenbach J.:** Beszámoló a nemzeti és kisebbségi jogok országgyűlési biztosának tevékenységéről, J/4048. 1995. 7. 1–1996. 12. 31. OBH. Budapest, 1997, 11–28. o., valamint a J/5524/1998. (33–41. o.); J/859/1999. (40–52. o.); J/3867/2001. (76–80. o.) számú jelentések.
- Kerezi T.:** A cigányság helyzete és bűnözése Szabolcs-Szatmár megyében. *Belügyi Szemle*, 1972/10.
- Kotogányiné Dobó I.:** Etnikai konfliktusok és a bűnmegelőzés rendőrségi szempontból. Hazai és svéd tapasztalatok. In: **Nagy G. T. (szerk.):** i. m. 91–98. o.
- Kozma T.:** Hátrányos helyzet. Budapest, 1979
- Krémer B.:** A cigányok és a bűnözés. *Belügyi Szemle*, 1999/7–8.
- Ladányi J.:** Szegregáció és gettósodás Budapesten. In: **Nagy G. T. (szerk.):** i. m. 25–28. o.
- Madács O. – Fehér L.:** A cigánybűnözés felszámolását akadályozó tényezők. *Belügyi Szemle*, 1972/11.
- Magyar Helsinki Bizottság:** Jogfosztottan. Romák Magyarországon. Budapest, 1996
- Márvány P.:** A média szerepe az etnikai konfliktusok kialakulásában és kezelésében. In: **Nagy G. T. (szerk.):** i. m. 39–42. o.

- Molnár J.:** A vagyon elleni bűnözés alakulásáról. *Belügyi Szemle*, 1988/1.
- Nagy G. T. (szerk.):** Félünk. Etnikai és szociális konfliktusok elkerülésének, feloldásának lehetőségei. A Fővárosi Önkormányzat Kisebbségi, Emberi Jogi és Vallásügyi Bizottságának konferenciája. 1993. január 29. Humanitas Civitatis Alapítvány, Budapest, 1993
- Neményi M.:** Előítélet-mentes jogszolgáltatás. A rendőri munka és az etnikai kisebbségek kérdése az Egyesült Államokban. In: **Csányi K. (szerk.):** i. m. 195–218. o.
- Noszka G.:** Rendőrség és cigányság 1990 előtt és után. *Főiskolai Függetlő*, 1993/2.
- Póczik Sz.:** Cigányság, bűnözés, bűnüldözés: nyitott kérdések, adatok és tapasztalatok. *Belügyi Szemle*, 1997/6.
- Póczik Sz.:** Külföldi és cigány bűnelkövetők a rendszerváltás kori Magyarországon. In: **Irk F. (szerk.):** Társadalmi átalakulás és bűnözés. Magyar–német Kriminológiai Szimpózium. Budapest, 1995. augusztus 20–25. Budapest, 1997, 203–210. o.
- Póczik Sz.:** Navigare necesse est. Válasz kritikussaimnak: megjegyzések és továbbvezető gondolatok egy hozzászólás kapcsán. *Belügyi Szemle*, 1997/12.
- Póczik Sz.:** Etnikai hátrányok és a roma kisebbség kriminológiai nézőpontból. *Belügyi Szemle*, 1999/7–8.
- Póczik Sz.:** Cigányok és idegenek. Miskolc, 1999
- Póczik Sz.:** Cigányok, jenisek, vándorlók Svájcban. In: Uő: Cigányok és idegenek. Társadalmi és kriminológiai tanulmányok, Miskolc, 1999, 51–69. o.
- Póczik Sz.:** Magyar és cigány bűnelkövetők a börtönben. *Magyar Tudomány*, 2000/4.
- Póczik Sz.:** Roma bűnelkövetők a statisztikák tükrében. A romákkal kapcsolatos kriminológiai kutatás mai állása. *Kriminológiai Tanulmányok*, 38. Budapest, 2001
- Pomogyi L.:** A cigányság és a cigánybűnözés a burzsoá Magyarországon. A társadalmi beilleszkedés zavarainak kutatása. Tájékoztató bulletin, 15. szám, Budapest, 1989. július
- Raskó G.:** A cigánybűnözésről. *Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok*, 19. Budapest, 1982
- Sajti I. – Fekete B.:** A cigány lakosság bűnözésének helyzete Békés megyében. *Belügyi Szemle*, 1972/9.
- Sarudi M.:** Eszmecezerék Borsod-Abaúj-Zemplén megye cigány lakosságával. *Belügyi Szemle*, 1987/5.
- Sarudi M.:** A Magyarországon élő cigány lakosság beilleszkedése a 70-es évektől napjainkig. *Belügyi Szemle*, 1987/5.

- Sarudi M.:** A Magyarországon élő cigány lakosság társadalmi beilleszkedése a 70-es évektől napjainkig. Budapest, 1988
- Sárkány I. – Tauber I.:** Egyes hátrányos helyzetű csoportok kriminológiai és előítéleti problémái Magyarországon. *Főiskolai Figyelő*, 1994/4.
- Solt O.:** Parlamenti képviselő Kétegyházán. In: **Nagy G. T. (szerk.):** i. m. 81–87. o.
- Szabó A.:** Társadalmi-gazdasági fejlődés és a fiatal korosztályok bűnözése. Budapest, 1972
- Szabó A.:** A társadalmi beilleszkedési zavarok és a bűnmegelőzés. *Kriminológiai Közlemények*, 1984/2.
- Szabó A.:** Az ifjúkori bűnözésről. *Belügyi Szemle*, 1987/7.
- Szjártó K.:** Tovább tart a bűnözés emelkedése. *Belügyi Szemle*, 1987/4.
- Szikinger I.:** Rendőrség a demokratikus jogállamban. *Mozgó Világ*, 1998/7.
- Szuhay P.:** Ki az ember? Az 1992. évi kétegyházi etnikai háború. In: **Nagy G. T. (szerk.):** i. m. 111–135. o.
- Tari F.:** Gypsy minority in the Hungarian prison system. In: **Boros, J. – Vörös, M. – Hungarian Prison Administration (eds.):** Ethnic and religious minorities in prison. International conference, Pilisszentkereszt, Hungary. 24–26 October 1995, pp. 97–109.
- Tarján G. G.:** Szolgálunk és (elő)ítélkezünk? *Főiskolai Figyelő*, 1996/1.
- Tauber I.:** A cigánybűnözés területi eltéréseit befolyásoló faktorok. *Magyar Jog*, 1982/10.
- Tauber I.:** A cigánybűnözés kriminológiai problémái. *Főiskolai Figyelő*, Budapest, 1982
- Tauber I.:** A családi viszonyok és a bűnözés közötti egyes összefüggések. *Kriminológiai Közlemények*, 1986/11.
- Tauber I.:** A hátrányos társadalmi helyzet és a bűnözés összefüggései, különös tekintettel egyes kisebbségi csoportokra. Budapest, 1986
- Tauber I. – Balogh S.:** A cigányság bűnözése továbbra is aktuális társadalmi probléma. *Belügyi Szemle*, 1988/3.
- Tauber I.:** Kultúra – Társadalmi változások – Bűnözés. *Kriminológiai Közlemények*, 1993/47.
- Tauber I.:** Cigányság, társadalmi beilleszkedés, társadalmi problémák. *Főiskolai Figyelő*, 1993/2.
- Tauber I.:** Szubkultúrák és konfliktusok Magyarországon. In: **Nagy G. T. (szerk.):** i. m. 31–35. o.

- Tauszik N. – Tóth Gy.:** A hazai cigányság és a nem cigány lakosság dermatoglyphiai tulajdonságai közötti eltérések. *Belügyi Szemle*, 1987/6.
- Tonhauser L.:** A budapesti szervezett cigánybűnözés elleni harc taktikájának egyes kérdései. *Belügyi Szemle*, 1978/11.
- Torday H.:** Gyermek- és ifjúságvédelmi munka Hajdú-Bihar megyében. *Belügyi Szemle*, 1988/1.
- Tóth P.:** A falusi cigányság és az informális szektor. *Magyar Tudomány*, 1997/6.
- Túrós A.:** A gyermek- és fiatalkorú bűnözés jellemzői Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. *Kriminológiai Közlemények*, 1985/5.
- Vabrik L.:** A gyermekkorúak és az állami gondozottak bűnözéséről. *Kriminológiai Közlemények*, 1985/5.
- Vavró I.:** A cigánybűnözés vizsgálatának elméleti és módszertani kérdéseiről. *Belügyi Szemle*, 1984/2.
- Vavró I.:** A gyermek- és fiatalkorúak bűnözésének változása, kapcsolata gazdasági, társadalmi fejlődésünkkel. *Kriminológiai Közlemények*, 1985/5.
- Vigh J.:** A bűnözés megelőzésének társadalmi és jogi eszközei. *Kriminológiai Közlemények*, 1984/1.
- Vigh J. – Tauber I. – Madácsi I.:** A hátrányos helyzet és a bűnözés kapcsolata. Budapest, 1988
- Vincze T.:** Hozzászólás. *Kriminológiai Közlemények*, 1985/5.
- Wilson, D. G. – Berkow, M.:** Rendészeti munka az új demokratikus országokban. In: Csányi K. (szerk.): i. m. 259–269. o.

